

LOOMING

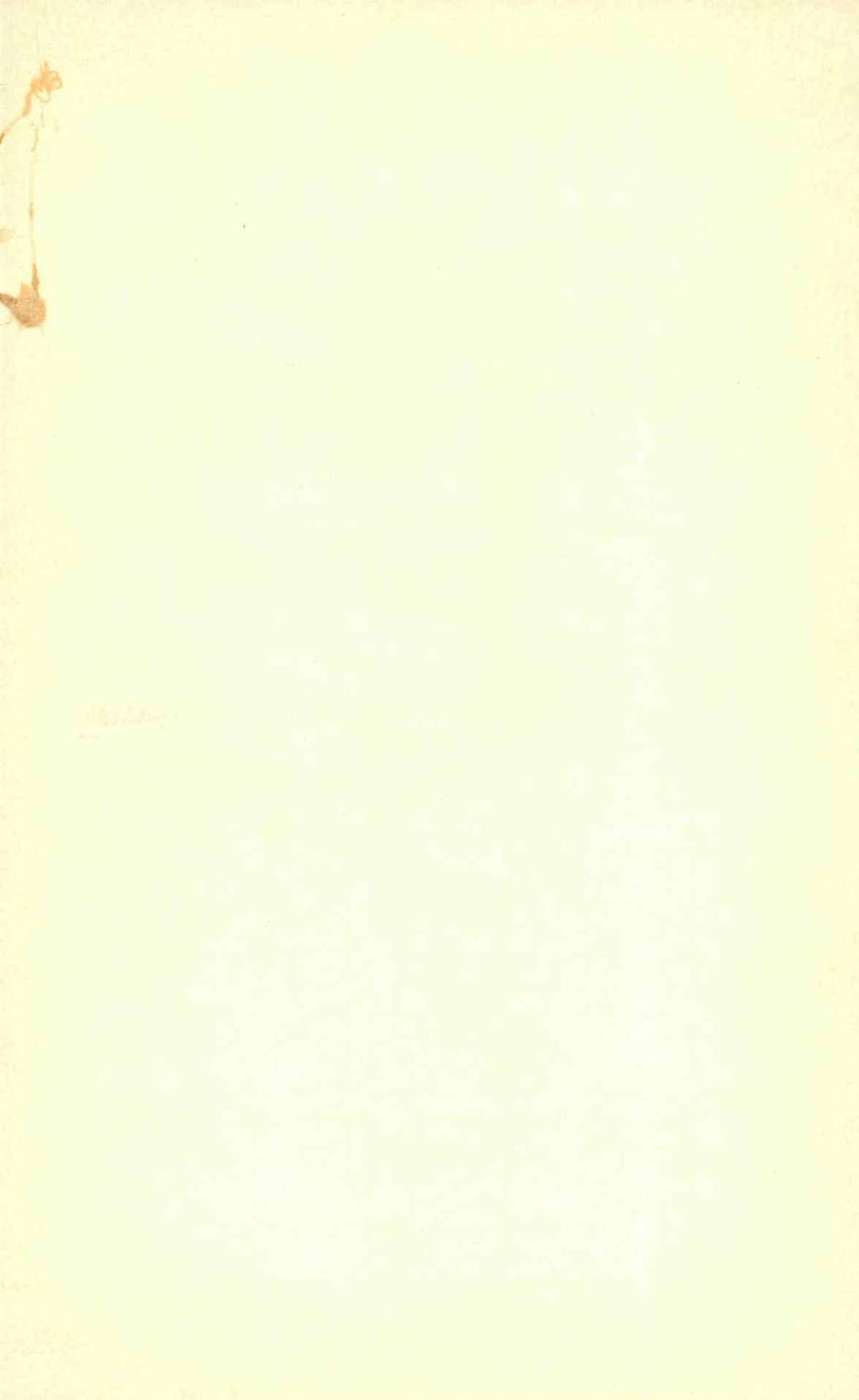

JUULI

1969

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

7

Munad hiina moodi

Tamara Moorlatile

1

Äna oli hea päev, kirjutan ma oma pruuni kaustikusse.

Täna oli hea päev — mind ei tulnud keegi vaatama. Pärastlõunal sain teada, et Agnes on läinud sünnitama; ma arvasin seda juba ise ka, sest muidu ei jäta ta ühtki külas-käigupäeva vahele. Sünnitamine on raske töö, ja enne kahte nädalat ma loodetavasti oma naist ei näe.

Teispäeval oli Agnes siin ligemale kolm tundi. Ta kõht oli tohutu, ta hingeldas ja higistas ning ta ilusad tumedad juuksed, mida ma veel kolmveerand aastat tagasi oma randmete ümber armastasin põimida, olid sirged ja rasvased. Me istusime pargis haavapuu all, see lõhnas hapukalt ja tuletas mulle kogu aeg mu vähki meelde; ka sügeles mul millegipärast kubemekohalt ja ma ei saanud end möödajalutajate silme all kratsida. Kõige selle juures pidin ma vahetpidamata lobisema ja kontrollima oma nägu, et see Agnese meele järgi oleks.

Jah, Agnes higistas tugevasti ja ma märkasin, et ta rinnanibud on õige suureks paisunud — läbi niiske ja pingul pluusi hakkas see kohe silma. Agnes püüdis mu pilgu kinni ja sosistas usaldavalt, et kui ta neid pigistab, siis tuleb niisugust piimasegust vett... «Poisil toit valmis,» ütles ta uhkelt ja häbelikult korruga ning tahtis teada, kas ma sellega rahul olen.

Mul oli piinlik, sest Jaanika, kes just mööda jalutas, vaatas meid, ja ma ütlesin, et olen küll rahul, lisasin, et on väga hea, kui sa tead, et sinust ikka midagi siia ilma järele jääb. Agnesele minu vastus meeldis, kuid ta pidi kohe mind veenma hakkama, et surmast ma ei tohi mitte mõeldagi, seda enam et ma aina parem välja nägevat. Jäin siis sellega nõusse.

Pärast väikest pausi rääkis Agnes, et nad mind varsti juba kahekesi vaatama tulevad. Seda «kahekesi» lausudes oli ta mõnevõrra pühaliku näoga — niisugust pühalikkust võib vist madonnalikkuseks nimetada —, ja ma tundsin end järsku kuidagi kõrvaletõrjutuna. Kui naised midagi seesugust ütlevad ja seejuures sind niiviisi vaatavad, siis vist ei jäägi mehel muud üle; madonnapilgu all on mees õhk, madonnade silmad on vanadel piltidelgi suunatud sinna, kus paralleelsirged kokku saavad, ja nende hoiakus on midagi nii mehekauget, et võib tõesti uskuma jääda pühast vaimust rasedaks saamise võimalusse. Ka Agnes vaatas üle minu pea, ja tema pilgust hakkas mul kuidagi nagu vilu.

Täna oli tõesti hea päev. Ma oksendasin ainult ühe korra, öhtul aga käisin pargis jalutamas. Läksin päris aia lõppu — sinna, kus on paar kõögiviljapeenart ja kompostihunnik priske kõrvitsaga.

Istusin kolmveerand tundi vanal naelakastil ja kuulasin õhu hääli. Kompostihunniku muld oli niiskelt, rammusalt, täisvereliselt must ja

lõhnas vängelt — see tegi mind veidi uimaseks. Mulla lõhn on hea. On inimesi, kes eelistaksid krematsiooni; mina nende hulka ei kuulu. Põletamine on nagu millestki kõrvalehoidumine, ja pealegi jõutakse tuha indiferentsuseni alles pärast prae kõiki vaheastmeid.

Naelakastil istudes tulid mulle huvitavad mõtted. Ma vaatasin kompostihunnikul laiutavat kõrvitsat ning leidsin, et temaski on nagu seda madonnalikku või matroonlikku rahu. Soliidselt kollane ja stoiiline oli ta — miski polnud tema asi. Kompostihunnikul kasvas veel tulikapuhmas, kuid millegipärast oli ta sellel rikkalikul söötmel hoopis kängu jäänud. Võib-olla olid selles süüdi rotid, kes siin paremate palade pärast võideldes ta juuri olid vigastanud. Tulika õied olid hoopis kollasemad kui kõrvits ja läikisid, kuid see polnud enesekindel kollane. Need niiskelt kollased õied olid kuidagi nagu pealetükkivad, ja korraks meenus mulle Imbi — too räpane ja äranäritud küüntega tüdrukukiitsakas mu lapsepõlveajast, kes igasse klassi istuma jäi, koolipidudel seina ääres seisma pidi ja keda juba viieteistkümnenda-aastasena õllepoodide ümber luusimas nähti. Mulle tundus, et ma saan nüüd aru, miks kollast mõnikord liiderlikuks värviks peetakse, ning mul oli selle arusaamise üle hea meel. Enne haiglat ma niisuguste asjade üle ei mõelnud.

Istusin, jah, naelakastil, mõtlesin tulikavärvi liiderlikkusele ja leidsin, et see kõik — kõrvits ja tulikas ja muu — on kokku üks lopsakas kompositsioon. Hästi klappis siia ka loojuv päike: ta paistis just üle kompostihunniku ja oli kuidagi rammusalt punane. Igatahes oli selles vaikelus tublisti elujõudu.

Aga siis oligi päike juba loojunud, tulikas langetas häbelikult pea ning plangu tagant kostvad hääled muutusid järsku selgemaks. Üks lõõtspill võttis üles mingi vene laulu; lõõtspilli mängiti raudteetammi juures, kus mehed õhtuti istuvad ja õlut joovad. Siis eristasin ma veel pallimatsatusi kuskil kaugemal ja trammil kiljumist pöörangul. Mõtlesin trammile ja meie linna elanikele, kes sellega koju sõidavad, kandekottides piimapudelid ja hakklihapakid. Nad sõidavad vanas logisevas ja pööranguil luikavas trammis ning loevad õhtusest lehest uudiseid maailma sündmuste kohta.

Mul hakkas jahe.

Tõusin ja läksin ettevaatlikult mööda nõgestevahelist jalgrada haigla poole. Ka nõgesed tundusid järsku jahedad, igatahes jahedamad kui teised taimed. Miks nii, seda ei osanud ma öelda; jälgisin hoolega, et ma oma sääri ei kõrvetaks — need nõgesed torkavad teinekord ka läbi õhukeste haiglapükste.

Kui ma alleele tagasi jõudsin, jäin viivuks seisma. Vaatasin meie suurt valget haiglat allee lõpus ja ta uhkeid sambaid. Mõnedes palatites süüdati juba tuli, köögitiivalt kostis nõudekolinat. Haigla tundus mulle täna eriti suur, ja peale selle oli ta ka kuidagi selline, nagu on suured valged majad unes. See oli lõppjaama-tunne. Seisin ja vaatasin tükk aega meie haiglat ning tundsin mingit hirmu ja armastuse segu — see maja on ju mu kodu.

2

Trepil tuli mulle vastu mees joonistusmapiga. Ta nimi on kas Leo või Leopold. Mõttes nimetan ma teda Leopoldiks. Teises käes olid tal värvikarp ja tühi veepurk. Leopold on isetegevuslik kunstnik (rumal väljend

küll) ja ta maalib iga päev õige mitu tundi akvarellidega. Ta tuli jälle töötamast ning näis enesega üsna rahul olevat. Küsisin talt, kas ta on mõne uue motiivi leidnud või harjutab ikka endises kohas. Küsisin seda sellepärast, et korraks tekkis mul mõte soovitada talle surnukuuri asemel maalimiseks toda kompostihunnikut. Kui ma ise maalida oskaksin, prooviksin tingimata. Sõna «harjutab» tundus teda häirivat ja ta ütles tõredalt, et maalis täna seal, kus alati.

Me teame siin kõik, et Leopoldil ei olegi vähki. Ta ise aga ei usu ja ma saan temast mingil määral aru. Arstid vist ei teagi, et haige, kes operatsioonisaali viiakse, alati enne kella vaatab. Kui tullakse tagasi poolteise, kahe või isegi kolme tunni pärast, siis jäädakse ikkagi paranemisse uskuma — vähemalt tegid arstid midagi ära. Leopoldil kestis kõik kokku aga kolmveerand tundi; nii lühike operatsioon on ainult siis, kui vähki enam lõigata ei saa või kui seda hoopis polegi. Viimane juhus on muidugi haruldasem, sest üheksal juhul kümnest annavad juba röntgenipilt ja kõik need gastro- või tsüsto- või muud -skoopiad õige vastuse. Leopoldil olevat tõepoolest ainult mingi liitumine olnud. ise loeb ta ennast aga kindlaks surmakandidaadiks.

Leopoldi igapäevane surnukuuri joonistamine näib seetõttu teistele haigetele lapsik, ja paljud pilkavad teda. Ma ei tea, mille poolest tema harrastus sel juhul, kui ta kõhus tõesti vähki kasvataks, vähem lapsik oleks. Igatahes polnud Peetri hoopis vastupidine suhtumine põrmugi parem. Peetrist, kellega ma hästi läbi sain ja kes kuu aja eest suri, tuleb veel juttu.

Tahtsin Leopoldi mitte pahandada ja küsisin talt seepärast, et vahest võiks ta mulle mõne oma joonistuse kinkida, kuid Leopold ütles, et tal on neid kõiki endal vaja. Kuna ma tõesti head soovisin ja kuna Leopoldi pildid kaunis kehvad on, siis oli nüüd minu kord solvuda. Ma kiirendasin sammu ega pärinud talt enam midagi. Kui ma oma koridori jõudsin, kuulsin, et ta mind tagasi hõikab. Jäin seisma ja ta tuli minu juurde. Leopoldil näis piinlik olevat ja ta ütles, et kui ma tõesti temalt pilti tahan, siis annab ta mulle meeleldi mõne. «Ma tean, teie armastate kunsti ja saate sellest aru,» ütles ta ning tegi ettepaneku, et astugu ma näiteks homme hommikul tema toast läbi ning valigu endale ise üks pilt. Ta tammus jalalt jalale ja vidutas oma põletikulisi ripsmeteta silmi. Ma lubasin minna.

3

Ma olen siis haiglas juba üle kolme kuu, kuid alles hiljuti tuli mul mõte hakata neid märkmeid kirjutama. Inimesed, kes kuhugi reisivad, tavatsevad ju ikka märkmeid teha, ning lõppude lõpuks pole minu teekond mitte põrmugi väiksema kaaluga kui mõni Šveitsi, Lähis-Ida või isegi Tulemaa reis. See nending on kenitlev, aga õige.

Libistan oma kaustikut peopesade vahel, löön ta keskelt lahti ning tahaksin väga teada, milline on esimene leht, mis minust puutumata jääb. Kui ma kord kirjutamise lõpetama pean — ja see aeg tuleb —, loen ma oma märkmed ühe korraga otsast lõpuni läbi. Ma usun, et see peaks olema huvitav. Näe, mõtlen ma siis: algul — see tähendab praegu — ei teadnud ma, et ma täpselt sel kombel ja täpselt nii kaugele jõuan, nagu ma jõudnud olen, ning et ma nüüd end täpselt nii tunnen, nagu ma tunnen. Asju, mis peavad poolikuks jääma, on meeldiv alus-

tada; kuigi tuleb tunnistada, et selles lõpetamatuses saab käesoleval juhul olema teatav lõpetatus.

See märkmetemõte sai alguse pruunist kaustikust.

Kord nädalas töötab meie peakoridoris müügilaud, kust võime osta paberit, kirjutusvahendeid, mõningaid raamatuid. Mina raamatuid ei osta — mul on omad —, see pronksivärviliste kaantega kaustik aga hakkas mulle meeldima. Palusin ühe kaustiku, kuid tädi Viktooria ulatas mulle sinisekaanelise.

«Ei, ei sobi,» laususin ma ning võtsin letilt oma käega selle pruuni, mis nüüd mu ees laual on. Addisoni tõbe nimetatakse ka pronkstõveks — mu peopesa ja kaustiku värv langevad täpselt kokku —, ning ma küsisin, kas Viktooria tõesti ei näe, et pruun mulle paremini läheb. Ta ei saanud mu vihjest aru; nii pidin talle lõpuks otse välja ütleva, et võrreldu ta ometi värvitoone.

Nüüd taipas temagi; see hea naine hakkas naeru pugistama. Õieti naersid ainult päratud koidupunased põsed, sest nii ta väikesed kahvatusinised silmad kui ka tilluke niiske ja roosa suuellips (pingul, nagu oleks huultesse jame pesunõör sisse aetud) jäävad armetult kahe pruntis põsepauna varju. Viktooria naeris, ta põsed rappusid toredasti, ja ma mõtlesin, et ta silmadel küll selles näos kerge ei ole: need kaks hägusat järvekest kadusid maavärinast õõtsutatud punamägede vahele päris ära — veel hetk, ja nad pressitakse süngist välja.

Minust ta naerma jäigi — naeru, mis haiglaetika reeglite järgi arstide silmis hukkamõistu oleks leidnud, minule aga omal moel meeldis. See oli ikkagi naer mu haiguse üle, käis kõigi addisonitõbiste pruuni mundri ja selle au pihta. Kui ma mõne kuu pärast sellesse viimasesse väikesesse telliskivihoonesse maabun, mis Leopoldi aina maalima ahvatleb, ja seal mõneks päevaks tädi Viktooria omandiks saan (Agnes peab maksma oma kolm või viis rubla), meenub talle mu hea nali kindlasti. Ma usun, et oma alastuses tsinklaua lesides olen ma siis veelgi pruunim.

«Kõva naljamees oli,» lausub tädi Viktooria, kui talle mu masohhistlik lõpp ehk meelde tuleb, ning hakkab mind oma priskete pudrunuikätega usinasti küürima. Kõva naljamees — see tunnustus annab mulle mu kõrvallaudadel vaikivate saatusekaaslaste ees mõningaid eeliseid.

Tädi Viktooria põhiametist arvatakse meid vist mitte midagi teadvat. Meil pole tema töö vastu aga midagi ja me ostame talt meelsasti kirjavarat.

4

Kilpmardikad on laiad ja madalad vana vase karva putukad. Nad meenutavad kujult neid õhkpadjal sõitvaid autosid, mida viimasel ajal välismaa ajakirjades üha sagedamini näha on. Kilpmardikad söövad peedi-lehti. Kilpmardikad ronivad aeglaselt nagu lutikad.

Me immutasime vati ja marliribad selle uue ainega, panime nad spetsiaalsetesse koonuskolbidesse ja kaevasime need peenarde vahel kaelani mulla sisse. Ööseks süütasime kolbides väikesed lambid, mis peapatareist voolu said. Siis helendasid lambipirnid peetide vahel nagu väikesed kurjad kassisilmad, ja korraks tundus mulle, nagu oleks maapind ainult õhuke katus, kuhu me augud sisse torkasime, nii et neist nüüd maa ülemiste saalide valgus välja kumab.

Seisime peenarde vahel. Algul ei julgenud me end liigutadagi, sest kartsime peedilehtede krabistamisega kilpmardikaid hirmutada. Hiljem me enam ei kartnud, sest nad aina tulid ja tulid. Roomasid pikkade kolonnidena valgusest läikima löönud, otsekui lakikorruga kaetud lehtedel, kukutasid end peenikestelt lillakatelt peedivartelt maha ja voorisid meie kolbide poole. Ridamisi, ja ükski rivi ei peatunud hetkekski.

Minu kaastöötajad nägid, et katse on korda läinud, surusid mul kätt ja läksid koju. Mina jäin katselapile kogu ööks.

Vastu hommikut kaevasin ühe kolbidest välja ja viisin triiphoone laboratooriumi. Olime kolvi põhja kallanud lahjat soolhapet — lahjat sellepärast, et kangel happel on tugev lõhn, mis võib putukaid peletada; pealegi tuleb arvestada ka soolhappe hinda, mis küll eriti kõrge pole, kuid mis meie leiutatud feromooni kasutuselevõtmisel selles ulatuses, millest me unistasime, siiski midagi tähendas.

Rüüpasin mõõteklaasist külma piiritust — olin seda eelnevalt veega tempinud ja külmutuskappi jahtuma pannud, klaas oli väljastpoolt härmas —, ning ma veendusin, et soolhappe lahjendus kolbides oli täiesti piisav: mardikad, kes esimestena kolbi kukkusid, olid juba rohekaks massiks pehmunud. Needki, kellel algul oli imekombel õnnestunud klaasi siseservale ronida, kukkusid happeaurudest uimastatuina üksteise järel nõu põhja tagasi.

Ma mõtlesin veidi aega soojätkamise tungi üle, mis nad siia kolbi meelitas, ja leidsin, et see tung on tõesti pime ja võimas. Võib-olla nad isegi tundsid soolhappe kõrvetavat lõhna, ent üks teine lõhnakutse oli tugevam — nii pidid nad siis ikkagi paratamatult pikkade vasekarva köitena kohale looklema ja end meie kloorihaisulistesse vulkaanidesse kukutama. Need poolteist aastat, mis me laboratooriumis kilpmardikate sugusekreetide uurimisele kulutasime, et selle struktuurivalemini välja jõuda, polnud niisiis tühja läinud.

Vaatasin surnud ja surevaid putukaid, ning korra tuli mul mõte, et nendele *Cassida nebulosa*'dele olen mina vist küll kurat. Kohtupäeval tulevad nad taas pikkade rividena kokku ja söövad mu selle eest, et ma nad magusa sugulõhnaga hukka meelitasin, auklikuks nagu peedilehe. See mõte tegi mulle natuke nalja, ma rüüpasin piirituse ära ning uhtusin ka putukakolvi kraani all puhtaks. Teised kolvid jäid maasse.

Lahja soolhappe visises valamu põhjaava metalläärisel, ajas tillukesi vesinikumulle, ja ma pidin kraanikaussi soodat viskama. Lõpuks pesin käed ja kustutasin tule.

Õues oli juba koidueelne hämarus; taevas rohetas, varsti võis oodata esimest linnalähedast rongi.

Lahutasin ühenduse kolvilampide ja peapatarei vahel, millest maa lagi sai jälle terveks. Peedilehtedel oli kastet ja mu sokid said märjaks. Meie katse oli niisiis korda läinud.

Hommikul saime kuulda, et meie uus osakonnajuhataja on registratuuris sisse viinud perfokaartide süsteemi. Õed olid selle peale pahased, sest nüüd tuleb neil meie andmed perfokaartidele kanda; see pidavat jääma eelkõige nende ülesandeks, kes öövalves on. Enne said nad öösiti suurel vahariidega ületõmmatud sohval tukkuda, sest siibrivahetamise

ja süstimise kõrvalt jäi neile selleks aega üle — surijaid pole ju mitte igal ööl ja nendega mässab harilikult Margit.

Kui mulle perfokaartidest räägiti, tekkis mul korraks tunne, et mind oleks nagu selle perfodekastiga kuidagi lõksu püütud. Igatahes on kusa-gil üks kast, seal sees olen mina — mis sest, et arvude ja näitude kujul, — ja mul pole sellest kastist pääsu: mina ja teised, meist on ühine varras läbi aetud.

Enne mul selliseid mõtteid pähe ei tulnud, aga nüüd on mul nende jaoks aega küllalt. Pealegi nõuan ma endalt, et maailma asjad mind enam huvitada ei tohi. Ma loen vahel küll veel ka ajalehti, kuid eile jät-tiski mind see, et kusagil jälle patrioote maha kõmmutatakse, juba täitsa külmaks. Jah, enne oli teisiti; mul on selgesti meeles, kuidas me kreeklaste toetamiseks miitingul käisime. Ma ise tassisin mingit pilti, vist Manolis Glezose oma, ja see kandmine võttis pikapeale mu käe krampi. Oli kuum ilm, päike paistis mulle pähe, higi voolas ja silmade ees tant-sisid kriiskavad lubivalged laigud. Kõned olid pikad ja igavad, aga ma mõtlesin täiesti tõsiselt neile kannatavatele kreeklastele ega andnud oma Glezost selgest trotsist kellelegi üle. Praegu ei oska ma küll noortele vihastele meestele, kelle käed selja taha väänatakse, kui neid kongi viiakse, enam kuidagi kaasa tunda. Minule tuuakse saiapudingit; kui ma tahaksin, siis võidaks mind isegi potitada, aga ise endale saatust valida — seda ma ei saa. Ja kui mingi patrioot kuskil ka mahalaskmist ootab, teab ta vähemalt, et sureb millegi eest, milleginimel. Ma olen neile kade, sest minu surm on lihtsalt loll. Nii ma siis ei mõtlegi maailma asjadele, mõtlen parem iseendale ja sellistele väikestele naljadele, nagu on see perfokaardistamine.

Ma polnud ainus, kellele augupaberite-mäng vastu hakkas. Päeval istusime aias lamamistoolidel ja lõõpisime selle uue asja üle. Eriti hoos oli pikk poiss — ta nime ma ei tea —, kellel on vist kopsuvähk, kuid kes sellest hoolimata kiisulipsu kannab ja küüsi lakib.

«Kas mul nüüd enam pille neelata tasubki, preili õde?» hõikas ta Margitile ja sülitas kirevast siidist kaltsu. «See vägev ora teeb meid kõiki nagunii terveks, kui te meid ainult hoolega suskate.» Tal olid tõvelai-gud põskedel, ilusad punased lilled, ja see varda-asi näis talle kõvasti lõbu tegevat. Mulle on miskipärast kogu aeg tundunud, et ta on lilla.

Margit püüdis selgitada, et vardast ja kaartidest on siiski kasu; ta rää-kis meile midagi rühmitamistest, mis arstide tööd kergendavat. Kujut-lesin kõiki neid arste seal kasti kallal õiendamas. Hops! — ja terve punt haigeid tõstetakse korraga karbist välja. Näiteks vasakut neeru pidi. Hops! — laua kohal hõljub tiisikeride fraktsioon. See läikiv metallist välk võib iga hetk moodustada kõikvõimalikke kentsakaid kollektiive: katkiste hammaste arvu järgi, valgusisalduse järgi uriinis, kõige järgi, mida aga tahad. Ja sa võid igasuguste tüüpidega samasse gruppi rippuma sattuda — selle kahtlaselt naiseliku poisiga või Leopoldiga või jälle J. Andreskoogiga teisest palatist, keda ma millegipärast ei salli. Võib-olla on mõni sihuke isegi su kastinaaber, ja sa pead ööd-päevad tema vastu pressitud olema. Mina tahaksin sel juhul naabriks Jaanikat. Vist ka siis Jaanikat, kui mul oleks tema ja Agnese vahel valida.

Ma mõtlen Agnesele üsna tihti, igatahes sagedamini, kui ma tahaksin. Enamasti tulevad mulle meelde asjad ja olukorrad, mida ma end juba ammu arvasin unustanud olevat. Täitsa tühised asjakesed.

Hommiikul läksin Leopoldi juurde. Ta jagab tuba ühe ingerlasest vanamehega, kes surma ootab. Seda mehenässi on mitu korda tahetud haiglast välja kirjutada ja vanadekodusse suunata — tal polevat ühtegi sugulast ega vist korteritki —, kuid iga kord teeb ta siis skandaali ja räägib oma tähtsast Moskva-vennapojast, kes «teile siis alles näitab!». Vennapojast, kui see üldse olemas on, poleks midagi, aga alati tõuseb siis vanamehel ka palavik, ta kurdab valusid ja hakkab verd sülitama, nii et teda tõesti ei saa välja kirjutada. Leopold ütles, et muidu on ta vaikne vanamees ega sega kedagi. Ainult ükskord südaööl olevat ta laulma hakanud, tasakesi ja venivalt oma soome-vene segakeeles. Leopold olla siis mõelnud, et nüüd on vanal lõpp lähedal, aga hommiikul polnud tal viga midagi.

Leopold oli minu vastuvõtmiseks ettevalmistusi teinud ja köögist kast-ruliga teed toonud. Veel pakkus ta mulle köömnega soolaküpsiseid, mis aga kangesti lõhnaõli järgi haisesid. Joonistused ja akvarellid olid juba tuba mööda laiali laotatud — voodi, aknalaud, kõik toolid ja isegi suur osa põrandast oli neid täis. Minu jaoks oli ta siiski ühe tabureti tühjaks jätnud. «Ma mõtlesin juba, et te ei tulegi, unustasite ära...» ütles ta ning tal näis minu tulekust tõesti hea meel olevat. Rääkisin, et magasin öösel halvasti ja pidin seetõttu pärast hommikueinet tunniks ajaks uuesti pikali heitma. Leopold ütles, et ka tema magas halvasti: vanamees oli öö läbi ägisenud; eile käinud ta korraks väljas ja varastanud aiast mureleid. «Puukisid end mureleid täis ja peeretasid öö läbi. Ma räägin ära,» ähvardas ta vanameest ja viibutas tigidalt oma kollast nimetissõrme. Minu poole pöördudes ütles ta tasa ja viisakamalt, et vanamehel on suurest murelisöömisest gaasid.

Ingerlane ei kostnud midagi, aga mulle näis, et ta naeratas kelmikalt. Natukese aja pärast poetas ta suunurgast linale helepunase murelikivi ja naeratas jälle.

Vaatasin Leopoldi pilte, jalutasin selles väikeses ubrikus, käed seljal, nagu tõelises maaligaleriis. Korraks tuli mul mõte, et see vist ongi mu viimane näituselkäimine.

Kogu selle aja, mis mina pilte vaatasin, istus Leopold ise taburetil ja oli tähtsust täis. Ta istus nii, nagu mõned fotograafi juures istuvad.

Imestasin, et Leopoldi pildid olid kõik peaaegu ühesugused. Isegi samast kohast joonistatud. Talle meeldis nähtavasti kõige enam ikkagi surnukuuri fassaad, nii ei olnud ühelgi pildil maja külgeinu näha. See-pärast meenutasid pildid kangesti maju, mida lapsed koolis joonistavad. Ainult korsten oli puudu. Mõtlesin selle kohta midagi küsida, kuid Leopold istus nii, et mul oli kahju teda segada. Siiski polnud pildid omavahel täpselt sarnased — taeva käsitus oli erinev. Mõnel pildil rippusid surnukuuri kohal mustad rünkpilved, mõnel oli aga taevas täiesti lage ja helesinine. Lageda taevaga pildid meeldisid mulle millegipärast rohkem, eriti üks, millel oli olematu korstna kohale maalitud sidrunkollane päike. Jäin seda kauemaks uurima, mispeale Leopold tähendas, et mul on ilmselt arenenud maitse. «Te ei armasta lihtsustatud lähenemist,» ütles ta. «Ma tean paljusid, kes ainult niisuguse surnukuuri valiksid, mille kohal taevas must on.»

Palusin päikesega pildi endale, ja Leopold lubaski suuremeelselt. «Näete, selle puu otsas on veel ka lind.» Ühele puule oli tõesti joonis-tatud suur kollane lind. «Joonistasin selle omast peast. See on üks mu

kõige parematest piltidest,» naeratas ta, «kuid teile annan ma ta hea meelega.»

Leopold võttis pildi, mis mulle kõige enam meeldis, ning pani ta korraks hallile tekile ingeri vanamehe kõhu peale. «Külmal taustal mõjub ta veelgi paremini.» Jaatasin. Ka ingeri vanamees küünitas end pilti vaatama, kuid kohe, kui ta seda näinud oli, laskus ta taas ükskõiksel selili, vaatas lakke ja poetas suunurgast uue murelikivi linale. Seejärel püüdis ta nagu muuseas teki all õlga nii seada, et kivi pildile veereks, kuid see jäi tekikortsudesse peatuma. Nägin, et voodi ja seina vahel oli vanamehel veel terve kott mureleid; kott oli mahlast punane.

Leopold võttis pildi ja ähvardas lamajat uuesti sõrmega. «Vaata sa mul!» — kuid ingerlane oli endiselt vait. Seekord ta ei naeratanud. Ta nägu oli kinnine ja kuri. Kuna tal enam vist ühtki hammast suus polnud, tõusis mahlast punetavate huulte kriips peaaegu ninani, mis vanale koomilise väarikuseilme andis.

Tänasin Leopoldi pildi eest ja me jõime koos kaks tassi teed.

Kui ma püsti tõusin, et lahkuda, tõusis ka Leopold ja surus mu kätt. Üle minu õla nägi ta aga õues vist midagi häirivat, igatahes ruttas ta kohe akna juurde. «See ka luusib seal,» ütles ta õelalt. «Alles teda lõigati, aga juba tükib põõsastesse!»

Algul nägin ma ainult surnukuuri ja selle ümber kasvavaid sireleid. Siis märkasin Jaanikat, kes aeglaselt põõsaste vahelt välja astus. Suur blond ja lapsenäoga Jaanika jalutas loiult haigla poole. Ta kannata tuhvliid vedasid liivasele teele väikseid vagusid.

«Mis nad seal luusivad...» pomises Leopold läbi hammaste ja ma mõistsin, et ta ei salli, kui surnukuuri ümbruses jalutatakse. «Ära tuleks keelata... Ja see veel kah...» Natuke teisest kandist jalutas välja J. Andreskook. Ka tema suundus haigla poole ning tagus oma lahutamatu jalutuskeppiga võililledelt päid maha. Ma ei või taluda seda Andreskooki, tema jalutuskeppi, tema võõrmündri-ilmet ega ta peetpunaseid põski.

Leopold surus mul uuesti kätt ja ütles tungivalt, et ma peaksin teda sagedamini vaatamas käima. «Tulge, millal tahate, räägime jälle kunstist!»

Lubasin homme-ülehomme läbi astuda. Üle Leopoldi õla nägin ma, kuidas ingeri vanamees end tasahilju istukile ajas ja vaibal lebavale pildile punase kuulikese sülitas.

7

Neelan oma õhtuse prednisolooniportsu ja teen akna lahti. Tuulutan toa ja asun siis raamatute kallale — nende raamatute kallale, mis mulle veel ainukestena huvi pakuvad: anatoomiaatlased, füsioloogiaõpikud, meditsiinientsüklopeediad. Ma ei hau enam ammu terveksaamise plaane, kuid mulle tundub, et inimesel on kuidagi narr surra, kui ta ei tea sedagi, mis asi see inimene õieti on.

Õõhk valgub tupp. Ta on eriliselt värsk.

Nüüd olen ma selle meie korruse kõige väiksemas toas jälle üksinda ja võin avada akna, millal tahan. Ka võin ma siin öösiti lugeda ja märkmeid teha nagu hotellis. See, et ma meditsiinilist kirjandust loen, arstidele aga ei meeldi. Mina keemiakandidaadina oma ala kirjandust küll kellelgi lugeda ei keelaks, kuid arstide tsunft on isemeelne. Arstiteadus

sündis kloostrites ning arstidel on siiani mõnes mõttes mungalikud kombed. Kui nad aga mu raamatud ära tahtsid viia, pistsin ma lõugama ja söimasin nagu voorimees. Kuna ma muidu vaikne haige olen, jätsid nad mu lõpuks rahule. Nüüd olen ma neerupealiste alal — seal mu vähk laamendabki — juba kenake asjatundja. Võin üheksakümne üheksa koma üheksa protsendilise kindlusega väita, et mu Addisoni tõi on neeruvähi töö. Kui sa täpselt tead, milles asi on, tõstab see siiski tuju. Arvatavasti on vähi siirded juba kaugemalegi läinud, sest muidu oleksid nad opereerinud ka mu vasaku neerupealise — ilma nendeta saavat siiski kuidagi apteegi abiga läbi. Ju siis lihtsalt ei anna enam lõigata.

Mõnikord teevad arstiraamatud mulle naljagi. Mõne päeva eest lugesin ma kellegi Šimkevitši ägedat protesti neerupealiste praeguse ladinakeelse nimetuse vastu: *glandulae adrenales* tuleks neid nimetada, mitte *suprarenales*. Tema pakutud nimi tähendaks neerumanuseid näärmeid, ja need näärmed olevatki neerudele pigem manused kui pealised, sest ainult inimesed ja inimahvid kannavad neid neerude peal, ning seda kah ainult seetõttu, et viimati mainitud olendid end evolutsiooniprotsessi vältel tagumistele jäsemetele püsti on suvatsenud ajada. Kõigil teistel korralikult horisontaalasendis kõndivail *primata*'del on nad neerude kõrval nagu meilgi, kui me end käpuli laseme. Kui näärmete endi — ja mitte nende nimetusega hädas ollakse, siis teeb selline püha teaduslik targutamine nalja ja viha korraga. Käigu Šimkevitš käpuli ja olgu uhke, et siis on tal *glandulae adrenales*! Samu tundeid märkad endas ka siis, kui saad teada, et neerupealiste fülogeneesi klassikaliste tööde uurimisobjektiks on olnud krokodillid ja leevikesed... Kõigest hoolimata meeldib mulle seda sorti kirjandus siiski. Isegi Šimkevitši tööd, sest neist kiirgab olümposlikku rahu inimese ihuhädade suhtes. Ma ei taha surra nagu Peeter, kes oli ja jäi nukuteatri kunstnikuks nii otseses kui ka ülekantud tähenduses.

Me olime Peetriga võistlejad, kui nii öelda võib. Kahjuks ei oska ma öelda, kumb meist kahest selle võistluse võitis: tema finiseeris esimesena, mina aga jälle pean kauem vastu. See on filosoofiline küsimus — targutaks terve inimene, kes ühest Taani printsist lugenud on, printsist, kellel polnud suurt muud viga midagi kui nõrgad närvid. Olnuks tal tubli neeruvähk, oleks ka see retooriline küsimus ära jäänud. Minu arvates pole suuremises midagi filosoofilist, suuremine on lihtsalt kõige jälgim ülekohus siin päikese all ja tema paratamatus ei muuda teda veel õiglaseks.

Peeter tahtis teha surmast kangelasteo — korralikust, kaunilt ja kangelaslikult väljapeetud surmast. Oma nõmedast soovist hoolimata sai ta mulle lõpuks armsaks. Tal olid väikesed ja pehmed intelligendikäed, magusalt rukkilillesinised silmad, blond kahupea ja pära-kuvähk. Peeter oli nukuteatri kunstnik, ja nukuteatris mängitakse selliseid ülevaid tükke nagu Anderseni vaprana tinasõduri lugu.

Ent surma ei maksa ilustada. Jaa — lõhnaõli, sellest saan ma veel aru, kuigi see midagi nimetamisväärsest ei päästa ja vähihaige tuba lõhnab ikka nii, nagu ta lõhnama peab. Piinlikum oli juba see, et ta pidas vajalikuks oma jõudu kulutada teesklemaks, et kunst, poliitika, jah, isegi malemäng talle surmatunnini huvi pakuvad. Ma ju nägin, et ei paku! Pidin temale malepartneriks olema, ja mul oli ülimalt raske teha nägu, et ma teda usun. Need olid jubedad tunnid, seda enam et ta malet kehvasti oskas ning vist enne haiglasse tulekutki sellest mängust suuremat ei hoolinud. Males oli ta — nagu vist eluski — kuningagambiidi ja kahin-

gute tüüp, mõttetute ja suurejooneliste kahingute väljamõtteleja, mis surma lähenedes muutusid aina grandioossemaks. See kõik nõudis talt kohutavaid pingutusi ja oli samal ajal täiesti mõttetu. Surm on alatus, surm on igapäevale meist kaotatud lõppmäng; milleks küll teha nägu, et sa oled temast üle, et sa temast ei hooligi? Keegi ju kunagi ei ole temast üle. Surm on tunnetatud paratamatus — kuigi samade sõnadega on defioneeritud ka vabadust.

Ka teiste inimeste suhtes pole kangelasemängimine ilus — see tekitab kaastunnet ja soovi abistada. Kui siit ilmast lahkuja aga ausalt karjub, äratav see elavais pigem loomulikku vastumeelsust. Surm on vastik, ja vastik olgu ka surija. Mulle näib, et käitumine, mis antipaatiat esile kutsub, on suures plaanis hoopis elujaatavam, sest ta tekitab viha elu vastandi vastu. Kui mina kord sõrgu sirgu hakkas ajama, suvatsen ma lõuata just nii palju, kui ma heaks arvan. Surm pole asi poosetamiseks.

Peeter suri maikuu esimesel nädalal. Oli haruldaselt ilus ja soe kevadpäev — ses suhtes oli Peetri lavastus tõesti korda läinud. Mäletan, et Agnes tõi mulle kimbu kevadlilli. Ta oli veel kena: kõht alles armsalt ümarake, huuled värvitud ja soeng korras. Me jalutasime pargis, ma suudlesin teda ja pigistasin taljest. Ma tundsin himu nagu terved. Agnes lõhnas pühapäevahommikuselt, ja pühapäevahommik ju oligi, ning minu tervisest ei teadnud me ka veel kõike. Muidugi elas vähk mu neerudes sellelgi tunnil, kuid seda oli siis veel võimalik mitte uskuda.

Sammusime üle pargiteele joonistatud keksuruudustiku. Agnese kinganina puudutas lastest mahajäetud viksikarbikaant, ja ilmselt tuli tal tahtmine kastid läbi keksida. «Oi, ma vist ei tohi!» pomises ta aga siis ning ma nägin puna ta palgeile tõusvat. Võib-olla on see pilt magusalt maiplakatlik — hele-helesinine kevadtaevas ja kõik need alles niiskelt rohelised lehed —, kuid ikkagi oli Agnese punastamine kangesti armas. Ja just siis tuli Margit ning ütles, et Peeter palub mind kohe malet mängima. Sain sellest «kohest» aru ning — pidin minema.

Jätsin pisut solvunud Agnese pargiteele ja palusin teda öhtul uuesti tulla. «On meil üks veider haige... Närvid...» ütlesin ma, ning Agnes läkski. Pühapäevahommikusse linna, tervete inimeste keskele, meeste hulka, kes arvatavasti juba ilma pintsakuta käisid, valgete särkide varrukad üles kääritud. Esimest korda oli see Margiti kutse, öieti seadusevastane, mulle vastumeelt.

Peetri öökapil oli Puškini värsikogu.

«Jumalikud värvid,» sosistas ta. «Just praegu lugesin...» Ma ei usu, et ta enam värssse luges, kuid kogu oli siiski avatud.

... kus teed pole kõrguses kellelgi muul,
kus vabana lendan vaid mina ja tuul...

See oli Puškini «Vang», ja korraks meenus mulle midagi lapsepõlvest: üks pime rõdu, maadlusmattide magus mustuselõhn ja pisarate maik, kuid see kõik pole oluline.

«Eks ma pea ju hästi vastu... Kohe ta süstib, siis mängime.» Peetri küüned olid peopessa surutud ja ta poolavatud, o-tähte meenutav suu tegi tasakesi imemisliigutusi.

Margit täitis süstla selle viimse halastusega, mida inimene teisele võimaldada saab. Märkasin, et pantopooni asemel oli tal käes morfiumpudel.

«See on vitamiinidelahus,» sosistas mulle Peeter. Ta imes end pilguga minu külge, suuga õhu külge, ja ma nägin, et ta põlved hoidsid kramp-likult tekki, nagu kardaks ta sedagi kuhugi libisevat. Peeter oli üleni suur kinnihoidmine. Ja jälle tajusin ma seda alatust, suremise alatust, mida isegi vaene Peeter enam peita ei suutnud.

«C ja B... ja glükoos...» pomises Peeter.

Kunagi oli ta palunud endale mitte mingil juhul narkootikume süs-tida — ikka sellest kangelaslikkusekihist. Küllap teadis ta juba ammu, et nende varal ta veel elabki, kuid ta oli otsustanud endale truuks jääda. Nii mängis ta lõpu eelgi seda lootusetut peitusemängu edasi. Mui-dugi oli ta kangelane, kuid see ilus surm oli kõige vähem ilus neist pal-judest suremistest, mida ma näinud olen.

Ma läksin duširuumi. Istusin niiskele puupingile ega süüdanud tuld. Ruumis oli nõrka kloorilõhna ja katkisest kraanist nirises vaikselt vett. Järgmisel ööl Peeter surigi.

8

See, mida ma üleile kirjutasin, et Agnesest meenuvad mulle praegu just ebaolulised asjad, stseenid, mida ma arvasin end ammu unustanud olevat, on tõesti tõsi.

Kui ma äsja Leopoldi maalitud pilti vaatasin — seda kollase linnuga pilti, mille kohta ta uhkelt ütles, et mõtles linnu ise välja —, tuligi mulle meelde üks öö, mil Agnes voodis kunstiajalugu õppis.

Me magasime küllalt tihti eraldi voodites, kuid niisugusel puhul, kui Agnes eksamiks valmistus — ja eksam pidigi olema järgmisel hommi-kul —, ronisin ma mõnikord tema juurde. Öhtul sai ta minu käest nimede hääldust küsida, ja kui ma magama jäin, ei seganud mind tema väike öölamp üldse. Ma teadsin, et see minu «eneseohverdamine» talle sisimas väga meeldib, ning mul polnud selle vastu midagi. Ausalt öelda, jäin ma sellistel puhkudel isegi rutem magama kui tavaliselt, sest Agne-sel on komme pominal õppida, mis mind kähku uniseks teeb.

Millegipärast ärkasin tol korral aga siiski kella kolme paiku ja pärast ei tahtnud uni enam tulla. Öölamp hakkas mind häirima, Agnese pomin aga tundus vihastavalt totter. Pealegi olin ma kindel, et tal on nagunii kõik juba selge; selline plikalik eksamikartus näis mulle — ja veel abi-lunaise juures! — kohatu ja rumal.

«... omaelulõpuaastalelasvincentvangoharles'ilähedal,» ketras mu tubli naine poolihääli, «kusveelgikinnistustematuhandekaheksasaja-kaheksakümnekuuendalaastalpariisisväljaarendatudmaalimislaadmida-tasiinrakendasümbritsevastjanähtavasttõsielustammutatudainestikuku-jutamiselomaarvukatesmaastikumaalidesjanatüürmortidesvincent'ipints-litõmmemuutubveelginärvilisemaksjatäppivamaksmidaeituleagaseostada lähenevavaimuhaigusegamissiiskituhande...»

Teki alt paistsid Agnese vasaku jala varbad, teine varvas on tal kit-sastest kingadest pisut kõver.

«Kas sel aastal kinnistusid veelgi ka ta kõverad jalad?»

«Ärkasid? Kõverad jalad polnud van Goghil, vaid Toulouse-Lautrec'il, kes (ta näis meenutavat aastarvu)... kes kukkus juba üsna noorelt lossisaali põrandale ja vigastas sellega raskelt ning parandamatult oma lüüsisamba,» ütles Agnes hästi raamatulikult.

«Kus see loss asus?» küsisin ma öelalt.

«Ah see loss? . . . Ma kohe vaatan.»
 «Ära vaata. Seda teab iga normaalne inimene ilma vaatamata.»
 «Ma ikka vist segan sind . . .» See kõlas emalikult.
 «Mis selle mehe nimi oli, kellel olid kõverad jalad ja kes kukkus?» küsisin ma nõudlikult.
 «Enne ta kukkus ja siis alles tulid kõverad jalad,» tähendas Agnes malbelt. «Sa oled unine ja ajad sassi.»
 «Mis ta nimi oli, selle mehe nimi?»
 «Selle mehe nimi oli loomulikult Henri de Toulouse-Lautrec.»
 «Ja see juba ei ütle sulle, kus ta sündida võis? Niisugused inimesed kukutaksin ma armutult läbi.»
 «Ma kukungi läbi, kui sa mind segad.»
 Ta hakkas tuhnima oma kaustikutes. Pidin talle tähendama, et iga vähegi intelligentne inimene vastab mu küsimusele kohe, et Toulouse'is või selle linna lähedal. Ka siis, kui ta seda ei tea, ning isegi sel juhul, kui Henri de Toulouse-Lautrec järsku tõepoolest seal ei sündinudki. Viivu pärast teatati mulle veelgi malbemalt, et Lautrec sündis Haute-Garonne'i lähedal. «Pole sinu kukutada!» sain ma teada.
 «Aga miks ta oma sõbral Gauguinil kõrva peast ära löikas?» Teadsin küll, et see nii polnud.
 «See oli Vincent van Gogh, kes löikas, ja . . .»
 «Ah van Gogh löikas Lautrec'il kõrva peast ära. Ilus tegu. Väga nutikas tegu. Õpi see hoolega selgeks.» Asi muutus lõbusaks.
 «Mitte Lautrec'il ja mitte van Gogh . . . See tähendab, et löikas küll van Gogh, aga mitte Lautrec'il, vaid endal.»
 «Kah arukas tegu. Mulle meeldib, et mu naiselt nõutakse selliste asjade teadmist.»
 Nüüd vihastas ta juba tõsiselt, ajas end patjade najal sirgu ja ütles, et läheb teise tuppa. Kiitsin selle mõtte heaks, lisades, et muidu peaksin ma ise seda tegema. Kuid samas hakkas mul temast kahju. Pealegi oli see tõesti naljakas, et jaapani öösärgis naine peab uneaja arvel endale selgeks tegema, kes, miks ja millal oma kõrva löikamisega on tegelnud. Vincent van Gogh ei võinud igatahes küll aimatagi, kui ta, kõrv siidpaberisse mähitud, selle öösel oma armukesele bordelli viis, et see lugu veel kaheksakümne aasta pärast ühes magamistoas üles kerkib.
 Agnese silmad olid õppimisest ja magamatusest punased. Juustesse seotud paelad andsid talle unise Gorgo välimuse.
 «Jäta järele! Sa tead nagunii kõike. Jääme magama,» püüdsin oma viga parandada.
 «Ma lähen diivanile. Mis sest, et seal on pimedam ja et mul on nohu,» teatas ta surmamineja otsustavusega.
 Ja juba oligi ta üle toa lipanud. Öölamp heitis sinakat valgust, Agnes pani tuhvleid jalga, et kööki teed keetma minna, ning kuna ta oli seljaga minu poole, meenus mulle äkki üks Degas' baleriinipilt — eksamite ajal olid meil kõik lauad kunstifotosid täis.
 «Mis sa nüüd . . . Ausõna, ma ei räägi enam. Mu suu on kinni nagu lukk. Aga arva ära, mida sa seal niiviisi seistes mulle meelde tuletad?» küsisin nii andekspaluvalt, kui oskasin.
 Agnes vaikis tõrksalt. Tal oli külm, ja ilmselt oli ta juba nõus tagasi tulema.
 «Noh, ma ütlen täpsemalt,» jätkasin ma. «See on üks Degas . . . Ei, nüüd mitte enam! Siis, kui sa seljaga minu poole oled. Ütle, mis selle pildi nimi on. Sa tead ju küll . . .»

Agnes jäi mõttesse. Nüüd oli ta täiesti lapse nägu.

«See pole üldse Degas... Sa mõtled ju seda pilti, kus vasakul on õitsev kirsipuu. See on Gauguin. Teine naine peaks, näe, siin kükitama... Sa ei tee Degas' ja Gauguini vahel vahet. «Tahiititarid mere kaldal».»

Siis supsas ta uuesti teki alla tagasi — Agnes, kes end niisiis ise hoopis teistmoodi näeb kui mina. Tal on ju pikad tumedad juuksed tõepoolest, aga kollane pole ta nahk küll mitte.

«Vincent'ipintslitõmmemuutubveelginärvilisemaks midaeituleseostada lähenevavaimuhaigusegamissiiskituhandekaheksasajakahaheksakümnekaheksandal...»

Tundsin, kuidas vajun unne. Üks pika näoga mees läks mööda pimedat tänavat, tal oli peos ilus suur roosast martsipanist kõrv. Siis tõusis mees lendu.

9

Jälle on õhtu. Jälle istun ma tühjal naelakastil kompostihunniku juures ja kõik on nagu tavaliselt. Raudteetammi juures muidugi lauldakse ning iga seitsme minuti tagant kiljub pöörangul tramm.

Aga ometi kirjutas Agnes, et nüüd on kõik hoopis teisiti. Ta kirjutas, et ma olen isaks saanud.

«Sa oled isaks saanud»... See kõlab võrdlemisi ülespuhutult. Ütleksin lihtsalt, et mul sündis poeg. Need on ise asjad: minul pole võimalik enam millekski saada, millekski muuks kui selleks, milleks ma siin päev-päevalt saan.

Poeg, ja mitte lihtsalt poeg, vaid õnnesärgis poeg sündis mulle. Ma küsisin paarstilt, mis asi see õnnesärk on. Selgus, et lootekest või midagi taolist, mis harilikult pisut hiljem kui laps emakast välja heidetakse. Kui kogu kupatus aga tervelt ja korruga päevavalgust näeb, siis olevatki tegu õnnesärgis sündimisega. Ma olen näinud, kuidas poegib hobune — mingil määral on mul sest sündimiseasjast aimu.

Agnes kirjutas, et õnnesärk kuivatatakse ära ja ta saavat selle pärast kaasa. Üks vana ämmaemand oli salaja lubanud. See särk pidavat kuivama õhukeseks ja plingiks nagu pärgament ning vastsündinule palju õnne tooma. Agnes vihjas, et mis saab lapsele suurem õnn olla kui terve isa ja nõnda edasi. See kõlas peaaegu nii, nagu peaksin ma poisile tänulik olema.

Ma olen kurb, et ma ei oska rõõmus olla. Teen endale etteheiteid, et ma praegu peaaegu midagi ei tunne. See kõik kokku kohutab mind natuke, aga muud ei midagi. Et «muud ei midagi» — see teebki mind kurvaks. Ja see muidugi ka, et mulle tuli meelde, kuidas poegib hobune.

Isad on tavaliselt veidi vintis, kui nad lapsele vastu lähevad; neil on kaasas lilled ja säravsinine või -roosa tekk. Auto ootab haigla ees, ja vahel seob taksojuht antenni külge valge siidlinde.

Mina istun naelakastil ja varsti peaks pöörangul kiljatama tramm.

Lähnen jälle nõgeste vahelt läbi ja need tunduvad mu pilgu all taas jahedad. Haiglas on tuled süüdatud. Ma tean, et ühes toas sureb varsti poiss, kes küüsi lakkis ja keda ma lillaks pidasin. Hommikul vara viidi sinna tuppa hapnikuballoonid. Meie kojamees tõi nad laost; kojamehel on toredad rippuvad vuntsid; ma kuulsin, kuidas ta Margitilt küsis, palju see arvab hapnikku kuluvat. Margit ütleski midagi, mille peale kojamees torises, et see on üks igavene raiskamine, ja et kui nii, siis tuleb homme

autoga lisa tuua, sest mine tea, kellel neid parajasti veel vaja võib minna . . . Aga minul sündis poeg, ja pealegi veel õnnesärgis poeg, mitte mõni lihtpoeg. Ei tea, mis nime Agnes talle paneb?

Selle küüsi lakkiva poisi ukse taga pühi balloone tolmust puhtaks, sest haiglas peab valitsema kord. Kindlasti valitseb ka seal haiglas kord, kus minu poiss on. Küllap sealgi hoitakse kõvasti puhtust, küllap sealgi on hapnikuballoone, sest nende imikutega võib igasuguseid asju juhtuda. Olen midagi kuulnud nabapõletikkudest ja sünnitusmuhkudest. Loodame, et minu poisiga on kõik korras — tema sündis ju ümbrikus.

Allee on hämar ja inimtühi — see vist mõjubki mu meeleolule ja ma ütlen poolvaljult, isegi õrnalt: «Loodame, et minu poisil on kõik hästi.» Siis mõtlen ma Agnesele — korraks kujutlen teda üsna selgesti teki all lamamas; ei tea, kas ta vasaku jala natuke moondund varvas on teki alt väljas või mitte? — ja jälle libiseb härdusehoog nagu kerge puudutus minust üle.

Istun pingile. Mul on siis nüüd poeg . . . Ent see kõik on minust kuidagi kaugel. Ma näen küll selgesti, kuid nii, nagu vaataksin binoklisse, mis on valepidi käes.

Ja äkki meenub mulle, et ma ei ole sünnitushaiglasse kordagi helistanud. Mitte ühtegi korda.

Pingil on külmad käetoed. Külmad ja võõrad. Ma mõtlen, et see on ju raud ja et raud peabki külm olema. Külmus elab raua südames. Ma kordan sedagi lauset poolvaljult ja tõusen siis, et tuppa minna. Nii et ma olen nüüd isaks saanud . . .

Koridoris näen, et kopsuvähiga poisi ukse taga on juba üks tühi hapnikuballoon.

Tuppa jõudnud, teen ma akna lahti nagu igal õhtul, ent pean ta kohe sulgema. Külm on. Toetan käed aknalauale ja vaatan kaua pimedikku.

Ah soo — juba ma teangi, miks nõgesed ennist jahedad tundusid. Lapsena käisin ma kord sulasega vähil. Oli öö. Lõkketuli. Jõgi auras. Sulane müttas jões ja koukis urgudest vähke. Enne kui me magama läksime, panime vähid kotti, kuhu ma siis nõgeseid pidin korjama. Vähid ei sure nõgeste vahel — neil pidavat seal hea niiske ja jahe olema. Kott vähkidega jäi heinaküüni värava kõrvale, ja kui ma vastu hommikut heintelt alla ronisin, kobises see tasa. Paks udu oli maas, viskasin suures kaares vett ning mõtlesin koti krudinat kuulates, et neil vähkidel seal kotis tumeroheliste nõgeselehtede vahel on hea ja jahe. Järgmisel päeval keedeti nad tilliga koos ära, kuid mis sellest — enne seda oli neil kotis hea ja jahe olnud.

Seisan ikka veel aknal. Ka mina olen vähikott . . . Võib-olla ka mina kobisen tasa, kui need seal minu sees pimedas oma sõrgu laiiali ajavad. Aga homme mind veel ei keedeta!

Õues hakkab tibutama. Aken tõmbub peenikesest vihmast uduseks ja varsti ei näe ma enam midagi. Üle pika-pika aja hakkab ma nutma. Ma ei teagi, on need kurvastuse- või rõõmupisarad. On ju sündinud üks poiss, üks õnnesärgis poiss . . .

Lõpuks ma palvetan ja püüan mõelda Jumalale. Jumal on kaugel — ma näen tedagi nagu läbi valepidi binokli, aga vist ikka näen.

Tibutus läheb jämedamaks ja nüüd nutab juba akengi minuga pimeduses tasakesi kaasa.

Metallorgaaniliste ühendite uurimise problemlaboratoorium, mille loomine mul kaks aastat visa võitlemist nõudis, otsustatakse likvideerida. Jääb järele ainult väike sektor, ja seegi põlevkiviuurijate alluvuses. Seda teatas mulle täna Gennadi, mu endine peainsener. Ta oli täitsa endast väljas. Mul hakkas tast hale. Tahtsin talle öelda, et see asi mind enam ei huvita, kuid jätsin siiski ütlemata.

Istusime pargis, ja ma pidin kogu aeg mõtlema, et mu supp läheb külmaks. Lõunaks oli meil piimasupp; kui piimasupp jahtub, tuleb talle vastik kile peale. Ma tean küll, et see on piimas leiduvast parafiinist, mis on puhas ja süütu aine, kuid kilega piimasupp ajab mind iiveldama. Muidugi ei saanud ma ka seda Gennadile öelda. Ta rääkis ja rääkis oma vene-eesti segakeeles, kuni tal väikesed higipiisad laubale tõusid. Gennadil on peaaegu kiillaspea, ja nii tulid need pullikesed isegi ta pealaele. Ta pühkis higitilgad suurde sinisesse rätikusse, kuid varsti ilmusid nad uuesti; see nähtus tuletas mulle meelde füüsilisest tuntud kastepunkti-efekti: külmad torud soojas ruumis kattuvad just selliste väikeste rõskusetilkadega.

Püüdsin Gennadit rahustada, kuid ta ütles, et ta ei kavatse hullude tõrvakeetjatega ühekski päevaks sama katuse alla jääda: juba tuleval nädalal sõidab ta ära maale, meie tootmistehhi ja — mis sellest, et palk on väiksem, — hakkab seal lihttööliseks. Lohutasin teda, et kui ta ka tõesti kavatseb maale sõita, siis lihttööliseks ta küll hakkama ei pea, sest meil ehitatakse ju seal uut tootmisbaasi — või pannakse ka selle ehitamine seisma? Ei, seda ei pidavat juhtuma: herbitsiidide tootmise uus kompleks ehitatakse siiski valmis, isegi uusi summasid olevat juurde antud. Trööstisin teda, et noh, siis saab ta ju ka seal peainseneriks, kuid Gennadi väitis jonnakalt, et ei, ta hakkab just nimelt lihttööliseks — nähku siis kõik, ja nõnda edasi.

Kui mina terve oleksin, läheksin võib-olla ka ise maale ning taotleksin, et laboratooriumgi sinna üle viidaks. See oleks mingil määral Vargamäe Indreku moodi tegu, sest meie uus hoone ehitatakse samasse alevikku, kus ma sündisin. Mis teha — eks siis nüüd läheb sinna minu asemel kiilastuv Gennadi oma naise Zoja ja kolme lapsega. Mõte, et tema mu lapsepõlvemaile elama asub, segas mind millegipärast rohkem kui kõik muu, isegi rohkem kui laboratooriumi iseseisvuse lõpp. Minu alev, minu kool, minu jõgi... see Gennadi võiks lõpuks siiski oma koledad katkised hambad ära parandada lasta!

Ütlesin talle, et olen väsinud, ning et kui tarvis, võin ma ministeeriumi kirja saata. Muidugi, kui sellest enam mingit tulu on. Ta vaatas mind kaua ja imeliku pilguga ning vajus kuidagi loppi. Siis vabandas ta, et ta mind nii kaua seganud on, ja andis mulle üle tsellofaankotikese tomatitega: «Zoja ise kasvatas.» Tomatid polnud suuremad asjad: muist olid alles kollased, üks suur aga oli tal portfellis katki litsunud ning teisedki ära lõgastanud.

Tundsin, et olen tõepoolest väsinud, ning jätsin Gennadiga hüvasti. Väraval vaatas ta korraks tagasi, peatus, nagu oleks tal midagi ütlemata jäänud, kuid tegi siis nii, nagu peaks kinga kohendama, lehvitas ja läks kähku edasi. Millegipärast mõjus ta minek põgenemisenähtuseks.

Õhtupoolikul läksin õue tagasi, istusin haavapuu alla, ja mul oli natuke kahju, et ma Gennadit oma ükskõiksusega solvasin. Muidugi oleksin pidanud osavõtlikum olema, kuid inimene ei jõua ju kõike. Algul

saatsid nad mulle siia haiglasse isegi oma aruandeid, kuid need on aegamööda üha sügavamale raamatuvirna alla kadunud. Pole midagi teha, aga «välispoliitika» (nimetan mõttes kõike, mis minusse ega minu haigusse ei puutu, «välispoliitikaks») ei eruta mind enam. Olen jäägitult «sisepoliitik». Nii vist peabki see minu olukorras olema.

Imelik küll, aga see meie laboratooriumi sektoriks muutmine tegi mulle omal moel isegi head meelt. Ma ei jõudnud kohe selgusele, mis seda põhjustas: võis see ehk olla keisri soov, kes tahab, et pärast tema surma ka kõik ta lähikondlased hukatakse ja temaga koos hauda aetakse? Vaevalt. Kindlasti polnud see ka labane uhkus, et näe, ilma minuta lähevad teil asjad untsu! Jah, aga mis see siis ikkagi oli? Lõpuks kaldusin arvama, et algul, uudist kuuldes ma head meelt ei tundnudki, see tekkis hiljem — küllap sellest kindlusetundest, et vaata, isegi su elutöö viltumine ei kurvasta sind enam. Järelikult oled sa juba õige lähedal sellele vaba-olemisele, mida iga surija peab ju püüdma saavutada, sest siis on suremine lihtsam. Nojah, aga mine tea ka — ja lõpuks on see kõik üsna ükspuha.

Haab lõhnas hapukalt ning meelitas väikseid kärbeid kohale. Esialgu huvitab hapnev haavapuu neid veel rohkem kui mina. Hapnen hapneva haavapuu all — uhke alliteratsioon!

Hea Gennadi, sinu mured ei puutu enam meisse. Meie lihtsalt hapneme; haaval on juba koorgi lahti löönud.

Lahtise koorelataka ümber ja all kihas vilgas elu. Ma ei tea putukate elust nii palju, kui tahaksin. Peedi-kilpmardikatele olen ma mingil määral kurat ja ka lehetäidel on minu kohta viimselpäeval vähe head öelda, kuigi meie lehetäide tõrjevahend päris hea välja ei kukkunud; kõigest hoolimata ei tunne ma ise aga hästi putukate elu — nende küsimustega tegelesid meie laboratooriumis kaks bioloogi. Praegu on mul sellest kahju: siin haiglaaias oleks nende sitikakeste uurimiseks aega küll. Kindlasti on sellel pisikesel sääsetaolisel sagijal — sellel siin, kelle tillukeste tiibade rütm nii kiire on, et ma seda ainult nagu mingit võbelevat sillerdamist tajun, — oma aristokraatne ladinakeelne nimi (millest ta, vaeseke, ise küll midagi ei tea), küllap kuulub ta mingisse seltsi, perekonda, liiki, ning tema sugupuu ulatub kambriumiäegsete merede sooja igirohelisse loksesse. Läbi aastamiljonite on ta ikka niiviisi oma igapäevaseid talitamisi talitanud ja ihutoidust muretsenud, söönud teisi, endast veelgi väiksemaid sagijaid, kellele jälle tema mingil määral kuradiks on nagu mina oma kilpmardikatele. Väga närviline sääseke, tüüpiline sangviinik. Ja oma tiibu ei malda ta puutüvelgi kokku panna, vaid lehvitab nendega ägedasti sibamisrütmile kaasa otsekui tilluke jaanalind. Ning sellel asjalikul sagijalgi on oma süda ja aju ning — kes teab, võib-olla isegi neerupealised. Neerupealised, millega temalgi on teoreetiline võimalus alt minna.

Sümpaatne sääsk. Praegune haigla-mina oleks uhke, kui ta oleks kirjutanud soliidse pruunikaanelise monograafia sellisest pisielukast. Võluv, et seda monograafiat loeksid ainult paar inimest maailmas — see meeldiks mulle; miskipärast meeldivad mulle üha enam ja enam just need asjad, millel mingit praktilist tähtsust ei ole. Edaspidi tahaksin ma oma kaustikus selliste asjade jaoks rohkem ruumi leida.

Margit tõi mulle Peetri Puškini — see luuletuskogu oli tema isiklik raamat, ning Peetri viimaseid soove olevat olnud värsikogu oma sõbrale, see tähendab minule, kinkida. Ma loodan, et minul seda sorti viimaseid soove ei teki; kõige parem oleks, kui mul viimaseid soove üleüldse ei tekiks.

Ma vist juba kirjutasin, et siis, kui ma seda raamatut «Vangi» kohalt avatuna nägin, meenusid mulle pime rõdu, pisarate maik ja võimlemismattide magus mustuselõhn. Nüüd on mul selle kõige meenutamiseks aega küll; seda enam, et ma äsja otsustasin oma kaustikusse just neid mälestusi talletada, mis kõige kõrgemal määral minu ja ainult minu omad on. «Sisepoliitilisi» memuaare tahan ma kirjutada.

Kaustiku tagumisel lehel juba ongi terve rida märksõnu, mis aitavad mul neid mitte unustada. Ma loen:

Sahver — ämblik — tilgastanud piim — esimene Freudi lugemine;

Linda — tähed läbi pööninguakna — ma saan meheks — eostumisvastased vahendid — mõtted massimõrvast;

Kalasadam — vene aktsendiga aldhiaal — kala suu — pühin tuba — Ferdinand — mürk — auk sukakannas.

Ma loen neid sõnu, mis ainult mulle midagi ütlevad, ning tunnen ennast ihnurina, tunnen kõiki rõõme, mida võib pakkuda püha eramand: kui mina neid ridu ei dešifreeri, siis jäävadki nad igavesti dešifreerimata, ma võtan nad endaga hauda kaasa ja keegi ei saa sinna midagi parata. Olen peaaegu kindel, et mõne sõnaahelaga juhtubki nii, ja see teeb mulle kummalisel kombel head meelt.

Keegi ei tea meist peale meie endi peaaegu mitte midagi. Ja ega me isegi kuigi palju tea. Me pole kokkuhoidlikud ja kipume kõike unustama. Täna haiglapargis jalutades nägin ma Jaanikat, kes istus kivil ja sõi-keedetud muna. Pärast sõtkus ta koorred mullasse. Selles pole ju mitte kui midagi erilist, aga korraks hakkas mul õige imelik — mulle nagu meenus midagi ja ei meenunud ka; oli tunne, et munakoored on millegi üsna olulisega kuidagi seoses, ja et oleks väga hea, kui ma selle seose meelde suudaksin tuletada. Tühine asi, aga see häirib mind siiani. Fikseerin niisiis ka rea «Jaanika — munakoored — maa» teistele lisaks. Ehk meenub hiljem, milles asi on.

Ent nüüd alustan ma siiski millegi muuga. Kirjutan: Põlvsokid — «Vang» — MA VIHKAN TEID! — «Donna Clara» — Rahu olgu teiega!; ja lähebki lahti.

Olen kümneaastane. Meil on koolipidu. Ema kammis mu juuksed seitsesse, tegi lipsusse suure sõlme ja nõudis, et paneksin jalga valgete tuttidega põlvsukad. See, et ma tol korral nende tobedate säärekatete vastu ei protesteerinud, pidi teda vist imestama. Kuid mis siin imestada: selge, et valgete tuttidega põlvikud kuuluvad «memmekate» tüüprietusse; argipäeval ma neid juba jalga ei paneks, kuid pühapäevad, eriti sellised nagu see tänane, on iseasi. Las nad peavad mind täna musterpoisiks, las peavad — keegi ei näe mu südamesse! «Vaata mihuke puhast ja pai poiss,» ütlevad nad ning naeratavad mulle totakalt ja heldinult. Mina pigistan huuled kõvasti kokku ja tervitan neid kõiki sügava kummardusega — muidugi olen ma pai poiss, äraütlemata ontlik poiss valgetes põlvikutes, poiss, kes iialgi oma sokke poriseks ei tee. Ma tean, et poiss tuttidega põlvsokkides on haletsusväärne olend — ta pole mitte poiss, vaid poisi

karikatuur, kuid täna nõustun ma end painutama täiskasvanute nürimeelse tahte alla. Veel enam — ma tean, et see pakub mulle isegi salarõõmusid. Kui minust kord midagi saab (ma ei tea isegi, mis täpselt, aga kindlasti peab see olema midagi sellist, mis neid rabab), siis las nad ehmatavad: «Taevas, kas sellest paist põlvsukkadega poisist sai tõepoolest...» Jah, mis just sai, see jääb esialgu lahtiseks, igatahes tuleb neil seda lausuda austuse ja armastusega, nii nagu öeldakse Tema Kõrgus, Tema Ekstsellents... Kuid ma ei tee neile midagi halba, ma olen armulik ja suhtun neisse paremini, kui nad seda ära on teeninud. Ärge kartke! Ma olen teile armuline!

Mäletan seda tunnet täie selgusega. Täiskasvanud ei tea, millised imperaatorlikud kired mässavad poisikestes, kes notivad kepiga takjanuppe, ja notivad seda vihasemalt, mida valgemaid põlvsukki nad kandma peavad. Ning need takjanupud pole ainult täiskasvanute pead — vahel lendab jalgteele mõne vaesemast perekonnast koolivenna omagi, kes tuttpõlvsukki (või golfipükse või pitsrinnaaesisega pluusi) kandma ei pea, kuna tal neid lihtsalt pole.

Ma pean täna ette kandma Puškini luuletuse «Vang». Suhtusin sellesse deklameerimiskohustusse algul nagu oma tuhat-korda-needud säärekate-tessegi — lihtsalt üks uus alandamisviis ja muud ei midagi — ning kavatsesin lauluread kiiresti ja ükskõikselts maha vuristada, südames märtrirõõm ja kättemaksuplaanid. Kui ma aga lavale astusin, muutus kõik.

«Aleksander Sergejevitš Puškin, «Vang»,» alustasin ma oma kõlaval lapsehäälel. Saal vakatas. Nägin täiskasvanute (ja üks neljandale klassile ole juba keskkoolipoisidki täiskasvanud) sõbralikke huvitatud pilke. Uimastavalt palju tõsiseid heasüdamlikke nägusid — nad ei olnud isegi eriti rumalad — pöördus korraga minu poole, et mind hiirvaikselts kuulata. Minus murdus miski: viimati saavad ehk nemadki sellest luuletusest midagi aru, luuletusest, mida mina üksinda kodus olles ja valjusti lugedes küll nautida mõistan. Ja kuidas veel nautida: noor kotkas, kes vangla ees pahuralt veriseid palasid sööb, et peagi kõrgustesse tuhiseda — selles oli ju midagi minust. Äkki soovisin ma palavalt, et luuletuse sisu ka nendeni jõuaks, neid elu üle mõtlema paneks ja neid paremaks muudaks. Ning ennäe! nad kuulasisidki mind hinge kinni pidades, rippusid pilkudega minu suul. Mul hakkas kuum. Ma pööran nad ümber! Nad hakkavad mõistma oma argielu väiklust!

Tõsi jah, see kotkas, kes ilmutas veriste palade söömisel teatavat pahurust, läks neile nähtavasti hinge. Ma tajusin seda kogu oma olemusega, mu hääle paisus, ma tundsin, et võin terve saali koos endaga taeva kõrgustesse tõsta, ning kuulutasin vaimustusest väriseval sopranihäälel:

... kus teed pole kõrguses kellelgi muul,
kus vabana lendan vaid mina ja ...

Jah, ma olin tõepoolest valmis need hardad kuulajad endaga sinikõrgustesse kaasa võtma: need ilusad tüdrukud ja poisid abituuriumist, kes esimestes ridades istusid; selle vanapapi, kes taskust siidrāti võttis, et küllap vist silmanurgast pisarat pühkida; isegi meie eesti keele õpetaja, kellel kasvas soolatüügas huulel ning kelle häälel oli oboe vigisev ja nõudlik tämber, võtnuksin ma kaasa; olin valmis kõigile, kõigile andestama, suuremeelsust ilmutama; minu kohutavad põlvikud ega briljan-

tiinine seitel ei häirinud mind enam: narr oli omad kuljused prohveti-kuljusteks teinud; ma oleksin hõljunud selle inimmassi ees — muidugi mõõdukat distantsi pidades —, oleksin julgustanud aremaid, viinud nad kõik sinna, kus vabana lendan vaid mina ja . . .

Ent siis juhtus midagi õudset, halvavat, košmaarset. Just sel hetkel, kui ma pidasin vapustavat, geniaalset *fermato*'t, mis pidi sisse juhatama luuletuse viimase sõna «tuul», avanes saali uks ja sisse taarus pikk purjus poisivolask lõppklassist. Ta vaarus sik-sakitades üle tühja põranda, jõudis pinkidevahelisse koridori ja — tahtes istuda ühe pingi vabale otsale, libastas ning kukkus matsatades istuli maha. Minu prohvetlik paus oli purustatud, veel enam: paganate pööramiseks mõeldud taevalik vaikusehetk, hetk, milles pidi olema kotka hõljumist — ta ei liiguta tiibu, seisatab nagu imeväel sügaviku kohal —, võis nüüd mõjuda koguni piduliku ettevalmistusena selle päti, jah, just päti, selle purjus päti ja jätise istmikule plartsatamisele. Ja see oli alles pool häda: ma laususin oma vaikse, solvunud, hävitatud «tuule», laususin ta hukkamõistu ja resignatsiooniga, kuid mind ei märgatudki enam, ning vallanduv aplaus, mürisev aplaus ja naer olid määratud — tundsin seda selgesti — mitte minule, vaid tolele ilgele, jälgile persetajale. Tõesti, ainult vanapapil siidrätiga ja eesti keele õpetajal jätkus veel silmi minu jaoks, esimeste ridade abituriendid näitasid mulle aga oma kuklaid ja irvitasid varjamatult naudinguga.

Komejant! Skandaal! Reetmine!

Siin ma seisan, noor valgesokiline Messias, ja näe, nad naeravad üht pätti; üks joodikunolk on neile tähtsam kui taeva kõrgused, aja seiskumise hetk kotka lauglennul, Puškin ja — mina!

Ma põgenen lavalt, selle pööbli, selle tsirkust igatseva lollikarja pilkude alt. Lava taga ootavad järgmised esinejad, nad kuulevad aplausi ja mõtlevad, et mul läks suurepäraselt . . .

Nõjatun vastu pruuni lakitud uksepiita. Mu seesmus on kuum ja külm ühekorraga; ikka veel ootan ma midagi. Mida? Ma annan neile aega taibata, millega nad hakkama said, millega nad ometi hakkama said. Saalis peaks nüüd vaikseks jääma, haudvaikseks, siis võiks alata arg käteplagin, mis peaks kasvama ja kasvama, paisuma hüüeteni BIS BIS! BIS!. Mind palutaks lavale tagasi. Ma keeldun. Nad tahaksid mind kätel saali kanda. Ma rabelen end lahti, sest nende käte räpased puudutused iletavad mind . . . Ootan, laup vastu jahedat piita, annan neile aega . . . Alles siis, kui klaver lööb mehhiko tantsu avaakorde, lähen ma tagumisest uksest tasakesi välja.

Klosetis on suitsulõhna — need abituriumikraadad ju suitsetavad juba, suitsetavad ja joovad, mis sa neilt ikka ootad.

Viivu pärast sulgub üks kabiiniuks, see pannakse seestpoolt riivi. Kui ma jälle väljun ja ringi vaatan, kas keegi mind ei näinud — ei, siin pole kedagi —, on minust seinale jäänud keemilise pliiatsi lilla kiri. See teatab lugejale: MA VIHKAN TEID!

Jalutan tühjades koridorides. Varsti peaks eeskava lõppema. Õigupoolest tuleks mul nüüd koju minna, sest tantsuks tohivad peole jääda õpilased alles viiendast klassist alates. Pärast seda «MA VIHKAN TEID!» ei oleks ka midagi loomulikum kui uhkelt koju minna, aga miski hoiab mind siin veel kinni. Loodan ma ehk, et saalitäis rahvast, või vähemalt nende esindajad mu üles otsivad ja vabandavad? Ei, seda küll mitte. Vaevalt nad üldse teavadki, millega nad hakkama on saa-

nud — see pime jõuk! Ent ennäe, mu tuju hakkab tõusma: ma ei tahagi, et nad oma viga mõistaksid. Muidugi, ärgu mõistku: selles meie vahe ongi. Järsku tunnen ma end oma valgetes põlvikutes jälle õige hästi: need eraldavad mind sellest tõlbist massist. Te naersite mind? Naerge, naerge! Keda te naerate? Ennast naerate!

Eeskava lõppes. Jalutan ikka veel koridori mööda ja silmitsen peolisi halvakspanu ja üleolekuga. Kohendan seitlet, sean põlvikututte — teie nõmedus ei jätnud neile poriplekke, seda au polnud teile antud! Võidutsen teades, et keegi, mitte keegi ei tea, mis on mu s e e s.

Mida kauem ma jalutan, seda enam paraneb enesetunne.

Vanemate klasside poisid seisavad salgas ja hõikavad tüdrukutele asju, mida täiskasvanud kahemõttelisteks nimetavad, kuigi neil on just nimelt üksainus mõte. Ja m i s mõte — seegi on ju teada: mul on kodus «Tervise käsiraamat» ja «Loomulik ravimisõpetus». Ärgu arvatagu, me oleme neist ilgustest teadlikud. Poiste hõigete peale tüdrukud itsitavad ja kohendavad sukaõmblusi. Kogu see sagimine on mulle vastik: neil kõigil on selline väljanägemine, nagu teeksid nad ettevalmistusi äsjamainitud raamatuist teadaolevateks sigadusteks. Mida arvavad sellest kõigest aga õpetajad? Nad peavad trepil ja koridorides korda, kuid millegipärast teevad nad näo, nagu nad ei taipakski, millele siin kõik mõtleavad, mida siin kavatsetakse. Kõik, kogu see rahvas ja õpetajad ka, on kokkuleplased, kari nurjatuid vandeseltslasi. Varsti algab tants ja siis lähevad poisid pliiikade juurde, kummardavad ning võtavad neil ümbert kinni; käed pannakse pluusiseljale, kus kõik need paelad ja aasad selgesti tunda on — samad paelad, mida ükski tüdruk muidu puudutada ei lubaks. Kokkuleplased! Mina aga lugesin neile luulet . . .

Kell on juba üheksa — ma peaksin koju minema. Ja siis järsku meenub mulle, et mul on ju võti, mis rõduklassi ukse lahti teeb. See rõdu, mida kasutatakse vana koli panipaigana, on aula kohal. Seal näeb!

Ma lippan riidehoidu, teen näo, nagu kavatseksin hakata koju minema, võtan mantli taskust kojavõtme ning jooksen korrapidaja-õpetaja selja tagant läbi üles tagasi.

Üks paks vistrikuline poiss — lõpetaja, ma tean, et ta on kooli poksi-meister, — võtab mul trepil reväärist kinni ja irvitab: «Poiss kui kompu, siidirätik rinnataskus! Aga, näe, makaron ripub ninast välja . . .» See siga haiseb veinist!

«Nii ei räägita!» paiskan ma talle oma halvakspanu alt üles.

«Noo, noo . . .» ütleb poksiija. «Ära ainult löö!» . . . Ta teeskleb, nagu tõmbuks ta hirmust kõssi, ja laseb mu pintsakust lahti. Siis, järgmisel trepikäänakul, teeb üks ilmetu näoga abituuriumitüdruk mulle hajameelselt pai. See silitus on veelgi vastikum: ta silitab m i n d, nagu silitatakse kassi, ja räägib samal ajal midagi oma klassiõega. Raputan selle puudutuse endalt maha.

Kuulen, et saalis algabki tants. Avan tasahilju rõduklassi ukse, lipsan pimedusse ja sulen ukse seestpoolt.

Pime rõdu, mind ei näe siin keegi, mina aga näen ja võin jälgida kõike, mis saalis toimub. Istun vanale võimlemismatile ja piilun alla. Poistest summas seisab saaliukse juures ja võtab hoogu tantsimaminekuks, tüdrukud istuvad seinte ääres pinkidel ja teevad näo, nagu ei puutuks kogu asi üldse neisse.

Rõdu lõhnab magusalt vanast puust ja tolmust — see lõhn teeb mind uuesti nukraks. Kas ma siin — see teistest kõrgemal olek on ju ometi sümboolne — äkki millestki ilma ei jää? Minu elu teie kõigi peade

kohal — äkki ei jõua need lihtsad rõõmud kunagi minuni? Otse minu vastas, teises saaliseinas ripub suur pilt. Me oleme Jossif Vissarionovitšiga samal kõrgusel. Ka tema vaatab sellele sagimisele ülalt alla; tal on piip käes, ta säärikud klantsivad, tema selja taga eretab Kremli müüride koidupunane siluett.

Ma mõtlen viivu kotkauksindusest.

Siis tunnen ma, et mul on midagi taskus. Õigus! Ema pani mulle kaasa kuldsesse paberisse mähitud šokolaadimuna. Koorin paberi šokolaadi ümbert ja maitsen. Korraks tundub mulle, et võib-olla on minu äsjaste mõtete ja šokolaadisöömise vahel mingi ebakõla, kuid kohe leian ma lohutuse: ma olen ju alles kümnene.

«O donna Clara,» laulab orkestri solist. Tal on baritonihääl ja päikesepillid. Kas ma äkki tõesti elus millestki ilma jään? Ei, ei, ei! Ma ei vaja ju midagi peale iseenda!

Mulle tuleb pähe üks teine Puškini luuletus — ilus luuletus arusamatu pealkirjaga: «Arion». Ma hakkain sosinal deklameerima, enne panen siiski šokolaadimuna käest matile.

Mind, laulikut, ent päästis voog
ja paiskas randa valges vahus.
Siin üksi hümne laulan nüüd
ja kalju jalal märga rüüd
ma kuivatan keskpäeva rahus.

Tore on öelda «mind, laulikut» . . . Pealegi vihjab selle laulu sisu veel ka õiglusele, mida ma küll täna ei märganud, kuid mis siiski maailmas peab olemas olema, vihjab loodusjõudude ja inimsaatuse põhjendatult valikulisel suhtumisele teatavatesse isikutesse: näe, teised uppusid, aga tema kandsid lained kaldale! Jah, kui inimesed ise on pimedad, siis miski neist kõrgem tõstab väärikad ikkagi teiste hulgast välja ja paneb nad hellalt kalju jalamile. Ei, ma polegi enam õnnetu! Las nad tantsivad pealegi seal all, las igaüks lõbutseb nii, nagu oskab . . . Ja mulle hakkab tunduma, et nemad, need madalamal-olijad, on samuti millekski vajalikud, mingil moel kuulume me isegi kokku, üks pool ilma teiseta ei kujutaks endast midagi. Tervik. Me moodustame ju terviku. Jah, nad peavad mulle tänulikud olema, sest mis maksaks kogu see donnaklaaratamine, kui ülal, nende peade kohal, ei istuks üks valgete põlvsukkadega poiss, kes loeb pimeduses poolihääli luuletust.

Ma tunnen vapustava selgusega, et mina, mina annan neile mõtte!

Ja äkki ei saa ma enam istuda; minu vaim kehastub meeter kolmekümne sentimeetri pikkuseks ja kolmekümne viie kiloseks valkkehaks, minu minevik, olevik ja tulevik ning minu jumalast määratud saatus tõuseb matile püsti — enam ta ei kardagi, et teda nähtaks, ta ei karda mitte midagi ega kedagi ja sirutab käed ette. Ma õnnistan seda rahvast, õnnistan luksudes ja nuttes; soolased pisarad voolavad mulle suhu, ma kugistan neid, mu ihukarvad saavad käsu püstitõusmiseks ja täidavad selle. Annan teile kõik andeks! Ei saa nõuda, et kurt kuuleks ja pime näeks! Ma annan teile kõik-kõik andeks! Rahu olgu teiega!

Siis ei pea ma enam vastu ja vajun kummuli matile. Nutan kaua magusast õnnetundest. Mati present saab pisaraist märjaks ja hakkab lõhnama. See on soolakas-kirbe ja kodune lõhn — nii võiks lõhnata suur päikesekuuma kalju keset liiva, adrut ja merevaikust, kus valitud laulik keskpäevarahus riideid kuivatab.

Täna hakkas mu keel sügelema ja kattus valgete laikudega.

«Keel on suus olev, limaskestaga kaetud lihaselund. Keeletipu alt läheb suukoopa põhja keelekida. Keele seljal on rohkesti näsasid, mis jagunevad niit-, seen- ja vallnäsadeks. Kahes viimases leidub rohkesti maitsmispungi,» loen ma ühest raamatust.

«Keelenäärmed on väga rikkalikult arenenud kahepaiksetel, nad on täheldatavad ka lindudel; imetajatel esinevad kõrvuti limanäärmetega ka seroossed näärmed. Seroossed e. vadakulised näärmed avanevad vallnäsade vagudesse; siia satuvad toiduosakesed, mis muutuvad näärmete nõre toimel vedelamaks ja ärritavad näsade maitsetundlikke närvilõpmeid,» teatab mulle teine raamat.

«Keele ülemise pinna muutused võivad esineda ka tervetel inimestel. Liigse sarvestumisest tingitud valged laigud vahelduvad punaste laikudega, kust sarvestunud keelenäsad on koldeliselt irdunud; selle tõttu meenutab keele ülemine pind maakaarti, millest on tingitud nimetus geograafiline keel. Liigse sarvestumise tagajärjel võivad keele niitnäsad muutuda aga ka paksuks ja tunduvalt pikemaks, mille tagajärjel keele ülemise pinna keskosa on kaetud nagu karvadega. Niisugust muutunud keelt nimetatakse karvaseks ehk mustaks keeleks. Vaevusi need muutused ei põhjusta. Igasugune ravi on üleliigne,» registreerib kolmas käsiraamat.

Vaatan peeglist oma keelt ja tean siis nüüd, et mul on geograafiline keel; vähiga pole aga neil valgetel laikudel niisiis mingit pistmist. Olen jälle natuke targemaks saanud. Uurin oma geograafilist keelt tähelepanelikult; ajan ta kaugele suust välja ja hoian hinge kinni, et väike taskupeegel ähmaseks ei tõmbuks.

Mäletan üht jaanituld. Me läksime Agneseaga läbi märgade sõnajalgade teistest eemale. Olime alles hiljuti tuttavaks saanud, ja seal, sõnajalgade vahel, mis küll ei õitsenud, sai teoks meie esimene tõeline suudlus. Agnes sulges silmad; tal on ilusad pikad ripsmed. Taevaserv oli vabarnapunane, jaanitulelt kostis hõikeid ja laulu. Me suudlesime kaua ja ma tundsin järsku ta keele erutavat magedust. Ju oli see maitsmispungade mage maik.

Vaatan ikka oma pikka laigulist keelt ja mul hakkab halb: kogu elu pean ma seda näsalist lihatükki suus hoidma! Mis kogu elu — ka pärast surma!

Täna on jälle hea päev. Ma olen rahulikum kui harilikult. Istusin kogu hommikupoole lamamistoolis ja kissitasin päikesesse. Köögipoolelt kandus minuni kohvilõhna, kostis rahulikku nõudekolinat. Taevas oli kõrge ja hele, valged lammaspilved nii igavikuliselt rahulikud, et ma pidin mõtlema: ei ole ju midagi loomulikumat kui suremine, äraminek, kui su aeg on ümber saanud. Elu jääb — sünnivad uued poisid, loevad luuletusi, häbenevad oma memmepojalikke sukki, uurivad teadusi, abielluvad tulevaste Agnestega ja saavad isadeks, et siis millalgi jälle surra, jättes ruumi uutele tulijatele. Kõigil on kunagi lõpp — ja see on loomulik, kuigi kes teab, kas see lõppki veel päris lõpp on; üsna kerge on uskuda kõige kordumisse, igavesse tiirlemisse ühest olekust teise.

Vanaisa hauakivvi on raiutud: «Minu isa majal on mitu eluaset». Tõesti, kes teab.

Jah, mu paat läheneb karestikule, juba tunnen ma, kuidas kosk vett neelab, sõit kiireneb, ma tean, et kuskil läheduses avab kuristik oma suu — üldse mitte kohutava, pigem kutsuva ja kustutava, aga just enne seda on jõgi nii lai ja lainetu; rahulikud kaldad täis päikest — te näete kõike eredalt ja puhtalt, vaatate viimast korda, püüate meelde jätta. Majesteetlik on see karestikueelne rahu, märkamatult kiireneb jõgi, te triivite sirgelt ja otsejoones, mitte nii nagu need lainete ja kaldarisu vahel ukerdavad paadid kaugel selja taga; kostab mahedat, kutsuvat, suursugust mühinat, see on kuidagi ligitõmbav, vabastav ja meelitav. Pool-kinnisilmi sõidate te pöörisesse, teie näole sajab jahedaid piisku; võib-olla näete te sel viimasel hetkel, kui paat nina allapoole pöörab ja teid kõrgele üle kose tõstab, kaugel all avanevaid uusi maid, laiade laiskade tasandike kirkast rahu. See hetk neelu eel — võib-olla särab teie kohal veepritsmetes helkiv vikerkaargi otsekui kuninglik värav. Minu isa majal on mitu eluaset . . .

Kuulsin samme ja avasin silmad. Õde Margit tuli mööda teed, kimp astreid käes, ja naeratas mulle. Naeratasin vastu. Margitil on soojad pruunid silmad, neis silmis oli seda headuse ja mõistmise rahu, mis sobis nii hästi mu meeleoluga. Margit andis mulle tumepunase astriõie ja läks edasi. Vaatasin ta rahulikku tasast kõnnakut — seda tüdrukut olin ma mõttes peljanud, ja ainult sellepärast, et harilikult on tema see, kes lõpuhetkil minejate voodite ees seisab ja nad teele saadab.

Margit on tuhkblond ja imevaikne tütarlaps. Harva ütleb ta midagi peale kõige vajalikumate sõnade. Omal algatusel ei alusta ta kunagi kõnelust.

Teine asi on surijatega; miskipärast arvan ma, et nendega räägib ta küll. Kujutlen, et neile on Margiti tasast ja rahustavat häält väga vaja; muidugi võin ka eksida, kuid ma usun, et nende jaoks on tema pehmes metsos helli kurisevaid pooltoone — julgustavaid, võib-olla kütkestavaidki. Margiti häält — see on häält keldritrepilt, otsekui toetav käsi, mis sulle pimedusest ulatatakse, kui sa laskuda kardad. Peeaegu kõik surijad paluvad teda oma voodi juurde; kõik kutsuvad teda appi.

Ka tema nägu sisendab rahu. Margit on ilus, kuid ilus ilma särata. Tema pilk on pühendatu pilk, Margitit ei saa häbeneda. Tihti olen ma mõelnud, kas pole ma seda nägu juba ammu tundnud, midagi varem nähtut on temas igatahes — võib-olla mõni maal näitusesaali hämaras nurgas, silmapaistmatu ja meelde jääv korruga.

Ma olen kindel, et nii ei tunne ja mõtle ainult mina. Igatahes ei lõõbita Margitiga kunagi. Vahest ainult ehk mõni Jott Andreskook võib oma nõmeduses talle silmi teha nagu tavalisele õele-lehtsabale. Ühel öhtul voodis pikutades mõtlesin Margitile, ja ma ei suutnud temast muud meenutada kui häält ja nägu. Ta on naiselik, vaieldamatult naiselik, kuid sellest hoolimata kuidagi nagu sugupooletu; ei osanud öelda isegi seda, kas ta on väga rinnakas või hoopis laudsile. Järgmisel hommikul heitsin talle uuriva pilgu — Margitil oli üsna Agnese kehaehitus, Agnese rinnad hoiduvad pisut harali; see mõte ja kõrvutamine mõjus aga nii, et lõin pilgu maha, nagu siis, kui satutakse vannituppa ema või õe pesemise ajal.

Selline on Margit — noor naine, kes peab nii tihti nägema surma ja kelle käed on lugematuid kordi kokku puutunud selle mõrdiga, mis inimehituse lagunemisel taas vedelaks saab. Ma tahan, et ta ka minu

voodi juures oleks, kui mu paat kuristikku sukeldub, hetkel, mis peaks ju uhke ja suurejooneline olema, millal me aga siiski julgustamist vajame. Ka usun ma, et tema rahusse mahuvad kõik need kiljuva ihu protestirabelused, kui meid nagu tigused oma kodadest välja kistakse; ma usun, et ta minu viimase vaeva kuidagi nagu endasse suudab neelata ja et ta kuriseva hääle summutavad pehmed lained mind oma harjadel kõigist vaevadest välja kannavad.

Võib-olla kõlab see kõik pisut liiga paisutatult ja ülevalt, kuid tume-punast astrit peos hoides ja laia taeva pehmet sinetust vaadates tundsin ma tõesti nii.

14

Muidugi ei ole see armukadedus — mis armukadedust võidaks oodata inimeselt, kes isegi lapse sündimist enam eriti tõsiselt ei suuda võtta ning oma armastatud naist juba kõrvalseisja pilguga vaadata oskab? Ei, armukadedusest ei saa juttugi olla, aga ikkagi segab mind see, et Jaanika juba poolteist tundi otse mu akna all tolle jott andreskoogiga (hea on kirjutada ta nime väikese algustähega) lobiseb. Millest võib olla kahel nii erineval inimesel üldse vestelda?

Õieti räägib küll ainult viimane, kuid Jaanika näib teda huviga kuulavat. Ta istub kivil — suur blond, natuke titanõoga Jaanika —, ja mul on tunne, et see Jott keerutab ta oma hullude juttude ämblikuvõrku veel enne, kui Jaanika midagi paha aimabki.

Kuigi J. Andreskook kannab näpitsprille ja halli hoolitsetud mokahabet, kuigi mul pole mingit põhjust kahelda ta ihupuhtuses, jätab ta mulle siiski räpase mulje; ilmselt ei tulene see mulje ainuüksi ta perekonnanimest (eesnime ma ei teagi), mis samuti kuidagi nagu vulgaarne on. Mitte ei oska ma seletusi leida oma antipaatialle, aga see on vägev. Kaldun Andreskooki kahtlustama kõikvõimalikes salapattudes, ja kui ta pargiteel oma hommikust jalutuskäiku teeb, operetiaariaid vilistades ning keppi viibutades, on mul tunne, et see kõik on selge pettus, üks alibi-pretendeeriv paraad ning muud ei miskit. Temas on midagi võõr-münderlikku, midagi niisugusest võõrmündrist, kes koguduse rahadega oma salajasi kõlvatusi korda saadab, aga kunagi vahele ei jää; kui kontrollid tulevad, siis jalutab ta neile väarikalt vastu, näpitsprill ees, vuntskenasti harjatud, tervitab ja naeratab — maailma vooruslikem peedipunaste põskedega vanahärra...

Ilmselt ongi ta juba Jaanika mingil moel õnge meelitanud, sest neil kahel on peaaegu iga päev millestki tunnike või isegi paar rääkimist. Ükskord, kui ma Jotilt küsisin, mis ametit Jaanika peab, vastas ta mulle salapäraselt silma pilgutades: «Filoloog, prantsuse filoloog, patendiameti tõlk,» ja lisas veelgi kelmikamalt: «Prantsusmaa, oo jaa...»

«Ja mis siis, miks te sellepärast muigate?» küsisin ma.

«Muidugi «ja mis siis?», muidugi, mis peaks selles halba olema, eks?» Ja ta marssis vagamehe ilmel edasi.

Oh Jaanika! Oh sina suur, valge, natuke loid, natuke unine lapsnaine, sa ei tea midagi karta. Mis ohud sind just varitsevad — seda ei oska minagi täpsemalt öelda, kuid ole ettevaatlik, ole väga ettevaatlik!

Jaanikal on vasakul põsel suur pruunikas paari blondi udukarvaga kaetud sünnimärk. Mul on mingi loomupärane vastumeelsus suurte sünnimärkide suhtes — mõnel on nad karvased ja koledad nagu päeva-

koerad —, kuid Jaanikale see looduse kapriis isegi sobib. Tal on nii helevalge vahajas nahk, et tema võib sellist omapärast ehet endale küll lubada. Mika Waltari kirjutab oma «Sinuhes», et muistsete egiptlannade parukate all olnud neil kõige võrratumad paari millimeetri pikkuks pügatud siilipead. Waltari väidab, et mõnikord olevat egiptlannad võtnud parukad peast ning lubanud väljavalituil oma lagipäid silitada, mis viinud viimased kõige pöörasemasse ekstaasi. Mul on tunne, et võib-olla lubab Jaanika Jott Andreskoogil oma sünnimärki puudutada... Loll mõte, narr mõte, aga vägisi tekib mul soov neile aknast midagi kaela visata.

Avan akna, kuulan nende kudrutamist salaja pealt ja mulle tundub, et ma mõnest sõnast arugi saan. Kas ei räägi Jott Andreskook parajasti midagi Schopenhauerist, kes olevat väitnud, et inimesele elu andmine on suurim kuritegu. Jaanika kuulab teda ja haigutab raugelt.

Mida, mida peaksin ma sellest arvama?!

15

Kõik nad nagu põgeneksid siit — möödunud pühapäeval Gennadi ja täna Agnes poisiga. Kihutasid nii, et lapsevankril tuli rummus. Las põgenevad, ongi parem.

Ma sain juba eile teada, et täna nad tulevad. Magasin öösel halvasti — see oli midagi esinemispalaviku taolist; mul on ju alati mure, et kas ma ikka oskan olla Agnese meele järgi; seekord aga seisin veelgi raskema ülesande ees: arvatavasti tuleb mul laps sülle võtta, võib olla, et pean Agnest mähkimisel abistama, ja naeratus — tänulik, õnneliku isa särav ja optimistlik naeratus — ei tohi mu suult hetkekski kaduda.

Poiss oli kortsus ja punane. Kui ma tekiserva vahelt ta peedikarva nägu nägin, meenus mulle kohe Jott Andreskook. Ja nagu kiuste ilmus too isik kohe ka ise platsi.

«Tšu-tšu-tšut,» tegi ta veidrat häält ja kõverdas mu poisi nina all oma kollast sõrme. Tähenas siis, et poiss on nagu isa suust kukkunud, millega Agneselt naeratuse teenis. «Teadusemees tuleb sellest poisist, teadusemees... Näe, juba praegu tarkusekortsud lauba peal.» Seejärel küsis ta Agneselt (ja see vihastas mind juba tõsiselt), kas tal ikka piima jätkub. Seda pärides oli ta aga nii väarikalt võõrmünderlik, et Agnes mu kulmukortsutamise eest midagi ei taibanud. Ta usaldas Jotile saladuse, et esialgu on piima üleliiaga, anname seda isegi ühele kõrvalmaja beebile. Jott leidis, et see on hea, kui piima jätkub, heitis mulle kavala volkspilgu, tegi veel kord tšu-tšu-tšut! ja marssis muiates minema. Nii-siis teadis ta nüüd, et mu Agnesel piima jätkub.

Korraks anti laps ka minu sülle; ma istusin tikksirgelt nagu pruun vahanukk, püüdsin naeratada ega julgenud ennast õieti liigutada. Agnes vaatas meid õnneliku pilguga — ta oli väga paksuks läinud, teda võis praegugi veel rasedaks pidada. Agnese nägu oli kuuümar; kui ta kummardus, et mu kätt paremini poisi kukla alla seada, tundsin ma piima imalmagusat lõhna — seda lõhna tuli isegi ta suust.

«Tal on lõgemed lahti,» ütles Agnes.

«Mis asjad?»

Agnes paljastas hellalt poisi pealae, ma ei saanud hästi aru, mis seal olema pidi, igatahes hiilgasid poisi juukseudemeil just samasugused higitilgakesed kui need, mis mulle Gennadi juures kastepunkti meenu-

tasid; seejärel nägin aga, et kurja ja kortsus näoga inimesehakatisel lagipeal midagi nagu tuksub.

«Lapse koljuluude vahel asuvad lõgemed, mis esimeste elukuude jook-sul sulguvad. Eristatakse suurt ja väikest lõget.» Ta rääkis midagi veel. Need olid surmkindlalt raamatulaused, kuid ma panin tähele, et Agnese intonatsioon on muutunud. Ta rääkis enesekindlalt, õpetlikult ja natuke nagu noomivaltki. Ei olnud enam seda «vincent'ipintsliõmmemuutub-närvilisemaks...» ja mulle tuli pähe kummaliselt loll etteheide: Agnes, ma näen, et sa ei olegi enam neitsi...

Siis hakkas poiss nutma ja ma võisin ta Agnesele tagasi anda. Olin selle üle rõõmus, sest need lõgemed nagu ehmatasid mind. Poisil oli nõudlikult vigisev hääl. Agnes hakkas teda kõigutama ja kussutama, kuid ei ilmutanud kõige selle juures mingit ärevust — jah, ta oli tõesti palju muutunud. Rahustamine ei aidanud, poisi suu läks karjumisest pärani — küll oli suur suu selle väikese puntra kohta!

«Kas väikesel Jaanil on gaasid? On või?» kluges Agnes hellalt.

Ja a ni! Nii et teda kutsutakse juba minu nimega: Agnes on siis lõplikult leppinud mõttega, et mina... Noh, aga mis siin imestada! Kena, aga miks ta senini üldse teeskles?

Väikese Jaani jalad kõverdati ja suruti talle vastu kõhtu. Võrreldes suuga olid peedipunased jalad uskumatult tibatillukesed. Ka kõverad olid nad veidi, küllap see peabki algul nii olema, on ju kolmveerand aastat Agnese üsas kükitatud. Kuidas küll üks väike olend niisugust asendit üldse taluda suudab?

Nende painutuste mõttest sain ma alles siis aru, kui poiss tegi umbes sellist häält nagu piuksuga plüüškarud, kui neid pigistada.

«Sina ju veel ei oska kõhupressi, nagu meie isaga.»

See lause ei meeldinud mulle mitte üks põrm.

Pärast paari piuksatust jäi poiss rahulikuks ja Agnes pani ta suurde krellsinisesse vankrisse «tudile». Ta küsis minult, kas see vaner mulle meeldib — niisugused olevat just moes. Ütlesin, et meeldib küll. Seejärel saime natuke aega enam-vähem normaalset juttu ajada. Agnes kiitis taas mu head väljanägemist. Seda on ta küll alati rääkinud, kuid ma sain aru, et ta kartis tõesti halvemat. Olen ka ise imestanud, et ma end viimastel nädalatel terake paremini tunnen; ma lähen allamäge, kuid mitte nii järsult kui mõni aeg tagasi. On see trampliini laugjam lõpp? Siis küsis Agnes, mis ma poisile nimeks tahaksin panna. Ta vist ei märganudki, et ta teda enne Jaaniks nimetas. Täheandasin, et mul on ükskõik. Seda lausunud, taipasin kohe, et nii poleks ma küll tohtinud öelda, kuid õnneks ei kuulanudki Agnes mind sel hetkel eriti hoolega. Temale meeldiks Jaan, kuid Jaani vist siiski panna ei passi, tähendab, enne ei passi, kui ma terveks saan, sest see oleks, see oleks... Ta jäi sobivat sõna otsima, ja ma sain aru, et õige olnuks öelda «enneaegne mahakandmine». Agnes lisas, et sellepärast ta ei nimetagi poissi seni veel ühegi kindla nimega. Leidsin põhjuse tuhvli kallal õiendamiseks.

Siis sain ma veel kuulda, et ta võib poisi naba leemendamise vastu briljantrohelisega: nabaväädi kõnt olevat ära kukkunud alles kümnen-dal päeval, mis on natuke hiljavõitu.

Agnes oli mulle võõraks jäänud. Tal on nüüd üks teine Jaan, mõtlesin ma ja püüdsin end uskuma panna, et see on hea, sest see ongi ju hea...

Varsti hakkas poiss jälle nutma, mille peale Agnes rääkis, et ta on haruldaselt rahulik laps. Siis vaatas ta kella; märkas, et ta oli pidanud

kellarihmale uue augu juurde torkama — isegi randmed olid Agnesel tõntsakamaks läinud.

«Muidugi, tal on söögiaeg,» ütles Agnes murelikult ja vaatas abitult ringi. Algul tuli mul mõte haigla taha minna, kuid siis meenus mulle Leopoldi armukadedus surnukambri suhtes, ja võib-olla pole see ka õige koht lapse imetamiseks. «Sõidame ta sinna tahapoole, aiamaale.»

Agnes peatas vankri seal, kus algasid nõgesed, ja nõõpis kleidi lahti. Mina läksin istusin oma naelakastile. Enne vaatasin veidi aega lähemalt, kuidas poiss ahnelt rinda haaras — see oli nõudlik, et mitte öelda toores piimaahmimine —, kuid imelikul kombel heldisin ma sellest veidi. Korra oli mul koguni päris hea meel, et ma oma järeltulijale maailma paljudest rindadest just selle välja valisin. Tissi aga, tissi, ära hooli midagi! Küll ta ära kannatab! Siit naelakastilt ei näinud ma poisi ablalt nägu ja seetõttu tundsin, et oleme temaga nagu mingil kombel liitlased.

Minust paremale jäi kõrvits, mille madonnalikkusest ma juba varem olin mõelnud, vasakul oli Agnes, kes asjalikult ja uhkelt last toitit. Olin niisiis nende vahel.

«Mis sa seal muigad?»

«Ei midagi...»

Poiss sõi kõhu täis ja nüüd lükkasin juba mina vankrit. Kuna see natuke piinlik töö oli, eriti mu haiglariietuse pärast, lükkasin nii kiiresti, kui jõudsin. Muidugi pole see eriti suur kiirus, ent kui ma vankri taas Agnesele üle andsin, pistis poiss karjuma — vankri äge võppumine meeldis talle nähtavasti.

«Issi on tugev, emme nii kähku ei jaksa.»

See oli loll kompliment, kuid nüüd nad läksid juba, ja Agnes pidi poisi rahustamiseks samuti kiiremat sõitu tegema. See mõjus nagu põgene mine, aga nad lubasid varsti jälle tulla. Soovitasin Agnesel järgmine kord laps ämmaga koju jätta: vähk pole ju küll nakkushaigus, aga ikkagi.

See ehmatas Agnest isegi niivõrd, et ta unustas mind selles veenma hakata, et mul vähki polegi. Ta ütles vaid, et ta mõtleb järele, ja lisas tempot.

16

Peaaegu iga päev kirjutan ma uusi märksõnu oma kaustiku tagakaa nele; nüüd olen juba päris kindel, et ma neid kõiki enam dešifreerida ei jõua. Mõnes mõttes on sellest kahju, sest Puškini «Vang» ja need kunagised rōdumeeleolud pakkusid mulle lõbu tervelt kaheks õhtuks; ma isegi valetasin seal veidi (vähemalt ilustasin), ma ei aimanudki varem, et see iseenesele valetamine nii meeldiv tegevus on. Arvatavasti pean ma seda peatükki hiljem siiski natuke parandama — tõe nimel —, aga lühendama ma teda küll ei hakka: päris tore, et mu vähikaustikus on nii pikalt kirjutatud millestki täiesti vähikaugest. See on omal moel ka protest.

Täna on mul aga teised teemad. Täna on mul au endale deklareerida, et leidsin oma elule mõtte...

Muidugi on loll, kui keegi nii kuulutab, aga kõik teda ju otsivad, seda elu mõtet, nagu oleks ta päris kindlasti olemas, ainult et on kuhugi kaduma läinud. Algul ajas mu idee mind itsitama, ent mida rohkem ma ta üle naeran, seda tõsisemalt võetavaks ta muutub. Pealegi on see elu-

mõte ka selle poolest sümpaatne, et teda pole enam vaja vaevaga teostama hakata — ma võin juba praegu kuulutada oma elutöö edukalt tehtuks. Tuleb välja, et olen kogu elu tubli töömees olnud, tuleb välja, et olen töötanud isegi siis, kui magan, ja isegi siin — haiglas... See kõik on nii lõbus, et ma nagu ei oskagi kirjutamisega kuskilt otsast peale hakata: rüüpan lonkshaaval vett, teritan pliitaseid, tõusen, jalutan tuba mööda edasi-tagasi, istun taas ja rüüpan uuesti vett.

Kõik juhtus jälle haavapuu all.

Neid väikseid sangviinilisi sääsekesi, kelle saatusest ja neerupealistest ma kord varem mõtisklesin, täna ei olnud, küll aga laskus haavale suurem ja hirmuäratavam isend. Tal oli pikk ja peen tagakeha krellpunaste põiktriipudega — need andsid talle ohtliku välimuse. Seda muljet tugevdas veelgi peen traatjas oga, mida ma algul nõelaks pidasin, ent mida ta omanik hoopis veidramalt kasutas. Nimelt patseeris ta koort mööda edasi-tagasi ja koputas sellele aeg-ajalt oma odaotsaga. Näis, nagu kuulataks ta midagi. Räägitakse, et olevat inimesi, kes suudavad võluvitsakesega kaevukohti leida, vist isegi maavarasid avastada; umbes nii patseeris haavakoorel ka too suur lendur. Koputas ja kuulatas. Lõpuks jõudiski ta vist millelegi jälile, vibutas korraks uhkelt oma ora ning asus kohe tõsiselt puurimistöödele. Imestasin, et ta juuspeen antennike läbi puukoore tungib. Mis ta sealt küll leida loodab?

Aga ennäe — juba vingerdabki koore alt välja priske vahakollane tõuk. Rumal tõuk, ta tormab ju suisa hukatusse! See on vastik pilt. Ma tahaksin pea kõrvale pöörata, kuid ei tee seda ometi mitte.

Tõugujõmakal on nüüd ratsanik seljas. Suur, lihav, rasvane röövik teeb vibavaid liigutusi. Ta nahakurrud lainetavad, ta ajab end sabale püsti — poleks arvanud, et miski nii loid selliseks rabelemiseks üldse võimeline on. Näen ta pruune nõöpsilmi, abitult ja naeruväärselt väikesi sellise lihamäe kohta. Tõepoolest — tõuk lainetab nüüd nagu tormine meri. Kuid sellist purjekat juba ümber ei paiska. Lääkiv herilasetaoline superman ei lase ennast põrmugi segada. Jaa, ta on tõeline superman, lendmees kosmosest, elus rakett. Pärlendavad tiivad, punane tagakeha — läbinisti klaas, plastmass, teras. Puurimistööd jätkuvad.

Nüüd kukutab tõuk end rohuse, kuid see kavalus teda ei päästa — õel ratsanik ei ava isegi tiibu ja kukub kaasa. Tragöödia jätkub heledroheliste dekoratsioonide vahel, muud ei muutu midagi. Miks see sadist teda niiviisi piinab, igatahes tõuku ära süüa ei näi tal plaaniski olevat. Ta surub oma nõela uuesti ja uuesti rasvapolstrisse, hoiab seda seal veidi ja puurib edasi. Ses liigutuses on midagi piinlikku... Mul tekib hilinenud soov tõuku päästa, seda pruunisilmset rasvalõõtsa miskitmoodi aidata, sest korraks meenub mulle pilt anatoomiaatlasest — neerupealised on ju üsna samasuguse kujuga — ning too torkamisakt näib kuidagi eriti siivutu. Võtangi kõrre, et piinajat peletada, kuid on juba hilja — enam ei näi ta tõugu vastu mingit huvi tundvat. Avatakse tiivad ja lennatakse oma säravas raketlikkuses minema. Ta ei teinud isegi katset tõugu kallal einetada — perversne don Juan igatahes.

Kuid mis siis nüüd tõugust saab? Imelikul kombel ei näi tal erilist häda olevatki. Pärast pisikest melanhoolset mõtisklushetke ronib ta taas haavatüvele ning poeb koore vahele tagasi. Mis see kõik siis õieti oli?

Ja äkki tuleb mulle meelde kunagi «Laste Rõõmust» loetud jutt minigitest vaablastest — vist käguvaablased? —, kes elavatesse tõukedesse mune munevad. Tõugud tõugus — mäletan, et see vapustas mind. Nii et too terashärra polnudki siis härra, vaid hoopis proua, ja tegi seda kõike

emaarmastusest või nii. Tõuk on küll praegu puus, kuid juba kannab ta endas mune, mis talle lõpu teevad. Ta närib endiselt pruuni pehkvat haavasäsi, ja ta aju, kuskil seal nende pruunide rumalate silmade taga, ei aimagi, mis juhtunud on. Esialgul on ta sahver, varsti on ta kirst iseendale; pisitõugud õnnestavad ta korralikult ära. Jah, sellest hetkest peale, kui oga temasse tungis, töötab aeg tema kahjuks. Aeg küpsetab tas mune. Aeg küpsetab mune . . . Stopp! . . .

Ah seda siis see Jaanika ennistine munasöömine mulle meenutaski: ta trampis koored maa sisse . . .

Muidugi! Ka mina kaevasin ju kord viis muna maasse!

Mäletan ühe vana raamatu magusat lõhna, saksakeelne raamat hiina kokakunstist. Raamatus oli hiina gravüüre ja kummalisi toiduretsepte: toidud millimallikatest, toidud tigudest. Pilusilmsed mehed gravüüridel praadisid ja kupatasid kõikvõimalikke ilgusi, teised, uhkemiini riidetatud isandad jälle sõid neid pulkade abil, silmad mõnust poolkinni. Kui ma seda raamatut lugesin, tundus mulle, et teen midagi keelatud. Seal oli aga ka munatoite; üks pikk ballaad jutustas munaroast, mida ka mina väga hästi võiksin valmistada.

Pea käte vahel, istusin ma loojuvas päikeses, miskipärast võtsid mu jalad Buddha-asendi justkui raamatuisandatelgi. Silmad poolkinni nagu neilgi, meenutasin ma ridu koltunud raamatust:

FÜNF EIER

Fünf Jahre war ich alt —
fünf weisse Eier grub ich ein
in die Erde unter dem Baum.

Zehn Jahre war ich alt —
gern hätt' ich nach ihnen geschaut,
den Eiern unter dem Baum.

Als ich dann fünfzehn war,
da hatt' ich sie vergessen in der Fremde,
die Eier unter dem Baum.

Zwanzig war ich, zurück in der Heimat,
und als ich Hochzeit hielt, gedacht' ich
die Eier unter dem Baum.

Ich zählte fünfundzwanzig,
mein ältester Sohn fünf,
sein Bruder um zwei weniger,
als die Schwester geboren ward . . .

Da hob ich sie aus der Erde,
die fünf Eier unter dem Baum —
sie hatten sich verwandelt
zu köstlichem Gericht.

Und ich sann nach
über des Eies Verwandlung
und den Wandel des Lebens . . .

Kui ma ei eksi, oli see vist pühapäevahommik. Tõusin enne teisi, kell võis kõige enam kuus olla. Munad võtsin ma sellest pesast, millest vanaemal aimugi ei olnud (must kana munes juba nädalapäevad vanasse saani riistakuuris).

Labidas õlal, läksin mööda põlluteed jõe poole. Vastutulijaile oleksin öelnud, et lähen õngeusse kaevama. Särgipõues, vastu paljast ihu, oli mul viis muna, üks neist veel soegi. Läksin ettevaatlikult — ma ei tohtinud ju komistada.

Päike alles tõusis. Oli imevaikne hommik. Punane koiduvalgus helkis alevikiriku torniplekil pidulikult ja puhtalt. Mitte pilveraasugi polnud taevas — töotas kuuma ilma. Kuid veel polnud taevas januselt sinine, jõe kohal rippus kerge uduline, kogu hommik oli ootav ja samet-pehme. Praegu imestan, kuidas võisin ma need munad üldse unustada: pehme tuulitu taevas, punahelkiv tornitipp ja väike poiss labidaga — see pilt on mul ometi alati meeles olnud. Iga kord, kui kuulen Griegi «Hommikut», on see mul kohe silme ees. Nüüd mõistan ma isegi seda, miks pastoraali algus mulle nii erakordselt habras ja kikivarvune tundub: mul on ju põues munad, ma ei tohi komistada . . .

Valisin leinakase — nii polnud karta segiajamist, sest peale selle ühe meie kandis teisi ei kasvanud. Leinakask sobis ka muus mõttes hästi. Kakskümmend aastat — see on ju igavik. Võib-olla on ka minul selle aja peale lapsed. Kask sahisest tasa, ta pikad rippuvad oksad ulatusid peaaegu maani, ning kui ma labida mulda vajutasin, hakkas mul korraks öudne.

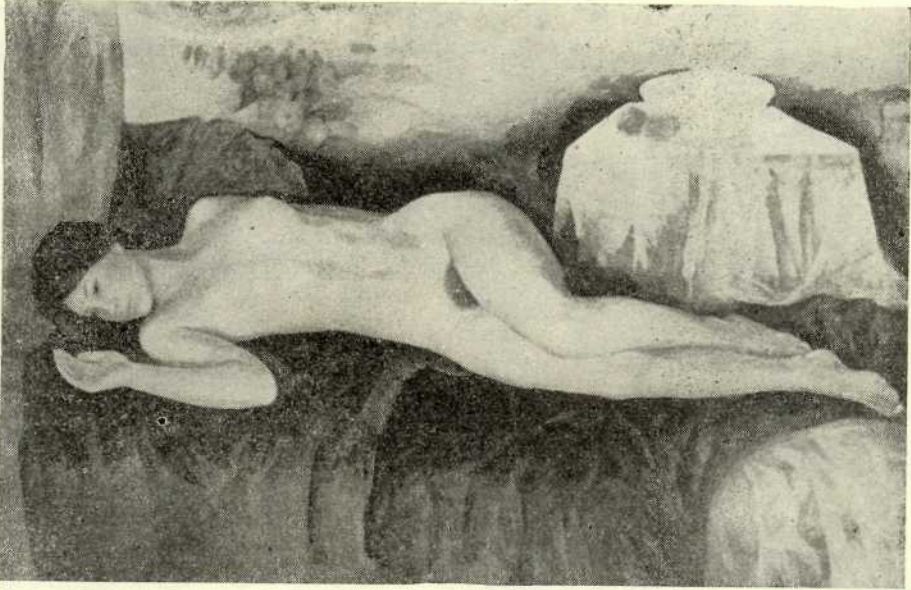
Panin munad — see üks oli ikka veel teistest soojem — hellalt musta nelinurksesse auku ja ajasin haua kähku kinni. Seejärel tegin kasetüvele taskunoaga märgi. Kunagi leian selle sälgu järgi õige koha üles. Kaks-teist labajala pikkust lahutas peidukohta puutüvest — ka ma ise olin kaheteistkümne-aastane. Olin päris kindel, et see jääb meelde.

Kui kõik tehtud, vaatasin hoolega ringi — ei, mind ei võinud keegi näha. Aleviski oli kõik vaikne. Ainult kuked kiresid siin-seal. Jah, kuked kiresid kuidagi tähendusrikkalt ja ma pidin ikka jälle mõtlema sellele, et üks muna oli soe. Ei saa temast kunagi kukke ega kana. Tundsin end natuke patusena, kuid siis meenusid mulle need kavalalt naeratavad pilusilmsed gravüürimehed ja järsku meeldis see kõik kokku mulle väga. Mul on saladus, millest keegi ei tea. Olen jah salapatune maiustaja!

Tantsisin ümber peidetud varanduse aeglase ja hiiliva tantsu, kõverdasin kergelt põlved ja kõigutasin end kavalalt vasemale ja paremale. See imelik tants polnud ette kavatsatud — mu käed ja jalad mõtlesid selle ise välja — Salapatuste Maiustajate Tantsu.

Väljas on juba pime. Ma ei märganud tuldki süüdata, ja et oma kirja lugeda, pean ma kummarduma üsna laua kohale. Mõtlen oma pojale, kellel Agnes võib-olla just praegu põlvi kõhu vastu painutab, et gaasid välja pääseksid. («Sina ju veel ei oska kõhupressi, nagu meie isaga . . .») Mõtlen Gennadile, oma laboratooriumile, kuhu on vist juba sisse tassitud tõrvautjate autoklaavid. Silme eest vihiseb mööda kogu mu elu: kool, ülikool, abiellumine Agnesega, meie öhtud ja ööd, päev, mil ma siia haiglasse tulema pidin, kõik!

Korraks hakkab mul nagu piinlik: ma ei mõtle ega kirjuta praegu neist, vaid mingitest viiest maasse maetud kanamunast . . . Kuid samas tunnen ma, et pisimgi süütunne tuleb maha suruda. Just! Sest see

O. Subbi

Lamav akt maastiku taustal (Tempera, õli) 1968

munade-asi pole ainult mäng, ei, ta paisub millekski palju suuremaks, sellest saab umbsõlm, mille ma pean katki raiuma. Ma tõusen püsti ja haaran pihkudega lauaplaadist; magus raev murrab pinnale: Tänan väga! Milleks siin valehäbi?! See pime ja nüri ja juhuslik andis mulle mu naise, mu töö, lõpuks veel ka poja, nüüd võtab ta sama ükskõiksusega kõik jälle tagasi! Ta istutas mu sisemusse vähi ja paiskas mu siia haiglasse. Milleks mulle sentimentid, milleks mulle üks nõrk ilane hing keset seda suurt hingetust? Ma olen siin haiglas püüdnud olla kalk ja ükskõikne, pingutanud jõudu, et mitte hoolida oma naisest, lapsest, kogu maailmast. Ma tahan ka edaspidi olla selline, nagu nõuab mäng, ja ma ei kavatse tunda mingit huvi, mitte mingit huvi millegi muu vastu kui vaid need munad, see roog — «fünf Eier unter dem Baum». Ma tahan need munad ära õgida ja täissöödnult rõhitseda. Ja kui mul see korda läheb, on kõik korras. See oleks viik. Veel enam, siis olen ma Aega ninapidi vedanud: kõigi oma võitude ajal tuli tal peale muu pidada kaunis labast ametit — Aeg on olnud mulle köögitüdrukuku! Ta on mulle hooliga mune valmistanud. Aeg töötab meie vastu, me oleme nagu see tõuk, kes praegu haavapuud seedib ja ei teagi, et ta seda juba teiste jaoks teeb. Oleme jah, ka mina olen, ning Aeg ja Vähk koos näsivad praegugi mu neere, aga ikkagi valmib samal ajal mu munaröög! See teeb mulle nalja, see teeb mulle äraarvamata palju nalja! Kõigi oma tulutute tegude ajal olen ma enda teadmata olnud siiski Aja Kubjas, vähemalt ühes asjas on ta pidanud mind teenima kõik need kakskümmend aastat, mis tegid kaheteistkümnenaastasest poisikesest kolmekümne kahe aastase mehe. Ja neid mune ma veel söön, tulgu mul või põgeneda üle plangu!

Aja Kubjas — heh, see tekitab oivalise tunde!

Targad mehed olid need hiina isandad, kes pilusilmi oma rooga nau-tisid: teatud määral sõid nad ju Aega.

Mul tekib tahtmine põlvi kõverdada ja end tasa ning kavalalt vasa-kult paremale öötsutada. Ma tahaksin vähemalt mõtteski veel kord seda kunagist Salapatuste Maiustajate Võidutantsu tantsida! Mis sest, et ma olen nüüd üks suur krobisev vähikott.

Mäng jätkub.

17

Ta on vana kuningas. Ta lamab surivoodil kullaga tikitud baldahhiini all. Viirukipannidelt tõuseb magusat tossu. Kahvatu õuearst sosistab peaministrile, et pole enam mingit lootust: ei aita võided tiigri selgroo-üdist ega ristteele poodud mõrtsuka kolbast jahvatatud pulber, vägevad maarohud ja nõiduslikud võluhautised on surmatõve ees võimetud. Ei jää muud üle kui juua põisrohuteed ja imet oodata. Siiski tuleks vaimu-likule öelda, et olgu ta valmis.

Vana kuningas — tal on padja alla peidetud kõrvatoru — kuuleb kõik jutud baldahhiini taha ära, tõuseb vaevaliselt padjavirna najale istuli ning nõuab kuninglikku pitsatihoidjat. Juba seisabki see auväärne isand kuldse sängi ees ning kuningas sosistab talle midagi kõrva. Au-kandja kaob, et varsti tagasi tulla, käes punasest puust kastike.

«Ava see kast ja võta sealt kaart!»

Päevavalgele ilmub koltunud pärgamendileht — sellel on nooli, punk-tiirjooni ning suur punane rõngas, mis näitab kätte peidiku täpse asu-koha.

«Nüüd kummardu mu voodi alla — vaata ainult, et sa pissipotti ümber ei aja! — ja sa leiad sealt kullatud labidakese. Vali välja kaks oma ustavamat alamat, võta see labidas kaasa ja mine! Sa tead, mis sul teha tuleb!»

Enne sügavalt kummardanud, asub väarikas vanahärra teele.

«Kui sa tee peal midagi nahka paned, läheb sul sandisti! Ma olen kogu elu olnud ütlemata õrnatundeline inimene ja pole kunagi laskunud võimu «kuritarvitamisega liialdamiseni», aga nui neljaks! kui sa, vana loru, ennast talitseda ei suuda, siis kohaldan ma su korrarikumisele meie kriminaalkoodeksi mõningaid unustatud sätteid. Mõtle oma hemorroididele, *mon ami*, mõtle neile ning ihunuhtlusele! Kolmandaks kukelauluks oled sa tagasi, või muidu...»

Just enne kolmandat kukelaulu jõuabki vanahärra tagasi. Ta ulatab mullased mügarikud kuningale ja neelatab kuuldavalt.

«Muusikat, mu härrad!» müristab see.

Kohe hakkabki õuekapell mängima.

«Rõõmsamalt, rõõmsamalt! Ära sina nuta, *oboe d'amore*, nagu aia vahele kinnijäänud sõraline! *Viola da gamba*, see käib ka sinu kohta! *Più mosso! Meno mosso! Allegro molto e giocoso!*, mu härrad!»

Ja muusika valjenebki, uljamalt hakkavad liikuma poognad, *oboe d'amore* võtab üles tuntud one-stepi karujahimeestest, kes nahad said ja raha said.

Kuningas pühib viis muna tekiserva vastu puhtaks, õuearst langeb minestusse ning kantakse ära.

«Kõik, mis ma teinud olen, kallid leinajad, olen ma teinud hästi! See käib ka munade kohta. Just eriti munade kohta!»

Kuningas sööb kõik viis muna korraga ära, pomiseb korraks vaevu-kuuldavalt «fünf Eier unter dem Baum», rõhatab valjusti ning heidab rõõmsasti hinge.

Tuba valgustab laualamp. Ma torkasin lukuaugu ette tropi, et kuma välja ei paistaks, poolpimedas koridoris hakkaks see ödedele silma. Kell on kaks, aga keegi ei tea, et ma veel laua taga istun ja kirjutan.

Minu kõrval on kaks sajabgrammist suveniirpudelit, milles on konjak. Ka mina vilistan seda tuntud one-stepi karujahimeestest. Keegi saab varsti ka minu naha, ka mul tuleb nahk turule viia. Aga enne süön ma ära need munad. Agnes saab käsu kätte ja toob nad ära. Ma oskan seda kohta täpselt kirjeldada, küll ta nad leiab ja ära toob.

Kirjutame nüüd õige veel ühe variatsiooni.

Ta on vana pätt. Ta on kogu oma elu olnud viisakas, õrna südamega pätt. Tal on pehmed käed, mis pole kunagi mingit tööd teinud. Ta rukkilillesiniste silmade pilk on lapselikult puhas ja unistav. Unistamiseks on tal tõepoolest aega jätkunud.

Ühel päeval tunneb ta, et tunnike on tulemas. Ta kutsub kokku oma head sõbrad — kõik nad on viisakad, pehme südamega pätid, kõigil neil on unistavad silmad nagu temalgi. Keegi neist pole kunagi teinud mingit tööd, nad on oma elu elanud puhtalt ja kristlikult. Juba nooruses taipasid nad, et neil pole õigust kulutada oma elu tühistele rassimistele; pole nad kaevanud meetritki kraavi, pole ehitanud maju ega harinud põldu, rääkimata millestki nii inetust, nagu seda oleks tapalahuste väljamõtlemine armsatele peedimaiastele kilpmardikatele. Nad on elanud nagu lapsed, palunud ligemistelt almust, natuke vahel ka varastanud, aga ikka

ainult siis, kui inimesed liialt rikkad ja kadedad olid. Paadi all on nad rüübanud denaturkat ja mõtelnud suure looduse imepärasuse üle.

«Ma tahan teile näidata oma elutööd, kallid sõbrad,» ütleb me vaene, lahkumisele valmistuv sõber.

«Oh, me ju tunneme su elutööd. Me mäletame sinu ilusaid jutte ja mõtlemisi taevast ja maast, elust ja surmast, sa oled meile õpetanud seda, kuidas vaadata lille ja liblikat. Kuidas saad sa, me südame Voldemar, meile seda kõike veel kord näidata? See on ju ilmvoimatu ning pole hoopiski tarvilik,» lausuvad ta neli sõpra nagu ühest suust.

«Kallid hinged, ma tänan teid nende ilusate sõnade eest, millest uhkab teie vaimu suurust ja mis näitavad, et teie meditatsioonid ning kontemplatsioonid Absoluudi teemadel pole mitte asjatud olnud,» ütleb neile meie sõber. «Aga siiski olen ma viimased kakskümmend aastat teie eest pidevalt töötanud. See töö nõudis mult püsivust ja meelegindlust, sest tihti olen ma pidanud kannatama näljavalu oma püksirihma all, mida — see tähendab püksirihma — mul küll juba ammu enam ei ole. Ma olen teile valmistanud söömaaja, mu vaimuvennad, suurepärase söömaaja, millest need tühised rähklejad, kes meie kauni linna tänavatel edasi-tagasi sõeluvad, mitte undki ei või näha. Mingem kõik koos linna taha meie armsale vainule, seal saab toimuma sööming, mida täie õigusega Pühaks Öhtusöömaajaks võib nimetada. Jah, just nii võib teda nimetada, kusjuures sündmusele lisab ülevust see, et keegi teie hulgast pole Juudas. Siin on ka viis pudelit seda lillakat jooki, mida tavalised inimesed lambi-, meie aga ihukütuseks tarvitame. Mingem! *Carpe diem!*»

Linna taga vainul seab ta oma sõbrad istuma suure puu alla, ise aga hakkab ühe kivi kõrvalt kaevama.

«Mida sa teed seal, me vend ja õpetaja?» küsivad neli jüngrit.

«Küll näete, kallid, piduroa siit leian,
mis kuningailgi keele alla viiks.
Mu ülemkokk on AEG, ta töötas hästi,
kõik mahamaetud aastad üles kaevan siit.
Las korgid paukuda, las voolab märjuk.
Nüüd rooga maitsem, mil igaviku maik.»

Ja peagi naudivadki nad oivalisimat munarooga. Igaüks saab ühe AJA küpsetatud muna. Helesinise taeva all istuvad nad ja tõstavad oma ausad silmad tänutundes kõrguste poole.

«Kõik, mis ma olen teinud, on korda läinud!» ütleb võõrustaja vaikselt, ristab käed, rõhatab tasa ning meloodiliselt... ja lahkunud ta ongi.

18

Kui mulle kraad toodi, magasin ma veel raskelt. Vaatasin läbi poolavatud laugude valveõde, kes mu kohale kummardus, ja mulle näis, et ta nagu oli kipsist. Nii külmalvalge tundus see, et sulgesin kiiresti silmad. Ent kalk ovaal oli juba sööbinud mu vikerkestadesse ja elas suletud laugude taga edasi. Äkilise ripsmehaardega olin silmisse ahmanud ka kitsa erepunase triibu — see jooksis põiki üle kipsmaski nagu sellele kleebitud läikpaberist riba. Õe suu.

Külm klaas nõelas mu ihu. Nagu vaablase muneti istutas kraad mu

mustade kaenlaaugu-karvade vahele kiirgava elavhõbedatilga. Sellest seemnest hakkab mu ihusoojuses kasvama habras varreniit, ronib mööda kapillaari üles, kujutluses jõudis ta juba punga kasvatada, avas selle, elavhõbedalille öis plahvatas lahti nagu külm sinine tuli ja valgustas veel kord pimestavheledalt tuhmuvat kipsmaski ning selle helepunast suukriipsu. Avasin silmad ning sülitasin kraapiva pildi lauraputusega maailma tagasi.

Tuba oli jahe. Tõusin ja läksin akna juurde. Käia ei olnud põrmugi raske, ent siiski oli mul tunne, et mu sääred on papist — pean täpselt ja otse astuma, et nad läbi ei painduks.

Ka maailm oli külm ja ere. Ta meenutas värvidelt neid kleppilte, mida lapsed veega vihikukaantele välja hõõruvad. Öö jooksul oli tõusnud tuul; katuseplekk kriiksus, tuul keerutas jalgteele peent valget liiva. Täna tuleb vist tuppa jääda — see liiv tungib suhu, krigiseb hammaste all.

Surnukuuri juures seisis kasarmusinise kapotiga veoauto. Selle ümber askeldasid mustas riides inimesed. Tuul rebis nende mantlihõlmu.

Heitsin voodisse tagasi, ja kui öde oli kraadi ära võtnud — nõrkus, ütles ta —, sulgesin taas silmad. Silmamunade taga on üks koht, kus on soe, niiske ja pime, mõtlesin ma. Uni tuli — ka une kaev oli soe ja niiske.

Ärkasin koputamise peale. Ma ei vastanud, kuid siis koputati uuesti, link vajutati tasahilju alla ja ukse vahelt kiikas sisse Leopoldi la: nägu.

«Te magate . . . Oh, ärge tõuske! Ma ainult korraaks.»

Ta istus vastust ootamata toolile.

Leopoldil oli joonistusmapp kaasas. Taipasin, et ta tahab mulle oma uusi pilte näidata. Mulle meenus äkki ingeri vanamees, ma tundsin, et pean tõusma — mul pole ju sülitamiseks isegi murelikive.

«Kell vist ongi juba palju. Kümme või?»

Ajasin end istuli.

«Pool kaksteist, pool kaksteist,» ütles Leopold miskipärast võidukalt ning ma märkasin, et juba sirvib ta mu pruuni kaustikut.

«Kirjandusmuusa ei ole mu hälli kohale kummardunud,» ütles Leopold kaustikut plaksuga sulgedes. «Tema laubasuudlusest olen ma ilma jäänud, nagu öeldakse, kuid ega ma kahetsegi.»

Mu jalad olid nõrgad, südame all tuksus imelik tühjusetunne. Otsisin palja jalaga voodi ääre alt sandaale. Vaatasin oma jalga — see suur kollane jalapätakas oli mulle täiesti võõras. Jala liikumine ei tundunud alluvat mu tahtele, ta elas mingit oma elu: varbad kõverduvad, haarasid sandaali pealserihmast, tõmbasid jalavarju lähemale; seejärel roomas suur võõras jalg kohmakalt, kuid püüdlikult oma koopasse, jättes välja ainult tohletanud kannad.

Leopold rääkis ikka veel midagi muusa suudlusest, kuid ma nägin, et temagi huviga mu jalga vaatas. «Küll on ikka kollane,» ütles ta, ja see kõlas isegi nagu lugupidavalt.

«Ma tahtsin teile midagi näidata.»

Ta võttis kaks pilti ja asetaski nad minu kõrvale tekile.

«Kuidas on? Ah?»

Vaatasin neid pilte ega taibanud, mille poolest nad eelmistest erinema pidid: ikka seesama kuur, samad puud, ka taevaga polnud nagu mingeid muutusi. Uurisin igaks juhuks puude ladvadki ükshaaval läbi — võib-olla kükitab seal mõni uus lind?

«Ma arvasin kohe, et teile meeldib,» ütles Leopold, kuigi ma polnud

piltide kiituseks veel sõnakestki lausunud. «Eks ole, see üks teeb asja hoopis paremaks. Alltekstid! nagu öeldakse kunstnike maailmas.»

Ta tõusis ootamatult järsku ja läks millegipärast kiki varvul ukseni. «Kingin nad teile. Ma lähen nüüd, ei taha teid vaatamisel segada...»

Üks sulgus. Nagu ennegi oldi lingiga ettevaatlik, see tõusis aegamisi normaalseisu, lõksatas siis tasa. Leopoldi lahkuvaid samme ma aga ei kuulnud — kas ta ei läinudki ära? Võib-olla seisab ehk praegugi ukse taga, suur kuulav kõrv lukuaugu kohal.

Alles nüüd sain ma aru: muidugi erinesid need kaks pilti eelmistest. Leopold oli joonistanud surnukuuri ukse avatuks; päris ristseliti lahti olid need mõlemal pildil; tume, seestpoolt plekiga ülelöödud üks, mis tuletas meelde suure musta linnu murtud tiiba.

19

Pea valutab. Kui tobe on see kõik: Leopoldi surnukuurid ja minu viis muna — viis trumpi, millega siin öösel loodeti saatust seljatada. Klounaad, ja ei muud miskit.

Aga las olla klounaad, olgu nimme! Mul on veel jonni ja jaksu. Tõusen, lähen laua juurde, et edasi kirjutada. Jalad on ikka veel papist, kuid ega see polegi nii sant tunne.

Jah, mäng jätkub. Peab jätkuma!

Konjakinatuke tegi meid eile kenasti purju — minu ja mu armsa vähi, keda ma südame all kasvatan. Mina ja mu vähk polnud enam ammu napsi saanud; ühe pudelikese jõiin enda, teise tema terviseks — me jõime sinasõprust.

«Mu härrad, teritagem suled,» olevat öelnud kord Puškini kirjandusõpetaja Tsarskoje Seloos, «teritagem suled kirjeldamaks roosi värssides!» Kui nüüd õige püüda kirjeldada oma vähki? Mu vähil, muide, on täna natuke halb enesetunne, ta on üldse vähe alkoholiga kokku puutunud. Enda kohta ei saa ma seda öelda: ülikoolipäevil pruukisin ma üsna ohtrasti viina. Minu vähki aga siis veel polnud. Tuleb niisiis välja, et tal pole ka kõrgemat haridust. Meil on seega üsna erinev intelligenti nivoo, kuid ma ei tee sellest numbrit...

Ma ei ole kindel oma vana anatoomiaatlase (autor: dr. med. J. Sobotta Würzburgist) värvide tõele vastavuses, aga ilusad on nad küll. Isand Sobotta avab meie kõhukoopa, ning tema silmaga nähtuna on see nagu maiustustekarp: lõheroosad, tomatipunased, kreemikollased hõrgutised; värvid on nii ilusad, et neid võiks kasutada tordikreemides.

Riskiksin võtta kollast, valitult tuhmi Raffaeli-kollast, ja maalida lõuendi ülaossa kaks elegantselt kumerat poolkuud; nad pole siiski just päriselt poolkuujad, need neerupealised, *glandulae suprarenales*, neid passiks võrrelda ka pooltühjade õhupallidega; igatahes on nad oma teatavas vormituses küllaltki vormikad ja volüümsed. Mina võin praegusel hetkel uhkustada küll ainult ühe *glandula*'ga, kuid maalida tuleks neid siiski kaks, sest nii on ilusam. Ka varje ja valgust tuleks püüda hoolikalt tabada, sest poolkuude pind on kergelt ja maitsekalt kõbruline. Õige oleks üht neerupealistest kujutada läbilõikeliselt: tundlikule ja artistlikule pintslile võiks neerupealiste koorolluses paljugi auditavat olla, eriti *zona reticularis* ehk võrkkkiht on nagu loodud virtuositeedi näitamiseks. Võidaks jälgida rakuväätide kauneid põiminguid — vedrujad või vabalt väänlevad, paralleelsed ja radiaalsed —, jaa, see on väga

õrn ja habras sidekude, mis moodustab paksemaid, elundi kihnuga seotud pörku, samuti aga imeõhukesi vahekihistusi, mis diskreetselt eralduvad näärmerakkude rühmi üksteisest. Kõik see peaks kokku andma midagi geomeetrilist, juuspeent, aristokraatlikku ja lummatavat.

Seejärel võiksime aga rafineeritult tagasihoitud toonidelt üle minna üsnagi meelale ja ühemõttelisele punasele — tumepunasele, seda küll, kuid siiski kaunis helisevale ja intensiivsele. Oleme jõudnud tuumollu-seni — *substantia medullaris*'eni. Sellesse punasesse julgeksin ma maalida isegi teatavat vitaalsust, elujõudu ja sarmi, sest tuumale võin ma kindel olla; pealegi pole see punane ollus mulle kuigi tähtis: seal produtseeritavaid peenkeemiatoteid võin ma osta igast apteegist adrenaliini nime all. See punane olgu niisiis minu maastikumaali elujaatavam ja optimistlikum osa; kui Margit mulle varsti käe ulatab, et aidata mind seda kujuteldavat keldritreppi mööda pimedusse laskuda, nagu eespool kaunit ja kujundlikult öeldud sai, siis pole see igatahes tuumolluse süü.

Nüüd oleks siis kord neerude endi käes. Pruun, üsna puhas ja ausameelne pruun peaks selleks sobima; veidi lihtsameelnegi, kui niisugust pruuni saavutada õnnestuks; see oleks kooskõlas ka neerude natuke kohtlase kuju ja funktsiooniga — nagu kaks liiga piklik-laiaks kasvanud tomatit kükitavad nad oma neeruarterite otsas ja filtreerivad usinasti verd, et valmistada pissi, mis siis nagu vesi veekellast (ma ei tea, mitu tilka elu jooksul) tilkhaaval põide tilgub. Neerud võiks anda üldse rohkem nagu lihtsustavalt ja suure joonega. Kuigi nende töö lakkamine meid kõhku hauda viiks, on neerudes siiski nagu vähem seda tundmatust, seda fluidumit, mis nende pealised nii põnevaks teeb. Justnimelt põnevaks, sest piisab neerupealistel vaid oma talitlusega veidi originaalitsema hakata, kui juba Mona Lisa kaunile lõuale kasvab kena süsimust kikkhabe.

Kuidas aga minu punakollases ja pruunis kobrutavale pildile maalida toda kõige tähtsamat — peoperemeest Vähki ennast? Ta on minust võrsunud, võiks isegi öelda, et ta on mina-ise, kuid siiski tekib naiivne soov teda kujutada mingi kurja välisjõuna. Seda ei oska ma aga teps mitte, sest J. Sobotta anatoomiaatlas serveerib kahjuks ainult neid lahtilõigatud inimesi, kellel ülalmainitud arhitektuuriline liialdus puudub. Las jääb pealegi maalimata, seda enam et tavaliselt on saatuslikud asjad oma välimuselt õige labased.

Kujutluses on kõik palju uhkem: seal selle kirka karnevalipildi sügavuses, punaste ja kahkjate narmasvaipade taga on tema peakorter, seal on tema altar paganlikeks rituaalideks. Muidugi paganlikeks, sest ükski korralik usk ei armasta liialdusi. See hull preester on aga pähe võtnud midagi tõeliselt röögatut: oma salakambriist saadab ta mu rakkudele hullumeelseid ja kirglikke käsk: igast rakust saagu hiidrakk, laienegu ta piiramatult, jätku kõik muud teod ja toimetused peale kasvamise. Lõpmatut ja määratud tahab vähk oma peremehele kinkida: maksast hiigelmaks, põrnast hiigelpõrn, päarakust hiigelpäarak — kasvada, kasvada, kasvada! Ja siin pörkun ma jälle sellele vastuolule, mis mulle juba ammu rahu ei anna: vähk on ju mina, osa minust! Ei ole siin tegu kavalaate välisjõududega, ei bakterite ega viiruste kergesuurtükiväe rünnakuga — kõik toimub minus endas, ju siis ka minu ülesandel, minu kulu ja kirjadega. Ja ma ei suuda oma aju ja mõistusega ihu hullumeelsete plaanide vastu mitte kui midagi ette võtta. Milleks, tahaksin ma küsida, siis mulle üldse mu aju vaja on? Kas ainult selleks, et kõike seda jälgida ja neid pisipatuseid tähelepanekuid teha? See on ju totter!

Ma tõusen ägedalt, et karahviniga vett tooma minna, ja järsku ei kannu mu jalad mind enam. See on pikk võitlushetk, igatahes tundub ta ütlemata pikk: põlved vibavad, vibavad ja vajuvad siis aeglaselt läbi. Enne üks põlv, siis teine. Kukun näoli voodisse. Tunnen suus teki karestust ja äkki on mulle kõik täiesti ükspuha.

Aga ei! Mulle ei tohi see ükspuha olla! Puhkan, kogun end, lõpuks olen uuesti jalgadel ning tuigun aknani — värsket õhku!

Maailm võibseeb, ta on fookusest väljas. Puud, majakatused, isegi jalatee on raamistatud lillade ja kollaste sametpaelttega. Niisugune nõortikand oli mu hommikumantlil. Kõhust tõuseb aegamisi klomp — kah vist lilla ja kollane —, ma kardan, et ei suuda teda eluilmaski välja oksendada: ta ju üha paisub, juba kurgus on ta vist suurem kui terve mu pea.

Kui ma jälle teadvusele tulen, olen rinnutsi aknalauale vajunud. Kollased ja lillad põimingud on kadunud. Mõõda pargiteed tuleb Margit, ta jääb seisma, tõstab käe silmile ja vaatab järsku just minu akent. Ta ei või mind näha, kuid siiski vaatab ta surmkindlalt otse minu toa aknasse. Tahan talle lehitada, ent siis kaob jõud jälle.

20

Kogu pealelõuna lebasin ma voodis — mul oli šokk.

Mäletan Margiti silmi — kui mind voodisse tõsteti, kummardusid need üle minu ja ma ootasin, et ta hakkaks lõpuks ometi oma kurisevpehmete loitsusõnadega peale. Ta ei hakanud. Ju on mulle siis vist veel natuke aega antud. Ei tea, millal nad mu kunstliku neeru külge aheldavad? Seda, mis ma Peetri juures märkasin, tundsin ma nüüd ka ise: vastupandamatut soovi end maailma külge kinni imeda! Silmade ja suuga. Imeda nii kinni, et tulgu või pea otsast. Apteegikaanidel pidavatki pea otsast ja sisikond seest välja tulema, kui neid enne õiget aega nahalt ära katsuda tirida.

Vikatimees hiilis vist küll juba üsna maja lähedal, võib-olla hiilib praegugi. Kui nüüd akna juurde minna ja pimedusse vaadata, siis ehk näeksingi teda; istub mu naelakastil seal kompostihunniku juures, või siis hoopis haavapuu all, mille koore vahel üks tõuk hädas on. Varem või hiljem astub ta sisse, tuleb tasakesi trepist üles. Trepp on valgustatud. Roheline vaip neelab ta sammud. Ta möödub valvelauast — tukkuv ööde ei märka midagi. Ei teda nähta ega kuulda, tema aga tuleb möödetud sammul läbi valguse ja poonimislõhna, teab, kuhu minna — ikka selle neeruvähi-mehe juurde.

Õde naeratab, kammib juukseid ega näe, ainult seinakell võib-olla näeb — nad ju jäävat sel puhul mõnikord seisma. Ja mõni aken löövat kuskil pimedas toas lahti nagu iseenesest. Keegi ei tunne Surma lähedust peale akna, kella ja võib-olla ka Margiti, sest Margit ju oskab alati õigel ajal tulla, et oma kuriseva lõpulauluga peale hakata. Oh, see asi polegi nii hull, ümiseb see hääl, ümiseb selle hääle mõte. Valu läheb mööda. Kannatame veel natu-natukene. Ja nüüd veel õige-õige natukene.

Surivoodil ollakse ikka laps; võib-olla tõmban minagi põlved lõua alla krõnksu ja püüan end peita. Kui ma jõmpsikaeas pahandust tegin ja ema ähvardas, et oota, las isa jõuab koju!, läksin ma ikka voodisse, tõmbasin põlved lõua alla ning teesklesin magajat. Isa mind üles ei ajanud. Ei.

Küll mul oli aga ennist palju higi! Poleks kunagi arvanud, et inimeses võib nii palju higi olla. Nad askeldasid mu ümber; ma olin täitsa nagu pesukäsn ja kartsin, et kui nad mind nüüd pigistavad, siis pritsin ma nad märjaks. Aga praegu mul polegi enam halb. Mitte kuskilt ei valuta. Küll on ikka hea, kui sul midagi ei valuta! Keha lausa laulab õnnest — kahju, et ma seda tunnet varem nautida ei osanud. Aastate kaupa oli mul ju selleks võimalus. Ingellik tunne — keha voolab muusikat nagu ennist higi. Mu süda olevat tugev. Ma magan natuke.

21

Kell on pool üks öösel, kui ma jälle ärkan, magasin tervelt kuus tundi. Pea on selge. Tõusen voodist, mu jalad kannavad mind jälle kindlalt, ja ma lähen taas akna juurde. Aken meelitab mind.

Öö on udune ja see udu on end kesklinna neonide külma tuld täis imenud — kalgilt punakas nimbus on nagu kibuvitsakroon mu linna kohal. Seal, selle kuma all on paigad, mida minule enam ei ole: teatrid ja restoranid, kinod ja kohvikud. Ärgu olgugi! Aga vähemalt olen ma ise olemas, sellel hetkel p r a e g u, sellel ühel hetkel, mis on meil kõigil korraga. Näe, seistes siin üksinda, laup vastu külma tuhma klaasi, olen ka mina olemas ja ma tunnen teravalt seda ühise olemise tunnet, õnnelikku ja imelikku. Olen olemas, saan sellest osa! Kord koolisaali rõdul hingasin ma sisse koitava puu magusat lõhna, kuulasin vana tangot «Donna Clara» ja ei saanud järsku muidu, kui pidin tõstma käed, et kõiki õnnistada. Siis seisin ma teistest eemal, seisan ka nüüd teistest eemal. Aga see on ka minu teene, et üks öine hetk siin planeedil praegu just selline on, nagu ta on. P r a e g u — see on võlusõna! Ta põleb hetke jooksul minevikuks, mida ju õieti ei olegi olemas. Iga hetk põleb ja kustub mittemillekski. Aga ta — see uus — tekib kohe jälle.

Kuskil seal eemal on restoranid väsinud tantsijatega ma tean kuidas higi kleebib siidi naiste puusadele külmutuskappide aurusest köhukoopast tuuakse olevikuhetke jaoks pihlapunaseid krabisid ja šampusekorgid lendavad lae alla pillid puhuvad olevikku kohekustuvate nootide ridu aga restorani hoovis ühel prügikastil külmade kiviseinte vahel istub kass ja liigutab pikki vurre võib-olla luksub seal kuskil ka üks Pillimees oma valusaid luksumisi üks noor naine riietab end kuskil lahti ta nahk on valge ja pehme nagu kookosepiim ja üks vana reumahaige viskleb oma puusavalu käes ja tema nahk on kollane kortsunud papüürus see on opodeldokilõhnane tuba kus kõõksuv seinakell loeb hoolega hetki ja minu endises laboratooriumis tilgub bürettidest lahuseid ja elavhõbereleid hoiavad kolbides temperatuuri aga elekter tuleb just praegu mööda kaableid ning raskelt ägavad katlad sünnitavad teda just praegu ja pimedates kanalisatsioonikaevudes mulksub roiskvesi mere poole mis on alati olemas kuigi see alati pole midagi muud kui ainult praegud ning linnast väljas magavad lehmad ja inisevad tasa võib-olla näeb üks kuldnokk praegu und ta must silm avaneb korraks ja kõhrjas jalg kõverdub korraks puude rasked lehed ja nende praegu ja selle kohal taeva külm sina ja tähtede praegu.

Nii suur on see praegu, et lausa ime, et ta üldse olla saab. Ent ta ju ei saagi olla, pidevalt laguneb ta, praod jooksevad suurest tervikust laiali läbi: üks lind kukub surnult rohule — teda ei ole enam, ja temaga koos

hävis ka üks praegu; uus praegu on praegu linnuga märjal rohul, ning see on juba hoopis teine praegu. Ja tuleb hetk, mis on hetk minuta.

Öölamp valgustab tuba. Ma vaatan ennast sellel minu praegul — ma olen olemas, tunnen oma higi lõhna ja mu neerutsepeliinid tulevad veel mingil moel oma tööga toime. Aga kui kõhnaks ma siiski jäänud olen! Nahk mu niuetel on kollane nagu sel vanal naisel opodeldokist lõhnavas toas, veelgi kollasem, lambi hämaras valguses olen ma nagu muumia. Ent veel ei ole ma siiski muumia, veel mitte. Ma suudan käia, oma muskleid ponnistada. Siis langeb mu pilk sellele kehaosale, mille kaudu minagi olen midagi teinud tuleviku praegute jaoks — üks poiss ju sündis õnnesärgis, ja minust on tulnud piim ühe naise rindadesse.

Ning järsku hakkab mul kahju, et ma pole rohkemat suutnud. Mis sellest, et kõik kaob — ikkagi on suur mõte, võib-olla isegi ainus mõte just käsus: tehke sugu, et teid palju saaks! Mõte? Mis mõte? Aga just tulevaste praegute mõte, ning eks sellest ju piisa! Suurt Käikulaskjat ei oska ma ette kujutada, ja miks peaksin ma seda üldse oskama? Masin ju käib, lint pöörleb, siid kleepub tantsiva naise niuetele, kuldnohk kukub märga rohtu, kõrvits paisub kompostihunnikul — mis siis veel tarvis on? Ja kui selle kõige taga peitubki midagi varjatumat (vahel usun ma, et kuskil taga-tagat, maailma lõpus on väike hurtsik tumeda aknaga sellel aknal kasvab tolmune pelargoonium, mille lehtede vahelt vaatavad kaugusse vana naise kurvad silmad), jah, kui ongi midagi sellist, siis ei muuda see meie jaoks asja. Meil on meie olevikuvõbin, ning see on ju ometi suur õnn.

Vaatan taas oma kuivanud ihu — ma olen nagu kõdunenud, varsti murduv oks —, vaatan oma käsi, jalgu ja siis jälle seda kalkpunast udu, mis linna kohal ripub.

Jaanika! Jaanika! Ma tahan kaaslast oma kustuvasse praegusse! Jaanika! Ja järsku tunnen ma — see on uskumatu, aga tõsi — mu ihu saab teiseks.

Ma olen endale hommikumantli selga ajanud ja ronin läbi akna aiapoolsele terrassile. Rõdu naksab mu sammude all. Mu tallad tunnevad laudade rõskust.

«Jaanika!»

Valge ovaal ilmub aknale. See on nägu kuuvalguses. Kummardun üsna klaasi ligi ja näen silmi, mis on mõistmatusest suured ja tumedad.

«Mina. Jaanika...»

Aken tehakse lahti. Korraaks keerdub kardin ümber mu näo. Kui ma ta kõrvale olen lükanud, seisab Jaanika seljaga vastu ust ning vaatab mind nagu ilmutist.

«Sa tegid mulle haiget,» ütleb Jaanika. Ta lahtised juuksed kõdistavad mu nägu. Linad on voodi ees põrandal.

«Miks sa mul küll niisugune oled? Kas sa kartsid üksinda?»

Me räägime pikkade pausidega. Olevik aina sünnib ja sureb.

«Vist jah. Ma ei tahtnud üksinda olla.»

«Tahtsid minu juurde tulla?» usutleb ta. On üsna pime, aga ma tunnen, et ta seda küsides naeratab.

Ma ei vastagi, ja Jaanika räägib edasi:

«Ma tean seda hirmu. Usu, mina tean ka.»

Ta tõstab linad maast ja katab mind nendega.

«Sa ju lõõtsutad ikka veel. Sa oled nii kõhn... ja ikka jõudsid sa mulle haiget teha.»

Jaanika oskab olla pimedas. Pimeduses pärast seda. Ta toon on hea ja loomulik. Kui ta ütleks: «Sa tegid oma Jaanikale haiget, sa suur poiss...», siis oleks kõik läbi. See oleks võlts ja vaikus poleks enam kellegi vaikus. Ma arvan, et Agnes ütleks nii. Aga Jaanika ütles ju, et tema on ka tundnud seda hirmu, tema teab...

«Miks sa nii palju mu sünnimärki silitasid?» küsib Jaanika. «Kas ta tõesti meeldib sulle? Sünnimärgid on ju vastikud.»

«Tead, niisugune oli ühel teisel naisel ka. Ma olin siis päris noor. See naine oli kalamüüja.» Ja ma räägin Jaanikale selle kalaturu-loo, mis mu kaustiku tagakaanel märksõnadega on üles tähendatud.

Jaanika kuulab mind. Nüüd võiks ta muutuda armukadedaks, aga meie ei ole ju armukadedad. Need, kes teavad midagi niisugustest öödest, ei mõistagi enam, mis asi see armukadedus on.

«See oli mu viimane kord siin praegu. Enam ma küll kunagi ei jõua...» lausun ma natuke hiljem.

Jaanika vaikib, aga ma tunnen, et äkki pole see vaikus enam selline nagu äsja. Ma ei mõista, mida ma halvasti ütlesin, kuid viiv hiljem tunnen ma oma paljal õlal pisaraid.

«Ja mis siis sellest. Üks filosoof on öelnud, et pole suuremat kuritegu kui inimesele elu andmine,» lisan ma ebakindlalt. «Ära ometi nuta!»

Tunnen, kuidas Jaanika keha jäigastub.

«Ma olen sama hea kui õones. Nad kiiritavad mind,» ütleb ta kähedalt.

«Mõistad, ma olen varemed. Sa poleks tohtinud siia tulla.»

«Rumal tüdruk!» Ka minu hääl kõlab vist võltsilt.

Jaanika tõuseb järsult. Suur ja valge, seisab ta voodi ees.

«Mine ära!»

«Mis sa nüüd?»

«Mine! Kohe!»

Ma vaikin. Ma ei tea, mida teha. Ta haarab mul valusasti randmetest, tõmbab mu istuli. Püüan teda silitada, ent ta rabeleb vastu: «Mine, mine, mine! Kurat, sa siis ei mõista või? Ma olen varemed. Ma olen raibe!»

Jaanika muutub pööraseks. Ta küüned puuruvad mu õlgadesse, ta raputab mind.

«Kasi!»

Ma tõusen, võtan hommikumantli, ja siis istub Jaanika voodi servale. Ta tõstab käed silmade ette ja nii ei näe ma ta huuli, mis lausuvad sõna- haaval, ent täiesti selgesti:

«Nad kiiritavad mind! Ma olen õones. Mõtle ometi — need, sinu viimased, jooksevad minus ringi ja otsivad... Ma olen varemed... Kui vastik ma endale olen!»

Rõdu põrand on niiske ja külm. Neonide kuma Tallinna kohal on tuhmunud ja idataevas tõmbub nõrgalt rohekaks. Varsti hakkab koitma.

Laman tekil ja vaatan lakke. Meie haigla magab veel. See on öö lõpp, tubadesse imbub kahkjat aovalgust. Vähktõbiste haiged, räsitud kehad aimavad juba ette saabuva hommiku paratamatust. Linad keerduvad higiste jalgade ümber, painajalikud unenäod veeretavad magajaid küljelt küljele, suunurkadest immitseb padjale ila.

Keegi ei pääse hommiku eest.

Vaatan oma kaustikut lauaserval — praegu ei või veel ära öelda ta värvi, kuid varsti leiavad esimesed päikesekiired mu akna ning mu kaustik saab pruuniks nagu mu haigus.

Näin endale koomiline, kui võtan oma kaustiku, et teda läbi sõrmede libistada. Kuskil siin peaksid olema read, mis väidavad, et surm pole asi poosetamiseks... Kirjutasin nad Peetrile mõeldes, ise teadmata, et teen just sama pattu. Lapse lõgemed ja tulika liiderlikkus, Agnese rinnapiim ja tordikreemikarva neerumaastikud, kõige enam aga muidugi mu vägev trump — «fünf Eier unter dem Baum». See kõik kokku on üks pikantne kunsttükk, mis lõhnab hallitusjuustu järgi. Aga ausõna — ma ei kavatsenud seda nii. Ma olen näinud küllalt surijaid ja tean hästi, et enamasti muutub ka tugevaim inimene tüütuks janditajaks, õelaks ja sentimentaalseks ühekorraga. See elu küljes rippumine on järele. Mu sõber Peeter käitus nagu mahajäetud pruut. Ta kenitles oma tervisega, näitles huvi kõige vastu; ka vanatüdrukud püüavad varjata oma kortse mingi alla ja lobisevad, et tõestada oma kõbusust. Mina ei tahtnud nii. Ma tahtsin olla tugevam. Maailm loobub minust, hästi, mul pole teda tarviski! Välja ei tulnud aga muud midagi kui ikka poosetamine.

Mida siis nüüd teha? Tunnistada surm lunastuseks, pühaks lõpplahenduseks ja püüda ta vagurasti vastu võtta. Ent seegi on farss. Kunagi lapsepõlves nägin ma surnuvankrit. Mustad hobused, sabad ja lakad mustade lintidega palmitsetud, hõbedaga ilustatud silmaklapid, must tõld kõrgetel ratastel — kõik aina hõbedane ja must. Mõõdujad kergitasid kübaraid — küll oli see veider ja võlts. Järsku tõstis üks hobustest oma uhkesti palmitsetud saba — üsna loomulikult otstarbeks —, pidulik rongkäik pidi seisma jääma ja ära ootama. Kõik matuselised pöörasid pilgud kaunitult kaugusse, mina aga hakkasin naerma. Muidugi oli emal väga piinlik, ja ma sain kõvasti riielda. Inimesed teevad ju ikka halva mängu juurde hea näo, aga kust pidin mina seda teadma. Üks mees viidi mustas kastis maa sisse, mees, kes oli kindlasti selline nagu paljud teisedki: küllap napsitas ta mõnikord ja tegi lollusi, võib-olla korjas ta tikutoosietikette või oli jälle laisk jalgu pesema. Aga nüüd äkki oli ta muutunud väga tõsiseltvõetavaks, paljastati pead ega sõandatud end avalikult sügadagi. Muidugi on see lihtsalt üks viisakas kokkulepe; paljud andekad inimesed on sellest ilusaid laule ja tõsiseid jutte teinud — ikka lunastusest ja nii edasi. Elule pole suudetud mõtet leida, mõtestagu teda siis surm. Meeldiv kokkulepe, seda enam et me kõik surma kardame, et lunastus nii ihaldatav on, ja muidugi ka sellepärast, et surnu enam midagi ei blameeri. Minu meelet on surm lihtsalt suur sigadus, kuigi seda oleks arvatavasti ka igavene elu.

Panen kaustiku käest. Olen temaga järsku päris rahul.

Kuulen, et esimene veoauto pöördub haiglaõue — ta sõidab köögitiivale. Toob vist toidukraami. Tema järel tulevad teised, vedades arstimeid, pesu, hapnikuballoone — mitte millestki ei pea meil puudust olema.

Varsti piilub päikesekiir palatitesse, kabinetitesse; klaaskappides löövad helkima kõikvõimalike skalpellide, kateetrite, tsüstoskoopide, sterilisatsioonitrumlite metalloosad; tuhmid rõngassekeerduvad maod muutuvad punasteks kummivoolikuteks, jälle võib neid meile magudesse ajada. Jälle on võitlusvalmis kogu see rikkalik sõjariistade arsenal, mille

surmakartlik inimkond on välja mõelnud oma õrna, poolkarvutu ihu, oma elunatukese kaitseks. Surnukuuris uhutakse tsinklaudu sooda-veega — kord ja puhtus üle kõige.

Võib-olla tuleb Agnes täna mind vaatama. Päris kindel, et ma talle munadest midagi räägitud ei saa. Need jäävad vist igaveseks sinna leinakase alla.

Kui mul aga siiski jätkuks jõudu ja julgust siit põgeneda! Tõsi — ei oleks seegi muud kui tühi žest, konna lootusetu katse end puhuda härja suuruseks. Kuid mida me üldse muud suudame? Selle kase all vajutaksin ma labida maasse, et teha ära see kõige viimane töö. Ma mõtleksin siis ühele ammusele hommikule, kui taevas pehmelt sinine oli ja kuked kiresid. Mõtleksin ühele poisile, kes hästi ettevaatlikult — tal olid ju munad põues — üle luha läks; see poiss on minust nüüd nii kaugemale jäänud. Ma usun, et ma ei muutukski sentimentaalseks.

Und ich sann nach
über des Eies Verwandlung
und den Wandel des Lebens . . .

23

«Harki! Kokku! Harki! Kokku!»

See on transistor lauanurgal. Naisel, kes tootmisvõimlemist juhatab, on tugev, mahlakas hääl.

«Harki! Kokku! Harki! Kokku!»

Kujutlen kõrget rinda pingul dressipluusi all. Selle hääle juurde kuulus must poisipea ja tumedad karvakesed ülahuulel.

Aknal piriseb suur porikärbes.

Köögist kandub tuppä rasvalõhna. Kuulen munade särinat pannil. Agnes praeb härjasilmi.

Pärast ööd Jaanikaga, millest nad teada said (J. Andreskook), öeldi mulle, et ollakse minust lõplikult tüdinud. Närviravi olevat mulle tähtsam. Olin Paldiski maanteel kaks nädalat. Lõpuks tuli mul uskuda, et see polnud tõesti muud kui *fibromyoma renis* — pisike side-lihaskoeline neerukasvaja —, nii heasüdamlikukene, et selliseid neerude kandis tõesti harva kohtab.

Selles teises haiglas lisati veel üks süütu diagnoos: psühasteenia.

Luulumõtted meditsiinilise kirjanduse baasil.

See rasvalõhn.

Ta ajab iiveldama, kuid pole viga — küll ta üle läheb, kui sööma hakata. Kui hakata ilusti sööma, et neelata eluks vajalikke elusvalke. Siis pole enam häda midagi — me lõuad on rasvased ja huuled vedela rebuga koos.

Sellel päeval, kui mind Paldiski maanteelt välja kirjutati, ootasin oma pabereid ja istusin vakstüdiivanil. Mu reied olid haiglariietusega harjunud ning ülikonnapäksid panid naha higistama ja kipitama. Raviarstil oli jänesemokk, mida ta vuntsidega varjata püüdis. Mõtlesin ta sõnade üle järele; võib-olla on tal õigus, et selliseid märkmeid suudab kirjutada ainult inimene, kellest surm veel õige kaugel on. Inimene, kes on kergelt psühasteeniline — see polevat haigus, vaid närvikava tüüp. Siis pidavat käitumine harilikult hoopis teistsugune olema; kes teab, vahest hakkab minagi talveajal meloneid nõudma, tahan, et mulle oste-

taks uusi lipse, ja terroriseerin oma naist valesüüdistustega. Siis ei kaeta oodatavale enam sellist pidulauda — pikantsed hallitusjuustud ja muu selline kraam. Surm tuleb, kui teda ei oodata.

«Ma olen oma surma ära rikkunud,» mõtlesin ma seal vakstudiivanil istudes.

Rohelise tagakehaga kärbes ronib mööda aknaruutu.

Varsti hakkame sööma.

Rebused mokad. Kallis naine. Sinine leht on lõppemas. Innukalt tööle.

Ma naeratan. Mu peegeldus naeratab mulle nikeldatud teekannul vastu. Väike pea on keskelt suureks paisunud ja kõveraks naeratuseks rebenenud. See naeratus ei meeldi mulle.

«Ja nüüd võtame kogu harjutuse otsast peale läbi,» ütleb transistor.

21. aprill 1967 — 21. mai 1969

Siinkohal avaldan tänu Vabariikliku Onkoloogia Dispanseri peaanestesioloogile Maano Kiviloole, kes käesoleva loo kirjutamiseks mõningase tõuke andis, käsikirjaga lahkelt tutvus ning olulisematele ebatäpsustele tähelepanu juhtis.

Enn Vetemaa

Arnika

Vaarisade taretarkusest leiame tuge,
kui vaim tõuseb tagajalgele nagu hirmunud hobune
lennuväljal
kõige selle valge ja läikiva elutu tulva ees inim-
remonditöökodades,
kus raali kiretud käsklused nõõbivad nagu püksitrakse
sinu enda väikese palja keha külge värvilisi voolikuid
pidi kunstliku südame, neeru ja kopsu,
tilgutavad soontesse eluvett ja isotoope
ning annavad roostevabale terasele löikeid ette.
Mis viga kõrvalseisjail targalt ning leebelt päid
noogutada: mis kibe, see kasulik!
Kui su väike paljas ja kaitsetu keha karjub ei,
sest ta usub inimese hella hoidlikku sooja
ega usu külmalt kilksuvaid tööriistu, kui nad ka tema
enda sõrmedest tuhat korda täpsemaks lihvitud
ja enda peast tuhat korda targema raali kätes on.
Raud jääb rauaks.
Hädade hädas kobab ta kapiriulilt tühjade klaaside
tagant arnikapudeli
ja tilgutab endale iidse annuse.

Väga paljud ei oska enam uskuda, et see nõnda aitab.

Jäälilleke

Seal, kus meri on kõva kaane all,
kindlast kivimaast järjest kaugemal
otsis teeline valgelt lagedalt
jäälillekest, jäälillekest.

Rannakivide muhud-mügarad
valge kupli all imet lubasid.
nagu tõuseks sealt jäise tõlvana
jäälilleke, jäälilleke.

Ainult alati valge lume alt
mustav kivikülg vastu lahvatas,
õhkus pakasest nagu kukkunud
külmakeriselt, külmakeriselt.

Naeris kahvatu taevas kõledalt,
tõmbas tuuleil peene piitsaga:
kes on lubanud sulle, lollile,
jälilikest, jälilikest?

Aga teeline uitas edasi,
päeva pilgetest ta ei hoolinud,
ise otsustas, et on kusagil
jälilike, jälilike.

Ise otsustas, ise otsiski,
kuni vääratas salalõhesse,
äkki jäähärmas seisis silme ees
jälilike, jälilike.

Kellassepp

Vaadake,
nõnda näeb välja aeg,
mida on alati tahetud endale juurde osta
kolme veretilga ja hingeõnnistuse eest.
Nõnda ta tiksub.
Mina elan oma päevad
võõraste aegade keskel
keset kummalist aega-küll-tõttu.
Kellad kui kikkad nokivad sekundeid
ja öö hakuks juusvedrud koovad mu silmile
ämblikuvõrgu.
Ärge uskuge lapsemeeli,
et kellad on masinad mängimiseks,
neil on kellade saatus,
nüi nagu südametel on oma.
Neil on ka vahel hirm ja vahel on raske.
Teate, Raekoja tornikell kardab infarkti,
tema halbadel päevadel pean teda aitama, muidu on lõpp.
Ühel hilissuvisel õhtupoolikul,
kui pilved ei suutnud kuidagi äikesest vabaneda
ja kandsid teda viis tundi üle aja,
pidin kaksteistkümmend korda ronima üles torni,
et teda päästa.
Aga teie ütlete: hammasrattad...
Masinaõli on mõnikord tarbetu
seal, kus aitab hea sõna ja hingeõhk.
Raekoja suur vana kell
oskab neid eriti hinnata.
Palun, ärge naerge oma perfokaartide
auklike piimahammastega.
Aeg oli ammu enne arvutusmasinaid,
ja kui teie ei taha seda sugugi teada,
siis jätke meid parem üksi.
Head aega!

Truudus

Metsa ees, keset suusajälgede silmuseid
istus kannatlikult nukker koer,
üks kõrv kikkis ja teine lontis,
ootas tagasi peremeest, kes ta vähekeseks istuma pannud.
Päike käis, päike käis, päike
esiti kõrgel lumede kohal.
Päike jäi, päike
pärast latvade taha
ja varjud jahtusid raudsiniseks.
Kaugenes kikkis kõrvast
märtsikuu tõrvakõlane suusasahin,
üle väljade astus halli harksammu
Suur Tühjus.
Koer istus kuulekalt kästud kohal,
varbad külmanud, kergitas käppa
ja ootas kuud,
et ulguma hakata.
Sest Suur Tühjus sirutas käe ta poole.
Veel ainult mälestustes
päike käis, päike käis, päike.
Kodus pragas unustaja peremees,
kus pagan see peni hulgub nii kaua.

Iseendaga

Iseenese nahas
igaühel on natuke kitsas ja natuke üksildane.
See on seifidest kõige kindlam,
sisse ei murra, ei murra välja,
ainult kuuled järelejätmatut koputust.
Hea, kui kuuled.
Vaikusest pakatavad kuulmed.
Kuskil mängitakse väga vaikselt
viimase koolipeo lõpuvalssi.
Kuskil on vihmaussid pugunud maa seest välja
ja latsutavad madudena kitsasteel.
Õsiti lähevad rongid
rataste mürinal üksildusetusemaale.

Raev

ihhi rühkis piki Virut alla.

Ta ei raisanud liigseid pilke vastutulijatele ega märganud ka seda, et tema eest kõrvale tõmbuti. Mõni emand astus isegi kõnniteelt tänavale, temaga justkui kardeti kokku pörkuda. Talle anti teed ja vahiti üle öla järelegi.

Rihi seda kõike ise tähele ei pannud, ja kui ta olekski äkki nägijaks saanud, vaevalt ta sellest suurt hoolinuks. Mis on sakstel temaga või temal nendega asja.

Richard Hurt lisas kogu aeg sammudele pikkust. Kehast eemalehoidvad käsivarred pendeldasid sammude rütmis, ka õlad liikusid nagu hooandmiseks kaasa. Kõik ta juures näis nurgelisena, rohmakana, kondisena. Nägu, õlad ja paljad suured rusikad. Koredast riidest sonimütsi kandev pea paistis kaugele, ta oli keskmisest märksa pikema kasvuga. Sonimütsi nokk narmendas, nagu narmendasid ka kulunud sügismantli nõöpaugud, taskuservad ja käisesuud. Mantlikaelusest paistis tihedate karvadega kaetud paljas rind, kuigi oli alles talv, mil inimestel on kombeks ennast soojadesse sallidesse mähkida. Rihi sallist lugu ei pidanud, ta armastas käia avatud kraega ka siis, kui väljas paarikümnekraadine pakane paukus. Kinnastega oli teine lugu, kuid kindaid tal praegu polnud, ta oli need kuhugi kaotanud. Kas tööbörstile, politseijaoskonda või kõrtsi. Vist politseijaoskonda, kus ta isikut kindlaks tehti. Seal oli teda läbi otsitud ja küllap ta unustas vihaga kindad maha. Nii vähemalt arvas ta ise. See juhtus paar nädalat tagasi ja nüüd oli Rihi kinnasteta käimisega juba harjunud. Käed külma ei kartnud, ei käed, rind ega kõrvad. Vana südamevoolmete all kannatav Brant kiitis, et tal on noore inimese terve veri ja hea vereringe, Rihi niisuguste asjadega oma pead ei vaevanud.

Richard Hurt ei armastanud kunagi lonkida, ka siis mitte, kui kiiret polnud. Praegu aga oli otse tuli takus, ta ei tahtnud ega võinudki hilineeda. Lisaks muule oli ta pisut elevil, kuigi ärevuseks poleks tohtinud põhjust olla. Kas ta on vähe koosolekutel käinud, kas ta pole harjunud igasuguste inimeste ja olukordadega? Rihi päris vihastas enda peale, et ta ei tundnud ennast nõndaviisi, nagu oleks pidanud tundma. Mis see kõnepidamine ära ei ole, et jänesenahk vägisi põue kipub? Muidugi, ta polnud veel kordagi sõna võtnud suurel avalikul koosolekul, kus tuhat

inimest kokku tuleb, seda on ikka teised teinud. Tema oli siiamaa üksnes kas karjunud sotside lõuameestele vahele, mis mõnikord kuradi tabavalt välja kukkus, või siis toppinud sõrmed suhu ning vilistanud läbi-loikavalt. Nüüd, kus Pritsimaja saal kubiseb politseinikest ja nuhkidest, nõuab hakkamist paljas koosolekust osavõtminegi, aga kõnelemine on siiski midagi muud kui see, et sa võmmide ees värisema ei löö. Pealegi seisis ees hoopis isevärki ülesastumine. Ta pidi koosolekul kõne pähe töötute kongressi üleskutse ette lugema. Muidugi mitte paberi pealt, vaid peast. Üleskutse oli politsei konfiskeerinud enne, kui seda jõuti laiali saata. Politsei ei laseks üleskutset ka koosolekul ette lugeda, sellepärast tuli teisiti talitada. Rihi õppis üleskutse sõna-sõnalt pähe. Ainult alguse jättis ära, et nuhid ja võmmid jalamaid aru ei saaks, muidu võidakse otsekohe sõna ära võtta. Üleskutse tekst jäi talle vaevata meelde, vist sellepärast, et seal ei keerutatud, vaid räägiti selget juttu. «Seltsimehed klassivennad!» — just nõnda seisis üleskutses. «Kas me oleme tööd ja leiba saanud, kas meie laste näljast korisevad kõhud on sellest täis saanud, et kuulasime sotsfašistide nõuannet ja käisime köögitrepi kaudu kodanluselt tükikest leiba palumas? Vastuseks sellele irvitas Strandmanni rasvast läikiv nägu meie viletsuse üle, soovitades süüa sea-liha, mille hinna tema ise valitsuse eesotsas olles hallparunite kasuks kõrgele kruvis.» Need sõnad meeldisid Rihile hirmsasti ja ta kahetses, et ei oska ise nii rääkida. Artur oleks osanud, kuid Artur läks ära, Artur pidi ära minema, muidu hallitaks ta praegu Patareis. Ja nüüd, sammudes piki Virut alla, torkas Rihile äkki pähe, et võib-olla ongi üleskutse Arturi kirjutatud, võib-olla on Artur tagasi tulnud ja tegutseb põranda all? Rihi oleks seda kogu hingest tahtnud, kuid surus niisuguse mõtte maha. Ei, Artur tagasi ei ole, ta ei saagi nii kiiresti tagasi tulla. Rihil oli kahju, et ta ise ei suuda midagi tõsisemat ette võtta. Täna sel koosolekul peab ta aga palju suutma, ja kui ta jänni jääb, siis ei kõlba ta kuradilegi. Ta ongi juba omadega puntras — koosolek algab iga minut, tema tuiab alles linnas ringi, kuigi peaks aegsasti saali esimeses reas istuma.

Ajahätta jäi Rihi seepärast, et ei kannatanud enam välja ja otsis Arturi naise üles. Ta teadis, et ei tohi nii talitada, et Meetat jälgitakse, kuid tegi seda ometi. Nii rumal ta muidugi ei olnud, et oleks Arturi naise juurde koju läinud, — ei, ta valvas, kuni naine välja läks, kõndis tal sabas mitu tänavat, kontrollis kümme korda, kas õhk on puhas, ja alles siis, kui veendus, et neid võõrad silmad ei jälgi, astus juurde. Parema, kui ta seda poleks teinud, sest Meeta käest ei kuulnud ta mitte kui midagi. Teda külvati veel etteheidetega üle, mitte teda, vaid kogu Vaksali puiestee rahvast. Vaksali puiestee kamp olevat Arturi elu hukka viinud, just nii Meeta ütles, ja veel seda, et paradiisi asemel on Artur nüüd põrgusse sattunud. Rihi ei saanud aru, mida Meeta nende sõnadega mõtles; võib-olla ei mõelnud midagi, lihtsalt loopis sõnu niisama, närvilised naised patravad igasugust kokku. Kui sellest kõnelemisest

midagi kasu oli, siis ainult niipalju, et mõista: ka naine pole Arturi käest sõnumit saanud.

Juba siis, kui Artur Tallinnast lahkus, teadis Richard, et mingit teadet sõbralt ei maksa nii pea oodata. Küllap läheb enne mitu kuud, võib-olla pool aastat, võib-olla aasta või veelgi kauem. Postiga kirja saata vist siiski ei saa, kas või tema, Richardi pärast. Kuigi nad olid kokku leppinud, et Artur kirjutab mitte talle, vaid tema vanale tädile ja võõra nime all ja nii, et mitte keegi mitte millestki aru ei saaks peale tema. Arvatavasti peab Artur targemaks posti mitte kasutada, küllap ta teab, mida teeb. Richard uskus Arturisse nagu iseendasse. Ei, veelgi rohkem. Tema võib tormakusest mõnikord jumal teab mida teha, ägestudes on ta valmis kõigele. Varem oli Artur teda mitu korda manitsenud ennast vaos hoidma, ja kuigi Rihi enamasti alati oli ennast õigustada püüdnud, oli ta hiljem rahunedes õiguse sõbrale andnud.

Jah, nüüd oli Richard veendunud, et Artur peab targemaks posti mitte kasutada. Miks ta aga muul teel polnud endast elumarki andnud, seda Richard enam ei mõistnud. Täpsemalt — enamasti arvas mõistvat, aga mõnikord ei mõistnud. Mittemõistmise tundidel tikkusid pähe halvad mõtted. Umbes niisugused, et teda on lihtsalt unustatud. Või on Artur nii ettevaatlikuks muutunud, et ei söanda enam midagi ette võtta.

Ettevaatlikke inimesi Richard Hurt ei sallinud. Mitte ei sallinud, vaid otse põlgas neid. Talle paistis vahel, et isegi nende Töölismajas on inimesed ülemäära vaikseks jäänud. Ettevaatlikkusest on ainult üks samm nahahoidmiseni ja nahahoidjad ei ole millekski suutelised. Omal ajal Artur ettevaatlik ei olnud, omal ajal riskis ta palju, ja sellepärast, et Artur julgesti tegutses, Richard temasse kiinduski.

Pärast möödunud-kevadisi areteerimisi tõmbus nii mõnigi kärelda kõnega tegelane Töölismajast eemale. Ka Richard Hurdal soovitati seda teha, kuid tema ei võtnud nõuandjaid kuulda. Vastupidi, ta tegutsemistahe kasvas järjest. Paraku aga tundis ta ennast justkui kätest ja jalust seotuna, kanana, kelle jalad on takku kinni jäänud. Mitte seepärast, et seadused ja politsei temasuguste samme piirasid. Ei, mitte seepärast. Artur oskas igas olukorras midagi ette võtta, tema aga ei oska. Muidugi, tema on noorem, tublisti noorem Arturist, tuleval aastal võetakse ta alles sõjaväkke, Artur saab aga aasta või kahe pärast kolmekümneseks. Kuid asi ei seisnud ainult nooruses. Richard ise oli sellest aru saanud. Agarust tal jätkus, politsei ees ta hirmu ei tundnud, kuid mis aitab agarusest, kui sa tead ja suudad kuradi vähe. Ja ka agarus võib teinekord koguni kahjuks olla. Talle oli mitu korda mõista antud, et parem oleks, kui tema politseile ja nuhkidele nõnda silma ei torkaks, siis saaks teda rohkem kasutada. Iga kord oli Richard põlema süttinud ja raginal vastu hakanud. «Niisugune pörandaalune töö ei maksa pennigi,» oli ta öelnud, «mis nii sügaval, et seda keegi ei näe.» Muidugi, tagantjärele sai Richard aru, et ka sedakorda oli mitte temal, vaid seltsimeestel õigus olnud. Sellest

hoolimata paistis talle ikkagi, et ka põranda all aetakse asju liiga tasa ja targu.

Päev enne seda, kui Artur öise rongiga Narva sõitis, oli ta naljatades öelnud, et nüüd peab Richard osa sellest tööst, mida tema tegi, enda õlgadele võtma. Richard oleks seda hea meelega teinud, kuid ta taipas otsekohe, et temast pole Arturi töö tegijat. Ta ei tulnud korraliku kõne mahapidamisega toime, rääkimata artikli või üleskutse kirjutamisest. Ta oli proovinud, ta oli mitu korda katsunud, küll Arturi õhutamisel, küll pärast Arturi üle piiri minekut enda algatusel, aga midagi ei tulnud välja.

Nüüd kahetses Richard, et ta poisipõlves polnud kooliraamatuid lugu pidanud. Tagantjärele püüdis ta heaks teha seda, mis omal ajal tege-mata jäänud. Igal vabal minutil istus ta raamatute taha. Niisugune õppi-mine nõudis hirmsat vaeva, tal ei olnud hea pea, mis kõike lennult haa-rab, kuid ta sundis end halastamatult tagant. Tuhnis keskkooli õpikuis, kuid algebrast ja trigonomeetriast, niisamuti nagu füüsikast ja keemiast oli iseseisvalt raske jagu saada. Veelgi raskem oli võõraid keeli õppida. ent ta ei andnud endale armu ja tuupis igal päeval kaksikümmend vene-ja saksakeelset sõna pähe, mis sellest, et ta ööd lühikeseks jäid.

Kino eest möödudes müksas Rihi küünarnukk üht nahkadega ehitud prouat, kelle mees talle midagi järele hüüdis. Harilikult oleks Rihi seisma jäänud ning hästi sapiselt vastanud, ta isegi otsis võimalusi här-radele nina pihta anda ja nii üleslöödud mamsel ja klanitud onkel olid tema silmis tõusikud või veelgi hullemad. Mõnikord oleks Rihi riidugi otsinud, vahel ta lihtsalt ei saanud teisiti. Miski, mis oli temast tuge-vam, sundis teda rusikat tõstma, kuigi see oli rumal ja mõttetu ja enda kui klassi alandamine.

Seekord surus Rihi hambad kokku ja sammus edasi. Müürivahe nurgal seisid kolm kraadet, ühte neist ta tundis. See alati siledalt riides, turja- kas, laia näo ja tugevate lõuapäradega jõmm võis mõne teise kampa kuu- luvu selli julmalt vaeseomaks peksta. Paaril korral oli Rihi näinud teda ka Pritsimaja saalis; mida ta sealt otsis, seda polnud Rihi taibanud. Rihi ei mõelnud pikemalt kraadede üle, lihtsalt silmas nad ära ja tõttas edasi. Tal oli hoopis muude mõtetega tegemist.

Viru värava juures keeras ta vasemale, Vana-Virusse, sealtkaudu tuli otsem. Siin oli ka lahedam liikuda.

Vana-Viru on kõverik tänav, ja niipea kui Rihi käänakust läbi jõudis, nägi ta, et Pritsimaja esine mustas inimestest.

Rihi meel muutus korraga rõõmsaks. Rõõmsaks ja ärevaks. Hakkas veelgi hoogsamalt kätega vehkima ja venitas oma sammu nii pikaks, kui reied võtsid. Kui inimesi nõnda palju kokku on tulnud, siis annab saali trügida, käis läbi pea. See oli hea kartus, pagana hea kartus. Kümme korda hullem oleks, kui suures saalis kükitaks ainult sadakond kokku-

tulnud. Ei, mitte kümme, vaid tuhat korda sandim. Kellele ta siis oma kõnet peaks? Iseendale ja omasugustele, mis sellest kasu oleks.

Aia tänavast risti üle minnes komistas Rihi ja ta oleks peaaegu kukkunud. Sai aga tasakaalu tagasi ja jõudis kümnekonna sammuga Pritsimaja juurde, mida igast küljest inimesed piirased. Rihi ei pidanud kaua aru, vaid kiilus end seisjate vahele. Ta peab saali trügima; küll oleks naru, kui ta nüüd ukse taha jääks. Seda ei tohi juhtuda. Tore, et töötuid on kuradi palju kokku tulnud, kuradi tore. Rahvas ummistas Aia tänava ja Mere puiestee nii kaugemale, kui Rihi pilk ulatas. Arvatavasti adventistide palvemajani välja. Viru tänava poole Rihi ei näinud, Pritsimaja jäi ette.

Rihi surus end ootajate vahelt läbi trepi juurde, kus oli millegipärast küllalt ruumi. Trepil seisis kaks politseinikku. Rihi ei teinud neist välja ja hakkas ülespoole astuma. Politseinikud sulgesid talle tee.

Rihi ei taibanud, mispärast teda läbi ei lasta. Äkki näis kõik kuidagi imelikuna. Et keegi ei lähe trepist üles. Et Pritsimaja saali kõrged laiad ukSED on suletud. Et trepil tolgendavad võmmid. Ja et inimesi on nõnda palju.

Rihil polnud kombeks poolele teele peatuma jääda.

«Laske läbi,» nõudis ta ja püüdis politseinikest mööda lipsata.

«Tagasi!» käsutasid nagu ühest suust kordnikud. Üks neist kamandas veel teistki korda:

«Tagasi!»

Rihi ei mõelnudki taganeda.

«Teil pole õigust mind takistada koosolekule minemast.»

«Mingit koosolekut ei ole ega tule,» ütles vanem mundrikandja järevalt. «Koosolek on ära keelatud. Kasige minema!»

Kogu Rihi sisemus hakkas äkki nagu keema.

«Kes keelas?»

Talle ei vastatud.

«Kaduge juba ükskord,» käratas nüüd vanem. Noorem proovis teda trepist alla rõhuda.

Rihi ei tahtnud ikka veel politseinike võimu ja väge tunnistada. Ta surus jalad tugevasti vastu. Ent ta oli kõrgemal seisvast seadusesilmast halvemas olukorras ja tundis, et teda tõugatakse siiski maha. Et seda mitte sündida lasta, keeras ta end kiiresti kõrvale, tasakaalu kaotanud politseinik rontsatas ise alla.

Rahvast käis läbi parastav naerukahin.

Rihi märkas, et tema poole jooksid nüüd kaks uut võmmi, ja seda korda ta enam ootama ei jäänud. Kargas trepilt maha ja pugus rahva hulka. Inimesed andsid talle hea meelega teed, tal poleks raske olnud ära kaduda, kuid ta ei kavatsenudki varvast visata. Veendudes, et võmmid järele ei trügi, jäi Rihi seisma.

Kõrval kiruti:

«Säh sulle vabariik, isegi leiba ei tohi küsida!»

Kiruja oli Rihile võõras. Ta ei jäänud kuulama, vaid liikus tähelepanelikult ringi vahtides edasi. Leiaks omad üles, keegi peab ju teadma, mis on juhtunud. Midagi on tarvis ette võtta, nüüdsama, viivitamatult, Koguni niisugune mõte tuhises Rihil läbi pea, et kui prooviks siinsamas kõnet alustada. Miski hoidis teda tagasi. Mitte hirm võmmide ees, vaid tunne, et temast ei saadaks aru. Ja paljud teda kuuleksidki, väljas ei kosta sõnad kaugele, pealegi sunniksid politseinikud teda kohe vaikima. Rihi mõistis, et ta peaks tegutsema rahulikult, kuid ärritus üha enam. Kuradi võmmid, ei lase inimesi saali. Mis õigusega koosolek ära keelati? Jumala eest, palutud on juba küll ja küll!

Eespool karjuti:

«Laiali minna! Laiali minna!»

Rihi taipas, et inimesi püütakse laiali ajada. Suutmata end vaos hoida, hüüdis ta kogu kopsude jõuga:

«Maha töötatöölaliste kongressi ristilööjad!»

Rihi hääl ei kõlanud ainsana rahvasumma kohal, kostis ka teisi hõikeid. Kõige tähtsam oli aga see, et politseinikest ei tehtud välja, seisti paigal ega mõeldudki lahkumisele. Rihi tajus, et inimesed käituvad täna teisiti kui harilikult, et nad ei hooli võmmidest, et nad on valmis võimule vastu astuma.

«Laiali minna! Laiali! Laiali! Koosolek on prefekti poolt ära keelatud!»

Politseinike ärritatud hääled mattusid hüüdeisse, mis kostsid inimeste hulgast.

«Andke tööd ja leiba, enne ei astu me sammugi!»

Hääl tundus Rihile tuttavana, ta tegi endale teed sinnapoole, kust tööd ja leiba nõudev hääl kostis. Raske oli liikuda, sest seisti väga tihedasti üksteise kõrval ja Rihi ei tahtnud kedagi tõugata. Astus siiski kellelegi jalale ja vihane hääl nimetas teda nolgiks, kes tolgendab korralikel inimestel jalus. Rihi ei hakanud õiendama, ta isegi naeratas punetava näoga sõjakale onklile. Praegu tundus talle niisugune, tavaliselt arvatavasti vagur ametimees tõelise klassivennana.

Varsti ei jõudnud Rihi enam sammugi edasi, nõnda tihedaks oli rahvasumm muutunud. Nüüd tundis ta, nagu oleks Pritsimaja esine õõtsuma hakanud, talle pressiti peale, ta surus jalad tugevasti vastu maad ja rõhus vastu, tekkis rumal trügimine. Siis taipas Rihi, et politseinikud püüavad vist jõuga rahvast laiali ajada, ja ta karjus:

«Leiva asemel näidatakse rusikat!»

Rihi soovis kogu hingest, et inimesed võmmide survele vastu paneksid ja laiali ei valguks. See näis talle väga tähtsana, kõige tähtsamana sel hetkel. Ometi pidi ka tema paar sammu tagasi astuma, ta lihtsalt ei suutnud paigale jääda. Õnneks andis surve järele, kas hakati eespool politseinikele vastu või lõpetasid need ise. Kasutades soodsat silmapilku,

nihutas Rihi end visalt edasi ja sattus korruga silm silma vastu ähkiva mundrikandjaga.

«Kuhu te trügite?» pörutas talle politseinik.

«Mispärast koosolek ära keelati?» küsis Rihi vastu.

«Tagasi!» röögatas politseinik vihaselt. «Kas te ei kuule korraldust laiali minna!»

«Põhiseadus lubab koosolekuid pidada!»

Seda ei öelnud Rihi, vaid mees, keda ta jällegi ei tundnud.

«Vait!» raksatas ägestunud politseinik uuesti. «Laiali!»

«Mingem tõepoolest laiali,» kostis korruga pisut eemal rahulikum hääl, mis Rihi marru ajas. Ta pressis end jällegi edasi ja jõudis jopet kandva jässaka mehe kõrvale, kes parajasti rääkis:

«Praegu ei saavuta me mitte kui midagi. Tarvis on uus koosolek korraldada...»

Rihi hüüdis talle vahele:

«Palumisega ei jõua me kaugele!»

Siis tundis ta jässaka jopekandja ära. See oli Pleterman, töötute komitee liige, hoopiski mitte mõni tallalakkuja. Koos Pletermaniga käisid nad majandusministri juures, kes nad läbi sõimas ja välja viskas. Seal raius Pleterman nagu rauda, nüüd manitseb nagu mõni sotsfašist. Järsku on ka tema äraostetud hing?

«Me ei tohi ennast lasta provotseerida,» ütles talle Pleterman. «Seda oodataksegi, et meie liikumise pead jällegi maha raiuda.»

Rihi ei uskunud Pletermani, kelle jutt näis talle tavalise nahahoidja lobana. Tal oli kõrini manitsejatest, kes igat julgemat väljaastumist pelgasid. Kui revolutsioonilist tegevust korraldada seadusetähe ja võimu käskimiste-keelamiste järgi, siis ei väära vägivalda miski.

«Mitte laiali minna, vaid Toompeale marssida!»

Viimased ärritatud sõnad kuulusid kollase näonahaga mehele, keda Rihi oli näinud töötute koosolekuil alati vaikselt istumas. Rihile paistsid need sõnad ainuõigetena ja ta pörutas omaltki poolt:

«Toompeale!»

Nende poole rühmas politseinikke. Lähedal seisev kordnik haaras tal käsivarrest kinni, kuid Rihi rapsas enda lahti ja põikles ka uue johannese eest kõrvale. Kollase näonahaga mees jäi aga neile kätte ja kaks võmmi vedasid teda endaga kaasa. Veel teisigi oli kinni võetud, ka Pleterman. Rihi märkas sedagi, et Pritsimaja nurga tagant valgus uus politseinike laine, nähtavasti oli võmmidele abivägi saabunud.

Kuigi Rihi oli ennast korrakaitsjate käest lahti rabanud, ei mõelnud ta ikkagi äraminemisele. Talle tundus, et nüüd ei tohi tema ega ükski teine enam taganeda. Veel tundis ta end justkui süüdlasena kollase näonahaga mehe ees, kes oli tema asemel kinni nabitud. Seepärast ei tõmbunud ta tagasi, et sündmuste edasist arengut ohutust kaugusest jäl-

gida, vaid hakkas trügima Viru tänava suu poole, kuhu politseinikud vangistatuid tüürisid.

Rahvahulk Pritsimaja ümber oli korruga nagu tardumusest vabane-
nud. Mehed hoogasid salgakaupa edasi-tagasi, sagiti ärevalt, kostis hoi-
keid, politseinike käratusi. Rihi tegi endale rüsinas teed, pörkas kokku
endaealise volaskiga, sai valusa müksu ribidesse, tõukas kedagi, õnetu-
seks oli see vanem naine, sattus meestesumma, kes surus kahele kätega
vehkivale politseinikule peale, pääses nende keskelt välja, leidis, et oli
kaldunud paremale, ja muutis suunda. Trügis ja rabeles edasi, kuni
sattuski viimaks Viru tänavale, kus oli lähedam ja kus ta nägi kohe ka
võmme, kes kinnivõetuid endaga ühes tirisid. Rihi kiirustas neile järele.
Ta ei olnud ainuke, kes rühkis Virut pidi üles, kinniviidavaile oli valgu-
nud järele suur meestesumm, tänav mustendas neist. See, et inimesed
polnud lõõnud araks, andis Rihile veelgi hoogu, ta tõmbus kõnnitee lähe-
dale, kus oli vabam käia, kiirendas sammu ja sai Mүүrivähe tänava ko-
hal politseinikud kätte.

Nüüd nägi Rihi, et kokku oli areteerituid neli, ei, viis, üks jäi algul
politseinike varju. Võmmid hoidsid kinnivõetuid kahelt poolt käe alt
kinni, nagu viiksid nad hädaohtlikke kurjategijaid, päris mõrtsukaid,
kuigi tegemist oli ainult oma koosolekule tulnud töötute ja töölistega.
Neli-viis kordnikku moodustasid nagu kaitsesalga, nad hoidsid end van-
gistatute ja meestesumma vahele, kes ei jäänud sammugi maha. Polit-
seinike sõjakus oli vähenenud, nad ei karjunud enam kellegi peale, piilu-
sid vahel üle öla tagasi, kiirustasid poolihääli kinnivõetuid kärmemini
astuma, ähkisid ja nohisesid.

Rihi mõtles, et nad peaksid võmmidest mööda pressima ja neile tee
sulgema. Ta püüdis oma plaani teistelegi selgitada, kuid kas ei saadud
temast aru või ei pandud tema sõnu mikski, igatahes ei tulnud keegi te-
maga kaasa, kui ta proovis oma kava teoks teha. Rihil ei jäänud muud
üle kui jällegi teistega ühineda. Ta ei tundnud end seepärast halvasti,
hoopiski mitte, ka see oli hea, et keegi maha ei jäänud, et neid oli mitu-
sada ja et kõik käitusid hoopis teisiti kui harilikult.

Ka siis, kui võmmid keerasid Vanaturult Vene tänavale, ei jäänud
rahvas maha. Pühavaimu tänava nurgast kaugemale neid enam ei las-
tud, politseinike ahel sulges tee.

«Tagasi!»

«Laiali minna!»

Tekkis segadus.

Politseinike hääled aga paisusid.

«Laiali minna! Laiali!»

Meestesummast hakkasid kostma vastuhüüded:

«Laske kinnivõetud vabaks!»

«Süütud vabaks!»

Rihi hõikas täiest kõrist:

«Maha rusikavõim!»

Sõnad mundrikandjatele ei mõjunud. Ärevusega märkas Rihi, et politseinikud tungisid nüüd inimeste hulka ja hakkasid neid jõuga laiali kihutama. Ähvardused, löögid, vanded, ähkimine, söim, hädaldamine — kõik segunes ta kõrvus ja silmis üheks. Samas sattus Rihi vastakuti suurekasvulise kordnikuga. Korravalvuri nägu oli laiguline, nähtavasti ta närveeris. Ka Rihi oli erutatud, ilmselt veelgi rohkem kui seaduse-silm. Tema kõrval kukkus üks habemesekasvanud vanamees vastu majanurka ja langes kõnniteele; arvatavasti tõukas teda keegi, vist võmm. Rihi unustas laigulise näoga politseiniku, ta kummardus kukkunu kohale, et seda üles aidata, sai aga löögi kuklasse ja prantsatas ka ise vastu seinale. Kiiresti ajas ta end sirgu ja vaatas verd täis silmadega ringi, valmis end kaitsma. Teda ei rünnanud enam keegi. Suurekasvuline noor kordnik rahmis juba eemal, see oli justkui hasarti sattunud ja surus hoolimatult inimestele peale, jagades kahele poole hoope. Ka teised politseinikud kasutasid jõudu, õhus välkus rusikaid ja karabiinipärasid. Kurat, nad peksavad püssidega! Hetke jooksul, mil Rihi end püsti ajas ja ringi vaatas, nägi ta küll palju, ent kõik libises justkui temast mööda, jäi ainult politseijõumees, kes ühelegi ettejääjale armu ei andnud. Ka Rihi ei hoolinud korruga enam millestki, ta sööstis rüselusse, põikles juhuslike hoopide eest kõrvale, jõudis nooreohtu kordniku juurde ja haaras sel järsult õlast kinni. Mundrimees kaotas tasakaalu, tegi paar vaaruvat sammu ja keeras siis ringi. Rihi seisis uuesti silm silma vastas noore võmmiga, kelle nägu polnud nüüd enam lapiline, vaid ühtlaselt veripunane. Kordnik ütles midagi, Rihi kuulis ainult ebamäärast kurja üminat, sõnu ta ei eraldanud. Nägi, et võmm võtab löögiks hoogu, tõmbas kiiresti pea kõrvale, ja kui politseiniku rusikas ta näo eest mööda vuhises, virutas ise. Kordnik vajus käpuli.

Rihi märkas, et tänav on äkki hõredamaks jäänud, et tema poole jookseb võmme, ning ei jäänud ootama. Selja taga kõlasid politseiviled ja hõiked, õnneks polnud tänav inimtühi ja tagaajajad takerdusid siiasinna rähklevate inimeste sekka.

Apteegi tänava kohal oli mehi jällegi troppi kogunenud. Rihil oli hea meel, et kõik inimesed polnud siiski laiali jooksnud, et paljud olid paigale jäänud ega lasknud end hirmutada. Ka nüüd ei püüdnud ta teiste hulka ära kaduda, ei, ta jäi seisma, jälgides altkulmu, mida politseinikud kavatsesid veel ette võtta. Kuulis, kuidas mehed ärevalt rääkisid, ta ei saanud otsekohe aru, mille üle vaieldi, tabas algul üksikuid sõnu, vähehaaval hakkas rohkem mõistma. Niipea kui aru sai, andis ta õiguse neile, kes soovitasid Toompeale minna. Jumala eest, kui juba midagi ette võtta, siis põrutada kohe Toompeale. Temasse oleks nagu uut elu tulnud, ta seletas ärevalt ümberseisjaile, et Toompeale on tarvis tingimata minna. Talle näis, et temaga nõustutakse, ja et kõik kuuleksid ja mõistaksid, karjus:

«Toompeale, klassivennad!»

Toompeast rääkisid nüüd kõik ja samas hakati ka liikuma. Ei valgutud mitte Vene tänavat pidi Vanaturule tagasi, vaid mindi otse Apteegist üles. Rihi meelest talitati õigesti, sest Pika või Lühikese jala kaudu jõuab tõepoolest kõige kiiremini Toompeale. Ta hakkas jällegi etteotsa rühkima. Rihile näis, et ta peab tingimata ees käima, et see on tema kohus, ja kui ta teisiti käituks, siis oleks ta üksnes närune kaasajooksik. Etteotsa polnudki kerge jõuda, kitsas ja kõverik Apteegi tänav kihas inimestest, hoolimata sellest, et kõik ei tulnud ühes. Aga paarsada meest oli neid ikkagi, tõepoolest oma paarsada tuli ära. Rihi oleks tahtnud, et rahvast oleks rohkem olnud: kui juba minna, siis minna nõnda, et Toompea lööks värisema. Kui nendega liituks veelgi inimesi, kui Toompeale tõttaksid kõik Tallinna kümme tuhat töötut, kogu töörahvas, siis juhtuks tõesti midagi. Siis nad kukutaksid valitsuse, siis oleks juba revolutsioon ja nad näitavad ust ministritele, kes nüüd nendega rääkidagi ei taha. Richard Hurt oli oma elus üks kord silm silma vastu seisnud ministriga ja ta sai sellele tagasi mõelda ainult põlgusega. Esimesel korral ei võtnud majandusminister töötute delegatsiooni üldsegi mitte vastu, lastes oma amatel neile öelda, et tal polevat aega. Pletermani sõnade peale, et kümne tuhande töötute saatuse eest peaks valitsus ju ometigi muret tundma, kehtis ametnik ainult õlgu. Järgmisel päeval tungisid nad pooleldi väevõimuga Zimmermanni kabinetti, kes neid algul tigidalt põrnitses ja varsti käratas: «Minge minema! Vabastage mu kabinet!» Pleterman vastas kuradi hästi: «Me tulime siia leiba paluma, aga teie näitate meile ust!» See ajas ministri veelgi enam marru. Rihile oli ta näpuga näidanud ja karjunud, et säärase nolgiga ei räägi ta üldse. Majandusministri ja riigivanema juures käimine ei andnud midagi, riigivanema juurde nad ei pääsenudki, nendega alandus rääkima ainult riigisekretäri abi, kes küll ei sõimanud, aga kogu oma käitumisega mõista andis, et nad on kutsumata külalised, armuleivapalujad. Juba enne valitsuse jutule minekut oli Rihi kindel, et palumisega ei saavuta nad midagi, nad ei pea kodanluselt mitte paluma, vaid nõudma. Kui nad nüüd Toompeale lähevad, siis pole see mitte palverännak, vaid võitlusaktsioon, jumala eest. Niisugune nõudmine peab rasvamagusid mõtlema panema. Rihi ütles seda ka mehele, kelle kõrval ta sammus, ja see noogutas peaga. «Toompea tuleb laiali peksta,» ütles see mees, mille peale Rihi omakorda pead noogutas.

Raekoja platsil jagunes nende rongkäik mitmeks. Ühed keerasid Saia-kangi käiku, teised Mündisse, kolmandad valisid Voorimehe kitsa põik-tänavat. Rihile niisugune hajumine ei meeldinud, kuid seda polnud võimalik enam takistada. Kõik toimus nagu iseenesest, siin oli iga mees ise korraldaja ja otsustaja. Pikal tänaval liitusid salgad jällegi üheks parveks, mis muu liikluse seisma pani.

Pikast jalast nad üles ei pääsenud. Ka siin tõkestas nende tee relvas-
tatud politseinike ahel.

«Kuradi kurat,» vandus Rihi kuuldavalt. Ta kuulis ka teiste kirumist, võmmidele adresseeritud pilkavaid hüüdeid, söimusõnu, valitsusvõimu põhjamist. Justkui südame kergendamiseks toppis ta sõrmed suhu ja vi-
listas läbilõikavalt. Tõmbas hinge ja karjus siis veel: «Maha täägidemo-
kraatia!» ning tundis end äkki jõuetuna. Kõik näis jällegi nurjuvat. Areteerituid nad vabaks ei saanud, Toompeale nad ei pääse, arvatavasti on teisedki Toompeale viivad tänavad ja käigud blokeeritud. Ainult üks asi valmistas talle rõõmu: küllap sõeluvad riigivanema ja ministrite pük-
sid püüli, kui nad on kogu oma politsei jalgele ajanud. Ent see oli poolik lohutus, mida Rihi isegi mõistis. Ta ei tahtnud end tunnistada lööduks, ta tegevustahe polnud hoopiski mitte vaibunud, ägedus kasvas veelgi. Ka teised tundsid vist sedasama mis temagi, sest pärast lühikest aru-
pidamist suunduti Rataskaevu tänavat pidi paremale.

Vihaselt sammuvate meeste hulgas avastas Rihi äkki vana Brandi, kes midagi elavalt rääkis. Rihi ruttas Brandi juurde, Brant oli mees, kes tea-
dis juba, mida ette võtta. Brandi nõu kuulas Arturgi, Brant polnud tühi-
paljas kisakõri, vaid teoinimene.

«Mitte midagi pole läbi,» kuulis Rihi Brandi häält. «Kõik alles algab. Ei pääse me täna Toompeale, pääseme homme, ülehomme, kunagi ikka pääseme.»

Poleks Rihi nõnda erutatud ja hasardis olnud, siis oleks ta kohe mär-
ganud, et vana Brant, mees, kes oleks aastate poolest sobinud ta isaks, koguni ehk vanaisaks, oli täna pisut iseäralik. Esiteks ta rääkis rohkem kui harilikult, muidu armastas ta enamasti kuulata, ja teiseks käis ta kii-
rest, mida ta pea kunagi ei teinud, sest ta süda oli läbi. Kiire käik ajas teda hingeldama ja vahel ei suutnud ta siis valude pärast rinnus enam sammugi astuda. Praegu aga polnud Rihil justkui silmi ega kõrvu selle jaoks, mida tavaliselt ikka tähele pani. Ta surus end Brandi kõrvale ja küsis läbematult:

«Mida me peame ette võtma?»

«Ah sina,» tundis Brant ta ära. Sedakorda käitus Brant nõnda nagu alati, ta ei lausunud sõnagi.

«Me peame...» Rihi ei saanud lõpetada. Lühikese jala suus tekkis ummistus. Mäest valgus alla arvukas meestesalk, nähtavasti olid teisedki Toompeale kavatsenud minna. Keegi kuulutas valju äreva häälega, et Lühikese jala torni uks on suletud, ukse taga valvavad võmmid ja sealtkaudu ei pääse ükski hing läbi.

Rihi vaatas abitult Brandi otsa. Tuhmi tänavalaterna valguses ei näi-
nud ta hästi teise nägu, ent nähtavasti vana tabas ta pilgu, sest ta pomi-
ses:

«Paistab, et Toompea jääb sedakorda üle võtmata.»

Rihi ei mõistnud Brandi huumorit, või kui mõistis, siis ta ei jaganud

seda. Tema meelest polnud praegu naljatamise aeg, hoopiski ei olnud. Ta tajus, et meeste hoog hakkab raugema, et on tekkinud nagu mingi peataolek, ja kui nüüd kohe midagi ette ei võeta, siis laguneb kõik koost. Pikemalt kaalumata otsustas ta siinsamas maha pidada kõne, mis tal jäi Pritsimajas pidamata.

«Seltsimehed! Klassivennad!» alustas ta kogu oma kopsude jõudu kasutades. «Kas me oleme tööd ja leiba saanud, kas meie laste näljast korisevad kõhud on sellest täis saanud, et kuulasime sotsfašistide nõuannet ja käisime köögitrepi kaudu kodanluselt tükikest leiba palumas?»

Rihi tõmbas pisut hinge, ta oli oma häält liiga pingutanud ja see kipus katkema.

«Kas sul omal lapsi on?» kostis korraga vali pilkav hääl. Välkkiirelt pöördus Rihi hääle suunas. Niguliste tänava trepil nägi ta tugevate lõuapäradega kraadekamba pealikut ja selle irvitavaid jüngreid; laterna-valgus langes just trepile ja ta oleks võinud vanduda, et vahelehoodja oli üks kraadedest, võib-olla nende pealik.

«Ma kuulen Zimmermanni häält,» jätkas Rihi, «just nõnda haugutavad meid ministrid ja nende suuvoodrid, kui me neid palumas käime. Aitab palumisest! Tarvis on nõuda! Meie nõudmisi arvestatakse ainult siis, kui selle taga on jõud. Muidu meid pekstakse, nagu veerand tundi tagasi Vene tänaval. Me peame Toompeale minema!»

Rohkemat Rihi ei osanud. Vahelehoodja oli ta kõnejärje segamini löönud. Vaevalt oleks teda kauem kuulatudki.

Hulk hakkas jälle liikuma. Enamik sammus Rüütli kaudu alla. Rihi otsis silmadega kraadesid, kuid need olid trepilt kadunud. Võib-olla oleks ta neid kauemgi otsinud, kuid Brant tõmbas teda endaga kaasa.

«Me ei tohi maha jääda,» ütles talle Brant. Sedasama oli Rihi isegi tundnud, ta kuuletus ja järgnes seltsimehele. Kiriku juurest vaatas ta siiski tagasi, ei näinud ka nüüd laia lõusta, märkas ainult, et paljud jäid maha. Millegipärast ei mõjunud see talle enam eriti.

Harju tänavale jõudes oli neid järele jäänud vahest sadakond, mitte enam. Nende hulgas avastas Rihi juba rohkem tuttavaid, töötute komiteede ja ametiühisuste inimesi. Nad jäid ka siin Brandiga lähestikku, vana justkui hoidis teda enda juures. Nüüd kuulis Rihi, kui raskesti Brant hingas, ja ta aeglustas käiku, et mitte vanale liiga teha.

Sammuti vaikides. Pritsimaja juures oli Rihi seltsimehi otsinud, nüüd astusid need tema kõrval, kuid rääkida justkui ei olnudki enam tahtmist.

Vabaduse platsil haaras teda endine erutus: Kaarli puiestee poolne külg mustas inimestest. Ka mujal väljakul näis olevat tavalisest rohkem rahvast. Nii platsi keskel asuva trammi lõpp-peatuses kui ka pooleli-oleva seitsmekordse hoone ees.

Siis kuulis ta häält, mida teevad hobuse kabjad sillutisel.

Samas ütles Brant:

«Raisad!»

Rihi nägi: Harju mäe nõlvakul Komandandi tänaval ootas ratsapolitsei salk. Hobused puristasid ja trampisid rahutult.

All, Kaarli puiestee otsas ja Komandandi tänava alguses seisid aga töölised. Rihi tundis nad ära välimuse ja oleku järgi. Peenem publik ja muidu uudishimulikud vahtisid kaugemal. Muiduvahtijaist pole aga kunagi abi.

Rihi ja Brant liitusid töölistega, seda tegid ka teised, kellega nad koos olid tulnud. Otsekohe tajus Rihi, et siin valitses ärev meeleolu. Ent ka siin ei osatud midagi muud ette võtta kui seista ja valitsust kiruda. Muidugi, ka niisugune seismine on omamoodi demonstratsioon, ent vaevalt see annab seda, mida annaks Toompeale marssimine. Toompeale on neil aga tee suletud. Mida Rihi oli aimanud, seda kinnitati siin: ühtki tänavat kaudu ei pääse Toompeale, seda on teha püütud, aga ikka on satunud võmmide kaitsesalkadele. Falgi teel valvavat politseirühm ja sama lugu olevat ka Kaarli kiriku juures.

Äkki matsid kõik muud hääled hobusekapjade kilavad plaksatused, ratsapolitsei eskadron oli hakanud liikuma. Eskadron tuli Komandandi tänavat pidi allapoole, otse inimeste suunas. Rihi kuulis, kuidas politseinikud hobuseid ergutasid. Keegi ässitas või käsutas: «Ajage otsa, ajage otsa!» Kas tõesti aetakse loomi nende peale? Hobused justkui pelgasid inimesi. Rihi nägi, kuidas politseinike säärikuis jalad surusid loomade külgedesse. Tagasunnitud hobused vajusid poolküljetsi tööliste peale, rõhudes neid eemale.

Rihi tundis, kuidas raev hakkas uuesti hinge matma. Tema ümber jäi hõredaks, inimesed taganesid, keegi ei tahtnud sattuda hobuste kapjade alla. Rihi jäi paigale. Ta oli täna kogu aeg taganenud ja rohkem ta ei tahtnud seda teha, tallatagu teda kas või surnuks. Ta tõmbas kopsu õhku täis ja hüüdis nii kõvasti, kui suutis:

«Maha võim, kes nuumab politseitäkke!»

Ta oleks veel teistki korda hõiganud, ta pähe tulvas äkki kümneid häid mõtteid ja muud peale oma hüüete ei osanud ta vägivallale vastu panna, ent ta ei jõudnud: ratsapolitseinikud piirasid ta sisse. Võib-olla oleks Rihi ka seekord võinud võmmide käest minema lipsata, võib-olla, ent ta ei teinud katsetki. Tal oli kõrini allaandmisest, ta ei kuulanud Branti, õieti ei kuulnudki, mida inimeste poolt kaasatõmmatud Brant talle hüüdis, ta pidi kogu oma tahtejõudu pingutama, et mitte hirmule järele anda. Just sel hetkel, kui ta uueks hüüdeks suu avas, tundis ta kaelal kõrvetavat valu ja sai aru, et teda oli millegagi löödud. Veel teinegi hoop tabas teda, seekord lõi nuut ta peast mütsi maha. Rihi ei kummardunud oma narmendava sirmiga soni üles võtma, ta ei tõmbunud isegi mitte küüru. Ei, ta ei kummardu, ta ei alanda end, löödagu teda kas või siinsamas maha.

Veel üks hoop.

Imelik päev

Nõnda jäi see Annesele meelde.

Nad jooksid Tiiaga sinna, kus teadsid helkivat järve. Liivamäe harjalt kättepaistnud sinetus kadus küll vahepeal silmist, maapind nende ees tõusis jälle, kuid eksimist polnud karta. Neid liivaseljäandikke, kus sirgetes ridades kasvasid noored männid, tundis Annes läbi ja lõhki. Vähe-malt nõnda ta kiitles. Ega see päris tühi praalimine polnudki, ta oli siin varem mõnigi kord hulkunud. Siis veeti liivamägedest veel linna liiva. Liivavedajate voor liikus katkematu lindina karjääripõhja ehitatud laud-teel. Kõrgete külgedega ägisevail veovankreil sai vahel sõitugi tehtud, egas iga vorimees poisse piitsaga eemale peletanud. Nüüd valitses liiva-aukudes vaikus, karjäär oli maha jäetud. Hullavaid poisse võis siin veel kohata ja üksindust armastavaid paare, ent neidki jäi järjest vähemaks. Pirita ja Stroomi tõmbasid rohkem, iseäranis Pirita.

Kui jõuti uue künka rinnakule, hakkas sillerdav järvepind jälle paistma. Edasi see enam silmist ei kaogi, viimane düün on madal.

Aeg-ajalt heitis Annes pilke kõrvale — Tiia ei jäänud maha. Tiia heledajuukseline pea kadus küll vahel puude varju, samas aga ilmus uuesti nähtavale. Mida enam järve poole, seda madalamaks männijässid jäid. Nii madalaks, et Annes uskus suutvat neist üle hüpata. Ta prooviski ja tuli toime. Nüüd lisas ta kiirust ja kui arvas, et tüdruk teda näeb, hüppas uuesti. Ka seekord õnnestus. Annes rõõmustas, et ta kannad polnud pedakahakatusel latva isegi mitte riivanud, ja tuju tõusis veelgi. Ta käitus nagu arukaotanud poisike, kuigi on varsti juba isa pikkune.

Ülalt tundus Ülemiste palju lähemal asuvat. Nad jooksid juba tükk aega, aga paras ports maad seisis alles ees. Annes tõmmanuks hea meelega hinge, ent Tiia ei vähendanud kiirust. Ta ainult jooksis ja jooksis.

Aastaid hiljemgi mäletas Annes seda jooksu. Tiia nagu lendas üle liiva. Ta pea oli pisut taha kallutatud ja juuksed hõljusid tuules. Tuul tegi Tiia täiesti uueks. Surus õhukese sitskleidi keha ligi, ja kas sellest või millestki muust, kuid see oli otsekui uus Tiia, keda Annes enda kõrval jooksmas nägi. Annes oli Tiiaga kümneid kordi võidu tormanud, aga ei kunagi varem polnud Tiia niisugune olnud. Või oli Tiia alati olnud niisugune, ainult tema polnud seda märganud? Mitte Tiia polnud muutunud, vaid tema oli endale uued silmad saanud?

Viimane luide, viimane tõus.

Edasi oli kergem silgata, allamäge on ikka kergem. Ja maa nagu kandis paremini, jalad ei vajunud enam nii sügavasti liiva.

Nüüd, kus järv juba kiviga visata, lõpetas Tiia oma meeletu jooksu. «Palav,» ütles ta Annesele justkui selgituseks.

Tiia õhetas näost ja hingeldas.

«Mul on võhm väljas,» tunnistas Annes. Harilikult ta niisuguseid asju üles ei tunnistanud.

Nad sammusid teineteise kõrval. Mitte päris kõrvuti, vööni ulatuvate mändide rida jäi nende vahele.

«Vaata, kui sinine vesi,» sõnas Annes.

«Helesinine,» nõustus Tiia.

Järv polnud Annese silmis kunagi varem nõnda ilus olnud. Nõrk tuuleiil lõi vahetevahel vee virvendama ja siis hakkas järv nagu elama. Ta sillerdas ja vahetas värvi, muutudes peaaegu hõbedaseks. Aga kui tuult ei olnud ja järvepind vaevaltmärgatavalt õõtsus, siis näis ta sinisena. Helesinisena, nagu Tiia ütles.

Sammuti veepiirile välja.

«Eks ole liivane põhi!»

Annes vahtis võidukalt Tiiale otsa. Nad olid vaielnud Ülemiste järve põhja üle. Tiia kinnitas, et põhi on pehme ja mudane. Annes raius aga, et kõva ja liivane. Pehmet ja mudast põhja on ka, kuid on ka head, liivast, mis ei vaju jalge all.

Siin oligi järvepõhi liivane. Liivale oli vesi joonistanud lainjad jooned. Tore põhi. Nagu Stroomil või Pirital. Veelgi toredam, sest siin pole vängelt lehkavat meremuda. Ainult kõrkjaid olid lained kaldale kandnud.

Tiia ei hakanud järvepõhja uurima. Hoopiski mitte ei käitunud ta kaotajana, ei, ta silmades helkis nagu naeru.

«Sealpool läheb põhi pehmeks,» osutas Tiia paremale, kus järvekaldal kasvas kõrge mets. «Seal on harilik maa ja harilik põhi. Siin on luidete pärast põhi liivane. Muidu oleks ka siin nii nagu mujal. Üldiselt on Ülemiste pehme põhjaga. Liivane kallas on erandiks. Erand aga ainult kinnitab reeglit, nagu sa tead.»

Tiial jäi alati õigust ülegi.

Kas seepärast, et Tiia oli muutunud Annese silmis sootuks isesuguseks, või muu pärast, kuid ta ei hakanud vaidlema ega oma õigusega rohkem hooplema. Ta koguni kiitis järele:

«Seal on jah vilets põhi.»

Tiia astus vette. Ta ei läinud sügavamale, solistas niisama kalda veeres. Ta saledad sääred olid pruuniks põlenud, nii nagu ka ta nägu, kael ja käsivarred.

Annese pilk ei saanudki täna tüdrukust lahti. Sellest peale, kui ta uued silmad sai, ta muud ei teinudki, kui vahtis Tiia. Ta tuju oli muutunud pagana heaks, ta tundis end põrgulikult hästi. Tekkis tahe midagi ette võtta, teha midagi nüüdsama, hetkegi viivitamata.

«Lähme ujuma!»

See mõte tärkas tal ootamatult. Annes teadis küll, et Ülemiste järves on suplemine karmilt keelatud, kuid praegusel hetkel ei omanud see

tema jaoks mitte mingit tähtsust. Kärsimata Tiia vastust oodata, hakkas särki üle pea kiskuma.

«Ära tee rumalusi.»

Need sõnad kõlasid Tiia suus imelikult. Tavaliselt õhutas ta teisi iga-sugustele vempudele. Praegu kõneles ta hirmus täiskasvanu moodi.

Annes heitis särgi laias kaares liivale ja asus pükste kallale.

«Elu ongi rumaluste tegemiseks,» naeris Annes. «Tule kah. Siin en-kümme korda parem vesi kui liivaaukudes.»

«Ära unusta järvevahti,» ütles Tiia.

«Järvevaht ei jõua igale poole.»

Annes oli end paljaks koorinud, ainult õhukesest puuvillasest riidest spordipüksid jättis jalga. Spordipükstega, mis käisid suvel ka aluspükste eest, kõlbas vette minna. Õigeid kootud ujumispükse tal polnudki. Tiial oli trikoo, ka täna oli ta trikooväel päevitanud.

Annes oli Tiiast veelgi pruunim, päike hakkas talle hästi külge.

«Lased endale protokollu teha,» hoiatas Tiia.

Poissi polnud enam võimalik peatada.

«Ma olen siin ennegi ujunud,» praalis ta. «Ma käin igal suvel järves ujumas.»

Annese sõnades oli terake tõepõhja all. Kunagi oli ta tõepoolset Üle-miste järves sulistanud. Viis või rohkem aastat tagasi, siis ta polnud veel kümneneagi, seitse-kaheksa vahest, mitte vanem. Kingsepp oma perega läks järveäärsesse metsa mustikale ja kingsepa pojad olid Annese kaasa kutsunud. Marju suurt ei saanud, marja-aasta oli üldse kehv. Peagi tüdi-neti korjamisest, kaua sa üksikuid marju mättaid mööda ikka taga ajad, ja mindi noorendikku päikest võtma. Praeti päikese käes, ihud kuume-nesid ja kingsepp põrutas järve ennast jahutama. Poisid sumasid järele. Kingsepp ei hoolinud naise manitsemisest ega järvevahist. Ja keegi ei tulnudki neid kinni võtma ega protokollu kirjutama.

Pikemalt aru pidamata jooksis Annes vette ega peatunud enne, kui vesi ulatus rinnuni.

«Priima põhi, puhas vesi, mida sa ootad!» hüüdis ta Tiiale ja sukeldus lainetesse. Laineid küll peaaegu ei olnudki, järv virvendas ainult, kuid ta mõtles lained juurde.

Kümmekond tõmmet ujus Annes vee all ja tõusis siis pinnale. Ta ei olnud hea ujuja. Praegu püüdis ta kõigest väest madruse moodi käsi üle pea pilduda. Talle näis, et liigub päris kiiresti edasi, ja ta teotae aina kasvas. Varsti aga väsis, laskis jalad alla, kusjuures tundis pisut hirmugi, kas varbad ikka põhja ulatuvad, ja kutsus veel kord Tiiat vette.

Tiia ei tulnud.

Annesel oli sellest kahju.

Oleks Annes hästi ujuda osanud, nii hästi nagu praegu kinniistuv Rihi, kes ujub Kalarannast Vana-Patareini ja tagasi, siis oleks Annes kau-gele-kaugemale ujunud. Keset järve välja, või isegi vastaskaldale. Mida

Tiia mõtleks, kui ta seda tõepoolest teeks? Kui ta summiks mitte kalda ligidal, kus jalad põhja ulatuvad, vaid keset järve? Kas Tiia kardaks tema uppumist? Ja kui ta upukski, kas Tiial oleks kahju? Kas Tiia nutaks? Millegipärast oleks Annes tahtnud, et Tiia nutaks. Kas või natukene, kas või ühe pisara, aga nutaks.

Annese fantaasia löi lõkkele. Juba ta tundiski, et liugleb keset järve. All on kümme meetrit vett, kümme meetrit peaks ju Ülemiste vähemalt sügav olema. Ta liigub edasi tugevate tõmmetega ega ole põrmugi väsinud. Aga kui väsibki, siis pöörab end seljali ja tõmbab hinge. Lained õõtsutavad teda üles ja alla, tema puhkab. Kaldal muutub Tiia ärevaks ja kahetseb, et vette ei läinud. Varsti kaotab Tiia ta silmist ja hakkab närveerima. Tema, Annes, aga ujub ja ujub. Nüüd jõuab ta teisele kaldale, ent Tiia ei näe seda, sest järv on kolm kilomeetrit lai või veelgi laiem. Tiia kardab juba kõige hullemat, Tiia ei tea, mida ette võtta, ta on õnnetu. Väga õnnetu. Tiia ei märka järvevahtigi, kes läheneb ja küsib, mispärast tüdruk seisab järvekaldal ja nutab?

«Annes, Annes!»

Kas keegi hüüdis teda?

«An-nes! Tu-le väl-ja!»

See oli Tiia hääl. Ja Tiia hääl tõi Annese kujutlustest tagasi. Enam ei liuelnud ta kalana mustava sügaviku kohal, vaid hulpis madalas, kus vesi ulatus rinnuni või lõua alla.

«Järvevaht tuleb! Jär-ve-vaht!»

Annes kuulis iga sõna, mida Tiia hüüdis, ta polnud ju kaldast kes teab kui kaugel, mispärast ta ei oleks pidanud kuulma. Kuid ta tegi nii, nagu ei kuuleks või ei saaks aru. Ta ei uskunud Tiiat, Tiia narrib niisama. On ootamisest tüdinud ja kollitab tühja. Tüdrukud on ikka niisugused. Ja selle tõenduseks, et ta end haneks võtta ei lase, sukeldus Annes põhja. Ta püüdis jääda vee alla nõnda kauaks, kui suudab. Inimene elab ilma hingamata kolm minutit, ta peaks vähemalt kaks välja pingutama. Kas Tiia ehmatab, kui ta nii kauaks vee alla jääb? Või ei?

Annese mõtted keerlesid aina Tiia ümber.

Kas üks minut on juba täis?

Ta ei jõudnud kauem vee all olla, lihtsalt ei jõudnud. Järv justkui paiskas ta enda sülest välja. Annes tõusis jalgele, puristas ja vaatas sinna, kus Tiia viimati oli seisnud.

Ta ei näinud tüdrukut. Kaldal ei olnud kedagi.

Kuhu Tiia kadus?

Viimaks tabas ta pilk otsitava, kelle kogu vilksatas esimese luiteharja mändide vahel. Tiia jooksis. Tiia jooksis, nagu jalad kandsid, ikka kaugemale järvest. Nõnda lippab inimene, keda taga aetakse.

Mis see tähendab?

Kas tõesti järvevaht?

Annes kohkus. Ta hakkas kaldale rühkima. Ujus ja jooksis vaheldu-

misi. Vees oli raske joosta, see polnud jooks, vaid rahmeldav sumamine, vees ei saagi joosta. Keegi hoiaks nagu jalgu kinni. Aga ka ujudes ei liikunud ta nõnda kiiresti edasi, kui oleks tahtnud. Kallas näis Annesele korraga hirmus kaugemale taganenud olevat. Peaks ta enne kuivale maale pääsema, kui järvevaht kohale jõuab. Mändide vahel ei püüa vanamees teda enam kinni.

Millegipärast uskus Annes, et järvevaht on vana mees.

Järsku ongi järvevaht juba siin. On end ära peitnud ja varitseb parajat silmapilku, mil tema turjast kinni haarata.

Taevas tänatud, lõpuks ometi muutus vesi madalamaks, ta justkui pääses kammitsast. Nüüd tormas ta edasi pikkade hüpetega, pritsides vett kõrgele üles. Veel viis-kuus sammu ja Annes tundis jalge all kuiva maad. Pingutas kogu jõudu, et kiiremini puude vahele kaduda. Silmad jälgisid teraselt ümbrust, et viivitamatult kõrvale põigelda, kui keegi kavatseb kallale karata.

Annes ei jooksnud otsesuunas tagasi märke. Ei, ta valis uue tee. Leekis tugevasti veevärgi poole ja keeras alles siis puude kaitsvasse varju. Ka edasi ei otsinud ta lühemaid radu, vaid tegi mitu rebasehaaki, et järvevahti, kui see peaks teda taga ajama, mitte juhtida liivamäe nõlvakule, kuhu põgenes Tiia ja kus asub kogu nende kamp.

Annes ei julgenud enne peatuda, kui seljataha jäi teine düün. Alles siin sõandas ta puhata, ent ei kaotanud ka nüüd ettevaatust. Põõsast meenutava kahara männi varjust piilus ta tagasi, et mitte lasta ennast tabada nüüd, kus ta oli niisama hästi kui pääsenud. Ta ei avastanud mitte midagi kahtlast. Ütles endale, et ta on mängu võitnud, ja suundus juba kõige lühemat teed kaudu märke. Ärevus andis järele ja ta hakkas uhkustki tundma, et polnud vahele jäänud. Mõni teine sell oleks ehk pea kaotanud, mõni teine sell küll, mitte aga tema. Seda peaks ka Tiia mõistma.

Samas ta tardus paigale. Talle meenus äkki, et oli riided järve äärde unustanud.

Nõnda sandisti polnud Annes end tükk aega tundnud.

Uhkus tuleb ikka enne langemist.

Vanasõnad ei aita. Küll sattus supi sisse.

Oodanuks kodus kapitäis teisi riideid, oleks Annes oma särgile ja pükstele vilistanud. Mitte hirmust järvevahi ees, vaid vihast enda vastu. Mispärast ta pea kaotas ja ummisjalu sääred tegi. Mida Tiia ütleb, kui ta märgades aluspükstes välja ilmub? Kes küll jaksab pilamist seedida, mis nüüd kaela langeb. Porgandpaljana peab ta teiste ette astuma, mitte absoluutselt porgandina, aga siiski idiootlikus seisukorras, sest oma riideid ta nagunii enam kätte ei saa. Järvevaht võttis need kindlasti kaasa. Või valvab tema pükste juures. Küllap loodab, et riided toovad kurjategija — järvevee reostaja on ju kurjategija — süüteopaigale tagasi. Alasti ei saa keegi koju minna. Spordipükstes inimene äratab linna-

tänavail otsekohe tähelepanu, esimene politseinik nabib ta kinni. Võmmidel pole muud teha, võmmid saavad kinnivõtmise eest palka.

Kuigi Annes oli veendunud, et oma riideid kaldalt enam ei leia, keeras ta siiski tagasi. Ta pidi ometi oma pükse ja särki otsima minema, ta ei saanud teisiti. Ei saanud.

Trotsist enda vastu loobus ta igasugusest ettevaatusest. Valis silma järgi kõige lühema tee ja sörkis ilma ringi piilumata alla kalda poole. Ta ei hoolinud okastest, mis jalataldu torkisid, ega männiokstest, mis reisi ja käsivarsi kriimustasid.

Annes arvestas valesti ja sattus võõrasse kaldakääru. Kaotas lõplikult kohataju ja raiskas palju aega, enne kui leidis tuttava järvesopi. Sündis, mida Annes kartnud oli: ta ei leidnud oma kehakatteid. Ei potisini-seid tondinahast pükse ega ka sinisetriibulist puuvillast riidest särki. Neid lihtsalt ei olnud enam. Kaldaliival nägi Annes vaid enda ja Tiia jalajälgi, rõivatükke aga mitte.

Peale Tiia ja omaenda jälgede avastas Annes veel ühed jäljed, mis tulid mustikametsa poolt ja suundusid piki järvekallast edasi. Need kuulusid täiskasvanud mehele, ilmselt järvevahile. Annese jalg mahtus vabalt võõrasse jälge ja paar tolli jäi veel üle. Järvevaht pidi olema pirakas mees, kui ta kandis nii suuri saapaid. Ja kalgi südamega. Lahkem onkel poleks riideid kaasa võtnud.

Enne järve äärest lahkumist käis Annes veel kord vees. Kättemaksuks järvevahile, kes ta kodinad kaasa oli viinud. Ning tõenduseks Tiiale ja teistele, et ihuvarjudest ilmajäämine on talle täpe, et ta ei karda järvevahti ega keda kuraditki, et ta on mees, kes vilistab kõigele. Kaldale tulles pistis ta jooksu, et püksid ja juuksed enne ära ei kuivaks, kui ta kohale jõuab. Mis teda kodus ootab, sellele Annes ei mõelnud. Tal polnud kombeks halbu silmapilke ettemõtlemisega pikemaks venitada. Mis tuleb, see tuleb niigi, ja et täna kergelt ei pääse, on nagu aamen kirikus.

Nõnda, märgade pükste ja märgade juustega, jõudiski Annes pärale.

Liivamäe nõlvakul valitses aga vaikus. All karjääriaugus ujutasid põngerjad mängupaate, rohkem ei näinud Annes ühtki hingelist. Nende kamp oli ilmselt ära läinud. Teda jäeti maha. Tiiaagi polnud oodanud. Keegi ei tundnud tema saatuse vastu huvi. Mitte keegi.

Annes ei tahtnud end tunda mahajäetuna. Ta sundis end jooksma ühest künkast alla ja teisest üles, vanas liivakarjääris oli tohutult soppa ja käärusid ja ta lootis ikka, et nende kamp kuski alles hullab. Ilma temata nad ei saanud ometigi koju minna. Nõnda pole kunagi talitatud. Mitte kunagi. Alati on oodatud. Ja muretsetud, kui asi kahtlaseks muutus. Kas siis Tiia poistele midagi ei rääkinud? Poisid oleksid pidanud teda otsima tulema, mitte ära aurationa.

Lõpuks, täiesti väsinuna ja tujutuna, leidis ta end samalt luitenõlvalt, mille nad täna hommikul olid oma peatuspaigaks valinud. See oli ilus

koht eriti valge ja puhta liivaga ja järsu kõrge kaldaga. All asus kõige sügavam ja suurem, väikest järve meenutav auk, mille vesi oli niisama selge kui Ülemistes.

Annes heitis liivale ja nihutas end päikesele järele. Märkas, et päike on taevas suure kaare teinud. Enne paistis selja tagant järve poolt, nüüd on kaldunud tugevasti paremale.

Kell võis olla juba neli või viis.

Annes ei viitsinud püsti tõusta, et oma varju pikkuse mõõtmisega kellaaega kindlaks määrata. Seda ta oskas ja eksis harilikult vaid pool tundi. Ta ei viitsinud seepärast, et tundis end lööduna. Löödud mehe na.

Loiult hakkas ta kojumineku plaani pidama. Missugust teed kasutada? Algul pole vähematki riski. Kuni kitsarööpmelise raudteeni on kõik tegelikult lihtne. Inimesi kohtab siinseil liivandikel ja lodudel harva ja ükski vastutulija ei pööraks talle erilist tähelepanu. Peetakse päevitajaks, ja kõik. Pärnu maanteeni võib kõmpida rahulikult. Edasigi. Pärnu maanteed mööda ta muidugi kõndima ei hakka, vaid läheb raudtee ja heinamaade kaudu. Lõppude lõpuks pole kuni Luha tänava otsani midagi hullu. Egas heinamaal või juurviljapeenarde vahel pruugi inimene käia kurguni kinninööbitud kuues. Lugu muutub kriitiliseks alles pärast Lutheri kraavi, esimeste majade juurde jõudmisel. Önn, et nad ei ela südalinnas, lausa önn. Oleks ta noorem, kas või kaks-kolm aastat noorem, siis poleks mingit muret. Poisikese asi, lipaku või püksata ringi. Praegu on ta peaaegu isa pikkune, praegu võib nalja saada.

Paate ujutavad põngerjad tüdinesid ja läksid ära.

Annes jäi liivamäe nõlvale ihuüksi.

Tuleb minema hakata, otsustas ta.

Ometi ei tõusnud Annes püsti. Ta oli langenud mingisse ükskõiksusse. Vahetevahel oli ta varemgi tundnud niisamasugust loidust. Neil puhkudel ta küll otsustab üht või teist asja ette võtta, kuid ei liiguta ennast, konutab nagu kiviks tardunu. Ta nagu ei olekski iseenese pere-mees. Tema mõtted ja tema keha oleks justkui teineteisest eraldatud. Keha ei allu tahtele. Mõtted on otsekui kellegi teise, mitte tema enda omad, need nagu ei puudutakski teda. Ta nagu oleks olemas ja nagu ei oleks kah.

Mõnikord uskus Annes, et kunagi jääb ta nõdrameelseks.

Annes ei kuulnud lähenevaid samme ega märganud, et keegi oli tema juurde tulnud, ta oli nii eraldunud sellest, mis toimus tema ümber. Nõnda jäigi tal nägemata Tiia ilmumine ja rõõm tüdruku silmades.

Alles siis, kui Tiia küsis, kas ta on puuga pähe saanud, ärkas Annes justkui unest. Aga siis olid Tiia silmad juba harilikud, natuke nõõkavad, natuke kambamehelikud, natuke üleolevad. Ent ka niisuguste silmadega Tiia muutis äkki kõik. Korruga oli Annesel jälle kerge olla, väga kerge, otse uskumatult kerge. Päike oleks nagu hoopis heledamalt

paistnud ja liivamäed särama hakanud. Hoopis imelik tunne haaras teda. See oli palju rohkem kui hea meel, et teda oli siiski oodatud, ja et ootaja oli Tiia. Annese hinges oleksid nagu imepärased viisid helisema hakanud. Nõnda isemoodi mõjus talle avastus, et Tiia pole kuhugi läinud, et tüdruk seisab siinsamas tema juures.

«Kuhu sa kadusid?» küsis Tiia.

Annes, kelle hinges ikka veel muusika helises, hüppas püsti ja pea-aegu et hõiskas:

«Järvevaht vehkis mu riided sisse!»

Üllatusest jäi tüdruk tummaks. Vähemalt nii võttis Annes Tiia vaikimist ning jahmunud ilmet ja ta hakkas õhinal jutustama, mis temaga oli juhtunud. Annes sattus hoogu, teda sütitas hämmastus, mille ta sõnad tüdrukus esile kutsusid, ta fantaasia löi lõkkele. Kinnitas, et oli hädavaevu pääsenud järvevahi küüsis. Polnud mahti pükse ega särki kaldalt üles korjata, järvevahi, igavese gorilla tuline hingeõhk kõrvetanud kogu aeg kukalt. Hiljem, kui tagaajaja väsis ja kirudes minema lonkis, kiirustas ta küll tagasi järve äärde, kuid siis oli juba hilja. Järvevaht oli hilbud kaasa viinud.

«Järvevaht ajas sind taga?»

«Niipea kui jala kuivale maale sain, tundsin, et keegi tormab mulle kallale.»

Need Annese sõnad vastasid tõe, seda oli ta tõepoolest tundnud.

«Kas järvevaht oli noor või vana mees?»

«Vana. Nii umbes neljakümnene.» Annes tegi pausi, mõtles ja lisas: «Voin ka eksida. Tegin kohe sääred.»

«Suur või väike?»

«Koljat. Hiiglapikkade jalgadega. Andis kohe silgata.»

«Sõimas?»

«Vandus jõledalt. Kuradid ja kaabakad muudkui lendasid. Ähvardas politsei kätte anda. Kõvemal maal oleks ta mu kätte saanud. Vana inimene on raskem, vajub sügavamini liiva. Saapad kah jalas. See mind päästiski.»

«Kas sa kartsid?»

«Algul küll. Kohe kõvasti. Kui ta maha hakkas jääma, tuli naer peale. Tead, pärast käisin ma veel teist korda järves ujumas.»

«Ära luiska!»

«Ausõna. Mispärast ma peaksin valetama.»

Annes ei keeranud Tiia pilgu ees silmi kõrvale. Ta ju käis teist korda ujumas. Käis.

«Valetad. Su suu päris suitseb kohe.»

Tiial oli niisugune mood teiste sõnades kahelda. Annest see praegu ei häirinud. Ta uskus ise, et kõik oli olnud just nii, nagu ta rääkis. Naeris ja küsis:

«Kus poisid on?»

Tiia ei teinud Annese küsimusest väljagi.

«Ma ei teadnudki, et sa niisugune vilistaja oled,» jäi Tiia endale truuks.

Annes naeris jälle. Ta tuju oli pagana lustlik.

«Kas teised läksid koju?»

«Valevorst! Küll sa oled valevorst!»

«Aitäh, et sa mind ootama jäid.»

Annes ei saanud teisiti, ta pidi seda ütleva.

Tiia nägu värvus veripunaseks. Samas keeras ta end ringi ja jäi üksisilmi järve poole vahtima, nagu toimuks noorte mändide latvade kohal midagi iseäralikku.

«Ma ei jäänud sind ootama,» sõnas ta siis kiiresti, ilma Annese poole vaatamata. «Poisid olid juba ära läinud, kui tagasi jõudsin. Iga-veded põrsad.»

Annes ei mõistnud, mispärast Tiia punastas. Tiia on üldse imelik tüdruk. Iialgi ei tea, mida ta võib öelda või teha. Haavudagi võib ühegi põhjusega. Nagu nüüdki. Kõige vähem tahtis Annes praegu Tiiat solvata, ometi solvas. Miks ta muidu punastas. Mis poistesse puutub, siis on need muidugi põrsad. Mis sellest, et lubasid ära minna, kui Tiia ja tema kauaks järve äärde jäävad. Veel täna sõimab ta nad korralikult läbi.

«Hakkame ka meie minema,» ütles Annes Tiiale.

Tiia pöördus nüüd poisi poole:

«Ega sa ometi kavatse nõndaviisi linna tulla?»

«Mispärast ta pilkab,» mõtles Annes. «Jumala eest, ta ju norib.»

Tiiaga on vahel hullupööra keeruline. Ometi on ta hea kambajõmm.

«Mis ma siis sinu meelest tegema peaksin?» küsis Annes nõutult.

«Pane ennast riidesse,» turtsatas Tiia ja puhkes samas laginal naerma.

Nüüd ei mõistnud Annes Tiiat enam hoopiski mitte.

«Pane ennast riidesse jah,» lõkerdas Tiia edasi.

Sedapuhku tärkas poisis ähmane aimus, et Tiia kekutamine peab midagi tähendama. Muidu ta nii ei itsitaks. Ettevaatus sundis Annest vaikima.

«Järvevaht on su püksid siia toonud,» sõnas Tiia süütult. «Ja-jah, siia. Vaata oma selja taha. Mis sa jõllitad, kas need siis ei ole sinu riided!»

Tiia puhkes uue hooga naerma. Ta naeris endale pisarad silmi.

Nähes siinsamas, meetri kaugusel oma potisiniseid tondinahkseid pükse, mille alt paistis triibuline särgikäis, sai Annesele kõik selgeks. Mispärast Tiia teda luiskajaks nimetas ja mispärast Tiia ennast nüüd hingetuks kooksub. Tiia vedas teda häbematul kombel alt, oi kui häbematul kombel.

Nüüd sai Annese mõõt täis ja ta sööstis tüdruku poole, kuid ei saanud narritajat kätte. Tiia põikas väledalt kõrvale ja jooksis künka tippu. Seal ei jäänud ta arukaotanud poissi ootama, vaid hüppas rinnakust alla. Otsekohe viskus talle järele ka Annes.

Liiyakarjääri kallas oli siin vähemalt kolmekordse maja kõrgune ja näis väga järsk, kuid kumbki ei peljanud seda praegu. Õnneks osutus kallas siiski lauskjamaks, kui ülalt paistis, ja Tiia kukkus võrdlemisi pehmelt. Jalgele ta ei jäänud, vaid veeres pervepidi edasi. Annes langes täpselt Tiia jälge, ta ei kaotanud tasakaalu ja tegi kohe uue hüppe. Sai tüdruku kätte ja viimased meetrid veeresid nad koos.

Niipea kui kallak lõppes, püüdis tüdruk Annese käte vahelt minema lipsata, kuid poiss hoidis teda kõvasti kinni. Tiia ei kavatsenud hoopiski mitte alla anda, ta heitles, nagu jaksas, kuid Annese käed olid sedakorda väga tugevad.

Annes tundis, kuidas Tiia vastupanu rauges, kuid ta hoidis tüdrukut ikka veel tugevasti. Tiia jäi ta käte vahel lõpuks täiesti rahulikuks ja lõdvaks. Mitte kunagi varem polnud Tiia nii alla andnud, mitte kunagi varem. Tiia oli äkki nii imelik, et Annes otsis ta silmi, kuigi ka Tiia silmad võisid petta. Praegu olid aga tüdruku silmad sootuks teistsugused kui harilikult, hoopis erilised. Need olid tumedamad kui iialgi varem ja neist nagu voolas midagi tema silmadesse. Ühtlasi tundis Annes, et Tiia keha on kuum, tulikuum, ja ka ta ise hõõgus. Kõik see oli uus ja ootamatu. Mingi iselaadne tunne haaras Annese terveni endasse ja selle iselaadse, imelise tunde mõjul muutus poiss araks ning hellaks. Käed, mis olid äsja alles Tiijat nagu vaenlast pigistanud, hoidsid tüdrukut nüüd õrnalt.

Kohkunud kõigest sellest, mida ta tundis ja mis temaga sündis, ei julgenud Annes ennast liigutada. Ta erutus veelgi rohkem, hoomates, et Tiia ei püüa temast eemale tõmbuda, vaid surub end tema vastu. Kogu oma kehaga tundis ta tüdruku keha, selle rindu ja puusi. Annese süda peksles, ise endale aru andmata hakkas ta tüdrukut silitama. Tiia ei taikistanud ta kätt, mida oleks nagu keegi võõras juhtinud.

Korraga Tiia ehmus, ja enne kui Annes midagi taipas, oli tüdruk ta käte vahelt välja libisenud ning jooksis eemale, nii et liiv tuiskas.

Annes kargas niisamuti püsti, ent istus otsekohe maha. Ta ei saanud niisugusena Tiiale järele tormata, hoopiski mitte ei saanud. Häbitunne kõrvetas teda. Alles mõne aja pärast, kui kõik ta juures endiseks muutus, sõandas ta liikuma hakata.

Tiijat ta liivamäe nõlvakult eest ei leidnud. Häbitunne süvenes. Annesele näis, et ta oli sündsusetult käitunud. Ta oli seda õnnetum, et imeväärne hellusetunne Tiia vastu ei kadunud. Ta ei tahtnud hoopiski mitte endast eemale peletada uut Tiijat, kelle ta oli nüüdsama alles leidnud.

Annes tõmbas kärmesti püksid jalga ja tõttas tüdrukule järele. Särgi pani selga käigu pealt ja aina lisas sammudele pikkust. Ta ei kahelnud, et Tiia hakkas koju minema, ja lootis, et püüab tüdruku teel kinni.

Varsti nägigi Annes põgenikku. Just põgenikku, Tiia ju põgeneb ta eest. Jõhkardi eest, kes jõudu kasutab ja oma kätele vaba voli annab,

peabki iga tüdruk pagema. Õnneks ei paistnud Tiia eriti ruttavat, mis Annesele julgust andis. Ning siinsamas, mahajäetud liivakarjääri suudmes töötas Annes endale, et ta enam kunagi ei tee Tiiale haiget, et ta püüab alati olla hea Tiia vastu.

Annes jõudis tüdruku kannule lagunened palktee lõpul. Tiia, kes polnud kordagi tagasi vaadanud, keeras seal jalgrajale, mis lookles kraavi kõrval. Ka Annes oleks edasiminekuks sama tee valinud. Kraavis, mis algas liivaaukudest, voolas puhas, selge vesi. Kunagi uskus Annes, et liivaaukude vesi on õieti Ülemiste vesi ja järve vesi keeb üles allikatest, muidu inimesed seda ei jook. Nüüd polnud Annes enam kindel, kas kraavis voolab just allikavesi, kuid kraav meeldis talle endiselt. Ojake, mida Porikülas nimetati Lutheri kraaviks, sest see jooksis vineerivabriku maa-alalt läbi, oli nagu heaks seltsiliseks ja meelelahutajaks: püüa sõrmpikkusi kalamaime, ujuta paate, ehita tammi, hüppa ühelt kaldalt teisele või solista niisama vees. Oja või kraav või soon, mis ta õieti oligi, tegi tuju alati heaks, liivamägedele minnes olid nad tänagi selle kaldal üksteist vette tõuganud ja laiematest kohtadest võidu üle hüpanud. Praegu väjas Annes kraavilt eriti tuge ja julgustust, võib-olla seepärast meeldiski talle, et Tiia läks siitkaudu.

Veelgi selgemini kui järve ääres tundus nüüd Annesele, et Tiia on hoopis uueks muutunud. Tiia ei olnud enam lihtsalt Tiia, tüdruk, keda võeti poisina, kellesse Annes oli suhtunud nii nagu Ruudisse, Värtsi või Ärbisse. Ei, Annes ei saanud Tiiasse suhtuda enam endistmoodi. Ja see tegigi Annese araks ning kohmetuks.

Annes jõudis küll päris Tiia kannule, kuid tüdruku kõrvale ta ei tihanud astuda. Tiia polnud ikka veel selja taha vaadanud, kuigi Annese meelest oleks ta pidanud ammu märkama, et ta enam hoopiski mitte üksinda ei kõnni.

Nõnda polnud Tiia ja Annes kunagi varem käinud. Ikka olid nad hulanud, teineteist taga ajanud, sõnasõda pidanud, kive loopinud, vahel lilligi korjanud või siis raudteerööbastele kivivesi või vanu vaskkopikaid asetanud, et näha, mis juhtub, kui rongi rattad neist üle sõidavad. Ilmtingimata olid nad midagi teinud, mõnikord koguni hulle tempe ette võtnud. Praegu ei saanud Annes vanaviisi käituda. Lihtsalt ei saanud.

Annes ootas, et Tiia midagi ütleb. Mõttes oli ta ise juba mitu korda juttu alustanud, ent kõik sõnad oli ta siiani endasse jätnud. Veendumus, et Tiia on ta peale pahane, hoidis poisi keele kammitas. Ta tundis ennast tüdruku ees süüdlasena, tahtis kogu hingest kõike heaks teha, kuid ei osanud kuidagi Tiiale läheneda. Oleks Tiia kordki pead pööranud, palju kergem oleks olnud alustada. Ent Tiia ei pidanud teda pilgu vääriliseks. Tiia näis Annesele uhkena ja võõrana. Teda, Annest, polnud tüdruku jaoks justkui enam olemas.

Nii nagu ei aidanud oja, ei aidanud ka raudtee Annest. Poiss oli küll lootnud, et Tiia hakkab ehk köietantsija kombel ühel rööpal keksima,

mida ta tulles oli teinud. Küll oleks siis hea olnud teisele rööpale hüpata, ja kõik oleks ehk endiseks muutunud. Kuid Tiia ei jooksnud raudteetammile, vaid sammus mööda jalgrada, mis jäi nüüd raudteest vasemale. Ka Annes ei tikkunud muldrile rööbaste vahele, temalegi kõlbas kõvaks tambitud teerada küll.

Nõnda nad läksid. Nagu oleksid võhivõõrad.

Pool teed oli juba tublisti seljataga, kui Annes viimaks südame rindu võttis ja ütles:

«Ma hakkan tööle käima.»

Ta oli kavatsenud muust alustada. Oli otsustanud tunnistada, et Tiia on olnud ta kõige parem sõber, ja ta sooviks, et nad ka edaspidi sõpradeks jääksid. Ometi ei tulnud niisugused sõnad üle Annese huulte. Annes oli alati kimpus, kui süda käskis kellelegi oma poolehoidu või kaastunnet avaldada ja kui seda ei saanud tavalise lõmpsi korras teha. Õrnu ja helli ja häid sõnu oli hirmus piinlik rääkida. Neid võis mõelda, välja öelda aga mitte.

Algul ei lausunud Tiia musta ega valget. Annes ootas hinge kinni pidades, Tiia aga vaikis. Alles siis, kui Annes arvas, et Tiia ei tee temast enam üldsegi mitte välja, et kõik on läbi, kostis tüdruku suust:

«Kas sa siis kooli enam ei lähe?»

Pead ta küll ei pööranud, kuid Annest rõõmustas, et Tiia siiski rääkima hakkas. Sedagi tabasid Annese kõrvad, et tüdruku hääl ei kõlanud hoopiski mitte pahuralt või uhkelt või nipsakalt.

«Kahte pole kerge koolitada.»

«Sul on hea pea.»

Seekord ei viivitanud Tiia oma sõnadega.

Tüdruku tunnustus tegi poisi lausa õnnelikuks. Oleks Tiia tema peale tige, siis ta nii ei ütleks. Siis ta ei kõneleks sugugi mitte nõndaviisi.

«Ega ma õppimist ei jäta,» sõnas Annes õhinal. «Aasta või kaks jääb ehk ainult vahele. Kui kindel töökoht käes, lähen kolledžisse.»

Oma plaanidest polnud Annes siiani kellelegi rääkinud. Isegi mitte õele ega vanematele. Sellest ta ainult endamisi unistas. Alkooli lõppklassis oli ta unistanud tehnikumist, kuid niisugune unistus ei läinud täide. Hea, et sai käia täienduskooliski. Nüüd oli see seljataga, ta oli viieteistaastane ja egas isa jõua teda igavesti toita ja katta. Ta peab tööle minema. Et endale leiba teenida ja edasi õppida. Kas või sellepärast.

«Kindlat kohta on raske leida,» arvas Tiia elukogenud inimese asjalikkusega. Sedakorda pööras ta ka pead. «Kriisiaeg.»

«Tööpuudus on suur küll, aga suvel ma ei karda, ehitustel leiab ikka mõne otsa,» oli Annes muretum. Tal oli hea meel, et Tiia teda ei trotsinud, vaid kõneles nii, nagu ei oleks mitte midagi juhtunud.

«Ehitustöö pole kindel töö,» ütles Tiia.

Nüüd sõandas Annes tüdruku kõrvale astuda.

«Muidugi pole. Ma lähen ehitusele ainult esialgu. Ehitusele ma ei jää.»

Otsin mõne õpipoisikoha. Kas kuskile mehaanikatöökotta või mujale. Kõige parem, kui saaks Krulli, Sadamatehastesse või «Ilmarisesse».

«Keskkoolis on küll hirmus raske, aga ma katsun siiski punnida. Istuma jääda ei tohi — kui sitsi jään, võetakse koolist ära. Mind ei tahtud üldse keskkooli panna.»

Tiia rääkis nõnda siiralt, et Annes usaldas tema näkku vaadata. Ta tabas tüdruku pilgu, silmi ei keeratud ära. Ja jälle tundis Annes, et Tiia silmadest voolab midagi tema silmadesse. Millegipärast hakkas süda sellest uuesti pekslema.

Pärnu maantee ülesõidukohal sõnas Annes:

«Lähme heinamaa kaudu.»

Tiia nõustus.

Annes tundis ennast ikka paremini ja paremini. Hea oli käia Tiia kõrval. Ta ei mõelnud enam, mida rääkida. Ka vaikida oli hea.

Suurte sangleppade juures sattusid nad oma kambale. Poisid tagusid kaarte, keegi polnud veel koju läinud. Üks mängija oli juurde tulnud. Vürtspoodniku poeg, väike Lui, kes isa tagant raha näppas ja keda kõigist vanem lehepoiss Värts alati külmavereliselt kooris.

Tiia ja Annes peatusid. Annes taipas korrapealt, et mängiti kahtkümend üht ja raha peale. Kui Lui ja Värts platsis, siis mängitakse ikka raha peale atškood.

«Ohoo!» irvitas neid nähes Värts. «Anna veel.» Viimased sõnad olid määratud Luule, kes parajasti panku pidas.

Ruudi, heasüdamlik kolgats, kellega Annes neljandas klassis ühes pingis istus, imestas:

«Küll teil võttis ikka aega!»

Annes sattus segadusse. Muidu ta ei kartnud nõökimisi ega norimisi, ta oskas hästi vastu anda, praegu aga kaotas ta kindluse. Ta kaotas kindluse mitte ainult enda, vaid veelgi rohkem Tiia pärast, keda Värtsi ja Ruudi sõnad niisamuti tabavad. Poleks Annese hinges midagi õrna ja hella helisenud, siis oleks ta sama kahemõtteliselt vastu lööpunud. Just see, et teised nägid kõike inetutes värvides, muutiski Annese relvi- tuks.

«Näete, punastavad!» lõugas Värts. «Ärge unustage varrudele kutsumast!»

Kaarte mängivad poisid hirnusid üksteise võidu. Ainult väike Lui jäi tõsiseks ega vaadanud nende poolegi. Hirmus hasartne kaardimängija.

Kõige hullem oli tunda, et veri tungis tõepoolest näkku. Annes heitis pooleldi abiotsiva, pooleldi vabandust paluva pilgu Tiiale. Ka Tiia lõken- das. Annes mõistis, et kui ta otsekohe Värtsi suud lukku ei pane, määrab viimane oma sõnadega kõik. Ent ta keel oli otsekui suulae külge kinni kleepunud.

Nagu arvata võis, Värts ei taltunud.

«Tiia on mehka tots,» lärmas ta edasi. «Tiia, teinekord võta mind.»

Annese mõõt sai täis. Ärritusest enesevalitsuse kaotanuna hüppas ta Värtsi ette ja karjus:

«Tõuse püsti!»

Värtsil, kes tavaliselt iga väljakutse vastu võttis, ei paistnud riiuisu olevat. Ta ainult naeris Annesele vastu.

«Tõuse püsti!» kordas Annes valju katkeva häälega.

Kaardipakki peos hoidev Lui kisas:

«Ära sega mängu!»

Annes ei kuulnud, mida Lui hüüdis. Ta ei kuulnud ka teisi, kes teda rahustada püüdsid. Seisis rusikaskäsi Värtsi ees, valmis iga hetk talle kallale kargama. Ta hoomas ebamääraselt, et Värts hoiab kaklusest kõrvale, et ükski poistest ei taha tüli, ja et ta valmistab teistele ainult nalja. See ajas teda veelgi rohkem marru ja ta löi.

Värts põikles Annese rusika eest kõrvale, ajades kaardid ja rahad segamini. Lamades teiste vahel selili, siples ta jalgadega ja röökis:

«Appi! Appi! Tapetakse!»

Poisid kekutasid ja karjusid läbisegi. Lui sõimas kõiki nutuselt:

«Lätikopsud! Paskaagid! Sohimängijad!»

Ometi kord oli ta lootnud suurt panku, Värts ostis ennast kindlasti lõhki, aga nüüd olid kõik kaardid segamini ja raha laiali.

Kes teab, millega asi oleks lõppenud, kui Tiia poleks vahele astunud. Ta tõttas Annese juurde ja tõmbas poisi vastasest eemale.

«Lähme ära,» ütles ta väga rahulikult Annesele. Pöördus siis Värtsi poole ja sõnas:

«Sind ma ei saa võtta, su suuvärk ketrab nagu vanal eidel.»

Naer ja lärm vaikisid. Poisid vahtisid ammulisui Tiia. Neile ei mõjunud niivõrd Tiia sõnad, kuigi ka neis oli üleolekut, kuivõrd kogu tema olek. Selles oli äkki aukartustäratavat väärrikust, enesekindlust ja veel midagi, mida nad poleks osanud iseloomustada, kuid mis neile mõjus.

Annes laskis end eemale talutada. Ta oli ikka veel erutatud ega mõistnud kõike, mis tema ümber sündis. Ühte aga ta märkas. Et Tiia oli jällegi uus. Nõnda, nagu Tiia poisse kohtles, kohtleb täiskasvanu tita-sid. Ning Anneski tundis end korruga täiskasvanuna. Teda ei häirinud sugugi, et Tiia oli tema käe alt kinni võtnud ja teda endaga ühes viis. Ta imetles Tiia ja oli valmis kõike tegema, mida Tiia soovis.

Alles heinamaa väravas — tänava algust nimetasid kõik heinamaa väravaks — märkas Annes, et Tiia silmis helkis pisar.

«Mis sul on?» küsis ta jahmununa.

Tiia vaikis.

Oma õuel pahvatas ta aga ootamatult:

«Nad pidasid mind litsiks. Kõik mehed peavad naisi litsideks. Ka sina pead mind litsiks.»

Enne, kui Annes toibus, sosistas Tiia veel:

«Me kolime ära.»

* *
*

Loodud laulik, üllas, aulik, istus laua taha,
võttis ühte kätte pea ja teise kätte saha:

Kündsid üle valge lehe riimi härjapaarid —
vaod said sügavad ja sirged, vaovahed klaarid.

Oodid, hümnid, pastoraalid võrsusid sest künnist.
Rõõmustasid rahvahulga luulesõna sünnist.

Mina aga olen toksind
kivi küljest kilde
ligi kaks-kord-kümme aastat.

Muidu mängind. Mõttetumalt.
Kivi tuum jääb tummaks.

Autoportree

Täna segasin pisut värvi,
mis vägisi segaseks jäi . . .
Elu nõuab meilt Terasest Närvi
ja et me käiks Püstipäi

või ka norus, kui kadund on Noorus,
Usk on haihtund ja Armastus tuhk,
juba ammugi kolletund Lootus —
Kas siis ooker? Või Pooker & Pojad või Puhk?

Ei — m i n u värv spahtli all tõrksalt
«paletil aja paatinat täis,»
jääb segaseks toonilt ja toimelt ja
on üleüldse vastuoksusi täis.

Ta ei kata, kuid ei paista ka läbi,
kruus-kare, kuid libe kui tatt.

Mul tundub — mu värv teeb mul häbi,
kuid ma ei leia ka paremat!

On öeldud, et igamees maalib
kogu aeg ainult autoportreed.
Kas olgu siis Raffael või Rubens
või ka Luts — tema teab, mis ta teeb.

Mis muud jääks neil tahta või teha?
Õnn on jäägitult jagada...
Vastu valgust on viina värvis
suur selgus — las laulikul magada!
Till skalden Wennerbom

Ratasringi

Elu veereb kui ratas —
kõik kodarad ilusasti riimis.
Oled nii nagu natas.
Oled, vennike, kärbes liimis.

Iga uue koiduga koidab
uusi käikusid vürtsipoodi. —
Nõnda keha end toiduga toidab,
aitüma, ikka endist moodi.

*

Suur sööb väikese,
hulk väikseid suure.
Tahaks kuid minna
päikese
juure!

Panna püksid ja kuue panti,
minna ja vaadata
elevanti.

Varakevadisi rannaleide 4

Vastu enda tahtmist olen
jälle looduslühirik,
mõtlen paasatalle pääle,
kelle elu üirik.

Iga kivi on kui lõvi,
iga põõsas panter,
preestri põll on verine ja
pussi ihub kanter.

Tallekene, voonakene, igas endahalet-
suse määs on tuhat väikest valet!

Päike paistab üle kulu. Kulurohu sülest
kihulasi kerkib
kimeledes üles.

Luuletaja kui mesilane

Apis mellifica

Elu on sitt!
Rahvakeelest

Suu ja süda eile pruukis
pudelit kui pruuti,
aga täna on kõik rõõmud
kukkund uperkuuti.

Peekri põhjas hapult lehkab
lahtund õllepära.
Issand andis, Issand võttis,
ise jõin kõik ära.

Paikan vana pastlapaari,
sekka lurbin vett —
jälle ma kui mesilane
korjan sitalt mett.

Päike paistab, tuul on päri

Päike paistab,
tuul on päri,
piiluke.
Võta kätte reisikepp ja
tasku leivaviiluke.

Vaata ringi
suures ilmas,
piiluke!

Sahara on viljatam kui
popsi põllusiiluke.

Hoia kinni,
mis sul on, oh
piiluke,
siis saab sulle,
jälle sulle
kannikalt üks viiluke.

Keskpäev, sügis ja talv

Keskpäev heidab mul sõrmili kaela,
ristirahvas,
kirjukarvalist paberist paela,
mis ei kannu mu raskust.

Vajun ja vajun ma keskpäeva lauast,
ristirahvas,
põrandast läbi ja põrguhauast.
Upitan lapikust plaskust.

*

Sügise tulles
pakkisin kokku oma parema poole
pruuni koikindlasse kotti.
Ripub nüüd riiete-sahvris
leerikuuuga kõrvu.

Sügise tulles
tuli tusk minu üle,
kõik puud läksid raagu
ja taevas üleni halliks.
Möödapääsmatult, halastamatult.

*

Ikka üks ja seesama
vaade, mis külmetama
võtab südame ümbert:

Kased on kaelani paljad,
orasepõllud on haljad.
Lund on lapiti maas.

Hispaanias

Corrida! Päike poolviltu paistis.
«Toro! Toro! Toro!» Härg
oma verd ja sõnnikut haistis
ja ründas taas.

6 härga tapeti ära.
Oli ilus küll,
kuid laru kui õllepära
nende surm.

3 matadoori tapp-tantsis.
Sai igale kaks.
2 ratsameest ringi vantsis
kah ennemalt.

1 vateeritud vana mära
kukkus pikali
ja viidi areenilt ära
fanfaarita.

Kuid vahvasti võidelnud härgi
ära lohistati pillilool.
See oli mu meelega järgi
hispaaniaste pool.

Õlekõrs

Septembri taevas on suur ja selge.
Pilved on päikest täis.
Katuste-must on saand tiivad,
kerge on asfaldi värv.
Torn. Tuulelipp. Lenda, mu luik! —
olgugi ainult plekist.

Mu viinamarjad on valmind.
Kobaraist raskeid ripub
vääte mu akna taga,
mängib päikselaike mu laual,
kui võrseid liigutab tuul.

Ah kuidas sügise leebus,
varasügise leebus
täidab mu nii nagu vaadi,
nii nagu surutõrre —
— — — — —
Nii nagu õlekõrre.

Kas punased tulukesed kirikutornis on üldse jumalale meelepärased

ämbeks lõunaajaks üle minema hakkaval hommikupoolikul nähti südalinnas, mitme trammiteega liiklusrohke tänava ääres keskealist, võrdlemisi intelligentse näoga meest, kes rasket jõupaberist kotti süles edasi tassis. Ülikonna rinnaesine halli tolmuga koos. Ta kohmakatest liigutustest ja koti varjust siia-sinna ekslevast pilgust võis selgesti näha, et mees ise olukorra vastu, millesse sattunud, äärmist võõrastust tunneb.

Tõepoolest narr olukord. No oli üldse vaja, et sai lehest loetud: praeguste sõjaliste varude juures maakeral on iga elaniku kohta, imikud ja raugad kaasa arvatud, 15 kg lõhkeainet... Siis see kõik pähe tuligi: lõhkeainet... 15 kilogrammi... Muidugi pole kuigi otstarbekas lasta oma raha eest 15 kilogrammi lõhkeainet valmistada, aga kui seda ometi tehtud on, siis — lähen ja võtan oma osa välja!

Kohalikus garnisonis oli üle ootuste kõik lihtsalt läinud. Ainult hüvastijätul see polkovniku nagu nõökav naeratus: «Kui üleüldiseks jagamiseks läheb, saate muidugi veel...»

«Ärge tulge tsemendiga trammi peale!» kriiskas konduktor kusagilt sõitjate vahelt, kes tiheda müürina ukseava katsid.

Äiates käega üle otsaesise, astus mees trammiteelt tagasi pargiserva, rebis kotisuuksse nagunii juba käriseva hakanud auku veidi suuremaks ja heitis pilgu sisse. Hall pulber. Dünaamiit? Järsku ei kannata üldse päikesepaistet? Või põrutamist? — Selliseid väikseid hirmutavaid avastusi-oletusi tuli aina juurde. Oleks pidanud küsima, et milles te mulle välja kaalute, dünaamiidis või toolis või... Oleks pidanud korralikult järele küsima. Kas üldse oli tarvis välja võtta?...

Ükski takso ei jäänud seisma. Tõsi küll, üks peatus, aga kui sohver nägi, et sõita-soovija selja keerab ja pingijala juurest mingit kotti sülle tarima hakkab, pidas ta paremaks gaasi anda. Kott süles, seisis mees abitult vastamisi tänavaga, kus autosid aina edasi-tagasi kihutas ja inimesed ülekäigukohtadest üle käisid, aga... taksot ei olnud enam.

Kui tõstaks õige kätest juba kaduma hakkava viimase jõuga selle koti päris pea kohale ja virutaks siiasamasse jalge ette maha? Ei, muidugi mitte. Jalge ette maha vaadates märkas mees asfaldis resti, mille all

sulises maa-alune halvaks läinud vool, nagu neid linnade all ikka on. Saputaks kogu dünamiidi läbi selle resti . . . Ikkagi võimatu. Kuidas küll koju saada?

Üldiselt hakkas ta kahtlema, kas tahabki niiviisi koju minna. Tõepoolest.

Lõpuks ei tulnud pähe enam muud mõtet kui et: raske on see sinder, ühe puhkamisega võib ainult paarkümmend meetrit edasi viia. Ja see oli tõi.

Koju sai mees alles pimedas. Lapsed magasid, magas ka naine. Jätnud kandami esikusse ja püüdes mitte kolistada, astus ta läbi köögi elutoa akna alla.

Väljas sähvlesid majaseintel autolaternate vihud. Kirikutorni tumeda silueti kohal kumas punane tuli. Kas punane tuluke kirikutornis on üldse jumalale meelepärane? Sellele pastor ei mõelnud. Kästi, ja pani tule üles. Lennukite eemaldamiseks. Kunagi ei mõelda kõige olulisemale.

Lapsed magasid rahulikult. Esikus terve puud dünamiiti . . . Kõrvetav rahutus — nagu oleks hinges, nagu oleks kõikjal üldse veel ainult mingi mõttetu nõgeseline sültjus. On muidugi naine, ja lapsed ka, nemad ei ole muutunud selleks, aga nad on kusagil kaugel, nagu selle teispoolsel kaldal, ja ma ei saa nende juurde!

Naine oli veel ärkvel. Saanud kõigest kuulda, tõusis ta üles, mõtles natukene ja ütles siis lihtsalt, et kui nii, siis on parem, kui ta läheb ja võtab oma osa ka välja.

Ei läinudki väga kaua aega, kui ta tuli samasuguse kandamiga. Nii kükitasid nad väikeses esikus oma kottide kõrvale ja tõstes teineteise koti suust halli tolmu, lasid sel sõrmede vahelt jälle sõrinal langeda. Tõstsid ja lasid langeda.

Mees tundis, et märkamatult on talle tagasi tulnud rahu. Ainus mõeldav — läheduse rahu. Lähedase inimese läheduse rahu. See on võimalik ikka ja igas ajas, ainult — milles kunagikord? Ja nüüd oli ta selle ootamatult jälle leidnud. Tark naine oled mul, mõtles ta. Tark ja hea.

Oli liigutav öö, hubane hämarus oma korteriesikus. Pulbri langemise sahin ja laste tasane hingamine elutoast segunesid.

Pastlad

Karjapõlv oli kadakane,
karjam kiviklibune.
Peremees tegi paari pastlaid —
nüüd see toobris liguneb.
Jalas kurjad kuresaapad,
päkas pinde valutab.
Olen orbu, popsiplika,
tüdruk ilma taluta.
Pereprelna käib kriuksukingaga:
«Koort ja piima! Koort ja piima!»
Perenaine käib kirikukingaga:
«Korja seale rohtu! Kitku peenrad puhtaks!»
Peremees käib pikas säärikus:
«Kari on kartulis, kurrat!»

Jõudepäev veel jõe taga,
pühapäev veel pilve taga.
Pisike kui pastlapaik.

Kobaras on kena olla...

Mari on mättal mitmekesi,
kari on koplis hulgakesi,
kuused kasvavad kobaras,
seened seltsis sirgunevad.

Sõbra selg sull' annab sooja,
turi turva tuule eesta,
küllg sind kaitseb külma eesta,
vari varjab vihma eesta.
Ei lase muret su murdjaks tulla
ega kurbust kojaliseks.

Igav on üksi igäühel,
seltsis on sootuks segasem,
hulgakesi hubasem on,
mitmekesi mehisem on.

Kobaras on kena olla!

Kartulivõtja

Veri küunte all,
kaelasooned kanged,
küür kipitamas —
nii tänan ma sind, maa,
mullaste mugulate eest
põlvest põlve...

Pöördeaasta ülikoolis

KÄTTE JÕUDIS SÜGISE

ügis 1940.

Mahtusime Üliõpilasmaja teise korruse väikesesse tuppa lähedasti ära.

Kõigiga tutvunud, soovitas rektor Hans Kruus üldiselt omavahel «sina» rääkida, ideelisel alusel ühinenud seltsimeestel ei passivatki «teiega» peenutseda.

«Vähe meid on,» ohkas uus õppeprorektor, Leningradist saabunud talumehehabeme ning -olekuga Kristjan Kure, ja torises: «Kuulu järgi olnud teil siin kõva Pätsi-vastane «Tartu vaim» ja üldse...»

Ilmar Kruus, kellel Kure pilk nagu küsivalt peatus, kehtitas õlgu. Mulle meenus, kuidas ta suvel Akadeemilise Ühiskonnateaduste Klubi üle rõõmustas, peopesi vastamisi hõõrus ja rusikaid kokku põmmis: «Kes võis arvata, milline punane bukett kukub välja!» Oleks muidugi uhke olnud kogu seda «buketti», ligi pooltsada parteiliiget — Harald Habermani, Arkadi Uibot, Aadu Hinti, Debora Hint-Vaarandit, Paul Hubelit, Rein Alasood, Aira Kaalu, Heinar Grabet, Veronika Kruusi, Max Laosoni, Viktor Kosenkraniust ja teisi — nüüd ülikooli-algorganisatsiooni asutamas näha. Vajati neid aga mujale: keda valitsuse koosseisu, keda pealinnas ajalehte või ajakirja toimetama ja ka Tartus vastutavale tööle.

Pesapaikade igivana rõõm ja mure.

«Vähe, vähe...» napsas kirjandusteadlane Karl Taev Kurelt sõna ja keeras optimistlikumale joonele, «... ega arv üksipäini loe, loevad mehed. Küll saab meid ka rohkem olema.»

Esiotsa küll olid vaid veel üliõpilased Salme Siimer-Lõhmus, Smer ja Abram Jassmann, Koidula Tombak-Vilpart, Ernst Nälk, kaadriosakonna juhataja Leili Takk, sõjalise õpetuse kateedrist Nikolai Vanaselja. Kümnekond kommunisti, terve ülikooli parteiorganisatsioon.

Rektori endaga oli kõige imelikum kohe sina peale minna. Ent ta oli omalt poolt kõige järjekindlam sõbraliku vahekorra soetamisel. Arutihti juhtusime ühte lauda «Werneris», kus ta õhtuti tassi musta kohvi käis joomas. Pakkus platsi ka siis, kui tal tõsine kõnelus mõne kolleegiga pooleli oli — võta istet ja kuula! —, ja kuulata tuli teraselt, sest tingimata tundis ta huvi: «Aga kuidas sulle, noorem mees, meie mõte pais-tab?»

Nooremate vaatenurk näis talle alati olulisena ja tema seltsis sigis ka hea julgus oma arvamisega südilt lagedale tulla: ta ei muianud kunagi, ka kui sul üsna viltu läks.

Harva, kui Hans Kruus ka tänaval ainult mütsikergitamisega leppis. Enamasti pidas kinni ja päris harjunud moel: «Noh, kuidas elu läheb?»

Ühel puhul — oli parajasti ilus vananaiste suve õhtupoolik — jaluta-

sime Emajõe kalda papliteed kuni ujulani. Ülikooli ajakirja oleks vaja, arutles ta ja küsis, kes võiks toimetama hakata ja kas mina ei tahaks, ning minu eitamist eimiskiks pannes jätkas nagu instrueerimist, mis probleeme peaks ajakiri valgustama ja kes tuleksid autoritena kõnesse. Ja muu jutu sees ja nagu muu seas viipas ta üle jõe majaanerikule: «Näed, seal selles olen ma sündinud, kojamehe pojana.»

«Ah seal oledki sa sündinud!» üllatusin, ning sinatamine, mida seni ikka vältida püüdsin, kukkus välja üsna sundimatult ja lihtsalt.

Ülikooli partei-algorganisatsiooni sekretäriks valisime Ilmar Kruusi.

Tagasihoidlik ja varju jääda armastav, nagu ma teda ligemale aasta tundsin, oli ta naljakalt kimpus, kui tema kätt surusime, otsis sõnu, millega vastata, ja leidis need kõige vähem pidulikud: «Hakkame tööle!»

Ilmar Kruusi kohtasin esmakordselt Akadeemilises Ühiskonnateaduste Klubis, kuhu koolivend Paul Hubel mind ükskord poolvägisi oli vedanud. Kavas seisis referaat «Romantiline kirjandus», kuid juba kirjanik Aadu Hindi paar avalauset häälestasid kuulajad sotsiaalse protesti lainele. Olin sattunud enda jaoks uudsesse, põnevasse, vaimselt virgutavate inimeste keskkonda.

Hubeliga ühes peahoonest väljumisel (klubil oli luba oma üritusteks kasutada vaba auditooriumi) liitus trepil meiega pikka kasvu noormees ja päris: «Kuidas külalisele meeldis?» Rahul minu muljega, lausus Rae-koja ees hüvasti jättes: «Eks tulge teinekord jälle.»

Oligi Ilmar Kruus, «meie A ja O», nagu Hubel tähendas, ja minu üllatamise peale — «Sina ise pidid klubi esimees olema?» — naeris: «Vahel on ajalehel ka toimetaja, kes suurt lehetegemisest ei tea, parem kui töötatööline — aega vangis istuda.»

Nii ma temaga tutvusin, ajal, mil kõik kääris ja murenes. Kuni saabus suure varisemise ja teelahkme päev. «Põranda alt» viimaks päevavalgel, jäi aga Ilmar Kruus paljuski endiseks. Vanaviisi eelistas ta kohtumisi ja nõupidamisi kitsamas ringis, ja kui oli midagi liikuma pannud, kui «asi susises», märkamatuult kõrvale tõmbuda.

Olin tema juures arutamas, keda ametiühingukomiteesse planeerida, kui astus sisse loodusteaduskonna esimese kursuse üliõpilane Voldemar Lao, rahutu prillidega noormees, punaarmeeelase mütsimärk kuuerevääril, kaasas kiri partei Läänemaa komitee sekretäriilt.

«Näed ise, Ilmar, ta on aus poiss, aga kangesti torm,» lugesin üle öla. «Küll sa ta ära taltsutad.»

«Mis ülesande ma saan?» päris Lao õhinal.

Heitnud kirja sahtlisse ja mulle vilksamisi pilgu, mõötis Kruus pik-kade mõtlike sammudega tuba, enne kui vastas:

«Esialgul ainult — hästi õppida! Kodunete Tartu ja ülikooliga, siis vaatame.»

Ilmselt pettununa Lao lahkus. Ilmar Kruus murdis sõrmi ja pahvatas: «Kuidas sa talle ütled: mis sa selle märgiga uhkeldad, võid pilkealuseks muutuda. Kuidagi ei oska kohe ütelda.»

Kohtusime Voldemar Laoga varsti teises paigas ja õhkkonnas — Aia (praegu Vanemuise) tänava suures auditooriumis, kuhu akadeemiline pere NSV Liidu Ülemnõukogu saadikukandidaate üles seadma kogunes. Nagu varem kokku olime leppinud, pidin hakkama koosolekut juhutama. Selline ettepanek ka tuli, kuid kuskilt tagareast hõikas veel hääl naeru-

lagina saatel: «Voldemar Lao!» Noh, oligi ta oma lapsemeelsusega tun-
tuks saanud.

Ilmar Kruus avajana seisis dilemma ees: kui juhatajat eraldi hääletada, läheb tekkinud võllameeleolus Lao läbi ja kogu üritus võib kergesti luhta minna. Ent ta reageeris kiiresti: «Suur tähtis koosolek, miks mitte siis ka kaks juhatajat. Kes on vastu?»

Vastu avalikult ei oldud, ja nii asusime Laoga kahekesi pika laua taha tohutu üliõpilastesumma ette.

Lao palus kohe saadikukandidaate esitada, mina aga pidasin õigemaks enne atra seada, s. t. päevakord kindlaks teha.

Naljakas vist tõesti, kui kumbki juhataja eri ohjharu tirib.

«Ära sa nüüd torma, katsume rahulikult ja üksmeelselt,» ütlesin üldise naerupuhangu ajal Laole, ja ta tõmbuski tagasi, valmis päevakorrapunkte tahvlile kirjutama. Ainult uus häda — keegi vemmal oli kriidi rasvaga määrinud, ja Lao õnnetut katset kroonis taas naerupahvak.

Mis liig, see liig. Tundsin noid eesnaerjaid — keda näo ja keda ka nime järgi — ning neile ma sihtisingi: «Me pole täna siia tulnud nalja tegema. Nähtavasti on vaja mõnedele veel meelde tuletada, et kodanliku demokraatia aeg on möödas, et kehtib nõukogude demokraatia kui proletariaadi diktatuur selle käputäie üle, kes seni töörahva turjal liugu lasi.»

Kõlas küll veidi ähvardavalt, kuid teist teed vaevalt oli. Igatahes, öeldu mõjus. Edasi kulges koosolek normaalselt.

Protokollu vormistamisele jäänud Ilmar Kruus ajas Laoga juttu, küsis, kuidas õppimine edeneb, millal eksamid algavad ja mis aines esimene on. Kuulasin teraselt — ehk räägib ka märgist. Ei sõnagi. Kuid mingi plaan näis tal olevat.

Kui ma nädalat paar hiljem Laod Üliõpilasmajas Lenini toa avamisel nägin, imestasin siiralt — rahulik, tasakaalukas, teiste hulka ärakaduv. Mis võis vahepeal temaga juhtunud olla?

«Käisin zooloogiaeksamil,» ruttas ta seletama, ja kobanud tühja kuue-
revääri, meenutas lõbusalt: «Oi, küll vana Riikoja pinnis. Kui *maxime* pani, tunnistas, et tahtnud teada, kas mu fassaadi taga sisu ka on.»

KEEGI MEIST PIDI HAKKAMA

Hans Kruusi algatusel kerkis partei-algorganisatsioonis päevakorda ülikooli ajakiri. Toimetaja järele ringivaatamisel arvatigi mul mõnevõrra soont ja, mis kaaluvam, teistest enam aega olevat. Ega siis palju küsitudki, kas tahad või mitte. Keegi meist pidi ju hakkama, ja küll amet õpetab, ning jutul ots.

Eks proovime, arvasin.

Üritanud kodus poole ööni asjatult «lapsele» nime nuputada, tõttasin hommikul vara Ilmar Kruusi jutule. Hädaldas, nagu oskasin, aga tema, muidu ikka tähelepanelik ja osavõtlik, kuulas vaid poole kõrvaga, kor-
rastas oma kaustu ja tellis kõne Partei Keskkomiteesse Neeme Ruusile.

Sekretär Neeme Ruus oli uue väljaandega päri, ent palus vähemalt hakatuseks Konrad Mäe nimelise Kõrgema Kunstikooli (endine «Pal-
las»), Tallinna Tehnikaülikooli ja Konservatooriumi osanikeks võtta, ning ristis kõne kestel ajakirja ära — «Nõukogude Kõrgem Kool». Ilmar Kruusi allkirjaga saatekiri taskus, seadsin sammud «Teaduslikku Kir-
jandusse», et kohe talituslikke probleeme lahendama asuda.

Esimese toimetajakäigu tegin Kunstikooli. Direktor Juhan Nõmmik, mu klassijuhataja Poeglastegümnaasiumi päevilt, kutsus kokku pea-aegu terve õppenõukogu. Sümpaatsed tegelased, mitte boheemlaslikult üleolevad, nagu salamisi olin kartnud. Otsustasime üliõpilastele korraldada kaanekavandi võistluse, määrasime tähtaja ja üsna soliidseid preemiad. Ajakirja toimetuse kolleegiumi soovitas Juhan Nõmmik teiselt kursuselst Henno Kalmeti.

Miski läks liikuma ja tõmbas kaasa. Kui ma veel ka Karl Ristikivi (õppisime koos loodusteaduskonnas) üles otsisin ja ta «kolleegiumi-assessori auga» nõustus, oli mul õhtul Ilmar Kruusi juures «maandudes» väheke piinlikki hommikuse hädaldamise pärast.

Kaks kolleegiumiliiget sain Tallinna-käigult: Tehnikaülikooli üliõpilaste ametiühingukomitee esimehe Andres Nuudi ja Konservatooriumi õppejõu viiulikunstnik Vladimir Alumäe. Mõlemad laia haarde ja praktilise meelega noormehed. Neil laabus kõik lõbusalt, ilma ohkimise ja puhkimiseta — nagu üldiselt kõigil ja kõiges tol esimesel nõukogude aastal.

Kunstikoolis tunnistas žürii parimaks Ülo Kärneri (kirjanik Jaan Kärneri poja) kavandi. Märganud mind aga lehte pisut pikalt silmitsevat, küsis Juhan Nõmmik: «Kas miski häirib?»

«Natuke jah,» poetasin. «Võib-olla tuleks parem, kui sirp ja vasar oleksid mitte raamatu peal, vaid kannaksid raamatut.»

Direktor võttis kavandi, vaatas embleemi eemalt, silmi kissitades ja leidis: «Väga õige tähelepanek, kompositsioon võidab ja mõtte poolest ka selgem.»

Esimese numbriga poognatõmmised käes, ruttasin neid Hans Kruusile näitama. Lapanud leheküljed läbi, luges ta oma artikli «Kasvagem kiiresti siiraiks nõukogude haritlasiks» paari lõiku ja küsis, kas enne 12. jaanuari müügile jõuab. Minu jaatamise peale kirjutas siia-sinna tühjale pinnale valimistele kutsuvaid hüüdlauseid. Need olid harilikud, Keskkomitee läkitusest pärit. Tont võtaks, oleksin ka ise sellele võinud tulla.

Number ilmus.

Oli rõõm värsket, puhast, trükivärvi järgi lõhnavat eksemplari sirvida. Su mõtlemised ja arutamised, jooksmised ja muretsemised on jälje jätnud, reaalse jälje, kõigile nähtava ja kombatava.

Maht neli poognat, hind 1 rubla 80 kopikat, trükiarv 2060, kaas kahes värvis.

Esikohal Johannes Vares-Barbaruse luuletus kogust «Üle läve». Oli proovinud uut kirjutada, aga «tahtmine on taevariik», nagu ta naljatas, kui helistasin. «Tuleks vaid «Pürgimuse» variant ja mitte vanast parem. Eks vaadake.»

Toreda käepigistusena tundus:

«Üks oled neist — sest sugupõlvest,
kes võitluses end ajand sirgeks.»

ARTUR-TÕELEID KLIIMANN

«Nõukogude Kõrgema Kooli» esimeses numbris oli pikem põhimõtteleline artikkel ka ülikooli haldusprorektorilt professor Artur-Tõeleid Kliimannilt. Otse vägisi kisub kohati tsiteerima:

«Sisuliselt on kapitalistlikus ühiskonnas vabadused ja õigused neil, kes on jõukad. Mida jõukam inimene, seda suuremad on ta vabadused ja seda arvukamad ta õigused, mida vaesem, seda väiksem vabadus ja vähem õigusi. Kel on ainult kümme küünt endale elatuse hankimiseks, sel on ka ainult kümme küünt, aga mitte mingeid õigusi ega vabadusi... Niisugused on need kodanliku demokraatia vormilised kodanikuõigused ja -vabadused... nagu ilusasti maalitud taevatahed ilusasti maalitud taevaalaotuses.»

Ajakirja number oli juba mõned päevad väljas. Kohtasin Kliimanni «Werneris». Saabus aeg astuma hakata, tema siis naljataski: «Mis ma sinna koju kipun, telefon aina lõriseb, võtad toru ja kuuled muudkui roppu sõimu.» Mu tõsinenud nägu nähes prahvatas aga naerma ja sina peale minnes lausus: «Tead, kui ausa mehe tunne tekib, kui kuuled sulide sõimu». Koputanud sirge varrega piibu tühjaks, otsustas: «Läksime.»

Saatsin teda rohkem värske õhu hingamise mõttes, kuid mine sa ka tea — esiteks söimavad, pärast... Kas või lugu tema assistendi Väino Langiga uusaastaõöl «Ateenas» (praegu «Volga»). Tulnud seal noormees rõõmsa peiupoisinaeratusega talle head uut aastat soovima ja lajatanud veinipokaali tükki rusikaga näkku. Kolleeg Johannes Mäll oli restorani ametiruumis Langi tohterdanud, šveitser kutsunud miilitsa, aga Lang löönud käega: «Tühja kah, koolivend, vana sõber, lihtsalt lolli purjus.» Oi kui kahtlase väärtusega oli tol ajal mõnelgi puhul mõiste «vana sõber».

Ka edaspidi juhtusin Kliimanniga õhtuti kohvikust koos koju minema.

Tal oli palju poolehoidjaid, aga rohkem vist vaenlasi. Peen ja terav oli ta nõmedusi ründama, oskas lõikavalt pilgata ja ilmekalt muiata.

Kui Edgar Kant (hiljem kurikuulus okupatsiooniaegne rektor) 1939. aasta sügisel ülikooli valitsuse koosolekul «ohtliku punase agitaatori» Harald Habermani vallandamist nõudis, peagi aga oma süüdistust suureks eksituseks nimetas, püüti mõistatada: mis või kes Kandi küll murdis. Teadjamad vihjasid Kliimannile.

Mulle meenus see intsident ja juhust kasutades vihjasin sellele. Kliimann muigas. Ta oli Kandile öelnud: «Mina pean teid monarhistiks. Kuna monarhiat on Eestimaal võimatu kehtestada, panete panuse fašismile, sest teile sumpatiseerib ainult säärane ühiskonnakord, kus loodate isiklikku profiiti lõigata.» Ja oli hoiatanud: «Kui nüüd teie alatu taotlus Habermani suhtes peaks läbi minema, tunnen mina end kutsutud olevat ka oma arvamise teist avalikult teatavaks teha.»

Löönudki siis «kaikamees» verest ära.

«Niisugustele vendadele tuleb ikka nende enda relvaga väsada,» naeris Kliimann.

Jah, ta võis nakatavalt naerda ja südamest rõõmustada, süttida ja sütitada. Seal, kus mõni teine õppejõud kõhkles, töökoormusega vabandas, mõtlemisaega tahtis, oli Kliimann viivitamata nõus. Nii ka seekord, kui ma kesklinna agitatsioonipunkti juhatajana teda kahest demokraatiast kõnelema palusin.

Kultuurimaja (praegu Ametiühingute Nõukogu Kultuurihoone) saali kogunes kenasti rahvast. Kliimann tuli, punane nelk nõõpaugus, ja närveeris, kuidas küll läheb. Kui lõpetas, uuris, mis mulje jäi. Kas saadi temast hästi aru, ta pole ju kellegi kõnemees, vaid harjunud «publikuga», kes konspekteerib, harjunud ohtrasti võõrsõnu pruukima. Aga

nüüd oli vaja valju häälega rääkida, kõigile kuuldav ja mõistetav olla, inimesi mõtlema panna.

«Hästi läks,» kiitsin. «Rahvale meeldib ikka kuulata neid, kes peast kõnelevad.»

Piip hambus juba tolmmas, heitis ta mulle umbuskliku pilgu ja tõrjus hapult: «Vaata kus asi — peast rääkida.»

Ma ei mäletagi Kliimanni ilma piibuta. Alati seisis see tal sirgelt suus, nagu ka kunstnik A. Sivadi maalitud portreel, mida hiljuti tema vanaema õe Minna Oru kodus nägin.

Pikapeale sain pea kogu ta elukäigu teada — ühe killu ühelt, teise teiselt istumiselt «Werneris». Sündis ta Peipsi lähedal Parapalus keskmisel majanduslikul järjel oleva ärksa vaimuga talumiku perekonnas. Isa oli kalendrisabast pojale nime valides Tõeleiule pidama jäänud, aga ema pealekäämises pandud veel ka Artur. Nii oli ta kuue õe-venna hulgas ainus kahekordse esnimega.

Juba seitsmeaastaselt oli Artur-Tõeleid unistanud professoriks saamisest, lugenud karjas läbi kõik kirjavara, mida ümbruskonnas leidis, ka ilusa kollase kaantega «Triikimise õpetuse».

Ta oskas palju keeli, ja tohutu raamatukogu — kõik seinad riulite all kinni — oli ta «uhkus ja kapital».

Kahekümnendate aastate hakul oli Kliimann kommunistidega sidemes olnud. «Noh, siis meelitas valitsuse stipendium, võimalus edasi studeerida, ja nii vedaski mu tee sinka-vinka.»

«Eks meil igapähele oli oma oleandripuusaluke, mis silmapiiri ähmastas.»

«Just, just,» elavnes ta. «Ilmar Kruus ka ütleb: tähtis on see, kes sa kui inimene praegu oled. Tõe manu jõudmise rada on vahel keeruline.»

Rõõmus suure pöörde üle, nägi Kliimann selgepilguliselt ka uut elukorda ähvardavaid ohte. Üheks esmajärgulisemaks ülesandeks pidas ta «võitlust aktiivselt avalduva kodanliku vaimsusega, s. o. vaimsusega, mis on endale sihiks seadnud nõrgestada töötava rahva võitlust ja tööindu, halvata tema meelekindlust, enesealgatust ja julgust». Ta kirjutas sellest «Tartu Kommunistis» NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste eel. Vaevalt leidis Tartus kirjaoskajat, kellele ajaleht tollel päeval lugemata jäi. Kes kiitis Kliimanni mehhist juttu, kes kiristas hambaid ja pidas meele, ja oli neidki, keda artikli lõpulause piltlik üleskutse — «kodanlikule mürgimaole» ots peale teha — hüsteeriasse viis: näe, juba ähvardatakse väitsetega!

«Vähemalt telefon on nüüd vaik. Ehmatasin härrad tummaks,» naeris Kliimann «Werneris». Tõsinenult lisas: «Kirjutasin ühe hooga, sõnastus viskas mõnes kohas üleaisa. Mis sa teed, ajab ka hinge täis, kui näed ja kuuled, kui jultunud tõe väänatakse, sosistatakse ja sisistatakse.»

«Nõukogude asutuses ei saa töötada inimestega, kellel pea ja süda ei ole asja man,» seisis ta artiklis. Küllap ta mõtles kõigepealt ülikooli, kus õppejõudude ja ametnike hulgas oli tollal nii kahtlejaid, kõõrdivaatajaid kui ka lausa vastaseid. Õige segane oli õigusteaduskonna üliõpilaste koosseis. Aga õigusteaduskond pidi ju nüüd andma töörahvale ustavat kaadrit. Võib mõista Kliimanni muret vana pahna pärast üliõpilaste mõtlemises, ja mõista tema teravust, kiirustamist, otseütlemisi.

Viimati kohtasin Kliimanni päris kevadel. Istusin kunstnik Jaan Vahtraga, kui ta tuli. Oli hirmus pahuras tujus.

Vahtra naljatas: «Mis sinuga on? Tahad, ma räägin, kuidas ma revolutsiooni ajal ühe vene papiga viina viskasin.»

Kliimann naeratas suunurgast, ja endassepöördunult kohvi seganud, raksas r-tähte põristades südametäiega: «Kurat!»

Teda oli pidanud tänaval kinni üliõpilane, kes neil lõpetavat, ja asunud pinda sondeerima, kas ehk saaks ülikooli juurde tööle jääda. Nojah, ta olevat küll tuntud vastane element, kolm nädalat mullu suvel ühe rahvakoosoleku segamise pärast türmiski istunud, aga mis seltsimees professor arvavat, kui ta teeks 180-kraadise pöörde, deklareeriks avalikult, et on meelt parandanud, aru saanud ja nii edasi. Kõrgemad instantsid ja ülikooli juhtkond peaksid temast rõõmu tundma, hindama teda koguni rohkem kui mõnda, kes algusest peale on «kaasa jooksnud».

«Taevaisa võtab ka lahkemini oma rüppe ühe ümberpööranud patuse kui karja õigeid,» naeris Vahtra.

«Ma soovitasin tal lugeda Majakovski luuletust vasikast ja vasikalihanaela hinnast,» lausus Kliimann, ja juba maharahunenult Vahtrale: «Räägi siis oma papist.»

KODUTEE

Üliõpilaste ametiühingusse astumise avalduses kirjutas tuntud rahajõmmi tütar: «Isal oli karastavate jookide valmistamise seadeldis.»

Võimas vabrik — ja äkki ainult seadeldis, nagu kangasteljed või vakk tarenurgas.

Imelik küll, kuidas nüüd kõik need endised uhked, ülbed, peened ja peenutsevad isandad ja emandad, härrad ja preilid oleksid kas või nahast välja pugunud, et vaesemast ja alamast sordist olla.

Aeg pani laveerima.

Ühe suletõmbega degradeerus suurtööstur palehigis leibateeninud käsitööliseks, suurkaupmees vürtspoodnikuks, kes päevad läbi jahu ja heeringaid kaalunud, poolt valda lõas hoidnud hallparun aga — pasteldes matsiks, adrakured peos.

Ent kas vähe oli ka neid, kes varem kõigest väest püüdsid kõrgemale lennata, kui tiivad kandsid. Pojake või tütreke, saanud «värvid» üle rinna, hakkas häbenema isa ja ema, kelle küüru ning konksus sõrmede hinnaga ta ülikooli oli pääsenud. Ega ilmaaegu Hans Kruus 1937. aastal ajakirjas «Akadeemia» kurtnud: «Meie kodud on omamoodi ühepoolsed õnnatud armastajad, kes ei oma vajalikus ulatuses tagasikutsuvat külgetõmbejõudu.»

Aeg pani nüüd mõtlema.

«Sa ei tea, mis tähendab, kui keegi
iseenda jalajälgi neab,
iga leivapala, joogiveegi
murest mõrudana võtma peab.»

Nii kirjutas Mart Raud isast poja hälli ees. «Nõukogude Kõrgema Kooli» teises numbris ilmus aga Karl Ristikivi «Kodutee» — jutustus pojast, kes kaks aastat tagasi kodu ja enda vahel kõik sillad ära põletas ning isale, raudtee roopaseadjale, koguni ütles: kui tal oleks võimalik olnud vanemaid valida, ta poleks igatahes otsinud neid kõige viimaseid.

«See oli väga lihtne, jah — ta sõitis koju. Kodutee . . . aga milline tee see võib olla mõnikord,» lausub autor kuskil jutustuse keskpaigas.

Võlub praegugi kirjaniku ironia vana, iganenu väljanaermisel ja

tema soojus oma kangelase hingelise heitluse ning parema mina võidulepääsemise jälgimisel. Ants Soop «pidi jälle k o j u jõudma, mitte ainult üle läve astuma . . . Ei mingeid sõnu, suuri ja tühiseid . . . Kui mees pidi ta tasuma kõik — tegudega. Ta oli hilinenud, kuid mitte päris hiljaks jäänud, teha jäi veel küllalt, terveks eluajaks.»

Jah, ja nagu saatuse vingerpussina keeras «Tule ja raua», «Rohtaia», «Kodutee» autori Karl Ristikivi, oma maad ja rahvast tundva ning armastava kirjaniku enda tee sõja-aastail võõrsile ja on jäänud tänaseni pagulaselu tupikusse.

Traagiline lahkukäristatuse tunne, igatsus kodumaa järele, kodutee motiiv heliseb ka tema viimase aja luuletsükliis «Hårsfjarden»:

«Aga ma tean, et kaotasin käest
tee juba enam kui ammu,
ja et ma üksinda enese väest
leiaksin tee, mille kaotasin käest,
selleks ei ole mul rammu.

Nõnda ma istun ja tõesti ei tea,
vanduda ennast või saatust.
Ärge vaid öelge, et nõnda on hea,
nõnda on elu . . . Sest teie ei tea,
ei tunne mu isamaatust.»

KOHTUMISI «WERNERIS»

Väike kohvik Ülikooli tänaval on praegugi rahvasuus «Weneri» nime all tuntud. Võrreldes «Centrali» või «Toomega», kus õhtuti muusika mängis, oli «Werner» tõsisemale rahvale. Paljud külastajadki omavahel ja ettekandjatele tuttavad; võisid väljast helistada, ja sulle öeldi kohe, kas otsitu kohal on.

Kuigi «Nõukogude Kõrgemal Koolil» oli oma toake Üliõpilasmajas ja kõnetunnid 12—14-ni, sai enamik kõnelusi autoritega «Weneri» mõnes «latris» maha peetud.

Mäletan toredat, mehise kasvu ja musta juuksepahmakaga noormeest, õigusteaduskonna teise kursuse üliõpilast ning alles algajat poeti Jaan Krossi. Nägin teda ikka mõtlikuna, juurdlevana ja ta kõnnakki oli enessesüvenenult ettepoole kaldu.

Tuli temast juttu, kui kolleegiumiliikme Karl Ristikiviga ajakirja ilukirjanduslikku osa arutasime. Üks tema luuletus — «Aristokraadile» — seisiski toimetuse portfellis kaalumisel. Väikest nõöki ülikute arvel selles oli, enam aga haletsemist niij A. Huxley romaani «Nood koltunud lehed» laadis.

«Werneris» Krossiga kohtudes pakkus ta uut. «Sotsialismi sõdurile» oli pealkiri.

«Noh, hoopis teine asi,» rõõmustasin.

Ent kui lugesin, jäin veelgi nõutumaks. Midagi näis viltu olevat, ja ega ma mõistnudki paugupealt ütelda, mis nimelt. Lubasin kolleegiumiliikmetele näidata.

Korduvast ülelugemisest on mul mõned riimid tänaseni meeles, nagu:

«Su eluiga algas siis,
kui ahv Neandertalis leidnud kaika
ning, lõhkunud rivaali kolba, viis
karvkaetud naise varjulisse paika.»

Loodusteaduse järgi oli tõetuum sees, neandertallane on tõepoolest üks arenguetapp inimese suunas. Kuid kõigepealt hakkas vastu «kaigas». Rahvas kutsus kaikameesteks «vapse», noid eesti fašiste. Ja vaat, kus õige «ahaa! moment» ja leid — kaigas, milles *homo sapiens*'i alget näha.

Veel mäletan:

«Su kodukohaks olnud õilis Sparta.
Ja säääl sa sirgusid täismehheikka!
Sa õppisid, et ainsad, mida karta,
on — nõrka kätt ja kõnet liiga pikka...»

Ilmar Kruus, imestanud head vormi ning sõnavalitsemist, kiskus vaikselt naerda, kui lausus:

«Laanes kirjutab ajakirjale Demokritosest ja Herakleitosest, nad olid ateenlased. Mina pean ennast ka rohkem ateenlaseks.»

Kui Krossiga jälle kokku puutusin, viis ta kohe jutu luuletusele ja ütles, et võtab tagasi. Ta oli algul mõelnud selle pilkeks sõjahulluse vastu pealkirjaga «Pühendus igavesele sõdurile», siis püüdnud ümber töötada, aga vana supi ülessoojendamisest vaevalt kunagi head tuleb.

Ka Vello Pekomäe oli õigusteaduskonna üliõpilane. Käis ta «Werneris» enamasti koos kunstnik Jaan Vahtraga, kes naljatamisi teda vahel oma pojaks, vahel adjutantiks kutsus. Lihtsalt riides, olekult väga sõbralik, paistis ta päris oma mehena. Ka kirjutas ta ajakirjas järelehüüde Villem Ormissonile.

Rääkis ta kord loo, millest kirjaniku sule all ehk kena jutukene saaks. Õhtugümnaasiumis õppides oli ta kokkuhoiu mõttes sõitnud Otepäält jalgrattaga kooli ja tagasi. Vahel ööbinud siin-seal linnas. Ühel õhtul, kui ta pargipingil külitanud, tulnud üsna nägus preili, võtnud pingiser-val istet ja hakanud juttu veeretama, kuni öelnud: «Tead, noormees, sa taipad küll, mis elukas ma olen. Aga kangesti tahaks täna päris inimene olla. Lähme kusagile viisakasse paika, mul «võimu» on, mina maksan.»

Pekomäel olnud kere õige hele ja ta läinudki kaasa. Restoranis arve tasumise järel oli kostitaja pihtinud: «Seisan Peetri kiriku käärkambris vanade mutikeste sabas. Poetavad vaesekesed tudiseva käega oma veeringud pastori lauale. Mõnel on rahanatuke taskuräti nurga sees sõlmes. Kui siis mina, raiskuläinud talleke, vana jäära Treumanni püha palge ette jõudsin, luges ta mulle häbitult sealtsamast laekast oma öise lihamihu võla — need viis krooni. Ainult «Issand õnnistagu sind!» jättis ütlemata.»

Pekomäe lubas proovida loo kirja panna.

Ta oli üldse kuidagi adjutantlik, teenija verega, tüüpiline käsutäitja — kui võtavad, siis läheb. Päritolu järgi oli tal ehk rohkem kui mõnel teisel põhjust ennast sirgu ajada ja peremehena tunda. Kuid ta armastas ikka varju jääda, nagu jändrik puu, millel noorelt latv ära murtud. Ning kas maksiski mul väga üllatuda, et ta saksa okupatsiooni ajal oli haka-

nud hitlerlaste sõjakirjasaatjaks ja olevat nüüd Stokholmis emigrantlike liidrite käealune.

Omamoodi meelespüsiv kuju oli Ilmar Laaban. Lõtv ja pikaldane, norgus rühiga nagu vara väljakasvanud laps. Tutvustanud end, päris arglikult, kas ta võiks «Nõukogude Kõrgemas Koolis» arvustada Jaan Kärneri värsket kogu «Võitluslaulud». Tema olek ja tahtmine olid minu meelest nii kentsakas vastuolus, et arvasin valesti kuulnud olevat. Jah, talle need laulud meeldivat ning ta seletas ka põhijoontes arvustuse kava.

Nädala pärast oli Laaban tööga valmis. Sõnakas asjalik retsensioon. Ants Orase või August Annisti taset välja ei andnud, aga Paul Amburi oma küll. Ja üliõpilase kirjutatud, ning oli ju ajakirja kohus noortele sulemeestele tribüünij võimaldada. Ainult ühe lõigu juures jäin stop-pama:

«Kärneri uljaste korduste kunstiline mõju hakkab ilmema eriti selgesti tema viimasel loominguperioodil — lugegem ainult luuletuse «Mii-tingul» suurepärasest lõppu: «Ajalugu juhhib targalt Stalin, geniaalseim juht kes ajaloo». Sõna «ajalugu» kordamine selgitab ka tavalisemale, spetsiaalsest luuleharrastusest eemalseisvale lugejale küllaldase ilmeku-sega seltsimees Stalini suure isiksuse ajaloolisust, tema väljaulatuvust oleviku raamest kaugeimassegi tulevikku, mis jäänuks üheainsa korraga leppimise puhul kuidagi kõrvalmotiiviks. See on ometi stilistiline väärtus vahendite ökonomia mõttes, peale selle suurim efekt vähima lek-sikaalse kulutusega.»

Kas ikka tõesti stilistiline väärtus? Midagi ei olnud nagu päris. Ainult mismoodi sa talle ütled. Olin püstihädas. Läkski trükki, nii kuidas kirjas seisis.

KRIITIKA MÜKSE

Kuskil kevade hakul võtsime partei-algorganisatsioonis päevakorda marksismi-leninismi õpetamise ülikoolis.

Kateedri juhataja Kristjan Kure andis aru. Koosolek kulges natuke uniselt nagu ikka, kui loetletakse õppeedukuse keskmisi ja igasuguseid muid protsente. Ja jõudsim lahedasti peaaegu otsuse projektini, kui kõrval istuv Ilmar Kruus mind küünarnukiga müksas.

Teadsin hästi, mis ta hingel pakitseb, ja et tal kui sama kateedri õppe-jõul ei sobi rääkida, milline kurioosne mulje auditooriumil vahel mõ-nest loengust jääb, kuidas lektor ettevaatamatu, kohatu naljaga nalja-tilgaks muutub.

Käisin ka algul nagu kass ümber palava pudru, kuni võtsin südame rindu, sest kes siis veel — just kommunist peab kommunistile peegli ette seadma, et vaata, kontrolli ja korrigeeri ennast.

Sõnavõtud said uut hoogu. Oli teistelgi üht-teist ütelda, ega pääsenud ka «Nõukogude Kõrgem Kool» — võiks sisukam olla!

Väike nüke ajakirja aadressil hakkas torkima, tegi rahutuks. Neetud üldine laias laastus kriitika, mis paraku alati õige on.

Ent varsti järgnes konkreetsemat.

Kohtasin tänaval Karl Kivi, kes «Tartu Kommunistis» töötas.

«Üks lugu kolmandas numbris olevat sul mõne mehe arvates üsna vildak,» teatas ta.

H. Arrak

Kindlustajad. Sarjast „Kaevurid“ I (Linnollõige) 1969

Mis lugu? lasin mõttes läbi pea. Ainult ehk Ilmar-Laabani lame kiitus «Võitluslaulude» arvustuses, leidsin, ja ruttasin ütlema: «Kiidab vist jah ülearu... Ma ka kahtlesin...»

«Kas sulle ka tundub, et kiidab? Minu arust on väike tögamine sees.»

«Tögamine? Võib-olla tõesti kiidab viguri pärast,» löin tõsiselt.

«Oleneb, kuidas võtta — «kõrge ja õilis Platon». Mina küll ei mõista kahtlustada, et nii sõnastades Laanes ise «Platoni usku» oleks.»

«Platon? Sa räägid «Demokritosest!»» hingasin kergemalt. ««Demokritos» on hea lugu.»

«Sa siis ei ehmata, kui lehes pähe saad?»

Ei kavatsenud ehmuda. Aga kui «Tartu Kommunistis» ilmus joonealune «Ühe toimetuse sissekukkimisest», ajas elu täis küll. Kõigepealt hämmastas vägivaldne järelduste tegemine üksikute lausete ja koguni üksikute sõnade põhjal.

Ehkki «Demokritos» süvenenud lugemisel süüdistused viimiseni ümber lükkas, oli sümpaatne retsensioonist lugeda, kuidas kriitik lõpukärpes Ruudolf Laanese välja vabandas:

«Arusaadav, et iga kord me ei saagi nõuda autorilt kõikide küsimuste täiesti õiget lahendamist. Selleks ju ajakirja toimetus ongi, et teda revideerida. Selge, et meie ei või lubada oma ajakirjas propageerida mitmesuguseid ebateaduslikke väärvaateid, meil pole tarvis petta hulki, neid eksiteele viia, pimestada jne. Meie kirjanduses ja ajakirjanduses tuleb kõiki küsimusi käsitleda teaduse seisukohast, õige maailmavaate seisukohast. Seda tuleb eriti silmas pida ka «Nõukogude Kõrgema Kooli» toimetajal sm. F. Issakul.

K. Juhanson»

Mõni teine, printsipiaalsem mees oleks ehk pärinud, kuidas artikli autor, antiikkeelte õppejõud, säärane idealist, nagu talle näis, kõlbbab üldse ülikoolis töötama ja nii edasi, ning mine võta kinni, mis sedapäeval oleks võinud järgneda. Nii langes õnneks suurem mats minu pähe.

«Mis ma nüüd Herakleitosega teen?» muretses Laanes.

«Ikka kirjuta, just nimelt. Eks sa võta kriitikat arvesse, kui oskad,» laususin.

«Ma proovin,» naeris ta. «Herakleitosest on ka lihtsam, temast on rohkem alles jäänud.»

Veel kord tuli «Demokritosest» juttu Tallinnas Partei Keskkomitees toimetajate nõupidamisel. Võib vaielda selles mõnede väljenduste üle, ütles Neeme Ruus, ja on targem kaksipidi mõistmise karist hoiduda, kuid tervikuna on see vastuvõetav lugu ja sellistele uurimustele tuleks ajakirjal edaspidigi ruumi anda.

Viiendas numbris, maikuu, ilmus «Herakleitos». Väärrib tähelepanu, kui köitvalt Laanes alustas:

«LUKIANOS toob oma teoses Filosoofide oksjon! orjadena kaubaturule muude filosoofide hulgas ka ühe iseäraliku paari, kellest üks aina naerab kõige üle ja teine järelejätmatult pisaraid valab. Esimene on Demokritos, kellele tema «aatomitantsu» õpetuse pärast omistati hilisel ajal piiratud üleolekut kõikidest võimalikkudest inimlikkudest askeldustest, sest need on kõik tühised, võrreldes «tühiuse ja aatomitega», ja teine on Herakleitos, sünge, nuttev inim põlgur. Kurvaks teeb teda lootusetus kõige tunnetatava mööduvuse pärast ja inimpõlguriks — ta teadmine ümbritsevate inimeste rumalusest.»

Nõnda üleni mõnuga loetav.

Kärestikuline aasta kõrgemate koolide elus hakkas lõppema. Üha kindlamini tundsi jalgu maas ja maad jalgade all, või nagu Jaan Koorti nimelisest Riigi Rakenduskunstikoolist saadetud sõnumis keegi K. J. kirjutas: «Sellega on pandud küünal küünla jalale.»

Ka ajakirjal sai üks semester läbi. Ees seisis kahekuuline ilmumisvahe.

JA SIIS...

Ametiühingute Kesknõukogu esimeheks läinud Voldemar Sassi asemele valiti partei Tartumaa komitee esimeseks sekretäriks Ilmar Kruus. Tema tuba Üliõpilasmajas jäi tühjaks. Mäletan, eksisin õige mitmel korral sinna ukse taha linki lõgistama.

Kangesti kahju oli. Ja kui ta mind maikuu lõpus sõjalise osakonna instruktoriks kutsus, olin pikemata nõus.

Minu pärimisele, kuidas sekretäriametis läheb, kibrutas ta kulme: «Ega lihtne ole. Vahel mõtled — kui ma eksin, midagi valesti otsustan, või veel sandim — otsustamata jätan. Mõistad!»

Kuigivõrd taipasin.

Sõjalise osakonna juhataja kt. oli juba ülikooli-algorganisatsioonist tuttav Nikolai Vanaselja. Ja üldse olid maakonnakomitees toredad seltsimehed, nagu Leonhard Illisson, Elmar Millert, Peisah Pats, Rudolf Meijel, vana Juhan Peedius, Berta Uusen-Kuusberg, Alfons Lõhmus, Georg Sander, kellega koos praegugi nii-öelda julgelt luurele läheksin. Vaid teise sekretäri Evald Avaldiga andis harjuda — ülemuslikult frentšis ja säärikutes, lennult korraldusi jagaja; kunagi ei võinud aimata, mis tal mõttes, mida tahab.

Tänu Avaldile oli mul ka tööd ja sekeldamist kuhjaga — iga päev leidis ta midagi, mida kontrollida, välja selgitada, lahendada ja temale ette kanda — ning side ülikooliga, kus olin aupärast edasi üliõpilaste ametiühingukomitee aseesimees, aina nõrgenes.

Ja siis...

Üle tüki aja, kevadkülviga edukalt mäel, võisime väheke hinge tagasi tõmmata. Juba laupäevaõhtul sõitsime terve maakonnakomitee perega Elvasse oma suvilasse. Mängisime võrkpalli, suplesime, tegime lõkketuld. Oli nalja, naeru, laulu kuni hommiku suure valgeni.

Kodus magab ikka paremini välja, mõtlesin ja istusin Valga poolt tulevale rongile.

Vagunis oli imelik meeoleu. Reisijad väga tõsised ja vaiksed. Noor naine vastaspingil sõjamehe kõrval tihkus nutta.

Kella kümne ajal helises telefon. Kutsuti maakonnakomiteesse.

Ma aimasin ega imestanudki, kui Illissoni toas laual revolvritelasu nägin. Vali, milline meeldib. Jah —

«Vaikige, oraatorid!

Sõna on sul,

seltsimees Mauser!»

Avaldilt sain kohe kolm ülesannet: komplekteerida Töölismaja (kus asusid partei ja komnoorte maakonnakomitee; praegu Eesti Põllumajan-

duse Akadeemia peahoone) valvemeeskond, hakata relvalao ülemaks ja vastutada linna pimendamise eest.

Keskpäeval tegid Tartu kohal tiiru kaks fašistide luurelennukit. Anti õhuhäire, kuid alla varjendisse mineku asemel trügisime üles torni.

Öösel ringi sõites märkasime Tiigi tänaval heledat valgust. Sauna ukсед lukus, ei ühtegi hingelist, aga vihtlemisruumi aknad pärani, laes vähemalt 200-vatine — nagu päike. Ent kui järgmisel ööl Ropka alt luhalt väike jaanituleke Töölismaja torni ära paistis, läksime päris haarangule. Kah jälle nagu juhuslikult unustatud, kuid tõrvase kannujuurika järgi õige kestva põlemisvõimega.

Ülikoolist toime oma valvemeeskonnale paksud tumerohelised tree-ningülikonnad, hea hulga topograafilisi kaarte, kaarditaskuid, pikksilma, kaks kompassi.

Üliõpilasmaja söökla töötas, lugemislaud oli lahti. Siin-seal eksamiärevuses noored. Karl Ristikivi oli Lidia Rootsilt marksismis-leninismis *maxime* saanud. Ametiühingukomitee sekretär Endel Vahkal sorteeris kirjavara, paks pakk ärapõletamiseks valmis. Parem varem, kui et äkki hilja on.

Tänaval kohtasin Kliimanni assistenti Elmar Kruusi. Ta nägu lausa säras: kui hästi olid töölised vabrikus ta kõne vastu võtnud. Anna mees-tele ainult püssid kätte.

Hävituspataljonide komplekteerimine areneski jõudsalt. Laia tänava võimla, kus Illisson, Millert ja Sander vabatahtlikke registreerisid, oli ööd-päevad nagu sõjaleer.

Tärgkas hea mõte maakonnakomiteele mootorrattaid muretseda. Sõjakomissariaadis pidi neid olema ja ma läksin Avaldilt nõudelehele allkirja võtma. Parajasti oli tal külaline. Tahtsin lahkuda, kuid Avald näitas käega — istu ka.

«Ma pole sellest ajast, kui sõda hakkas, jalga kohvikusse viinud. Eile olin Vönnus vanatädi matusel,» selgitas kena välimusega neiu ja otsis asitõendiks ridikulist laululehe, mida Avald silmitsema asus, minule paistis ainult must rist esiküljel.

«Rumal eksitus,» naeratas Avald ja teist juttu tehes päris, kus ta töötab. Kuulnud, et õpib õigusteaduskonnas ning kõik arvestused ja eksamid antud, muutus lugupidavaks.

Ka neiu löi kelmikalt kohevile. Vestlus kaldus üsna ajaviitmiseks. Ja kui Avald lõpuks talt aadressi võttis, muigasid südamest.

«Mis nimekirja sa uurisid?» küsisin hiljem omavahel.

«Vaat olevat niisugune bumaaga, kus minu, sinu ja teiste nimed ja elukohad peal. Ja varsti minevat mahanottimine lahti. Sama plika, meie valvemeeskonna ühe poisi pruut, olevat «Centralis» toda paberit näinud. Võib-olla tühi loba, aga on parem, kui me keegi enam kodus ei magaks. Ülakorrusel ruumi on. Niimoodi.»

Mootorrattad jõudsid pärale. Oli Avaldi kõva käsk kolme päevaga kõigil sõitmine selgeks õppida.

Ühel varahommikul saime Tallinnast halva sõnumi. Meie auto, mis läks Ilmar Kruusi Kaitsekomitee nõupidamisele viima, oli teel ülekaela käinud, ärgu me oma sekretäri nii pea oodaku. Korvamatu kaotus, mille arvele paljugi otsustamata- ja tegematajätmissi tol keerulisel ajal tuleb panna.

Hakkas voorima põgenikke Lätimaalt. Sõda, seni kaugena tunduv, veeres ikka lähemale ja lähemale.

Vedasime Ropkast relvi ja laskemoona oma lattu. Kui varem iga püssi ja padrunit loeti, siis nüüd viska koorem peale ja kiiresti uue järele.

Noh, nii võib juba sõida, rõomustasime.

Oli ka viimane aeg.

Ja tuli ka meil aeg minna.

Pakkisin kohvrisse märkmikud-päevikud, vahetuse pesu, paari villa-seid sokke, armsamad spordiauhinnad, «Nõukogude Kõrgema Kooli» numbrid ja mõned raamatud, mis praegugi kümne lemmiku valimisel arvesse tuleksid.

Korteriperenaine, dr. Hugo Vihvelini ema, nõjatus vastu uksepiita, silmad märjad.

Meenus, kui ta sügisel mu tuppa astus ja pihtis: «Teate, härra seltsimees Issak, mina olen ka oma südames kommunist.» Ja jutustas: «Kui ma karjalaps olin, oli meil seal talus sulane, niisugune pikk ja tugev nagu teie ja väga teie moodi. Ta pidi iga nädal käima vallamajas ennast näitamas. Ma küsisin tema käest: «Miks sind vangi tahetakse panna?» Tema vastas: «Kuidas seda sulle, ritsikale, kõige paremini seletada. Mina tahan, et sinusugustel väikestel lastel ei oleks tarvis võõraste juures karjas käia. Sellepärast.» Viimati kui ära viidi, ei tulnudki ta enam tagasi. Ühtelugu mõtlesin temale ja palusin taevaisa, et tal hästi läheks.»

«Pole midagi,» lohutasin teda nüüd, «tulen tagasi, kindla peale tuln tagasi. Lähme ainult korraks teisele poole jõge, teie aga minge maale varju.»

Üleriided panime dr. Vihvelini kappi — olime ju nii ühte kasvu.

«Nagemisenil!» ütlesin kiiresti. «Kindlasti näeme!» Ja said tõeks need sõnad. Sõja lõppedes leidsin ta Kadrinast. Ta oli mind oodanud nagu oma poega.

Kui väljas kohvrit mootorrattale passitasin, soovis tuttav hääl jõudu.

Pöörasin ümber — Ruudolf Laanes.

«Mida sina nüüd teed ja mõtled?» küsisin kätt andes.

«Tulin tankitorjekraavilt, Homme lähen veel. Mis mul suurt mõelda. Sõja värk, ülemused mõtlevad ja ütlevad,» keerutas ta nagu alati konk-suga juttu.

«Ah homme lähed veel,» kordasin, endal himu hoiatada, et homme lastakse ju sillad õhku.

«Homme võib, tont teab, kuidas juba olla,» vihjasin. «Hakataksé ka sind ehk kimbutama. Kirjutasid nõukogude ajakirjas ja või sul muidu vihavaenlasi vähe.»

«Olen mõelnud,» kohmas ta tõsinenult. «Aga kuhu ma ikka, naine sedasi, viimaseid kuid. Kirjutamisesüü annab välja rääkida,» naeratas ta põuetaskule patsutades. «Mul siin väljalõige, too lugu, mismoodi sa minu kui autoriga sisse kukkusid. Selle järgi olen ma idealist ja usklik ja lambapea, täiesti nende poiss.»

Naersime.

Nii ma teda mäletangi — reipana, sõnakana, naeruhimulisena, ausalt silmapõhja vaatava selfsimehena.

Maakonnakomiteest helistasin Jaan Kärnerile. Ta oli töö ega teadnudki, mis õhus ripub. Lubas kohe koju pakkima minna.

Proovisin Artur-Tõeleid Kliimanni leida. Helistasin ülikooli. «Wernerisse», koju. Ja päris südaööl uuesti koju. Telefon aga vaikis.

9. juuli hommikul pani Kivisilla ohkimine kogu linna vappuma.

Täna lastakse õhku ka teine sild, teatati.

«Lahkumine,» nagu vana üliõpilasiul ütleb, «on veel kord jälleägemine.»

Nüüd olj teistsugune lahkumine.

Annab tütarlaps noormehele medaljoni, kapslis alpi kannikesed, talismani, mis eksamil talle alati õnne oli toonud, ja ütleb nalja heita püüdes: «Saad vanas eas sellest kuldhamba.»

Ees seisid suure elueksami päevad, mil tööpoolest ka puhasta õnne vaja oli.

Lahkumine.

Kui naiivsed me siiski olime, kui vähe me mõistsime karta, missugune terror meie taga märatsema hakkab.

UNUSTAMISE TOLMU ALT

10. juuli hilisõhtul lasti õhku teine Tartu sild ja juba 11. juuli hommikul, kui me Tormas kanna kindlamalt maha olime saanud, areteeriti ülikooli peahoones Artur-Tõeleid Kliimann.

8. juulil oli Kliimann mitmelt inimeselt Väino Langi ja Johannes Mälli küsitud. Nagu enamik õppejõude, käisid ka ta sõbrad tankitorjekaavi kaevamas. «Kolmekesi nõu pidanud, oleksime kahtlemata õigel ajal linnast lahkunud,» arvab dotsent Mäll. «Mäletan, mul süda kripeldas. 8. juuli lõunatunnil lippasin korraks peahoonesse. Kliimann oli Rae-kojas koosolekul, Hans Kruus lahutas käsi: «Millal minna ja kuhu minna? Kes ütleks ja kas ette enam üteldakse? Minul, näed, on seljakott koos. Mida sinagi viivitat.»»

Dotsent Edgar Talvik meenutab: «Nägin Kliimanni viimati oma abielu registreerimise päeval, 3. juulil. Tahtsin korraks enne evakueerumist nooriku vanemate juures Kiidjärvel ära käia. Leppisime Kliimanniga kokku, et ta muretseb mootorratta ja tuleb paari päeva jooksul sealt läbi ning võtab mind pära peale. Oleksime siis tema kodukanti Parapalusse sõitnud ja edasi paadiga üle Peipsi.»

Kuid elu tegi teise plaani. Kliimann ei uskunud, või kes meist oskaski aimata, et lehekülg nõnda järsku pöörab.

Kiirustades, äärmise saladuskatte varjus klaaris kodanlaste jõuk Kliimanniga arved. Kui 14. juulil Väino Lang, tema isa, ema ja noorem vend Rein ning nende juures elanud Johannes Mäll «terve punane pesakond» — Näituseväljakule konvööeriti, oli Kliimann juba tapetud.

On läbi imbunud vaid kolm tema repliiki.

Aulasse tunginud bandele (kuulu järgi, mis väga toenaoline, endise üliõpilaskorporatsiooni «Sakala» liikmed) olevat Kliimann protesteerinud:

«Mind on õigus areteerida ainult ülikooli rektori loal.»

Ülekuulaja ajanud ta vihale:

«Leiti ka üks issanda molkus, absoluutselt võhik juurdlusmenetluses.»

Ja viimaks püssitorude ees, kui sini-must-valge lindiga härra pärinud, kas tal siiski ehk midagi ütelda on, soovinud ta — «oma frisuri kor-
rastada!»

Niisugune ta oli, lõpuni iseendaks jääv — Artur-Tõeleid Kliimann. Tartu nõukogude ülikooli aluserajajate seas «kõige otsustamisvõimelisem ja otsustamistahtelisem, mees selge peaga ja kiire mõtlemisega», nagu Hans Kruus teda oma mälestustes hindab.

Tuhanded tartlased seisid surmaga silmitsi.

Läks Kesk tänava puurkaevule värske joogivee järele loodusteaduskonna üliõpilane Voldemar Lao. Naine kodus ootas ja ootas, kuni õhtul naabritelt kuulis. Tulnud kaks valge käesidemega lontrust ja nõudnud: «Miks sa, noorhärä, omakaitstes ei ole?» Lao oli neile üle öla kostnud: «Ikka veel seltsimees», mispeale lühem ja paksem röögatanud: «Ta, näe kurat, irvitab ka veel!»

Ja viidud ta siis minema. Kuhu mujale kui Näituseväljakule, kus temas hõlpsasti ühe valimiskoosoleku juhataja ning punase viisnurga kandja ära tunti, ja mis muud süüd oligi vaja.

Viidi Näituseväljakule Kunstikooli direktor Juhan Nõmmik ja tema õpilane Ott Kangilaski, kes «Vanemuise» «Orfeus põrgus» lavastusele värsid ja dekoratsioonid oli meisterdanud.

Viidi Kiidjärvel asjatult Kliimannile lootma jäänud Edgar Talvik ja oli käidud ka Ruudolf Laanese koduseid usutlemas, kas ta ikka tõesti ülikooli võimla katuse kustutamisel juhuslikust mürsukillust surma sai.

Ja olnud koonduslaagrisse ja jäljetusse hauda aetavate pikas nimekirjas Karl Ristikivigi kui jutustuse «Kodutee» autor ja punase ajakirja kolleegiumi liige, aga ninameeste hirmus viha olevat lahtunud ning «lollusest eksinule» antud andeks.

20. augustil tapeti Väino Lang ja tema nooruke vend Rein Lang, komnoorte sekretär keskkoolis, kus nende isa, auväärne teadlane Juhan Lang, millalgi direktor oli.

Tapeti Kliimanni-meelsed õigusteadlased Elmar Kruus ja Aleksander Looring.

Tapeti professor Paul Ruubel, kunstnikud Kaarel Liimand, Andrus Johani, Arkadi Laigo...

Jäljetud haud.

«Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta,» lausus Juhan Liiv.

Oi kui hästi me seda mõttetera teame. Aga kui palju oleks vaja tegelikult unustamise tolmu alt päästa ning tuleviku jaoks elama panna mälestustes ja mälestuste mälestustes.

Oli ülikooli peahoone fuaiees stend fašismiohvrite ja Suures Isamaasõjas langenute piltidega. Ilmar Kruus, Voldemar Lao, Edgar Maksa, Paul Hubel, Rein Alasoo, Ernst Nälk... Poolsada tuttavat nägu, enamik nõnda noored nagu meieealiste täna ülikoolis õppivad lapsed. Ja ometi saan praegugi neile mõelda vaid kui endaga ühevanustele või vanematele seltsimeestele. Ilmar Kruusil oleks nagu nüüdki mulle midagi ütelda, soovitada, mind milleski õpetada, millegi eest hoiatada. Või Artur-Tõeleid Kliimannil. Jah, on vahel hea, hingelt puhastav kontrollida mõttes oma rühti pöördeasta sõprade peeglis.

Tartu, Tartu.

Ükskõik kuhu elu tartlase kannab, kuhu ta oma pesa punub, ikka jääb ta tartlaseks.

Astun ujulasse viivat kaldapealset, kus kunagi Hans Kruusiga jalu-

tasime. Paplid, tollal mehekõrgused poisipäised vibalikud, on nüüd jämedad habemikud puud.

Aastaringe ära ei raseeri...

Aeg lendab, ja on endalgi aeg Juhan Sütiste kombel meenutada:

«Mu eluõppe kirjud aastad
kõik möödusid siin maal ja jõel.
Suurvesi ühes võttis saasta
ning maha jättis puhtad tõed.»

Kõnnin Tartu paljunäinud tänavail. Neid on vahepeal ümber nimetatud. On Pirogovi, Burdenko, Mitsurini, Struve tänav.

Pööran üle Barclay platsi. Kuulus väepealik valvab liivakastis mägivaid mudilasi ja saiapuru nokkivaid tuvisid. Las valvab! naeratan, ja ootamatult meenub:

«Las valvab... Unustame halva
— ka peksupingid Sinu mõisa tallis...»

Miks Uno Laht luuletuses «Barclay de Tolly mausoleumi kõrval» vaieldamatult tähtsale kultuurimälestusmärgile Jõgevestel pisut nagu kõõrdi vaatab?

Aga tsiteerime pikemalt:

«Su kõrge kambri suleb hoolas valvur,
ta paneb poolekilolise võtme põue.
Siitsamast lävelt näitab kehva kalmu
— ma tundsin kohe... mul jäid sõbrad õue...
Siin lamab muru all, vaid meeter maas vast,
ü k s t u h a t minu lahingute kaaslast.»

Ja vaatad üles ja kipud Tartule mõeldes ka Tartu pronksbüstit küsima:

«Ü k s t u h a t meest on maetud nimetuna,
— eks ole, vürst, kontrast on karjuv?!»

Vana šotlane, stoiline pilk ainiti jõe ja Turuhoone suunas, ei tee kuulmagi, ega olegi tema asi vastata.

Mis meenutab Tartus suurt ühiskondlikku pööret ja neid, kes valmistasid ette nõukogude Tartu sündi? Jah — 21. juuni tänav. Ja kõik. Või pöördemaasta ülikooli, nõukogude ülikooli rajajaid, uue eest võitlejaid ning püstipäi surmaläinuid? Mitte midagi, et seisatada, mõtiskleda, rohkem teada tahta. Ka mälestusstend peahoone fuajees rändas pärast tulekahju arhiivi, olnud kunstiliselt kujunduselt nigel...

Elasime üle raske sõja, raskeid aegu. Uus elu on kerkinud varemetele inimhingedes ja looduses. Ent ärme millalgi unustame — ka kõige kõrgema puu juured asuvad ikkagi mullas. Ja mida kindlamad nad on, seda võimsamalt puu sirgub.

Kevad

Jälle on kevad tulnud
tuhande röömuga.
Kevad kordub iga aasta
igaveses kordumatuses.
Jälle on kevad tulnud
ainsa, otsatult haarava söömuga ...
Männitüve koorel
könnib sipelgas,
tilk kevadet on tal suus.
Ja maei tea,
millest sääsk nii innukalt piniseb,
küllap kevadest.
Millest muust?
Lahepere lahele
kevad toonud
tuhat parti ja hane.
Ma pole jahimees,
kes tapmist himustab,
mind rahuldab vaatamine,
kuidas kevad soputab tiibu
mere õhtupunases vees,
ja kuulamine,
kuidas kevad sirgub
kruuksudes,
krääksudes,
krooksudes
ja laulurästa flöödi helisedes.

1967

Pilv

Kui me hommikul sinuga
mere äärde tõttasime,
et ennast soojas merevees
jahedaks jahutada,
nägime,
kuidas mäelõhestikust

roomas välja pilvelohe
 ja jäi meie kohale rippuma.
 Roheline meri
 tõmbas näo pahuralt kortsu
 ja muutus mustaks.
 «Hakkab välku lööma.»
 ütlesid sina.
 Ja ma nägin su silmis hirmu.
 «Seda pilve tuleb ignoreerida.»
 ütlesin mina
 ja võtsin riided seljast.
 «Hakkab vihma sadama.»
 ütlesid sina jälle.
 «Ignoreerime,» vastasin mina.
 Viimaks leppisime kokku
 et tuleb ignoreerida.
 Vesi oli karge ja hea,
 me jahutasime endid jahedaks.
 Pilv lõi välku,
 pilv müristas
 ja pilvest sadas vihma.
 Aga meie ignoreerisime.
 Lõpuks kadus pilv:
 päike oli ta ära söönud.
 Ainult meie riided kaldal
 olid saanud tublisti märjaks.

1968

Ämber valget vett

Lihtsat laulu,
 südamest mis tuleb,
 on vist elus kõige raskem luua.

Ämber valget vett,
 mis õhkub külma tuult
 koidikul,
 kui kastetilgad helisevad puul,
 katsu nõnda tuua tupp,
 et ei kaotaks selle juures
 ühtki tilka unesegast juttu,
 mida ärkav allikas
 su kõrvu sosistab
 ja mille vaevu-vaevu kuuldav kaja
 haihtub hommikusse uttu,
 ja et veel
 ei poetaks maha
 ühtki tilka kasekohinat,
 ühtki tilka männiohet,

mis sind saadavad sel teel
läbi hommikuse kastekülma rohu...

Kui su ämber valget-valget vett,
mis õhkub külma tuult,
on kikivarvul pandud läve ette,
ja ei ükski, mitte ükski tilk
ei ole langend maha,
siis sa kuuled korraga,
et allikas on ärgand,
kasekohinast on saanud ruttav jutt,
männiohkeist tõusnud kauge müha...

See vist ongi
kõige lihtsam laul.

1967

Kodanikuteadvusega lüürik ja lüüriline publitsist

eaagu kolm aastakümnet tunneme omapärase andekoostusega isiksuse juuresolekut eesti kultuurielus.

Noore algkooliõpetaja Paul Rummo sõjavastased värsid ja kirjanduskriitika 30-ndate aastate ajakirjanduses oli kujuneva vaimujõu ennustajaks. Alguse sai kõik aga 11. juulil 1909 Harjumaal Kehtna vallas Kalbu külas haridusehuvilise talupojapere kaheksanda lapse sündmist, keda koolitee 1924. a. viis Tallinna Õpetajate Seminari. Seminarid olid 20-ndatel aastatel tuntud ja sageli süüdistatud demokraatliku ning revolutsioonilise mõtteviisi kolletena. Kooli õhkkond ja kättesaadav kirjandus olid Paul Rummo maailmavaate tähtsamad kujundajad. Eetiliselt ja sotsiaalselt tundliku noorukina ei saanud ta järjest rohkem võõrandatud, fašistliku meetodi järele haaravas ühiskonnas sulguda kommunistlike ideede külgetõmbejõu ees. Paljulugev seminarist arvas ennast võivat nime-tada sotsialistiks, peaaegu et revolutsionääriks. Ta võttis osa noorsotsialistlikust liikumisest, taunis parempoolsete sotsialistide oportunisti, unistas ilu ühendamisest ühiskondliku õiglusega.

Juunipööre näis Rummole põliste unistuste täitumisena. Kultuuri-reaktsiooni talade väljavahetamisel kutsus uus haridusminister J. Semper ta vabahariduse ja noorsoo osakonna direktoriks. Ta valiti Töötava Rahva Liidu kandidaadina Riigivolikokku, kes otsustas Nõukogude Eesti loomise ja ühinemise Nõukogude Liiduga. Hariduse Rahvakomissariaadi koosseisus organiseeris Rummo uue Kinofikatsioonivalitsuse ja võis siis minna huvilähedasemale alale — «Estonia» teatri direktoriks, millele tuli veel juurde teatri- ja muusikaajakirja toimetamine.

Töö kultuuri suunamisel sotsialistlikele roobastele oli pingeline ja rõõmus, eriti teatri uuendamise alal, kuid endastmõistetavalt ei jäänud esialgu mahti edasikatsetamiseks sõnakunstis. Kirjanduslik eneseleidmine tuli esimesel sõjatalvel seoses eesti kunstiansamblite organiseerimisega Jaroslavlis. Juba sügisel Nõukogude tagalas kujunenud elavas kunstielus oli Paul Rummo vältimatuks osaliseks paljudes üritustes. Ta lõi heliloojate jaoks laulutekste, kirjutas Isamaasõja sündmuse käsitleva näidendi «Pruun katk», mida korduvalt esitati Uraalides asuvatele eesti väeosadele; tal valmisid ooperilibreto «Tasuleegid», «Mahtra sõja» dramatiseering, noortejutt «Käskjalg Kalle», reportaažid tagalast ja rindelt.

Peagi selgus viljeluste paljuses lähimana luule, lüürika. 1942. a. suvel sündis luuletsükkel «Maa verre kastus», esmakordselt avaldatud järgmisel aastal ilmuma hakanud «Sõjasarves». Olemuselt lüürilisi luuletusi hoiab koos süžeejoon, mis vastab autori elusündmustele, on talle läbielatud lähedal. Sõja puhkemine kisub julmalt katki suure inimliku õnne, loomingu ja armastuse õnne. Teose algus peenetoonilise loodusemaailga meenutab hoopis hilisema «Veereva kivi» värse: «Öö lõhnu-

laotav, valge. Hämariku / hallhabrast seina juba värvis koit. / Me — jalad kasteniiskes kanarbikus — / nii hardalt seisime...» Lüüri- lise pinge allikaks saab tahe õnne tagasi kutsuda, ning karm kogemus, et tee viib ainult läbi võitluse ja võidu. Sõja algusest antud piltides aimame eelseisvaid suuri võitlusi ja ühtlasi kindlat võidutahet. Olukord ja tunde- seisund oli samane paljudel tuhandetel ja see tunneteühendus kindlustas ka Rummo luule mõistetavuse ning nakkavuse. «Maa verre kastus» sai järgnevale sõjaaegsele eesti luulele sissejuhatajaks ja suunamärki- jaks.

Teiseks õnnestumiseks Paul Rummo sõjaaegses loomingus on Eugen Kapi Jüriöö ülestõusu ainelise ooperi «Tasuleegid» libreto (1943). Ooper kujunes sügavalt kaasaegseks, Suure Isamaasõja kunstiliseks peegel- duseks, kusjuures tähtis osa temas oli libretol. Seda libretot võib hin- nata ka ilma muusikata kui dramaatilist teost, lüüri- lise laadi heroilist näidendit.

1943. a. määrati Paul Rummo Moskvast organiseeritud ENSV Kunsti- de Valitsuse juhataja asetäitjaks. Sellele kohale jäi ta ka pärast Eesti vabastamist 1948. aastani. Sealtpeale kuni aastani 1953 töötas Rummo kirjastuse peatoimetajana ja ilukirjanduse toimetuse juhatajana.

Sõja lõpul loodud ja vahetult sõjale järgnenud luuletused kogus «Võitlev kodumaa» (1946) kuulutasid oma aja sunnitult karmi mee- leolu, võitlusvaimu õhutamist, vaenlase vihkamist, sünnimaa ja omaste hella mõtteskandmist. Nad mõjusid tugevate üldnimilike tunnetega ka askeet- like kujunduse ja vormikonaruste juures.

40-ndate aastate lõpul pärinevas värsitoodangus (kogu «Rahva võim», 1950) hakkab lüüri- lise tajumust asendama deklaratiivsus, võtab maad tegelikkuse ilustamine, paisutatud paatos, range õpetlikkus. Sirg- jooneliselt läbiviidud ideeskeem halvab Rummo libreto Eugen Kapi ooperile «Vabaduse laulik» (1950). Elulisest ja kunstilisest ehtsusest jääb kaugemale ka hoogsat liikumist ja mängu võimaldav vabaõhunäidend «Võitluse tee» (1950). Kogusse «Katkukülvajad» (1952) koondas luule- taja aastate kestel sündinud satiirilised värsid. Kuid ka satiir osutus ülepingsutatuks autorile mitteloomuomaste vägisõnade ja tigidusega. Õiget pihtaminevat pilget leidis ainult tagalas kirjutatud rahvapärasele rongirataste laulule toetavas palas, milles kujutatakse kaubalaadungite röövli kombel väljavedamist kodumaalt.

Püüdu skematismikrambist vabaneda ja poeetilist elavust saavutada näeme noortele määratud temaatilistes luuleraamatutes «Volga—Don» (1953) ja «Kiri Tallinnast» (1955). Uudne värsskirja vorm, dokumen- taalne aine ja hoolikam sõnastus tõid märgatavat värskendust, kuid sügavam murrang jäi veel olemata.

Tõelise eneseleidmise lüürikuna tõi Paul Rummole luuletuskogu «Vee- rev kivi» (1955). Siin õnnestus luuletajal välja murda tardunud värss- juhtkirjade skeemist, astuda ümbrusega intiimsesse isikulisse sidemesse. Kõrgetasemelist lüürikat esitab luuletustekolmik «Lauluisa noorus- mailt», milles nõudlikus tertsiinivormis, napilt koloreeritud tundliku sõnastusega luuakse pieteetlik mälestusmeeleolu. Värskest ja vabalt mõjub «Laulasmaa suve» tsükkel. Siin on mee- leolukaid tihedaid loo- dusepilte, kena huumoriga joonistatud igapäevastseene. «Heinal» puu- dutab hoogsas vaimukas värsis bürokratisminähtusi kolhoosielus.

Erilise värvikuse annab luuletuskogule ulatuslikum värsslugu «Puhkuse päevik». Mõtte ja sündmustiku loomulik lihtsus, vaba stroofi ja vahelduva riimiskeemiga jambid — kõik kriipsutab alla kerget, sun-

dimatut põhimeeleolu, lähendab värssi kõnekeele väljendus- ning vaheldusrikkusele. Jookseb elav jutujärg täis vembukaid ütlusi, ülemeelikusi, vigurijuttu, kerge eneseiroonia värelus pealispinnal. Antakse mükse meie luule süngväärikusele ja juhmivõitu kriitikale. «Puhkuse päevik» oli nende aastate paraadlikult tõsis luules tõepoolest jahmatamapanev nähtus. Siiski seisab ta kaugel pelgast pilamissoovist. Pealtnäha iidebe-lustaka kerguse taga avaldub erksahingeline, avar, optimistlik elutun-netus. «Veerev kivi» täitis suurt, sel ajal liikumapanevat osa, kuid ta ei ole aastatega kaotanud ka oma vahetut poetilist mõju.

Uut arenguastet Paul Rummo loomingus näitab tema järgmine kogu «Proloog ja poemid» (1961). Poemidekolmiku juhatab sisse kirju-tamisajalt «Veereva kivi» ajajärku kuuluv «Kodukülas», milles autor lehitseb noorusmälestusi ja arutab pilkliku murega kolhoosi käest-lastuse juuri.

Ideeliselt sisendusjõult ja kunstiliselt teostuselt silmapaistvaks sünd-museks kujunes vihiku keskne põem, noorpõlvesõbra mälestusele pühendatud, järelmärkuses dokumentaalsete andmetega varustatud «Alfred ja Anna». Autorit seob poemi peategelasega, fašistliku terrori ohvriks langenud sõbraga, vahetu lähedus. Alfred Järve unistused, tema tööotsingud on luuletajale omased, otsekui ta enese mõtted. Seepärast suudab ta poemi sündmuse ja tegelasi esitada üleni seesmises lüürilises valgustuses, laskumata välisesse kirjeldamisse või jutustamisse. Traagi-list kokkupõrget sisse juhatahes määrab ta ainult aastaaja koos okupat-siooniolukorraga: «Sügis kui pilkeks salusid ehtis: / Eestimaal mõrtsuka-valitsus kehtis.» Ei kirjeldata näiteks ka tähtsat süzeelist sõmpunkti — haarangut Kõrve talus —, vaid kujutatakse seda Anna Järve elamuste läbi. Kõige kallaletung, Alfredi seekordne pääsemine ja Anna vangivii-mine — kõik haaratakse äärmiselt ärevas, tugevatoimelises seesmises tajumuses, millest viimasena jääb Anna mälu põhja pilt: «Lävelt kaks pärani lapsesilma / kohkunult vaatasid hullund maailma.» Verise ühis-kondliku konflikti peegeldamine valdavalt lüürilise elamuse kaudu annab kujunditele erilise intensiivsuse. Suure ehtsuse tunnuseks läbib poemi dramaatilist heroikat vaikne enesestmõistetavus, välise paatose puudumine.

Kirjutatud kõigepealt pärjaks sõbra kalmule, on poem kasvanud ühe epohhi poetiliseks üldistuseks, monumendiks 30-ndate aastate ideede-erksale intelligentsile, kes sügava sisemise paratamatuse sunnil kiskus end lahti fašiseeruvast ühiskonnast, ühinedes sotsialismiga. Poem oli Paul Rummo suureks kunstiliseks õnnestumiseks ning rikastas eesti poemiloomingut erilaadse teosega.

Märkmelises jalutuskäigureportaažis «Jaak ja taat» vahelduvad loo-duse- ning lapseluule laigud juurdleva mõtisklusega erinevate eluideaa-lide üle. Ahvatlustahtelistena tõusevad tarbijaliku õnne kujutlused, kuid taganevad peagi võitmatu sisemise äratundmise ees, et elada on võimalik ainult töötades ja luues. Siit jääb kaugemale retoorika ning dekla-ratsioon. Sügav sotsiaalne eetos kasvab välja ja elutseb igapäevases.

Poemideraamatus on Paul Rummo lüürikuise loom avaldunud täie tõsidusega ja täie kõlaga. Mitte kodanikuluule kui eri liik, vaid kodanikukire tungimine igasse teemasse, liitumine kõigi südamevara-dega — see on tema lüürika tee.

Veidi enne oma poetilist küpsust tõendavat teost andis Paul Rummo meie lugemislauale raamatu teiselt peamiselt viljelusalalt — mahuka

publitsistikakogu «Turistina seitsmendas suurriigis» (1959). Üllatavalt paljutahuliseks osutuv raamat sisaldab ülevaateid teatri- ja kunstielust, kirjanduslikke tähtpäevakõnesid; siin on tänapäev oma pakiliste nõudmistega, algatuslikud artiklid kultuuriküsimustes, epigrammid ja paroodiad; ei puudu ka matkapäevikud ja reisikirjad. «Turistina seitsmendas suurriigis» tutvustab Rummot kui väljakujunenud maailmavaate ja kirjandusliku kreedoga autorit. Ta publitsistika haarab probleeme, mille lahendamist küsib igapäevane töö koolis, teatris, kunstide valitsuses, kirjastuses. Inimestelt nõuab Rummo publitsistika eelkõige kodanikutunnet. Meenutagem ta tõsiseid arupidamisi artiklites «Sõprusest ja väärikusest». «Mahtra mõtteid» või salvavaid salme bürokraatide ja ühiskondliku tuimuse aadressil.

Kriitika märkis tunnustusega teosest hõõguvat isikupära, mis avaldub juba ainevalikus. Kui Paul Rummo kirjutab kultuuriküsimustest, siis sellepärast, et need probleemid on tal kestvalt hinges küdenud. Ta publitsistika põhilaadis leiti südamlikkust, isegi romantilist tundetooni. Paralleelina terminile lüroepika leidis retsensent Rummo raamatule märksõnaks «lüropublitsistika».

Käesoleval juubeliaastal trükkijõudnud järg Rummo esimesele publitsistikakogule «Mitme laulu lood» kinnitab omakorda Evi Pringi märksõna tabavust ja edasikehtivust. Uude kogusse on autor heterogeensuse vältimiseks teinud valiku ainult kirjandus- ja kultuuriloolistest sõnavõttudest. Ühiste kaante vahel hakkab kõvemini silma juba esimesel tutvumisel perioodikas aimatavaks saanud omapära. Lüüriline, isikulis-emotsionaalne suhtumine kirjanduse- ja kultuurinähtustesse on toonud päevavalgele ja aidanud mõtestada humanistlikke väärtusi, mis muidu pidanuksid laiema lugejaskonna eest jäämagi arhiivimappidesse maetuks.

Kogumikus paeluvad kõigepealt tähelepanu töömahukad uurimused: Lydia Koidula kuulsaima laulu biograafia ja Henrik Visnapuu kolme isamaalaulu sünnilood ning käekäigud. Kui sügavalt avaneb viimases töös Henrik Visnapuu traagika, poeedi piinarikas kahevahelolek ühiskonna ja iseenese sisetunde lahendamatus vastuoludes. Suure Isamaasõja epohhi käsitlevad artiklid pakuvad väärtuslikku materjali erksahingelise sündmusteosalise mälestuste ning hinnangute näol. Ulejäänud, enamasti tähtpäevakirjutused ei saa niivõrd üllatada raktiudistega. Kuid ka neis paneb end võitvalt maksma autori omapära, tema lüüriline lähenemine käsitlusobjektidele. Rummo on alati valmis kirjanduslike tõikade ees harduma, imetlema loomingut, talenti, tööd, aga ka lihtsalt inimlikku. Kunstilise väärtuse üle otsustamisel on tal objektiivse analüüsi kõrval kasutada salapärase sisemine mõõduriist: sudamevõpatused, kurku tõusev kipituskramp. Ja kummalisel kombel suudavad need nii subjektiivse väärtustemõõtja andmed rikastada ka «Mitme laulu lugude» lugejat.

Midagi sisimalt kiinduvast, isikulisest suhtumisest oskab Paul Rummo panna samuti tema tegijakäte jaoks rohkesti jätkunud organiseerimis- ja toimetamisülesannetesse, sellest tunnistavad kaunid raamatud «Friedebert Tuglas sõnas ja pildis» (1966) ning «Eesti luule» (1967).

Kolm kümnendit kestnud töökas looming on aidanud meie elu elusamaks muuta. Saavutatud küpsuseregioon tootab uusi andameid. Olgu tervitatud Kehtna väljadelt lähtunud sõnadesiduaja!

See maailm ja teised

iiimastel aastatel on meil valgust näinud rida näidendeid, kus on loobunud ümbritsevast igapäevasest «sünnimusterruumist» ja tegevus kantud mingisse kujuteldavasse maailma. Sellest ainsast negatiivsest tunnusjoonest (mittetavapärane) ei saa muidugi teabkui sisukat ühendavat alust: kujuteldud maailmad on omavahel üsna erinevad.

Ka ei paista seda sorti näidendite äkiline sisseumurre viitavat olulistele ühisajenditele. «Kujuteldava ruumiga» draama (ja proosa) on juba pikemat aega maailmakirjandusliku protsessi püsinähtuseks, ja kui uurida, siis ennemini seda, miks meie kirjandus sellest nii pikaks ajaks ilma on jäänud. Järgnev ühisvaatlus laguneb seega paratamatult vähe seotud üksikkäsitludeks. Ühisvaatluse katset võiks siiski õigustada seda tüüpi draamale tunnuslik püüe kehastada autori eluvaate kõige üldisemaid ja põhilisemaid jooni, mis igapäevast reaalsust teisedavas kirjanduses üksikseikade varju võivad jääda (kui mõnel puhul võib vastav näidend tunduda autori loomingu erandliku nähtusena, siis on need sellised erandid, mille varal saab reeglit eriti hästi ilmsiks tuua); et aga näited pärinevad mitme silmapaistva autori sulest, võib isegi selline katkeline ülevaade selgitada mingeid kogu kirjanduslikku arengut läbivaid tendentse. Otseselt ei ole viimast ülesannet artiklis küll püstitatud.

Näendid ise on järgmised: Artur Alliksaare «Nimetu saar», Ain Kaalepi «Iidamast ja Aadamast ehk Antimantikulaator», Juhan Smuuli «Enne, kui saabuvad rebased (Pingviinide elu)», Enn Vetemaa «Illuminatsioonid», Mati Undi «Phaethon, Päikese poeg» ja Paul-Eerik Rummo «Tuhkatriinumäng». Järjestus on üsna suvaline, teenides põhiliselt jutujätkuvuse huve.

* * *

Alustame Alliksaare näidendist, mis oli ajaliseltsel esimene, ja peaks niikuinii kuhugi teistest eraldi jääma.

«Nimetule saarele» võib olla kaks risti vastupidist lähenemisviisi. Üks oleks võtta seda tavalise näidendina, «klassikaliste» kriteeriumide seisukohast: nõuda selle maailmalt suletud süsteemsust, mida läbiks kindel juhtidee. Nii nagu teeb Alliksaare luule arvustuses («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 12) Valmar Adams. Sellest vaatepunktist kujutaks «Nimetu saar» endast üsna juhuslikult või oskamatult kirjutatud näidendit, paremal juhul huvitava toormaterjali lasu, ega vääriks pikemat arutamist.

Teine vaateviis lähtuks just seisukohast, et komponendid, millest tavaliselt tähenduslikku funktsiooni oodatakse, on «Nimetuse saares» puht-formaalsed abivahendid. Siin ei ole liikumist kindlast alguspunktist kindlasse lõpp-punkti. Lavaline etendus lihtsalt kulgeb ajas ja puht-avantiürne süžee on neutraalne lint, millele saab etenduse üksiknumbreid üles märkida. Et «sünnimused» esinevad antud kujul ja antud järjestuses, ei oma erilist tähtsust. Niisamuti mitte tegevuskohtade vahetus. Laev ookeanil ja Nimetu Saar ei esinda erinevaid maailmu, mingil kindlal viisil funktsioneerivaid süsteeme. Ka teadusliku fantastika parodeerimine, mida

Ain Kaalep juba märkinud («Looming» 1968, nr. 10), ei ole näidendit allutavaks eesmärgiks, vaid ainult kõrvalhuviks. «Mis, kas see polegi teie?» on näidendi avasõnad. Järgnevad uued ootamatused: laev on kursist kõrvale kaldunud, mingi laip kaotsi läinud, pardale ilmunud mingisugused tundmatud. Ühestki ei hargne jätkuvalt liini. Ka lõpp, tagasipöördumine laevale, ei ole kokkuvõtliku ega sümbolise tähendusega. «Kõik on veel võimalik,» kõlab viimane lause. Aga siin on kogu aeg kõik võimalik olnud.

Niisamuti ei ole tegelased iseseisva tähenduse või saatuse kandjaks, nad ei kujuta mingisse olukorda sattunud inimesi, kelle jaoks see olukord on «tõeliseks» probleemiks. «Nimetu saare» tegelased etendavad mere- ja maahäda, karantiini-jaamas konfiskeeritakse neilt soliidne arv soove, kiindumusi, tundeid, mõtteid jms. — ja mäng jätkub, nagu ei juhtunuks midagi. Tegelane on vaid marionett, mis korraks kätte võetakse ja siis minema heidetakse. Tema nimi on juhusituatsioonis üsna neutraalne. Kõik nad kõnelevad ühte ja sama alliksaare keelt, ja pole tähtis, kes just mingi lause ütleb.

«Nimetut saart» võib võtta kui mõne Alliksaare keskmise perioodi luuletuse dramatiseeringut, kus kõnekoorile on laiali jagatud eri laused. Algus ja lõpp ei ole neis luuletustes sageli üldse markeeritud, samuti võiks ridu minimaalsete kitsendustega ümber paigutada. Laused on üksteise suhtes autonoomsed, kaootilises liikumises algosakesed; nende moodustajaks võib saada igasugune kõlaline, grammatiline ja tähenduslik seos. «Võrdsed on hetked, kõik nad on praegu»; «ainuski silmapilk teisest ei kattu» («Olematus», lk. 5). Alliksaar toimib nagu «Tuhkatriinumängu» Perenaine: «mu vahendiks on juhus, mu käik on mäng, mu teod on katsetelised, ja see, mis välja tuleb, — see on ükskõik.» Ehkki mitte päris — «mäng on mu jõud».

Sellel mängul on ainult üks eeldus: «Kõik kujuteldav on loomulik ja reaalne» («Olematus», lk. 39). «Nimetu saare» maailm ei ole nii- või teistsugune, vaid igasugune. Sellepärast ei sisaldu siin ka tõlgendust või hinnangut «meie maailmale». Alliksaar ei otsi ega postuleeri «tõelist» maailma, vaid tegeleb alati lõpmatutele võimalustele avatud kontiinumiga, mille suhtes iga lõpetatud lause, kindel mõtteviis, süsteem ja situatsioon on naeruväärselt pretensioonikad. Kui kõrgele ka ei sihiks kujutlusvõime hüpe, lõpuks käib akrobaat ikka potsatades vastu maad. Aga ega ta viga saa, ja akrobaatikat teha on ikkagi lõbusam kui maas kükitada.

Tsirkus võiks üldse pakkuda «Nimetu saare» etendamiseks kõige viljakamaid analoogiaid. Tsirkus on alati irooniliseks küsimuseks vaatajale: Te arvate, et selline kunsttükk pole võimalik? Kohe näitame! Sama õrritus on Alliksaare mõtteakrobaatika taga: Ah et pole mõeldav, et käib vastu loogikale? Tühjagi! Iga näiline absurdus, olgu riiginõukogu esimehe tuulutamine või audientsil ühe jala peal seismine, saab kohe «ratsionaalse» põhjenduse — ja pöörab seeläbi «tervet mõistust» trotsinud iroonia ka enda vastu. «Nimetu saares» on ainult kaks põhirolli — mustkunstnik ja kloun, kusjuures iga tegelane etendab juhujärjestuses mõlemat ja ka mustkunstnik osutub lõpuks alati narriks. Üksiksituatsioonid kordavad sama skeemi: üks tegelasi (kloun) raputab nõrdselt «tervemõistuslikku» pead, kui teine (mustkunstnik) lubab kübarast kümme jänest välja võtta. Jäneseid on muidugi kohe platsis. Kloun kratsib kukalt, võtab mütsilotu peast, ja sealt kargab välja veel arvukam pesakond. Nüüd on mustkunstniku kord lolliks jääda. Sest iga realiseerunud mõte on sama narr kui käibetõed.

«Nimetu saar» kujutab seega avatud stsenaariumi, kus võib numbreid juurde kirjutada või maha võtta. Lavastamisel oleks selle töötlus muide paratamatu, sest praegu on seal üsna hõredaid osi (terve I vaatus), teisel aga nii tihedat akrobaatikat, et võtab silmad kirjuks. Ka jääksid trupile vabad käed tegevuses, kujunduses ja butafoorias oma vaimukust rakendada. Trupp võiks olla üsna väike, selle liikmed võivad osi täiesti avalikult vahetada. Ja ei maksa arvata, et etenduse publik

See maailm ja teised

imastel aastatel on meil valgust näinud rida näidendeid, kus on loobutud ümbritsevast igapäevasest «sündmusteruumist» ja tegevus kantud mingisse kujuteldavasse maailma. Sellest ainsast negatiivsest tunnusjoonest (mittetavapärane) ei saa muidugi teabkui sisukat ühendavat alust: kujuteldud maailmad on omavahel üsna erinevad.

Ka ei paista seda sorti näidendite äkiline sisse-murre viitavat olulistele ühisajenditele. «Kujuteldava ruumiga» draama (ja proosa) on juba pikemat aega maailmakirjandusliku protsessi püsinähtuseks, ja kui uurida, siis enamini seda, miks meie kirjandus sellest nii pikaks ajaks ilma on jäänud. Järgnev ühisvaatlus laguneb seega paratamatult vähe seotud üksikkäsitludeks. Ühisvaatluse katset võiks siiski õigustada seda tüüpi draamale tunnuslik püüe kehastada autori eluvaate kõige üldisemaid ja põhilisemaid jooni, mis igapäevast reaalsust teisedavas kirjanduses üksikseikade varju võivad jääda (kui mõnel puhul võib vastav näidend tunduda autori loomingus erandliku nähtusena, siis on need sellised erandid, mille varal saab reeglit eriti hästi ilmsiks tuua); et aga näited pärinevad mitme silmapaistva autori sulest, võib isegi selline katkeline ülevaade selgitada mingeid kogu kirjanduslikku arengut läbivaid tendentse. Otseselt ei ole viimast ülesannet artiklis küll püstitatud.

Näendid ise on järgmised: Artur Alliksaare «Nimetu saar», Ain Kaalepi «Iidamast ja Aadamast ehk Antimantikulaator», Juhan Smuuli «Enne, kui saabuvad rebased (Pingviinide elu)», Enn Vetemaa «Illuminatsioonid», Mati Undi «Phaethon, Päikese poeg» ja Paul-Eerik Rummo «Tuhkatriinümäng». Järjestus on üsna suvaline, teenides põhiliselt jutujätkuvuse huve.

* * *

Alustame Alliksaare näidendist, mis oli ajalisel esimene, ja peaks niikuinii kuhugi teistest eraldi jääma.

«Nimetule saarele» võib olla kaks risti vastupidist lähenemisviisi. Üks oleks võtta seda tavalise näidendina, «klassikaliste» kriteeriumide seisukohast: nõuda selle maailmalt suletud süsteemsust, mida läbiks kindel juhtidee. Nii nagu teeb Alliksaare luule arvustuses («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 12) Valmar Adams. Sellest vaatepunktist kujutaks «Nimetu saar» endast üsna juhuslikult või oskamatult kirjutatud näidendit, paremal juhul huvitava toormaterjali lasu, ega vääriks pikemat arutamist.

Teine vaateviis lähtuks just seisukohast, et komponendid, millest tavaliselt tähenduslikku funktsiooni oodatakse, on «Nimetus saares» puht-formaalsed abivahendid. Siin ei ole liikumist kindlast alguspunktist kindlasse lõpp-punkti. Lavaline etendus lihtsalt kulgeb ajas ja puht-avantüürne süžee on neutraalne lint, millele saab etenduse üksiknumbreid üles märkida. Et «sündmused» esinevad antud kujul ja antud järjestuses, ei oma erilist tähtsust. Niisamuti mitte tegevuskohtade vahetus. Laev ookeanil ja Nimetu Saar ei esinda erinevaid maailmu, mingil kindlal viisil funktsioneerivaid süsteeme. Ka teadusliku fantastika parodeerimine, mida

Ain Kaalep juba märkinud («Looming» 1968, nr. 10), ei ole näidendit allutavaks eesmärgiks, vaid ainult kõrvalhuvi. «Mis, kas see polegi teie?» on näidendi avasõnad. Järgnevad uued ootamatused: laev on kursist kõrvale kaldunud, mingi laip kaotsi läinud, pardale ilmunud mingsugused tundmatud. Ühestki ei hargne jätkuvat liini. Ka lõpp, tagasipöördumine laevale, ei ole kokkuvõtliku ega sümboolse tähendusega. «Kõik on veel võimalik,» kõlab viimane lause. Aga siin on kogu aeg kõik võimalik olnud.

Niisamuti ei ole tegelased iseseisva tähenduse või saatuse kandjaks, nad ei kujuta mingisse olukorda sattunud inimesi, kelle jaoks see olukord on «tõeliseks» probleemiks. «Nimetu saare» tegelased etendavad mere- ja maahäda, karantiini-jaamas konfiskeeritakse neilt soliidne arv soove, kiindumusi, tundeid, mõtteid jms. — ja mäng jätkub, nagu ei juhtunuks midagi. Tegelane on vaid marionett, mis korraks kätte võetakse ja siis minema heidetakse. Tema nimi on juhusituatsioonis üsna neutraalne. Kõik nad kõnelevad ühte ja sama alliksaare keelt, ja pole tähtis, kes just mingi lause ütleb.

«Nimetut saart» võib võtta kui mõne Alliksaare keskmise perioodi luuletuse dramatiseringut, kus kõnekoorile on laiali jagatud eri laused. Algus ja lõpp ei ole neis luuletustes sageli üldse markeeritud, samuti võiks ridu minimaalsete kitsendustega ümber paigutada. Laused on üksteise suhtes autonoomsed, kaootilises liikumises algosakesed; nende moodustajaks võib saada igasugune kõlaline, grammatiline ja tähenduslik seos. «Võrdsed on hetked, kõik nad on praegu»; «ainuski silmapilk teisest ei kattu» («Olematus», lk. 5). Alliksaar toimib nagu «Tuhkatriinumängu» Perenaine: «mu vahendiks on juhus, mu käik on mäng, mu teod on kasselised, ja see, mis välja tuleb, — see on ükskõik.» Ehkki mitte päris — «mäng on mu jõud».

Sellel mängul on ainult üks eeldus: «Kõik kujuteldav on loomulik ja reaalne» («Olematus», lk. 39). «Nimetu saare» maailm ei ole nii- või teistsugune, vaid igasugune. Sellepärast ei sisaldu siin ka tõlgendust või hinnangut «meie maailmale». Alliksaar ei otsi ega postuleeri «tõelist» maailma, vaid tegeleb alati lõpmatutele võimalustele avatud kontiinumiga, mille suhtes iga lõpetatud lause, kindel mõtteviis, süsteem ja situatsioon on naeruväärselt pretensioonikad. Kui kõrgele ka ei sihiks kujutlusvõime hüpe, lõpuks käib akrobaat ikka potsatades vastu maad. Aga ega ta viga saa, ja akrobaatikat teha on ikkagi lõbusam kui maas kükitada.

Tsirkus võiks üldse pakkuda «Nimetu saare» etendamiseks kõige viljakamaid analoogiaid. Tsirkus on alati irooniliseks küsimuseks vaatajale: Te arvate, et selline kunsttükk pole võimalik? Kohe näitame! Sama õrritus on Alliksaare mõtteakrobaatika taga: Ah et pole mõeldav, et käib vastu loogikale? Tühjagi! Iga näiline absurdsus, olgu riiginõukogu esimehe tuulutamine või audientsil ühe jala peal seismine, saab kohe «ratsionaalse» põhjenduse — ja pöörab seeläbi «tervet mõistust» trotsinud iroonia ka enda vastu. «Nimetu saares» on ainult kaks põhirolli — mustkunstnik ja kloun, kusjuures iga tegelane etendab juhujärjestuses mõlemat ja ka mustkunstnik osutub lõpuks alati narriks. Üksiksituatsioonid kordavad sama skeemi: üks tegelasi (kloun) raputab nõrdselt «tervemõistuslikku» pead, kui teine (mustkunstnik) lubab kübarast kümme jänest välja võtta. Jäneseid on muidugi kohe platsis. Kloun kratsib kukalt, võtab mütsilotu peast, ja sealt kargab välja veel arvukam pesakond. Nüüd on mustkunstniku kord lolliks jääda. Sest iga realiseerunud mõte on sama narr kui käibetõed.

«Nimetu saar» kujutab seega avatud stsenaariumi, kus võib numbreid juurde kirjutada või maha võtta. Lavastamisel oleks selle töötlus muide paratamatu, sest praegu on seal üsna hõredaid osi (terve I vaatus), teisel aga nii tihedat akrobaatikat, et võtab silmad kirjuks. Ka jääksid trupile vabad käed tegevuses, kujunduses ja butafoorias oma vaimukust rakendada. Trupp võiks olla üsna väike, selle liikmed võivad osi täiesti avalikult vahetada. Ja ei maksa arvata, et etenduse publik

piirduks ainult intellektuaalsete snobidega. Sellisel kujutluse- ja keeleakrobaatikal on alati olnud püsiv koht rahvalikes meelelahutustes. Mõeldav oleks isegi omaette intellektuaalse tsirkuse žanr. Kahjuks puudub meil karnevalitraditsioon, muidu lülituks «Nimetu saar» sinna sama loomulikult nagu kunagi Carlo Gozzi näidendid.

Kuid isegi sellise traditsiooni olemas olles jääks «Nimetu saar» ikkagi kunsti äärealadele, meelelahutuse valdkonda. Etenduses on mitmeid mõttevälgatusi, mis võiksid saada tõsise probleemsituatsiooni eoks. Alliksaar ei anna aga ühelegi numbri-le aega, kohe on tal järgmine käsil. Ja et ükski tegelane ei kasva «tõsist situatsiooni» kandvaks inimlendiks, ei saa vaataja näidendist osa võtta, tegelase kaudu sellesse sisse elada. Muidugi saab alati näidata, et igasugust situatsiooni võib tõsiselt võtta ainult üsna piiratud lähteaksioomide seisukohalt. Tõsidus postuleerib mingi paratamatuse ja eitab täielikku määramatust. Ta kehtestab väärtuste hierarhia, kuulutades ühe piiratud hulga võimalusi soovitatavateks, teise piiratud hulga ebasoovitavateks, ja püüab ülejäänute lõpmatut hulka ignoreerida. Küll on aja-pikku selgunud ka aksioomide ja hierarhiate suvalisus, ja vastukaaluks vägivald-sele sihijamisele nähtud kunstis aksioome hülgavat mängu, mille eesmärk on te-mas eneses (romantiline ironia jms.). Sellise mängu tõsidus sõltuks ainuüksi sel-lest, kui tõsiselt seda kaasa mängida. «Olematuse» saatesõnas väidab Paul-Eerik Rummo, et Alliksaar võttis mängu juhusega tõsiselt. Kes teab.

Siiski ei ole inimesed vist põhjusega kõrgemaks hinnanud «tõsiseid» mängu (siin on nüüd pidulik hetk, kus võib jälle ulatada käe «klassikalise» vaatepunkti esinda-jatele). Võib-olla on impersonaalsel intellektil ja kujutlusvõimel tõesti piiramatut haare, kuid konkreetse inimese võimalused näivad üpriski piiratud. Kui tema ku-jutlus ongi vaba, ei saa ta elada ainult kujutluses. Inimlik eneseteadvus on tead-vus enda näilise piiramatusest ja tegelikust piiratusest, ja seda vastuolu ei ta-juta just ebaisikuliselt. «Tõsine» kunst kujutabki inimese eneseteadvuse ärkamist või laienemist mingis suletud situatsioonis, mingite võimaluste isiklikku läbi-proovimist. Parematel juhtudel on suletud situatsiooni taga aimata sellele kontrastset lõpmatust. «Nimetu saare» mäng lõpmatuse ja juhusega aktiveerib aga ainult ühte osa meie teadvusest — seda, mis piirdub abstraktse intellekti ja kujutlusvõi-mega.

Näidendis on siiski paar elementi, mis koonduvad lõpu poole millekski «inim-liku», «tõsise» situatsiooni sarnaseks. Üks on kanooplanna Rotella osa. Tema jutud Kanoopusest liituvad üldise klounaadiga, sest olgu Kanoopus pealegi kaugel, tema maailm on ikkagi lõplik-piiratud. Samas on Rotella aga kauguse ja lõpmatuse enda sümbol, ja näidendi lõpus saab ta muusikaks, mis voogab igasse suunda läbi uni-versumi. Ta kehastab sama, mida Alliksaare luule refräänsõnad «ulm», «igatsus», «armastus» — lõpmatust, mis enda poole kisub, kuid jääb alati kättesaamatuks. Ja kui Marius viimaks kokkupuutest selle stiihiaga teadlikuks saab ning oma väiksust selle mõõtmatuses tajub, on see hetk, kui üks marionettidest võtab inim-liku dimensiooni.

Ja on veel tegelane, keda ühtedel puhkudel peetakse admiral Miroxiks, teistel professor Bailey'ks. Näidendi lõpul esitab ta visiitkaardi, mille järgi ta on hoopis Martin Aurelius, Ramanarivo mängukasiino reklaamišeff. Kui vihje juhustemän-gule välja arvata, on seegi nimi tühi märk, ja mees ikka Mr. X, Tundmatu. Ja nagu näitab kaardi teine pool, esindab ta destruktiivset tundmatust, juhustemängu häda-ohte. Seegi liin visandab lõpus mingi lavalise «tõeluse». Sest kui esimese vaatuse plahvatus osutus valehäireks, siis nüüd on see «tõeline», ja nii võiksid olla ka etenduse teised numbrid. Tagasiivaates omandab tähenduse seegi, et tegevuspaika-deks olid laev ja saar — mõõtmatul ookeanil kiikuvad tillukesed alused, millel ku-jutlusvõime oma hüppeid sooritab ja mis mõlemad tema jalge alt põhjatusse vaju-vad. Ometi ei ole lõpp paaniliseks häiresignaaliks. Tundmatuse ookean ei pruugi

meid veel endasse neelata; võib-olla tulevad vaalaparvede kannul tõesti päästvad laevad, kus etendust saaks lõbusalt jätkata. «Kõik on veel võimalik.»

Lõpu tõsinemisele vaatamata jääb näidend tervikuna siiski meelelahutusliku mõtteakrobaatika valda. Ja ometi, kui sellised meelelahutuslikud arvatagi kunsti kõrvalliiniks, on seesuguse kõrvalliini olemasolu inimteadvusele üldse ja kunstile eriti hädavajalik. Olgu vabadus lõpmatuse ja juhuse suhtes pealegi illusoorne, seda hoopis tajumata jättes ei mõistaks me ka surmtõiseid mängu mõõdutundega hinnata ja õigesse konteksti paigutada. Mõtteakrobaatikal lõpmatuse foonil võib olla vägagi vabastav-tervendav toime («Nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus,» hüüab Paul-Eerik Rummo). Ja tihti meile siis selliseid vaatemänge pakutakse?

* * *

Üleminek «Nimetult saarelt» järgnevate näidendite juurde tähendab üleminekut piiramatust, ilma väärtushierarhiata juhustemaailmast kitsukesse «antimaailma», mille «antiväärtustele» autor otseselt või kaudselt vastandab oma positiivsed ideaalid. «Ebatõeliste» tsirkusenumbrite juurest satume tõsiselt võetud situatsiooni. Kujuteldav ruum on üles ehitatud kindlatest ideedest-aksoomidest lähtudes, et selles midagi ära tõestada. «Teine maailm» on loodud selleks, et väita midagi «meie maailma» kohta.

«Ida mast ja Aadamast ehk Antimantikulaator» on Ain Kaalepi teine pikem näidend. Esimene, psühholoogiline perekonnadrama «Minu silmad ja Sinu silmad», oleks puudustele vaatamata väärinud soodsamat arvustust, kui sellele laval olles osaks sai. Erinevalt paljudest perekonnalugudest, kus autorid (pseudo)moraalseid konflikte üsna lihtsate eeskujude järgi kokku ja lahti monteerivad, ilmutas Kaalepi näidend mõistvat ja küpsemat ellusuhtumist. Omal vaikselt moel polemiseeris ta just lihtsustava laiatarbepsühholoogia ning dogmaatilise moraali vastu. See eluvaade oleks juba iseenesest väärinud esiletõstmist, nagu ka sellel põhinev tegelaste tavalisest sissenägevam iseloomustus. Viimane maksab küll ainult vanema generatsiooni trio kohta, sest näidendi noored inimesed pärinevad enamini kirjanduslikest kujutlustest kui tõsielust. Seda juba kõnepruugi, veel enam aga psühholoogilise tüüpsuse poolest.

«Antimantikulaator» on nähtavasti välja kasvanud Kaalepi omaaegsest poleemikast homo faberite vastu, poleemikast, mis kujunes vene kultuurielus vahtulöönud «füüsikute ja lüürikute vaidluse» hilinenud, ent võrdset viljatuks järelovormiks. Sellest eelmise näidendiga võrreldes selgem ja pingutatud poleemilisus. Kaalep kaitses siin sedasama humaanset (ja humanitaarset) eluvaadet, ent nüüd näeb ta seda päris põhialustes ohustatuna. Kui «Minu silmad» astus elu keerukuse nimel kirjatähelise lihtsustamise vastu, ja meetodiks oli tegeliku keerukuse tundmaõppimine — *education sentimentale*, siis «Antimantikulaator» kuulutab, et ilma mõningate lihtsate asjadeta ei saa elu kohe kuidagi läbi. Võitlus käib siin loomulikkuse nimel ebaloosuliku vastu ja võitluse kandjaks on noor põlvkond — imevate laste suust jne.

Näidendi «antimaailm» visandub üsna juhuslike joontega. See on ülitehnistsistlik süsteem, kus inimesedki peavad toimima mehaaniliselt, ettenähtud programmi kruvikestena. Keelatud on kõik isiklik, arvestusele mittealluv, mis tähendab eeskätt intiimelu ja tunnete mahasurumist. Tabud: armastus ja perekond; esteetilised elamused, midugi luuletamine, peaaegu ka leksikaalne keel; ja lõpuks — mõiste «inimene».

Üldjoontelt kuulub näidend sellesse antiutoopiate plejaadi, mille ühisaks on Aldous Huxley «Uus kaunis maailm». Mitmed üksikasjad on Huxley'ga kogunisti samad: ühiskonnamasina hierarhiline kastikorraldus, ülitehnistsism, kunstlik seemendus, seksuaalne promiskuiteet, kunst puhtnarkootilise vahendina. Sunni-

piirduks ainult intellektuaalsete snobidega. Sellisel kujutluse- ja keeleakrobaatikal on alati olnud püsiv koht rahvalikes meelelahutustes. Mõeldav oleks isegi omavahelise intellektuaalse tsirkuse žanr. Kahjuks puudub meil karnevalitraditsioon, muidu lülituks «Nimetu saar» sinna sama loomulikult nagu kunagi Carlo Gozzi näidendid.

Kuid isegi sellise traditsiooni olemas olles jääks «Nimetu saar» ikkagi kunsti äärealadele, meelelahutuse valdkonda. Etenduses on mitmeid mõtteväljatusi, mis võiksid saada tõsise probleemsituatsiooni eoks. Alliksaar ei anna aga ühelegi numbrile aega, kohe on tal järgmine käsil. Ja et ükski tegelane ei kasva «tõsist situatsiooni» kandvaks inimolendiks, ei saa vaataja näidendist osa võtta, tegelase kaudu sellesse sisse elada. Muidugi saab alati näidata, et igasugust situatsiooni võib tõsiselt võtta ainult üsna piiratud lähteaksioomide seisukohalt. Tõsidus postuleerib mingi paratamatuse ja eitab täielikku määramatust. Ta kehtestab väärtuste hierarhia, kuulutades ühe piiratud hulga võimalusi soovitatavateks, teise piiratud hulga ebasoovitavateks, ja püüab ülejäänute lõpmatut hulka ignoreerida. Küll on ajapikku selgunud ka aksioomide ja hierarhiate suvalisus, ja vastukaaluks vägivaldsele sihiajamisele nähtud kunstis aksioome hülgavat mängu, mille eesmärk on temas eneses (romantiline ironia jms.). Sellise mängu tõsidus sõltuks ainult sellest, kui tõsiselt seda kaasa mängida. «Olematuse» saatesõnas väidab Paul-Eerik Rummo, et Alliksaar võttis mängu juhusega tõsiselt. Kes teab.

Siiski ei ole inimesed vist põhjuseta kõrgemaks hinnanud «tõsiseid» mängu (siin on nüüd pidulik hetk, kus võib jälle ulatada käe «klassikalise» vaatepunkti csindajatele). Võib-olla on impersonaalsel intellektil ja kujutlusvõimel tõesti piiramatut haare, kuid konkreetse inimese võimalused näivad üpris piiratud. Kui tema kujutus ongi vaba, ei saa ta elada ainult kujutluses. Inimlik eneseteadvus on teadvus enda näilisest piiramatusest ja tegelikust piiratusest, ja seda vastuolu ei tajuta just ebaisikuliselt. «Tõsine» kunst kujutabki inimese eneseteadvuse ärkamist või laienemist mingis suletud situatsioonis, mingite võimaluste isikliku läbiproovimist. Parematal juhtudel on suletud situatsiooni taga aimata sellele kontrastset lõpmatust. «Nimetu saare» mäng lõpmatuse ja juhusega aktiveerib aga ainult ühte osa meie teadvusest — seda, mis piirdub abstraktse intellekti ja kujutlusvõimega.

Näidendis on siiski paar elementi, mis koonduvad lõpu poole millekski «inimliku», «tõsise» situatsiooni sarnaseks. Üks on kanooplanna Rotella osa. Tema jutud Kanoopusest liituvad üldise klounaadiga, sest olgu Kanoopus pealegi kaugel, tema maailm on ikkagi lõplik-piiratud. Samas on Rotella aga kauguse ja lõpmatuse enda sümbol, ja näidendi lõpus saab ta muusikaks, mis voogab igasse suunda läbi universumi. Ta kehastab sama, mida Alliksaare luule refräänsõnad «ulm», «igatsus», «armastus» — lõpmatust, mis enda poole kisub, kuid jääb alati kättesaamatuks. Ja kui Marius viimaks kokkupuutest selle stiihiaga teadlikuks saab ning oma väiksust selle mõõtmatuses tajub, on see hetk, kui üks marionettidest võtab inimliku dimensiooni.

Ja on veel tegelane, keda ühtedel puhkudel peetakse admiral Miroxiks, teistel professor Bailey'ks. Näidendi lõpul esitab ta visiitkaardi, mille järgi ta on hoopis Martin Aurelius, Ramanarivo mängukasiino reklaamiseff. Kui vihje juhustemängule välja arvata, on seegi nimi tühi märk, ja mees ikka Mr. X, Tundmatu. Ja nagu näitab kaardi teine pool, esindab ta destruktivistset tundmatust, juhustemängu hädaohete. Seegi liin visandab lõpus mingi lavalise «tõeluse». Sest kui esimese vaatuse plahvatus osutus valehäireks, siis nüüd on see «tõeline», ja nii võiksid olla ka etenduse teised numbrid. Tagasivaates omandab tähenduse seegi, et tegevuspaikadeks olid laev ja saar — mõõtmatul ookeanil kiikuvad tillukesed alused, millel kujutlusvõime oma hüppeid sooritab ja mis mõlemad tema jalge alt põhjatusse vajuvad. Ometi ei ole lõpp paaniliseks häiresignaali. Tundmatuse ookean ei pruugi

meid veel endasse neelata: võib-olla tulevad vaalaparvede kannul tõesti päästvad laevad, kus etendust saaks lõbusalt jätkata. «Kõik on veel võimalik.»

Lõpu tõsinemisele vaatamata jääb näidend tervikuna siiski meelelahutusliku mõtteakrobaatika valda. Ja ometi, kui sellised meelelahutused arvatagi kunsti kõrvalliiniks, on seesuguse kõrvalliini olemasolu inimteadvusele üldse ja kunstile eriti hädavajalik. Olgu vabadus lõpmatuse ja juhuse suhtes pealegi illusoorne, seda hoopis tajumata jättes ei mõistaks me ka surmtõsiseid mängu mõõdutundega hinnata ja õigesse konteksti paigutada. Mõtteakrobaatikal lõpmatuse foonil võib olla vägagi vabastav-tervendav toime («Nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus,» hüüab Paul-Eerik Rummo). Ja tihti meile siis selliseid vaatamänge pakutakse?

* * *

Üleminek «Nimetult saarelt» järgnevate näidendite juurde tähendab üleminekut piiramatust, ilma väärtushierarhiata juhustemaailmast kitsukesse «antimaailma», mille «antiväärtustele» autor otseselt või kaudselt vastandab oma positiivsed ideaalid. «Ebatõeliste» tsirkusenumbrite juurest satume tõsiselt võetud situatsiooni. Kujuteldav ruum on üles ehitatud kindlatest ideedest-aksioomidest lähtudes, et selles midagi ära tõestada. «Teine maailm» on loodud selleks, et väita midagi «meie maailma» kohta.

«Idamast ja Aadamast ehk Antimantikulaator» on Ain Kaalepi teine pikem näidend. Esimene, psühholoogiline perekonnadraama «Minu silmad ja Sinu silmad», oleks puudustele vaatamata väärinud soodsamat arvustust, kui sellele laval olles osaks sai. Erinevalt paljudest perekonnalugudest, kus autorid (pseudo)moraalseid konflikte üsna lihtsate eeskujude järgi kokku ja lahti monteerivad, ilmutas Kaalepi näidend mõistvat ja küpsemat ellusuhtumist. Omal vaikselt moel polemiseeris ta just lihtsustava laiatarbepsühholoogia ning dogmaatilise moraali vastu. See eluvaade oleks juba iseenesest väärinud esiletõstmist, nagu ka sellel põhinev tegelaste tavalisest sissenägemisest iseloomustus. Viimane maksab küll ainult vanema generatsiooni trio kohta, sest näidendi noored inimesed pärinevad enamini kirjanduslikest kujutlustest kui tõsielust. Seda juba kõnepruugi, veel enam aga psühholoogilise tüüpsuse poolest.

«Antimantikulaator» on nähtavasti välja kasvanud Kaalepi omaegsest poleemikast homo faberite vastu, poleemikast, mis kujunes vene kultuurielus vahetööõnud «füüsikute ja lüürikute vaidluse» hilinenud, ent võrdselt viljatuks järeelvormiks. Sellest eelmise näidendiga võrreldes selgem ja pingutatud poleemilisus. Kaalep kaitseb siin sedasama humaanset (ja humanitaarset) eluvaadet, ent nüüd näeb ta seda päris põhjalustes ohustatuna. Kui «Minu silmad» astus elu keerukuse nimel kirjatähelise lihtsustamise vastu, ja meetodiks oli tegeliku keerukuse tundmaõppimine — *éducation sentimentale*, siis «Antimantikulaator» kuulutab, et ilma mõningate lihtsate asjadeta ei saa elu kohe kuidagi läbi. Võitlus käib siin loomulikkuse nimel ebaloomuliku vastu ja võitluse kandjaks on noor põlvkond — imevate laste suust jne.

Näidendi «antimaailm» visandub üsna juhuslike joontega. See on ülitehnistsitlik süsteem, kus inimesedki peavad toimima mehaaniliselt, ettenähtud programmi krukivikestena. Keelatud on kõik isiklik, arvestusele mittealluv, mis tähendab eeskätt intiimelu ja tunnete mahasurumist. Tabud: armastus ja perekond; esteetilised elamused, muidugi luuletamine, peaaegu ka leksikaalne keel; ja lõpuks — mõiste «inimene».

Uldjoontelt kuulub näidend sellesse antiutoopiate plejaadi, mille ühisisaks on Aldous Huxley «Uus kaunis maailm». Mitmed üksikasjad on Huxley'ga kogunisti samad: ühiskonnamasina hierarhiline kastikorraldus, ülitehnistsism, kunstlik seemendus, seksuaalne promiskuiteet, kunst puhtnarkootilise vahendina. Sunni-

momendi ja kultuurivaenulikkuse eriline rõhutamine meenutab meil tuntud Ray Bradbury romaani «451° Fahrenheiti», mis on omakorda tagasiviidav Huxley ja Orwelli ristmõjule. Isegi ahvi-inimese vastandus leiab eelkäija Pierre Boulle'i «Ahvide planeedis». Need nimed pole toodud süüdistamaks Kaalepit epigoonluses: ju siis oht on õhus, kui kirjanikud peavad aina sama teemat varieerima. Küll aga võib Huxley «algmudelit» rakendada kasuliku võrdlusalusena.

Huxley «mudel» on muidugi hulga detailsem, kuid näidend ei saakski siin võistelda, ja «põhijoonise» jaoks piisaks ka vähestest tunnustest. Olulisem vahe on selles, et Huxley silmis kujutas tema tehismaailm reaalselt ohtu, üsna loogilise isearenemise teel tekkinud süsteemi. Veel enam — ka intellektuaalselt nägi ta siin tõsiselt vastast, tunnistades tema tugevaid külgi nii terviksüsteemi seisukohalt (sisekonfliktide puudumine, «masinavärgi» tõrgeteta ringiliikumine, iseenda pidev taastootmine) kui ka üksikinimese suhtes (etteprogrammeeritud tarvete viivitamatu rahuldamine). Huxley tehismaailma inimesed on oma eluga rahul ja pilt kaas-aegsest inimese elulaadist äratav neis ainult võõrastust. «Uus kaunis maailm» tõuseb filosoofilise probleemromaaniga tasemele just sellega, et püstitab lõpuks võrdvõimsa alternatiivi; kas valida õnn (s. t. piiratud rahulolu oma seisukorraga) või teadmine (millele paratamatult kaasneb rahulolematuse oma piiratusena).

Kaalep nagu tahtnuks samuti hoiatada tõsise ohu eest, pole aga julgenud või suutnud vastasele kaarte kätte anda. Mehaaniline, ilma tunneteta maailm näis talle ilmselt nii vastuolus inimloomusega, et kogu asi kukub välja pentsik-jabura ahviveiderdusena. Kuidas see paha maailm tekkis või püsib, jätab Kaalepi inimesuseoptimism seletamata. Et inimesed on kõik väga kenad ja ainult sunni või inertsitõttu ahvimängu kaasa teevad, näeme ideedraama asemel maskijanti. Ja pruugib ainult *vox populi ex machina* kõvasti hüüda «Maha tehnika-ahvid!», kui paha kaardimajake ongi hunnikus, sest selleks tuleb ainult ahvimaskid eest ära võtta. Ainukesed, kes vendlusorgiast välja jäävad, on vulkanoloogilaboratooriumi peapsühholoog Lucifer ja psühhotehniline kontrolör ehk teiste sõnadega nuhk. Luciferile kui kuradile oleks üleüldise headuse amnestia muidugi viimaseks teotuseks, et aga too armetu nuhk sellest ilma jäetakse, teeb amnestia enda naeruväärseks.

Niisiis saab Kaalep kurja probleemist lahti sel teel, et paneb kõige eest vastutama kuradi. Kuna aga sellises rousseau'likus optimismis puudub koht vanale patujuurikale, jääb ka Lucifer paljalt dekoratiivkuradiks. Tema koht näidendis on üsna segane: ühelt poolt oleks ta nagu paha masinavärgi tagantkäivitaja, teisalt, vastavuses moderniseeritud piiblimüüdiga, viib tema õunavein Aadama ja Eeva «pattulangemisse», mis tulemusel neist saavad inimesed, m. o. t. t. On iseloomulik, et kui piiblimüüdis inimeseks-saamine tähendas hea ja kurja tundmaõppimist, siis Kaalep lihtsustab selle sisuka metafoori ainult suure portsjoni hea tundasaamiseks (lisaproduktina kinkides küll päris toreda luuletuse). Niipalju kui Aadamal-Eeval hea ja kurja eristamist vaja läks, olid neil lollikindlad vormelid algusest peale olemas: arvestus ja ahvsus = halb, armastus ja inimsus = hea. Üldse on piiblitegenda näidendis puht-butafoorsed rakendused, andmata mingit sügavamat tagaplaani (võrreldagu kas või müütoloogia sissetöötlust Updike'i «Kentauris»).

Paha masinavärk jääb nõnda siis ebamääraselt õhku rippuma, ideede võitlus ei tule Aadama lollikindlate vormelite juures kõne allagi, ja kõige rohkem, milles ülejäänud, esialgu ahvsusest ärkamata tegelaskonda süüdistada võib, on pisuke konformismipatt. Ja nii kisub lugu algse ideedraama asemel tuttavasse komöödialiiki, kus kaks noort inimest tahavad paari minna, aga papade-mammade ja onude-tädide pentsikult vanamoelised arusaamad on risti ees. Aadama kõnepruuk peabki vist kujutama tänapäeva nooruse väliselt rohmakat, aga teadagi tervet ja ausat väljendusviisi. Ainult et see kõnepruuk ja sellega seotud kujutlused on jällegi pärit kirjanduslikust laiatarbefondist.

Kui Luciferi mõned vaimuvälgatused välja arvata, on näidendis vaid üks tege-

lane, kes suudaks mingi ideedraamale vastava intellektuaalse duelli maha pidada. See on Hamlet — väliselt vanem ja pulstunum, aga sisemiselt jälle kenamaks klanitud. Hamlet teadagi kahtleb, nagu korraliku hamleti kohus, ja mõned tema märkused Aadama bravuurse tervemõistuslikkuse vahele on päris kosutavad, ent kui vaja, siis käitub ta ikka viisaka inimesena, mõõndes vabandavalt, et vahel ei saa lahti tundest, nagu oleks siiski mõtet midagi teha. Praktiliselt on see Hamlet aga pensionärina elust maha kantud, ja küsimust, mismoodi olla, ta muidugi ei lahenda. Shakespeare'i Hamleti maailmakahtlus tärkas keset poliitilise mõrva plaane ja järele jäi temast hunnik laipu. Kaalepil ta selliseid inetusi ei tee. Võib ainult kahetseda, et teda ei lasta isegi pikemalt vestelda isand Luciferiga.

«Antimantikulaatori» juhatab sisse tsitaat Karl Marxilt: «Tõsine ja tagasihoidlik! Mis kõikuvad, relatiivsed mõisted! Kus lakkab tõsidus, kus algab nali? Kus lakkab tagasihoidlikkus? Kus algab ohjeldamatus?» Iseenesest pole iga kord tõesti häda, kui puudub piir tõsise ja nalja vahel. Häda on selles, et ideedraama, maskijant ja piiblisümbolika kisuvad nagu luik, vähk ja haug eri suundadesse, selle asemel et üksteist toetada. Kogu näidend on nagu juhuslikult kokku lapitud. Ja kui algkavatsuseks oli ideeline rünnak «antimaailma» vastu, siis saagis Kaalep oma ülioptimismiga läbi sama oksa, millelt valmistus jutlust pidama. Ning selles peitub rohkem kui «tehniline» viga. Need kurjad jõud, mida tema kuskilt ei leia, on kahjuks liigagi olemas. On inimeses, on tema loodud süsteemides. Kui Adam ja Eeva tundmispuu vilju mekkisid, itsitas madu: «Kibe, kibe!»

* * *

Kui Kaalepi näidend pidi ründama autorile põhialustes vastuvõetamatut «anti-maailma», siis Juhan Smuul tegeleb «Pingviinide elus» oma konkreetsemate antipaatiade loomaaiaga. Pingviinia sulgkatete all paistavad selgesti meie maailma esindajad, ja maskeraadi lõbu on eeskätt selles, kuidas tuttavad nähtused ornitoloogilistes terminites välja näevad, ehk mängus «*who is kto*». Smuul ekspluateerib kuendat kontinenti üldiselt samas vaimus kui Anatole France; motoga Erasmuselt viitab ta ka narrikirjanduse traditsioonile. Pingviinia ööklubis näeme niisiis kaasaja narruste revüüd — koos antistriiptiisiga.

Kuna «Pingviinide» tehismaailm ei ole mõtledraama tinglik «ideaalne ruum», mis defineeriks suhtelise iseseisvusega omaenda tervikluse ja reeglid, vaid «selle maailma» maskeering, tundub loomulik hinnata näidendit selle järgi, kui sügavalt autor «seda maailma» näeb. Arvestades muidugi, et tegu on just narruste maskeraadiga, kus kehtivad omad kõverpeegelduse seadused. Ka Anatole France kasutas ju Prantsusmaa ajalugu ainuüksi pilamiseks. Ent tema satiirilised üldistused haarasid kogu tsivilisatsiooni, Smuuli ligema sihiga satiiris torkab aga konkreetne vastavus ja mittevastavus teravasti silma.

Nagu mainitud klassikud, vaatab Smuulgi sedasinast maailma kord ja igavesti antud «terve mõistuse» kõrgusest, ja siinsed narrused paistavad temalegi igavese inimtobeduse sünnitustena. Kõik kemplemised ja konfliktid laval johtuvad sellest, et tegelased on: esiteks — lollid, teiseks — veel kord lollid, ja kolmandaks — häbitud demagoogid. Juba näiteplatsi kirjelduses loeme, et baaris valitseb «filosofeerimisele kallutav õhkkond, milles mõeldakse välja oma maailm ja tema probleemid, mida hiljem raevukalt kaitsakse siinsamas teiste poolt väljamõeldud maailmade ja probleemide vastu». Suur-Pingviinia šovinistide ja Adélie natsionalistide kohta teatab erapooletu, «allpool tülisid» seisev Baarimees, et «ühed on suured, teised väikesed, kuid [— —] lollus teeb nad võrdseks». Aisbergide ja «Uuestisünni» poiste kohta lausub sama autoriteet, et «nende vahel pole mingeid vastuolusid» ja mõlemad «saavad ühist asja eelkõige kaitsta sellega, et annavad üksteisele nokaga kuklasse». Ka Aisbergide juhtiv ja peaga tegelane kurdab:

momendi ja kultuurivaenulikkuse eriline rõhutamise meenutab meil tuntud Ray Bradbury romaani «451° Fahrenheiti», mis on omakorda tagasi viidav Huxley ja Orwelli ristmõjule. Isegi ahvi-inimese vastandus leiab eelkäija Pierre Boullé'i «Ahvide planeedis». Need nimed pole toodud süüdistamiseks Kaalepit epigoonluses: ju siis oht on õhus, kui kirjanikud peavad aina sama teemat varieerima. Küll aga võib Huxley «algmudelit» rakendada kasuliku võrdlusalusena.

Huxley «mudel» on muidugi hulga detailsem, kuid näidend ei saakski siin võistelda, ja «põhijoonise» jaoks piisaks ka vähestest tunnustest. Olulisem vahe on selles, et Huxley silmis kujutab tema tehismaailm reaalselt ohtu, üsna loogilise iseseisnemise teel tekkinud süsteemi. Veel enam — ka intellektuaalselt nägi ta siin tõsiselt vastast, tunnistades tema tugevaid külgi nii terviksüsteemi seisukohalt (sisekonfliktide puudumine, «masinavärgi» tõrgeteta ringiliikumine, iseenda pidev taastootmine) kui ka üksikinimese suhtes (etteprogrammeeritud tarvete viivitamatu rahuldamine). Huxley tehismaailma inimesed on oma eluga rahul ja pilt kaasaegsest inimese elulaadist äratav neis ainult võõrastust. «Uus kaunis maailm» tõuseb filosoofilise probleemromaaniga tasemele just sellega, et püstitab lõpuks võrdvõimsa alternatiivi: kas valida õnn (s. t. piiratud rahulolu oma seisukorraga) või teadmine (millele paratamatult kaasneb rahulolematu oma piiratusega).

Kaalep nagu tahtnuks samuti hoiatada tõsise ohu eest, pole aga julgenud või suutnud vastasele kaarte kätte anda. Mehaaniline, ilma tunneteta maailm näis talle ilmselt nii vastuolus inimloomusega, et kogu asi kukub välja pentsik-jabura ahviveiderdusena. Kuidas see paha maailm tekkis või püsib, jätab Kaalepi inimesuseoptimism seletamata. Et inimesed on kõik väga kenad ja ainult sunni või inertsitõttu ahvimängu kaasa teevad, näeme ideedraama asemel maskijanti. Ja pruugib ainult *vox populi ex machina* kõvasti hüüda «Maha tehnika-ahvid!», kui paha kaardimajake ongi hunnikus, sest selleks tuleb ainult ahvimaskid eest ära võtta. Ainukesed, kes vendlusorgiast välja jäävad, on vulkanoloogialaboratooriumi peapsühholoog Lucifer ja psühhotehniline kontrolör ehk teiste sõnadega nuhk. Luciferile kui kuradile oleks üleilmdise headuse amnestia muidugi viimaseks teotuseks, et aga too armetu nuhk sellest ilma jäetakse, teeb amnestia enda naeruväärseks.

Niisiis saab Kaalep kurja probleemist lahti sel teel, et paneb kõige eest vastutava kuradi. Kuna aga sellises rousseau'likus optimismis puudub koht vanale patujuurikale, jääb ka Lucifer paljalt dekoratiivkuradiks. Tema koht näidendis on üsna segane: ühelt poolt oleks ta nagu paha masinavärgi tagantkäivitaja, teisalt, vastavuses moderniseeritud piiblimüüdiga, viib tema õunavein Aadama ja Eeva «pattulangemisse», mis tulemusel neist saavad inimesed, m. o. t. t. On iseloomulik, et kui piiblimüüdis inimeseks-saamine tähendas hea ja kurja tundmaõppimist, siis Kaalep lihtsustab selle sisuka metafoori ainult suure portsjoni hea tundasaamiseks (lisaproduktina kinkides küll päris toredate luuletuste). Niipalju kui Aadama-Eeva hea ja kurja eristamist vaja läks, olid neil lollikindlad vormelid algusest peale olemas: arvestus ja ahvus = halb, armastus ja inimsus = hea. Üldse on piiblitegenda näidendis puht-butaforses rakenduses, andmata mingit sügavam tagaplaani (võrreldagu kas või mütolooogia sissetöötlust Updike'i «Kentauris»).

Paha masinavärg jääb nõnda siis ebamääraselt õhku rippuma, ideede võitlus ei tule Aadama lollikindlate vormelite juures kõne allagi, ja kõige rohkem, milles ülejäänud, esialgu ahvusest ärkamata tegelaskonda süüdistada võib, on pisuke konformismipatt. Ja nii kisub lugu algse ideedraama asemel tuttavasse komöödialiiiki, kus kaks noort inimest tahavad paari minna, aga papade-mammade ja onudtädide pentsikult vanamoelised arusaamad on risti ees. Aadama kõnepruuk peabki vist kujutama tänapäeva nooruse väliselt rohmakat, aga teadagi tervet ja ausat väljendusviisi. Ainult et see kõnepruuk ja sellega seotud kujutlused on jällegi pärit kirjanduslikust laiatarbefondist.

Kui Luciferi mõned vaimuvälgatused välja arvata, on näidendis vaid üks tege-

lane, kes suudaks mingi ideedraamale vastava intellektuaalse duelli maha pidada. See on Hamlet — väliselt vanem ja pulstunum, aga sisemiselt jälle kenamaks klanitud. Hamlet teadagi kahtleb, nagu korraliku hamleti kohus, ja mõned tema märkused Aadama bravuurse tervemõistuslikkuse vahele on päris kosutavad, ent kui vaja, siis käitub ta ikka viisaka inimesena, mõõndes vabandavalt, et vahel ei saa lahti tundest, nagu oleks siiski mõtet midagi teha. Praktiliselt on see Hamlet aga pensionärina elust maha kantud, ja küsimust, mismoodi olla, ta muidugi ei lahenda. Shakespeare'i Hamleti maailmakahtlus tärkas keset poliitilise mõrva plaane ja järele jäi temast hunnik laipu. Kaalepil ta selliseid inetusi ei tee. Võib ainult kahetseda, et teda ei lasta isegi pikemalt vestelda isand Luciferiga.

«Antimantikulaatori» juhatab sisse tsitaat Karl Marxilt: «Tõsine ja tagasihoidlik! Mis kõikuvad, relatiivsed mõisted! Kus lakkab tõsidus, kus algab nali? Kus lakkab tagasihoidlikkus? Kus algab ohjeldamatus?» Iseenesest pole iga kord tõesti häda, kui puudub piir tõsise ja nalja vahel. Häda on selles, et ideedraama, maskijant ja piiblisümbolika kisivad nagu luik, vähk ja haug eri suundadesse, selle asemel et üksteist toetada. Kogu näidend on nagu juhuslikult kokku lapitud. Ja kui algkavatsuseks oli ideeline rünnak «antimaailma» vastu, siis saagis Kaalep oma ülioptimismiga läbi sama oksa, millelt valmistus jutlust pidama. Ning selles peitub rohkem kui «tehniline» viga. Need kurjad jõud, mida tema kuskilt ei leia, on kahjuks liigagi olemas. On inimeses, on tema loodud süsteemides. Kui Adam ja Eeva tundmispuu vilju mekkisid, itsitas madu: «Kibe, kibe!»

* * *

Kui Kaalepi näidend pidi ründama autorile põhialustes vastuvõetamatut «anti-maailma», siis Juhan Smuul tegeleb «Pingviinide elus» oma konkreetsemate antipaatiate loomaaiaga. Pingviinia sulgkatete all paistavad selgesti meie maailma esindajad, ja maskeraadi lõbu on eeskätt selles, kuidas tuttavad nähtused ornitoloogilistes terminites välja näevad, ehk mängus «*who is who*». Smuul ekspuuteerib kuuendat kontinenti üldiselt samas vaimus kui Anatole France; motoga Erasmuselt viitab ta ka narrikirjanduse traditsioonile. Pingviinia ööklubis näeme niisiis kaasaja narruste revüüd — koos antistriiptiisiga.

Kuna «Pingviinide» tehismaailm ei ole mõttedraama tinglik «ideaalne ruum», mis defineeriks suhtelise iseseisvusega omaenda tervikluse ja reeglid, vaid «selle maailma» maskeering, tundub loomulik hinnata näidendit selle järgi, kui sügavalt autor «seda maailma» näeb. Arvestades muidugi, et tegu on just narruste maskeraadiga, kus kehtivad omad kõverpeegelduse seadused. Ka Anatole France kasutas ju Prantsusmaa ajalugu ainuüksi pilamiseks. Ent tema satiirilised üldistused haarasid kogu tsivilisatsiooni, Smuuli ligema sihiga satiiris torkab aga konkreetne vastavus ja mittevastavus teravasti silma.

Nagu mainitud klassikud, vaatab Smuulgi sedasinast maailma kord ja igavesti antud «terve mõistuse» kõrgusest, ja siinsed narrused paistavad temalegi igavese inimtobeduse sünnitustena. Kõik kemplemised ja konfliktid laval johtuvad sellest, et tegelased on: esiteks — lollid, teiseks — veel kord lollid, ja kolmandaks — häbitud demagoogid. Juba näiteplatsi kirjelduses loome, et baaris valitseb «filosoferimisele kallutatav õhkkond, milles mõeldakse välja oma maailm ja tema probleemid, mida hiljem raevukalt kaitstakse siinsamas teiste poolt väljamõeldud maailmade ja probleemide vastu». Suur-Pingviinia šovinistide ja Adélie natsionalistide kohta teatab erapooletu, «allpool tülisid» seisev Baarimees, et «ühed on suured, teised väikesed, kuid [— —] lollus teeb nad võrdseks». Aisbergide ja «Uuestisünni» poiste kohta lausub sama autoriteet, et «nende vahel pole mingeid vastuolusid» ja mõlemad «saavad ühist asja eelkõige kaitsta sellega, et annavad üksteisele nokaga kuklasse». Ka Aisbergide juhtiv ja peaga tegelane kurdab:

«Kui see teisiti oleks, kui iga uus põlvkond ei kordaks sedasama vana viga, [— — —]oleks Pingviinia ja tema rahvas tuhat korda targem kui ta on.» Talle sekundeerib vastasrühmituse juhi, Galápagose prohveti pihtimus, kus esinevad jälle inimlikud igipahed: «Kas te ei usu, et varjatud sõjakuse võib riietada pat-sifismiks ja inimliku eitamisemaania mureks kultuuri tuleviku pärast? Kõige tavalisem sisemine toorus võib ülle panna printsiipiaalsuse musta ürbi!» Ja näidendi lõpetab «nõrga, meeletu häälega» lauldud salm: «Ja kes hullud on, riielgu oma riid — igas õiges riigis on hulle.» Nii oli, on ja jääb.

Keegi tark ütles kord, et igal inim põlvel tuleb ära kasutada üks ja sama hulk rumalust. Võib olla. Smuul näitse seda vaadet jagavat, ja kohusetundliku põrgumeistrina kütab ta oma sõimlevate vastasparteide ühtmoodi musti padasid kõiki ühesugusel tulel. Et ta seda tööd teeb hästi, vaimukuste pürotehnika raginas, ei vaja tõestamist. Et ta on lagedale toonud rea varem varjushoitud asju, on talle ekstrateene. Selle kõige eest au ja kiitust. Praegu aga heitkem pilk pürotehnika suitsukatte taha, et selgitada autori satiirilise vaatenurga laiust.

Mööngem pealegi, et inimsoo alpus on lõpmatu. Ometi ei jõua eriti kaugele lihtsa loendusega: esimene loll, teine loll, jne. Vähemalt selle pisukese täienduse võiksime ajaloolise materialismi vaimus teha, et igal ajastul on oma lolluste repertuaar ja et lõppkokkuvõttes iga ajastu väärib oma lollusi. «Pingviinide elu» näitab mitmete ümbritsevate konfliktide pahupoolt. Mis Smuul selle kohta ütleb, on enamalt jaolt õige. Ainult et konfliktid ise on siiski reaalsed ega tulene ainult tobeduse või demagoogia väljamõeldistest. Ja sellepärast libiseb Smuuli vaimukus üldiselt pealispinnal. Isegi näidendi efektnel kulminatsioon, üleüldine märterlus ja vennastumine, kujuneb ainult poolikuks võiduks. Sest ka märterluse demagoogia ei saa tekkida ilma eelnevalt kujunenud märterluse atmosfääriga, ja viimane vajab rohkem objektiivseid eeldusi kui teatud hulka «kultuuriijanalisi pingviine ja pingvinnasid».

Narr oleks Smuuli süüdistada, et ta pole oma probleeme täies keerukuses esitanud, veel vähem lahendanud. Autori suhtumist maailma sasipuntrasse on tunda kaudseltki. Ja «Pingviinidest» läheb tervenisti läbi poolteadlik vajadus asju lihtsustada. Ka on Smuul sisse toonud rea kõrvalisemaid antipaatiid, mis näidendit tarbetult paisutab ja konfliktsete põhirühmade käsitlust segab. Kandilise munaga mamma ja tema huligaanne pisipoju on aga antud kujul puhtkirjanduslik stamp.

Smuul on läbinisti emotsionaalne ja publitsistlik-poleemiline autor, kellel must ja valge seisavad selgesti lahus. Talle on tähtis eneseväljendus, «otsene väärtustamine», otsene kontakt lugejaga, ja see sunnib teda alatihti enda nimel teosesse vahele segama. Esituslaadi pidev muutmine, kirjanduslike tinglikkuste murdmine, enese-lugeja-teose vahekordade lakkamatu selgitamine võinuks teha temast koguni «modernse» eksperimenteerija, kui tal kunagi oleks jätkunud aega ja tahtmist uurida kirjanduslike võtete eriomaseid seaduspärasusi. Smuul aga kasutab iga võtet ainult juhuülesandes, ammendamata selle võimalusi. Ja kuigi väljendumisvajadus annab tema eklektilisele laadile loomulikkust, mida ka paljud püüdlidud vormiarvestajad ei saavuta, ei tohi märkamatuks jääda sellise laadi teatud pealiskaudsus, võimaluste raiskamine. Nii toob Smuul «Polkovniku leses» lisaks Autorile kirjanduslikust köögipoolest esile veel Remargi, ei mõista tollega aga edaspidi midagi peale hakata.

Seetõttu on Smuulil raskusi kirjanduslikus mõttes objektiivsemate esituslaadidega. «Muhu monoloogides», kus jutustajad on talle sümpaatsed, lood lühikesed ja abiks folkloori traditsioon, saab ta ümberkehastumisega hästi hakkama. «Pingviinid» on aga pikk ja kirju asi ning seekord ei ole Smuul draamavormi objektiivsusse vahele seganud. Ka puudub laval tema positiivne poolus. Kuna enamiku kommentaare saame Baarimehe või teiste ööklubi funktsioneerimisega seotud isendite kaudu, võib jääda koguni mulje, et autor jagab nende allpool-tüülsid künismi.

Nii see päris ei ole, kuigi pettunud romantikuna on Smuul astunud paar sammukest sedagi rada.

«Peale teie on olemas veel normaalsed pingviinid,» ütleb üks kelner kraaklejatele. Kus lakkab siis normaalsus, kus algab hullus, kus on Smuuli sümpaatiate ja antipaatiatide veelahe? Neid vastandpooluseid võiks märkida sõnadega «tõsised (töö)-inimesed» ja «(pretensioonikad) tühi-inimesed». Esimesel poolel on kõik tõsine, tõeline, ehtne, inimlik; teisel — tühine, ebatõeline, teeseldud, egoistlik. Üldiselt on see matsi ja vurle klassikalise paari variant, ehkki mitte linna ja maa vastanduse baasil. Kui inimesel on millegagi tõi taga, siis vaatab Smuul tema puudusi muheda huumori või vähemasti mõistmisega, kui aga puudub see tõsine osavõtt elust, ei heida ta mingit armu. Ei ole põhjust väita, nagu puuduks Smuuli vastandpaaridel oma rakendusala. Kuid suuremat osa selle maailma segastest asjadest sel viisil selgeks ei võlu. Kus Smuul oma vastandustega hästi läbi tuleb, on uuemale rahvaluulele ja rahvaraamatule lähedased asjad, sest neis on juba ootuspäraselt kõik parasjagu selgeks jagatud, ja siin võib ta ka «valgusepoolust» poolmüües idealiseerida-romantiseerida. Üldse on Smuulil uema folklooriga väga kodused suhted, ja sel baasil on ta andnud eesti rahvale ka hea rahvusliku westerni — «Kihnu Jõnni». Western on meil küll kahtlase maiguga sõna, aga kui mõned puhtameerikalikud ja kommertslikud jooned maha arvata, saame ausa rahvalike ideaalidega folkloorižanri, mis täidabki praegu ülemaailmselt endise rahvaraamatu funktsioone. Mere- ja kauboiromantika tuginevad põhiliselt samadele vajadustele ning ideaalidele, ja tasuks üldse uurida, kuidas merel on tulnud täita eesti kirjanduses sama funktsiooni, mis ameeriklaste preerial — sest kus mujal sai eesti mees näidata oma vastupidavust, nutikust ja sooja südant kui mitte mereohtudes. On ainult kasulik meeles pidada selliste lugude müütilist laadi. Sest niipea kui lahkuda folklooriselt pinnalt, võivad seda sorti lihtsatest jaotustest saada mitte probleemide lähendamise ja lahendamise vahendid, vaid kõlavahäälne seisukohavõtt kujuneb probleemi vältimise teeks. Halvemal juhul «rahffalikkuse» vormiks.

«Pingviinides» on Smuul võtnud tõesti rasked, kaugelt lahendamata sotsiaalsed probleemid, ent pole siin suutnud vältida lihtsustamist. Ebakõla ilmub eriti seal, kus ta on kuidagimoodi püüdnud näidendi pseudomaailmale vastandada tõelist inimlikkust. Mõtlen siin näiteks Kirri ja Graacki armuavaldusi, millega liitub Baarimehe manitsus Graackile. Need on kirjutatud just toonis, millega oleme harjunud seostama Smuuli ja tema «tõeliste inimeste» lüürilisi südamepuistamisi. Antud kontekstis tuleb aga välja hoopis autoparoodia, sest sõnad ei istu sugugi rollidega, mis neil tegelastel näidendis täita. Kõigi kolme eesmärgiks on ju ööklubi edukas tegutsemine, seega just selline rahuarmastav õhkkond, mille üle irvitab vennastumisorgia. Neile tegelastele sobib ainult künism, ja katse sellelt «tõelisele heale» ümber lülitada kukub läbi. Rõhutades veel, et Smuuli «hea» oleks antud kontekstis illusoorne lahendus.

Veel suurem ebaklapp tekib seoses polaarrebastega. Mille eest võiks Smuul hoiatada seda seltskonda, kus kõik on talle antipaadne? Vaevalt oleks meil eriti kahju, kui rebased kogu lollimaja kõigi nokkade ja sulgedega kinni pistaksid. Nii täidaksid nad ainult sedasama «poetilise õigluse» missiooni, mis Vetemaa «Illuminatsioonide» keravälk: surm on pretensioonika prääksmise palk. Või mis kombel peaks see seltskond ohule vastu astuma — kas uue vennastumisega? Praegu võib pakkuda ainult kaht lavastuslikult loogilist lahendust. Üks oleks lõpetada näidend, kooskõlas tervikuga, kahjurõõmsa sadismi vaimus. Sel juhul ei saaks rebased müüdi kanda toda reaalselt tähendust, mille Smuul neile omistab. Teine võimalus oleks anda lõpp muust etendusest erinevas laadis, mingi plakatliku formaalsusega, nagu on klassikalises valmis selge vahega eraldatud lugu ja moraal. Lõpp esitaks mitte enam lava, vaid saali kontekstis. Küll jääks seegi ainult näidendi sise-mõra väliseks kinnimätsimiseks. Smuul on teinud tubli töö, et tõi lagedale rea-

«Kui see teisiti oleks, kui iga uus põlvkond ei kordaks sedasama vana viga, [— — —]oleks Pingviinia ja tema rahvas tuhat korda targem kui ta on.» Talle sekundeerib vastasrühmituse juhi, Galápagose prohveti pihtimus, kus esinevad jälle inimlikud igipahed: «Kas te ei usu, et varjatud sõjakuse võib riietada pat-sifismiks ja inimliku eitamismaania mureks kultuuri tuleviku pärast? Kõige tavali-semine sisemine toorus võib ülle panna printsiipaalsuse musta ürbil!» Ja näidendi lõpetab «nõrga, meeleheitliku häälega» lauldud salm: «Ja kes hullud on, riielgu oma riid — igas õiges riigis on hulle.» Nii oli, on ja jääb.

Keegi tark ütles kord, et igal inimpõlvel tuleb ära kasutada üks ja sama hulk rumalust. Võib olla. Smuul näikse seda vaadet jagavat, ja kohusetundliku põrgu-meistrina kütab ta oma söimlevate vastasparteide ühtmoodi musti padasid kõiki ühesugusel tulel. Et ta seda tööd teeb hästi, vaimukuste pürotehnika raginas, ei vaja tõestamist. Et ta on lagedale toonud rea varem varjushoitud asju, on talle ekstrateene. Selle kõige eest au ja kiitust. Praegu aga heitkem pilk pürotehnika suitsukatte taha, et selgitada autori satiirilise vaatenurga laiust.

Möõngem pealegi, et inimsoo alpus on lõpmatu. Ometi ei jõua eriti kaugele lihtsa loendusega: esimene loll, teine loll, jne. Vähemalt selle pisukese täienduse võiksime ajaloolise materialismi vaimus teha, et igal ajastul on oma lolluste repertuaar ja et lõppkokkuvõttes iga ajastu väärrib oma lollusi. «Pingviinide elu» näitab mitmete ümbritsevate konfliktide pahupoolt. Mis Smuul selle kohta ütleb, on enamalt jaolt õige. Ainult et konfliktid ise on siiski reaalsed ega tulene ainult tobeduse või dema-googia väljamõeldistest. Ja sellepärast libiseb Smuuli vaimukus üldiselt pealispin-nal. Isegi näidendi efektne kulminatsioon, üleüldine märterlus ja vennastumine, kujuneb ainult poolikuks võiduks. Sest ka märterluse demagoogia ei saa tekkida ilma eelnevalt kujunenud märterluse atmosfäärита, ja viimane vajab rohkem objek-tiivseid eeldusi kui teatud hulka «kultuurijanulisi pingviine ja pingvinnasid».

Narr oleks Smuuli süüdistada, et ta pole oma probleeme täies keerukuses esitanud, veel vähem lahendanud. Autori suhtumist maailma sasipuntrasse on tunda kaudseltki. Ja «Pingviinidest» läheb tervenisti läbi poolteadlik vajadus asju lihtsus-tada. Ka on Smuul sisse toonud rea kõrvalisemaid antipaatiad, mis näidendit tar-betult paisutab ja konfliktsete põhirühmade käsitlest segab. Kandilise munaga mamma ja tema huligaanne pisipoju on aga antud kujul puhtkirjanduslik stamp.

Smuul on läbinisti emotsionaalne ja publitsistlik-poleemiline autor, kellel must ja valge seisavad selgesti lahus. Talle on tähtis eneseväljendus, «otsene väärtusta-mine», otsene kontakt lugejaga, ja see sunnib teda alatihti enda nimel teosesse va-hele segama. Esituslaadi pidev muutmine, kirjanduslike tinglikkuste murdmine, enese-lugeja-teose vahekordade lakkamatu selgitamine võinuks teha temast koguni «modernse» eksperimenteerija, kui tal kunagi oleks jätkunud aega ja tahtmist uurida kirjanduslike võtete eriomaseid seaduspärasusi. Smuul aga kasutab iga võtet ainult juhuülesandes, ammendamata selle võimalusi. Ja kuigi väljendumis-vajadus annab tema eklektilisele laadile loomulikkust, mida ka paljud püüdlikud vormiarvestajad ei saavuta, ei tohi märkamatuks jääda sellise laadi teatud pealis-kaudsus, võimaluste raiskamine. Nii toob Smuul «Polkovniku leses» lisaks Autorile kirjanduslikust kõõgipoolest esile veel Remargi, ei mõista tollega aga edaspidi midagi peale hakata.

Seetõttu on Smuulil raskusi kirjanduslikus mõttes objektiivsemate esituslaadi-dega. «Muhu monoloogides», kus jutustajad on talle sümpaatsed, lood lühikesed ja abiks folkloori traditsioon, saab ta ümberkehastumisega hästi hakkama. «Pingviinid» on aga pikk ja kirju asi ning seekord ei ole Smuul draamavormi objektiiv-susse vahele seganud. Ka puudub laval tema positiivne poolus. Kuna enamiku kommentaare saame Baarimehe või teiste ööklubi funktsioneerimisega seotud isen-dite kaudu, võib jääda koguni mulje, et autor jagab nende allpool-tüllisid künismi.

Nii see päris ei ole, kuigi pettunud romantikuna on Smuul astunud paar sammukest sedagi rada.

«Peale teie on olemas veel normaalsed pingviinid,» ütleb üks kelner kraaklejatele. Kus lakkab siis normaalsus, kus algab hullus, kus on Smuuli sümpaatiate ja antipaatiate veelahe? Neid vastandpooluseid võiks märkida sõnadega «tõsised (töö)-inimesed» ja «(pretensioonikad) tühi-inimesed». Esimesel poolel on kõik tõsine, tõeline, ehtne, inimlik; teisel — tühine, ebatõeline, teeseldud, egoistlik. Üldiselt on see matsi ja vürle klassikalise paari variant, ehkki mitte linna ja maa vastanduse baasil. Kui inimesel on millegagi tõi taga, siis vaatab Smuul tema puudusi muheda huumori või vähemasti mõistmisega, kui aga puudub see tõsine osavõtt elust, ei heida ta mingit armu. Ei ole põhjust väita, nagu puuduks Smuuli vastandpaaridel oma rakendusala. Kuid suuremat osa selle maailma segastest asjadest sel viisil selgeks ei võlu. Kus Smuul oma vastandustega hästi läbi tuleb, on uuemale rahvaluulele ja rahvaraamatule lähedased asjad, sest neis on juba ootuspäraselt kõik parasjagu selgeks jagatud, ja siin võib ta ka «valgusepoolust» poolmuiaes idealiseerida-romantiseerida. Üldse on Smuulil uuema folklooriga väga kodused suhted, ja sel baasil on ta andnud eesti rahvale ka hea rahvusliku westerni — «Kihnu Jõnni». Western on meil küll kahtlase maiguga sõna, aga kui mõned puhtameerikalikud ja kommertslilikud juoned maha arvata, saame ausa rahvalike ideaalidega folkloorižanri, mis täidabki praegu ülemaailmselt endise rahvaraamatu funktsioone. Mere- ja kauboioromantika tuginevad põhiliselt samadele vajadustele ning ideaalidele, ja tasuks üldse uurida, kuidas merel on tulnud täita eesti kirjanduses sama funktsiooni, mis ameeriklaste preerial — sest kus mujal sai eesti mees näidata oma vastupidavust, nutikust ja sooja südant kui mitte mereohtudes. On ainult kasulik meeles pidada selliste lugude müütilist laadi. Sest niipea kui lahkuda folklooriselt pinnalt, võivad seda sorti lihtsatest jaotustest saada mitte probleemide lahendamise ja lahendamise vahendid, vaid kõlavahäälne seisukohavõtt kujuneb probleemi vältimise teeks. Halvemal juhul «rahffalikkuse» vormiks.

«Pingviinides» on Smuul võtnud tõesti rasked, kaugelt lahendamata sotsiaalsed probleemid, ent pole siin suutnud vältida lihtsustamist. Ebakõla ilmub eriti seal, kus ta on kuidagimoodi püüdnud näidendi pseudomaailmale vastandada tõelist inimlikkust. Mõtlen siin näiteks Kirri ja Graacki armuavaldusi, millega liitub Baarimehe manitsus Graackile. Need on kirjutatud just toonis, millega oleme harjunud seostama Smuuli ja tema «tõeliste inimeste» lüürilisi südamepuistamisi. Antud kontekstis tuleb aga välja hoopis autoparoodia, sest sõnad ei istu sugugi rollidega, mis neil tegelastel näidendis täita. Kõigi kolme eesmärgiks on ju ööklubi edukas tegutsemine, seega just selline rahuarmastav õhkkond, mille üle irvitab vennastumisorgia. Neile tegelastele sobib ainult künism, ja katse sellelt «tõelisele heale» ümber lülituda kukub läbi. Rõhutades veel, et Smuuli «hea» oleks antud kontekstis illusoorne lahendus.

Veel suurem ebaklapp tekib seoses polaarrebastega. Mille eest võiks Smuul hoiatada seda seltskonda, kus kõik on talle antipaadne? Vaevalt oleks meil eriti kahju, kui rebased kogu lollimaja kõigi nokkade ja sulgedega kinni pistaksid. Nii täidaksid nad ainult sedasama «poetilise õigluse» missiooni, mis Vetemaa «Illuminatsioonide» keravälk: surm on pretensioonika prääksumise palk. Või mis kombel peaks see seltskond ohule vastu astuma — kas uue vennastumisega? Praegu võib pakkuda ainult kaht lavastuslikult loogilist lahendust. Üks oleks lõpetada näidend, kooskõlas tervikuga, kahjuröömsa sadismi vaimus. Sel juhul ei saaks rebased muudugi kanda toda reaalselt tähendust, mille Smuul neile omistab. Teine võimalus oleks anda lõpp muust etendusest erinevas laadis, mingi plakatliku formaalsusega, nagu on klassikalises valmis selge vahega eraldatud lugu ja moraal. Lõpp esitaks mitte enam lava, vaid saali kontekstis. Küll järeks seegi ainult näidendi sisemõra väliseks kinnimätsimiseks. Smuul on teinud tubli töö, et tõi lagedale rea

keerdsõlmi, mille kallal me vaikselt nohisedes oleme pusinud, siis aga valdas teda vist hirm, nagu nõutaks temalt nüüd ka nende lahtiharutamist, ja hädaga on ta korranud Aleksandri demagoogilist liigutust. Kuid selle eest, nagu teadis juba Hamlet, tuli Aleksandril jäädagi pragusid mätsima.

* * *

Enn Vetemaa telenäidendil on «Pingviinide eluga» paljugi ühist. Ka «Illuminatsioonide» seltskond kehastab ebareaalseid, rumalusest või demagoogiast võetud pretensioone; ka siin on neile vastandatud lihtne ja tõsine inimene; ka siin käib tühi kemplemine ähvardava ohu foonil. Tegelased kehastavad jällegi igaüks mingit kindlat pattu ja on skemaatilise groteskina allpool «reaalset» inimlikku taset. Siiski on nende psüühika «Pingviinide» omast läbitöötatum, nagu nad üldse kujutavad rohkem isiklik-üldnimlikke võltsosi kui ühiskondlikke gruppe. Seetõttu on «Illuminatsioonide» otsene sotsiaalne tähendus võib-olla väiksem, kuigi siin ei teki ka selliseid vastuolusid sotsiaalse ja üldnimliku pahe eristamisel nagu Smuuli juures. Et positiivne poiss on näidendis sees ja mõned patused jõuavad meelearanduse läbi inimlikkuseni tõusta, võib selle seltskonna saatus leida koguni kaasatundmist ja lõpu hoiatus kujuneda mõjuvamaks kui Smuulil. Demagoogia probleem, mis ka «Pingviinides» on keskne, ei ole Vetemaal muide sugugi nõrgemini läbi töötatud. Ta annab koguni arvestatava lisaaspekti: siin keerutavad demagoogid seni, kuni nad ka lihtsa inimese ära hullutavad, ja kui juba see nende sõnade järgi käima hakkab, on katastroof käes.

Niisiis on tegu allegoorilise plakatiga, mis peab hoiatama kergemeelse suhtumise eest keravälgusse. «Illuminatsioonide» papist ja traadist mudeltegelased ei lase Vetemaal rakendada oma täit annet: ta on vaimukas ja läbinägev, aga puuduvad võimalused «sissenägemiseks». Oma satiirilise laadiga jätkab näidend rohkem «Monumendi» kui «Pillimehe» liini. Tegelikult kujutabki kogu lugu arendust ühele lausele, mille Sven Voore pillab «loomuliku inimese teooriat» esitades: «paljud meist [— — —] tahavad miskipärast näida teistsugused, kui nad seda tõeliselt on.»

Ehtsa ja ebaehtsa vaherkord on Vetemaad huvitanud algusest peale. Tema varasemates luuletustes oli teadlikku teatraalsust, aga just poosist teadlik-olemise läbi ka selle eneseirooniline ületamine. Kogu probleem on üsna seestpoolt nähtud, teesk-lusvõimaluste lõpmatus läbi tajutud, mõistetud, et kõige intiimsemadki tunded võivad olla tühise eneseupitamise või mugava äraelamise vahendiks («Illuminatsioonides» Kannataja ning Elupõletaja roll ja Klassiku maailmapõlgus), niisamuti nagu intellektuaalselt laitmatud filosoofilised «eluhoiakud» (Kõnemees oskab õigustada iga positsiooni, talle aga on tähtis ainult suupruukimisest saadav tulu). Ja Vetemaale on teada ka see, et mingil tasemel muutuvad ehtne ja ebaehtne, rollis olemine ja rolli mängimine eristamatuks. Ka meisterteeskleja Sven Voore ei suuda otsustada, kui palju see Ain Saarma «loomulik inimene» temalt endalt vereülekanet sai. Alles Aini kuradi-loo järel tunneb ta, et pole nagu midagi rääkinudki, sest polegi midagi rääkida. «See oli valus kadetus... Päike läbi poolkinniste või suletud silmade, mõned lõhnad, mõtted värvidest, parimal juhul vana pööning ning tolmune mängutões — ja see oli ka kõik, mida mina omaks võisin nimetada.» Ja kui nüüd nendegi tõesti-olemise hetkede hulgast hakata otsima oma «tõelist mina», siis jõutaks Eneseotsija naeruväärsusteni.

«Ning üldse on need keerulised enamasti eneseimetlejad. Neil puudub häbitunne,» ütleb «Väikese reekviemi» Aarne. Ta ütleb seda küll eeskätt mõtete tõrjumiseks, aga mitte ainult sellepärast. Veel enam kui «Pingviinid» kujutab Vetemaa näidend endast intelligentsi enesekriitikat. Mainitagu ettehaaravalt, et sama funktsioon on «Phaethonis» Epaphusel ja hoopis teisel tasemel ka «Tuhkatriinumängu»

Peremehel. Kuigi «Illuminatsioonide» tegelased ei paku üksikult võetuna eriti sügavaid üldistusi, annavad nad ühtekokku üsna hea läbilõike neist võimalustest, mis intelligendil sotsiaalse ja isikliku demagoogia tegemiseks on.

Näidendi «loomulik inimene» Bernhard on täiesti tinglik kuju, teesklukselise puhas eifus. Väliselt tuletab ta meelde Ain Saarmat, olles konstrueeritud samal põhimõttel — ilmetu välimus, kuldne sisu; ja see on jällegi negatiivsete tegelaste valemil lihtne ümberkeeramine. Ka Ain oli eeskätt Sveni vastandosa, see, mis Svenil puudus; tema oma ürgse loomistungiga oli skulptorina «töelises rollis», Sven aga, kes tegelikult huvitus matemaatikast ja ilukirjast, «ebarollis». Lihtsa hea ideaalkehastused, seekord vararenessansliku puhtusejanu stiliseeringutena, on ka Ruuben Pillimehe pörguringe valgustavaks kiireks: nõnda talumaja igirahu pärast Karriku surma, nõnda Lea raamatu lõpus. Viimasel puhul võtab romaan isegi ohtlikult sentimentaalse tooni, ja kuigi seda saab osalt vabandada mina-jutustaja iseloomuga, kipub lõpu paratamatu tähenduslik markeeritus kahjustama kogu teost. «Väike reekviem» on eelmistest romaanidest tunduvalt nõrgem, selle tegelased (ka mina-jutustaja) jäävad ähmasteks visanditeks; olgu aga lohutava kõrvalvoorusena mainitud, et «positiiv» Heiki on eelmistest natukegi elusam.

Vetemaa tugevaks küljeks, mille poolest ta meie noorte prosaistide hulgas on peaaegu ainulaadne, on psühholoogilise sissenõgemise võime, huvi inimest tagantõukavate jõudude ja motiivide vastu. Valtoni alaks on kujunenud abstraktselt loogilise paradoksid — kas liikumisvõimetult jäiga «süsteemsuse» või liigagi paindliku kasuistika näol — ja keskseks saanud sõnalise demagoogia kriitika (mõellen jällegi nii sotsiaalset kui «isiklikku» demagoogiat, ja suutmata võita kiusatuset anda omapoolne panus «valtonianasse», mainiksin siinkohal, et eesti kirjanduses ei leidu lõikavamalt eksistentsialistliku poosi väljanaanermist kui näiteks Viktori mõtisklused «Karussellis» või «Peaparandus»). Undi proosa tegeleb valdavalt aistingute ja tunnetega, lüürilise eneseväljendusega. Vetemaa ühendab mõistuse- ja tunde poole ning vaatab oma tegelasi iseseisvate, omaette eluga inimestena. See ei ole öeldud kiitmaks teda teiste arvel, sest järjekindel «ühekülgsus» on sama seaduspärane kirjanduslik tee kui püüe haarata võimalikult kõiki aspekte, ometi näib «Pillimehe» laad mulle kõige arenguvõimelisemana.

Selline psühholoogiline motiivide eritlus eeldab vastandite olemasolu ja teineteiseks ülemineku tunnustamist. «Monument» sellist eritelu veel väga ei võimaldanud, sest kõige oma küünilise läbinägelikkuse juures ei julgenud Sven Voore minna eneseanalüüsis kaugemale ebalevast kahtlusest oma andekuse suhtes. Teatud lihtsustusega võib öelda, et «Pillimees» algab punktist, kus «Monument» lõppes, nimelt Toonelti küsimusest Svenile: «Huvitav oleks teada, misuke on teie enesetunne.» Alles «Pillimees» on seda tüüpi romaan, mida eesti kirjanduses on haruharva olnud, nimelt moralisti kirjutatud romaan — mõistes moralisti ah inimest, kes uurib «seestpoolt» hea ja kurja psühholoogilist mehaanikat, nende kokku- ja lahku-elu, erinevalt moraliseerijast, kes kasutab kurja kategooriat põhiliselt selleks, et seda parajast kaugusest hurjutada ja enda hea-poolel-seismist deklareerida (viimastest pole meil kunagi puudust tuntud). Ja nagu ehtsa ning ebaehtsa puhul, nii tuleb ka hea ja kurja lahkamisel tunnistada, et mingis punktis muutuvad need vastandid eristamatuks. «Pillimehe» (ja osalt «Väikese reekviemi») huvi koondub selle saatusliku eksisammu, selle «algõuke» väljaselgitamisele, millest peale inimese elu juba inertsil mõjul ummikrada liigub. See moment jääb alati lõplikult tabamata, nagu jääb selgitamata ka see, kuipalju oli eksisamm inimese enda valiku süü ja kuipalju temast sõltumatute tegurite otsustada. Siit tuleneb Vetemaale omane inimelu määramatuse, sisemise ebakindluse, juhuse ja irratsionaalse momendi tunnistamine. Ja sellepärast asendub analüüs tihti assotsiativsete ja sümbolsete kujunditega; sellepärast on Vetemaa proosas omal kohal «kummaline», otseselt seletamatu detail. («Pillimehes» analüüsiv moment ei lähe siiski nii kau-

keerdsõlmi, mille kallal me vaikselt nohisedes oleme pusinud, siis aga valdas teda vist hirm, nagu nõutaks temalt nüüd ka nende lahtiharutamist, ja hädaga on ta korranud Aleksandri demagoogilist liigutust. Kuid selle eest, nagu teadis juba Hamlet, tuli Aleksandril jäädagi pragusid mätsima.

* * *

Enn Vetemaa telenäidendil on «Pingviinide eluga» paljugi ühist. Ka «Illuminatsioonide» seltskond kehastab ebareaalset, rumalusest või demagoogiast võetud pretensioone; ka siin on neile vastandatud lihtne ja tõsine inimene; ka siin käib tühi kemplemine ähvardava ohu foonil. Tegelasel kehastavad jällegi igaüks mingit kindlat pattu ja on skemaatilise groteskina allpool «reaalset» inimlikku taset. Siiski on nende psüühika «Pingviinide» omast läbitöötatum, nagu nad üldse kujutavad rohkem isiklik-üldnimlikke võltsosi kui ühiskondlikke gruppe. See-tõttu on «Illuminatsioonide» otsene sotsiaalne tähendus võib-olla väiksem, kuigi siin ei teki ka selliseid vastuolusid sotsiaalse ja üldnimliku pahe eristamisel nagu Smuuli juures. Et positiivne poiss on näidendis sees ja mõned patused jõuavad meelega paranduse läbi inimlikkuseni tõusta, võib selle seltskonna saatust leida koguni kaasatundmist ja lõpu hoiatus kujuneda mõjuvamaks kui Smuulil. Demagoogia probleem, mis ka «Pingviinides» on keskne, ei ole Vetemaal muide sugugi nõrgemini läbi töötatud. Ta annab koguni arvestatava lisaaspekti: siin keerutavad demagoogid seni, kuni nad ka lihtsa inimese ära hullutavad, ja kui juba see nende sõnade järgi käima hakkab, on katastroof käes.

Niisiis on tegu allegoorilise plakadiga, mis peab hoiatama kergemeelse suhtumise eest keravälgusse. «Illuminatsioonide» papist ja traadist mudeltegelased ei lase Vetemaal rakendada oma täit annet: ta on vaimukas ja läbinägev, aga puuduvad võimalused «sissenägemiseks». Oma satiirilise laadiga jätkab näidend rohkem «Monumendi» kui «Pillimehe» liini. Tegelikult kujutabki kogu lugu arendust ühele lausele, mille Sven Voore pillab «loomuliku inimese teooriat» esitades: «paljud meist [— — —] tahavad miskipärast näida teistsugused, kui nad seda tõeliselt on.»

Ehtsa ja ebaehtsa vahekord on Vetemaal huvitanud algusest peale. Tema varasemates luuletustes oli teadlikku teatraalsust, aga just poosist teadlik-olemise läbi ka selle eneseirooniline ületamine. Kogu probleem on üsna seestpoolt nähtud, teesklusvõimaluste lõpmatus läbi tajutud, mõistetud, et kõige intiimsemadki tunded võivad olla tühise eneseupitamise või mugava äraelamise vahendiks («Illuminatsioonides» Kannataja ning Elupõletaja roll ja Klassiku maailmapõlgus), niisamuti nagu intellektuaalselt laitmatud filosoofilised «eluhoiakud» (Kõnemees oskab õigustada iga positsiooni, talle aga on tähtis ainult suupruukimisest saadav tulu). Ja Vetemaal on teada ka see, et mingil tasemel muutuvad ehtne ja ebaehtne, rollis olemine ja rolli mängimine eristamatuks. Ka meisterteeskleja Sven Voore ei suuda otsustada, kui palju see Ain Saarma «loomulik inimene» temalt endalt vereülekanet sai. Alles Aini kuradi-loo järel tunneb ta, et pole nagu midagi rääkinudki, sest polegi midagi rääkida. «See oli valus kadetus... Päike läbi poolkinniste või suletud silmade, mõned lõhnad, mõtted värvidest, parimal juhul vana pöõning ning tol-mune mängutõus — ja see oli ka kõik, mida mina omaks võisin nimetada.» Ja kui nüüd nendegi tõesti-olemise hetkede hulgast hakata otsima oma «tõelist mina», siis jõutaks Eneseotsija naeruväärsusteni.

«Ning üldse on need keerulised enamasti eneseimetlejad. Neil puudub häbitunne,» ütleb «Väikese reekviemi» Aarne. Ta ütleb seda küll eeskätt mõtete tõrjumiseks, aga mitte ainult sellepärast. Veel enam kui «Pingviinid» kujutab Vetemaa näidend endast intelligentsi eneskriitikat. Mainitagu ettehaaravalt, et sama funktsioon on «Phaethonis» Epaphusel ja hoopis teisel tasemel ka «Tuhkatriinumängu»

Peremehel. Kuigi «Illuminatsioonide» tegelased ei paku üksikult võetuna eriti sügavaid üldistusi, annavad nad ühtekokku üsna hea läbilõike neist võimalustest, mis intelligendil sotsiaalse ja isikliku demagoogia tegemiseks on.

Näidendi «loomulik inimene» Bernhard on täiesti tinglik kuju, teeskluse puhas eitus. Väliselt tuletab ta meelde Ain Saarmat, olles konstrueeritud samal põhimõttel — ilmetu välimus, kuldne sisu; ja see on jällegi negatiivsete tegelaste valemil lihtne ümberkeeramine. Ka Ain oli eeskätt Sveni vastandosa, see, mis Svenil puudus; tema oma ürgse loomistungiga oli skulptorina «tõelises rollis», Sven aga, kes tegelikult huvitus matemaatikast ja ilukirjast, «ebarollis». Lihtsa hea ideaalkehastused, seekord vararenessansliku puhtusejano stiliseeringutena, on ka Ruuben Pillimehe pörguringe valgustavaks kireks: nõnda talumaja igrahu pärast Karriku surma, nõnda Lea raamatu lõpus. Viimasel puhul võtab romaan isegi ohtlikult sentimentaalse tooni, ja kuigi seda saab osalt vabandada mina-jutustaja iseloomuga, kipub lõpu paratamatu tähenduslik markeeritus kahjustama kogu teost. «Väike reekviem» on eelmistest romaanidest tunduvalt nõrgem, selle tegelased (ka mina-jutustaja) jäävad ähmasteks visanditeks; olgu aga lohutava kõrvalvõrusena mainitud, et «positiiv» Heiki on eelmistest natukegi elusam.

Vetemaa tugevaks küljeks, mille poolest ta meie noorte prosaistide hulgas on peaaegu ainulaadne, on psühholoogilise sissenägemise võime, huvi inimest tagantõukavate jõudude ja motiivide vastu. Valtoni alaks on kujunenud abstraktselt loogilise paradoksid — kas liikumisvõimetult jäiga «süsteemsuse» või liigagi paindliku kasuistika näol — ja keskseks saanud sõnalise demagoogia kriitika (mõtlen jällegi nii sotsiaalset kui «isiklikku» demagoogiat, ja suutmata võita kiusatust anda omapoolne panus «valtonianasse», mainiksin siinkohal, et eesti kirjanduses ei leidu lõikavamalt eksistentsialistliku poosi väljanaermist kui näiteks Viktori mõtisklused «Karussellis» või «Peaparandus»). Undi proosa tegeleb valdavalt aistingute ja tunnetega, lüürilise eneseväljendusega. Vetemaa ühendab mõistuse- ja tunde poole ning vaatab oma tegelasi iseseisvate, omaette eluga inimestena. See ei ole öeldud kiitmaks teda teiste arvel, sest järjekindel «ühekülgusus» on sama seaduspärane kirjanduslik tee kui püüe haarata võimalikult kõiki aspekte, ometi näib «Pillimehe» laad mulle kõige arenguvõimelisemana.

Selline psühholoogiline motiivide eritlus eeldab vastandite olemasolu ja teineteiseks ülemineku tunnustamist. «Monument» sellist eritelu veel väga ei võimaldanud, sest kõige oma küünilise läbinägelikkuse juures ei julgenud Sven Voore minna eneseanalüüsis kaugemale ebalevast kahtlusest oma andekuse suhtes. Teatud lihtsustuga võib öelda, et «Pillimees» algab punktist, kus «Monument» lõppes, nimelt Toonelti küsimusest Svenile: «Huvitav oleks teada, misuke on teie enesetunne.» Alles «Pillimees» on seda tüüpi romaan, mida eesti kirjanduses on haruharva olnud, nimelt moralisti kirjutatud romaan — mõistes moralisti ah inimest, kes uurib «seestpoolt» hea ja kurja psühholoogilist mehaanikat, nende kokku- ja lahku-elu, erinevalt moraliseerijast, kes kasutab kurja kategooriat põhiliselt selleks, et seda parajast kaugusest hurjutada ja enda hea-poolel-seismist deklareerida (viimastest pole meil kunagi puudust tuntud). Ja nagu ehtsa ning ebaehtsa puhul, nii tuleb ka hea ja kurja lahkamisel tunnistada, et mingis punktis muutuvad need vastandid eristamatuks. «Pillimehe» (ja osalt «Väikese reekviemi») huvi koondub selle saatusliku eksisammu, selle «algtoke» väljaselgitamisele, millest peale inimese elu juba inertsil mõjul ummikrada liigub. See moment jääb alati lõplikult tabamata, nagu jääb selgitamata ka see, kuipalju oli eksisamm inimese enda valiku süü ja kuipalju temast sõltumatute tegurite otsustada. Siit tuleneb Vetemaale omane inimelu määramatuse, sisemise ebakindluse, juhuse ja irratsionaalse momenti tunnistamine. Ja sellepärast asendub analüüs tihti assotsiativsete ja sümbolsete kujunditega; sellepärast on Vetemaa proosas omal kohal «kummaline», otseselt seletamatu detail. («Pillimehes» analüüsiv moment ei lähe siiski nii kau-

gele kui võimalik, ja see on üks põhjusi, mis sunnib romaani hindama ennemini arengutendentsi näitajana kui omaette saavutusena.) Vetemaa kurjusesümbolites on alateadlikku, painajalikku mõju. Selline on Aini kurat «Monumendis», kassid «Pillimehes», timuka ja kummituste kordusmotiivid kummaski. Niisamuti mõjub see arusaamatuseni võigas sisemine pimedus, tobe kurjus, mis töötab kellamehanismi usinusega või siis vabaneb loomaliku äkkraevuna nagu «Reekviemi» Johhanneses. Vetemaa tegelaste hingeseisundite skaala ulatub sellest, mida «Reekviem» nimetab «häbiks, et olemas olen», ja hommikuse «Centrali» «end ise kannatama määranud maailmast» tolle kosmilise üks-kõiksuse momendini, kui Aarne pärast Heiki surma kellatornis istub.

«Illuminatsioonide» ratsionalistlik satiir jääb sotsiaalsele tähendusele vaatamata kergemaks kõrvaltööks, sümpaatiate ja antipaatiate lihtsaks deklaratsiooniks. Ideali probleem, millest juba juttu olnud, kujuneb muide Vetemaa arengus tõenäoselt üsna teravaks küsimuseks. Nagu suurel moralistil Baudelaire'il, nii on temagi maailmas kurat palju reaalsem kui jumal. Kuid Baudelaire oli siiski religioosne luuletaja, kelle jaoks eksisteerisid mõlemad poolused, spliin ja ideaal. Vetemaa tunneb moralistina loomulikult huvi religiooni vastu, mis aastatuhandeid on hea ja kurja probleemiga tegelnud, kuid teab ka, et see prohvet Jesaja ilus rahumaailm, mille pastor Jakob hädade vastu abiks kutsub, on illusoorne. Ja ometi on tema «loomuliku hea» kehastused, need Kristuse-ideaali lahjendatud variandid, otsekui tollest maailmast võetud. Need hädaga haaratud ölekõrrekesed kurja vastu muidugi ei aita. Kust kohalt seda reaalselt vastujõudu leida, jääb mõistagi Vetemaa enda otsida. Kõrvaltsoovitajal on siin vaevalt midagi kasulikku öelda. Kui oskakski midagi öelda.

* * *

Pärast kriminaal-melodraamat «See maailm või teine» on «Phaethon, Päikesepoeg» Mati Undile tubliks edasisammuks draama alal. Ent ka «Phaethonis» on küsitavusi, ja see torkab eriti silma nüüd, kus «Tuhkatriinümängu» näol on kõrvutada mitmeti lähedane teos. Mõlemad näidendid tuginevad eelnevalt antud legendile: «Phaethon» on selle sündmuste ümber- ehk teisitimänguks, «Tuhkatriinu» järelmänguks. Mõlemas keskendub huvi peategelase-üksikisiku probleemidele, mõlemas võtavad need kosmilis-eksistentsiaalse kujud. Näiliselt tahavad nii Phaethon kui Prints teada saada tõde, tegelikult ei ole see aga üksipuha milline tõde. Neid huvitab ainult selline tõde, mis võiks anda neile elu mõtte. Mitte tõde, vaid oma koht, oma osa elus on nende eesmärk. Ja otsivad nad seda vastupidistest eeldustest lähtudes.

Lüürilise talendina on Undil juba vormilisi raskusi draama objektiivsusega: tema tegelased on kas autori eneseväljenduse kandjad või lihtsad karikeeringud. Ent «Phaethoni» küsitavused on seotud eeskätt selle kõhklusega eluvaates, mis läheb läbi kogu Undi loomingu. Seda ja mitmeid teisi asju on osalt juba puudutanud Marju Lauristin oma Undi-analüüsis («Noorus» 1967, nr. 11). Toetudes põhiliselt «Elu võimalikkusele kosmoses», määratleb ta pooluseid, mille vahel Undi sümpaatia kõigub, kui «mehelikku maksimalismi, püüdu enese sirgjoonelisele maksmapanekule» ning «naiselikku instinktiivset alalhoidlikkust, emotsionaalselt terviklikku suhet tegelikkusega»; sünonüümse paarina esineb «ideeline võitlus» versus «väikesed rõõmud». Undi tundlikkus oma põlvkonna meeolude vastu võib muide teha tema puudused omast kohast sama huvitavaks kui kordaminekud.

Elule mõtte leidmise teema läbib kõiki Undi teoseid, ja seda otsingut kihutab takka elu lühiduse ja ohustatuse tunne. «Jah, aastad lähevad ja sa ei saa arugi, kui oled omadega läbi,» loeme kohe «Võla» alguses; sama kordab lõpp: «Vihmapii-

sad langesid bussi katusele nagu aastad, mis mööduvad, enne kui millestki aru saad.» See ebamäärane võlatunne ja siirad juhupihtimused asenduvad «Elu võimalikkuses» maneersema stiili ja veidi pingutatud elutarkusega. Sama ahistav kaduvuseaim värvib ometi kogu jutustuse hilissuvist õhustikku ning tungib esile üksikutes hingepursetes: «Siis heitub üks lugeja, tormab aknale ja tõukab selle lahti; ta mõistab, et võib-olla on jäänud vähe elada, ehk tuleks midagi teha, ehk tuleks hüüda teisi lugejaid, kuulajaid, kuduajaid, mängijaid: avage kõik aknad, saame tuttavaks, öö tuleb peale! Miks ta ei hüüa? On vaikne.» Elu kadumisele tuleb anda mingi mõte, ja jutustus esitab lihtsustatud-ratsionaalse alternatiivi: kas otsida seda mõtet milleski omaenda elule ja õnnele välises (teistes kosmilistes tsivilisatsioonides või ideaalide nimel rügamises), või siis vahetutes inimkontaktides — õnnes, armastuses, kas või naeratuses. Unt valib viimase, kuid natuke liiga püüdlikult põhjendades. Kontaktimomendil on tema jaoks tõesti magnetiseeriv, «müstiline» tähendus, aga sellele kaasneb ka kättesaamatuse tunne. «Meie pilgud kohtusid. Võõras saatus. Üks sekund — nagu tuim löök. Mul hakkas kurgus kipi-tama. Iial ei saa me sellest aru. See on liiga suur. Vähemalt meie jaoks. Aga iga hetk võib midagi juhtuda ja me kaome siit ilmast seda kordagi mõistmata,» mõtiskleb Enn. Undi armuidüllidel on seepärast toosama neopastoraalse stiliseeringu maik, mis Vetemaa «loomuliku hea» kehastustes — see on ebareaalsusest varjutatud ideaal. Ja positiivsele programmuunitlusele vaatamata lõpeb «Elu võimalikkusest» minooris: televiisori ees ootab Ester kauge maailma kutset, tõelist kontakti, mis ilmselt jääb tulemata. Oli küll pilkude kohtumine, aga maailm ei sulanud üles.

Ka Phaethon tahab midagi «ära teha». Ka temal lohiseb aeg nagu kett jalus, ka tema hüüab oma Eosele ebauskliku hirmuga: «Iga hetk võib taevas sisse kukkuda. Tule ruttu!» Ka tema tunneb jumalate igavese pilgu all, kuidas tema elunatukest kipub matma «miljonit sorti tolm». Phaethon ei taha leppida piiratud osaga igiliikivas masinavärgis. See oleks kruvikese osa, elu ja hingeta osa «Ma ei taha nii edasi istuda, ma tahan lõpuks oma võimete kohaselt elada.» Tema «tõeline osa» on see, mille ta ise endale võtab: osa, mis lõhub ettenähtud süsteemi. Kuid milline on see süsteem? Kas kastihierarhiaga ühiskond või hoopis kosmiline ettemääratus? Seda ei ole Unt ilmselt suutnud endale selgeks teha. Kaasaelamine oma põlvkonna pürgimustele ja püüe neid esindada juhtisid teda alguses vist ühiskonnadraama rada, kus vastanduksid ülemised ja alumised, vanad ja noored, uue püüdlejad ja endise hoidjad. Selles vaimus on esitatud teised inimestesesisusse kuulujad: otsekui Anouilh' «Antigonest» ülekantud sõdurid — vägivalda mõttetõrketä kruvikesed; sadistlik-innukas korrasteener Kükloop; intelligent-õukonnademagoog Epaphus, kes oma kompromisse süümepeinadega teatraliseerib; Klymene, kes tahab agulist paleesse pääseda. «Jumalad» tähistaksid lihtsalt ülaseisust. «Sellepärast me ju olemegi jumalad, et me jumalate moodi käitume,» ütleb Eos. Siiaamaani saab kõike mõista antikonformismi vaimus, ja kui meie kriitika pärast silmatorkavalt pikka vaikimist «Phaethoni» jutuks võttis, sai Unt just antikonformismi eest kiita. Üldse kohtame viimasel ajal rohkesti avaldusi, kus konformismile üldsõnaliselt, aga seda pidulikumalt päh! öeldakse. Kardan, et sel moel luuakse ainult väline kultus, millest peagi saab eriti võlts konformismivorm. Ja ei maksa ühiskondliku antikonformismiga segi ajada eksistentsiaalset mässu, olemisraevu, mis on hoobil isiklik ja kosmiline. Just see juhtus «Phaethoni» arvustustes, nagu see varem oli juhtunud Noorsooteatri lavastatud «Antigones». Anouilh' Antigone ei tunne mingit huvi ühiskonna vastu; ta trotsib seadust selleks, et nautida vabadust oma elu ja surma üle, et selle vabadusega anda oma olemisele mõte. Nagu sama autori Thomas Becket leiab oma olemisele mõtte sellega, et hakkab teenima jumala au. Nii nagu Phaethon, näevad nemadki «mõtet» ainult selles, mille nad ise oma osaks on valinud. Nad ei taha jätta end elu juhuse hoolde, vaid kehtestavad endale range

gele kui võimalik, ja see on üks põhjusi, mis sunnib romaani hindama ennemini arengutendentsi näitajana kui omaette saavutusena.) Vetemaa kurjusesümbolites on alateadlikku, painajalikku mõju. Selline on Aini kurat «Monumendis», kassid «Pillimehes», timuka ja kummituste kordusmotiivid kummaski. Niisamuti mõjub see arusaamatuseni võigas sisemine pimedus, tobe kurjus, mis töötab kellamehhanismi usinusega või siis vabaneb loomaliku äkkraevuna nagu «Reekviemi» Johanneses. Vetemaa tegelaste hingeseisundite skaala ulatub sellest, mida «Reekviem» nimetab «hübiks, et olemas olen», ja hommikuse «Centrali» «end ise kannatama määranud maailmast» tolle kosmilise üks-kõiksuse momendini, kui Aarne pärast Heiki surma kellatornis istub.

«Illuminatsioonide» ratsionalistlik satiir jääb sotsiaalsele tähendusele vaatamata kergemaks kõrvaltööks, sümpaatiate ja antipaatiate lihtsaks deklaratsiooniks. Ideaali probleem, millest juba juttu olnud, kujuneb muide Vetemaa arengus tõenäoselt üsna teravaks küsimuseks. Nagu suurel moralistil Baudelaire'il, nii on temagi maailmas kurat palju reaalsem kui jumal. Kuid Baudelaire oli siiski religioosne luuletaja, kelle jaoks eksisteerisid mõlemad poolused, spliin ja ideaal. Vetemaa tunneb moralistina loomulikult huvi religiooni vastu, mis aastatuhandeid on hea ja kurja probleemiga tegelnud, kuid teab ka, et see prohvet Jesaja ilus rahumaailm, mille pastor Jakob hädade vastu abiks kutsub, on illusoorne. Ja ometi on tema «loomuliku hea» kehastused, need Kristuse-ideaali lahjendatud variandid, otsekui tollest maailmast võetud. Need hädaga haaratud ölekõrrekesed kurja vastu muidugi ei aita. Kust kohalt seda reaalist vastujõudu leida, jääb mõistagi Vetemaa enda otsida. Kõrvaltsoovitajal on siin vaevalt midagi kasulikku öelda. Kui oskakski midagi öelda.

* * *

Pärast kriminaal-melodraamat «See maailm või teine» on «Phaethon, Päikesepoeg» Mati Undile tubliks edasisammuks draama alal. Ent ka «Phaethonis» on küsitavusi, ja see torkab eriti silma nüüd, kus «Tuhkatriinumängu» näol on kõrvutada mitmeti lähedane teos. Mõlemad näidendid tuginevad eelnevalt antud legendile: «Phaethon» on selle sündmuste ümber- ehk teisitimänguks, «Tuhkatriinu» järelmänguks. Mõlemas keskendub huvi peategelase-üksikisiku probleemidele, mõlemas võtavad need kosmilis-eksistentsiaalse kujud. Näiliselt tahavad nii Phaethon kui Prints teada saada tõde, tegelikult ei ole see aga üksipuha milline tõde. Neid huvitab ainult selline tõde, mis võiks anda neile elu mõtte. Mitte tõde, vaid oma koht, oma osa elus on nende eesmärk. Ja otsivad nad seda vastupidistest eeldustest lähtudes.

Lüürlise talendina on Undil juba vormilisi raskusi draama objektiivsusega: tema tegelased on kas autori eneseväljenduse kandjad või lihtsad karikeriingud. Ent «Phaethoni» küsitavused on seotud eeskätt selle kõhklusega eluvaates, mis läheb läbi kogu Undi loomingu. Seda ja mitmeid teisi asju on osalt juba puudutanud Marju Lauristin oma Undi-analüüsis («Noorus» 1967, nr. 11). Toetudes põhiliselt «Elu võimalikkusele kosmoses», määratleb ta pooluseid, mille vahel Undi sümpaatia kõigub, kui «mehelikkude maksimalismi, püüdu enese sirgjoonelisele maksimumpanekule» ning «naiselikkude instinktiivset alalhoidlikkust, emotsionaalselt terviklikku suhet tegelikkusega»; sünonüümse paarina esineb «ideeline võitlus» versus «väikesed rõõmud». Undi tundlikkus oma põlvkonna meeolude vastu võib muide teha tema puudused omast kohast sama huvitavaks kui kordaminekud.

Elule mõtte leidmise teema läbib kõiki Undi teoseid, ja seda otsingut kihutab takka elu lühiduse ja ohustatuse tunne. «Jah, aastad lähevad ja sa ei saa arugi, kui oled omadega läbi,» loeme kohe «Võla» alguses; sama kordab lõpp: «Vihmapii-

sad langesid bussi katusele nagu aastad, mis mööduvad, enne kui millestki aru saad.» See ebamäärane võlatunne ja siirad juhupihtimused asenduvad «Elu võimalikkuses» maneersema stiili ja veidi pingutatud elutarkusega. Sama ahistav kaduvuseaim värvib ometi kogu jutustuse hilissuvist õhustikku ning tungib esile üksikutes hingepursetes: «Siis heitub üks lugeja, tormab aknale ja tõukab selle lahti; ta mõistab, et võib-olla on jäänud vähe elada, ehk tuleks midagi teha, ehk tuleks hüüda teisi lugejaid, kuulajaid, kuduajaid, mängijaid: avage kõik aknad, saame tuttavaks, öö tuleb peale! Miks ta ei hüüa? On vaikne.» Elu kadumisele tuleb anda mingi mõte, ja jutustus esitab lihtsustatud-ratsionaalse alternatiivi: kas otsida seda mõtet milleski omaenda elule ja õnnele välises (teistes kosmilistes tsivilisatsioonides või ideaalide nimel rügamises), või siis vahetutes inimkontaktides — õnnes, armastuses, kas või naeratuses. Unt valib viimase, kuid natuke liiga püüdliselt põhjendades. Kontaktimomendil on tema jaoks tõesti magnetiseeriv, «müstiline» tähendus, aga sellele kaasneb ka kättesaamatuse tunne. «Meie pilgud kohtusid, Võõras saatus. Üks sekund — nagu tuim löök. Mul hakkas kurgus kipitama. Iial ei saa me sellest aru. See on liiga suur. Vähemalt meie jaoks. Aga iga hetk võib midagi juhtuda ja me kaome siit ilmast seda kordagi mõistmata,» mõtiskleb Enn. Undi armuidüllidel on seepärast toosama neopastoraalse stiliseeringu maik, mis Vetemaa «loomuliku hea» kehastustes — see on ebareaalusest varjutatud ideaal. Ja positiivsele programmsuunitlusele vaatamata löpeb «Elu võimalikkusest» minooris: televiisori ees ootab Ester kauge maailma kutset, tõelist kontakti, mis ilmselt jääb tulemata. Oli küll pilkude kohtumine, aga maailm ei sulanud üles.

Ka Phaethon tahab midagi «ära teha». Ka temal lohiseb aeg nagu kett jalus, ka tema hüüab oma Eosele ebauskliku hirmuga: «Iga hetk võib taevas sisse kukkuda. Tule ruttu!» Ka tema tunneb jumalate igavese pilgu all, kuidas tema elunatukest kipub matma «miljonit sorti tolm». Phaethon ei taha leppida piiratud osaga igiliikivas masinavärgis. See oleks kruvikese osa, elu ja hingeta osa «Ma ei taha nii edasi istuda, ma tahan lõpuks oma võimete kohaselt elada.» Tema «tõeline osa» on see, mille ta ise endale võtab: osa, mis lõhub ettenähtud süsteemi. Kuid milline on see süsteem? Kas kastihierariiaga ühiskond või hoopis kosmiline ettemääratus? Seda ei ole Unt ilmselt suutnud endale selgeks teha. Kaasaelamine oma põlvkonna pürgimustele ja püüe neid esindada juhtisid teda alguses vist ühiskonnadraama rada, kus vastanduksid ülemised ja alumised, vanad ja noored, uue püüdlejad ja endise hoidjad. Selles vaimus on esitatud teised inimestesesisusse kuulujad: otsekui Anouilh' «Antigonest» ülekantud sõdurid — vägivalda mõttetõrket kruvikeseid; sadistlik-innukas korrasteener Kükloop; intelligent-õukonnademagoog Epaphus, kes oma kompromisse süümepeinadega teatraliseerib; Klymene, kes tahab agulist paleesse pääseda. «Jumalad» tähistaksid lihtsalt ülaseisust. «Sellepärast me ju olemegi jumalad, et me jumalate moodi käitume,» ütleb Eos. Siinemaani saab kõike mõista antikonformismi vaimus, ja kui meie kriitika pärast silmatorkavalt pikka vaikimist «Phaethoni» jutuks võttis, sai Unt just antikonformismi eest kiita. Üldse kohtame viimasel ajal rohkesti avaldusi, kus konformismile üldsõnaliselt, aga seda pidulikumalt päh! öeldakse. Kardan, et sel moel luuakse ainult väline kultus, millest peagi saab eriti võlts konformismivorm. Ja ei maksa ühiskondliku antikonformismiga segi ajada eksistentsiaalset mässu, olemisraevu, mis on hoobil isiklik ja kosmiline. Just see juhtus «Phaethoni» arvustustes, nagu see varem oli juhtunud Noorsooteatri lavastatud «Antigones». Anouilh' Antigone ei tunne mingit huvi ühiskonna vastu; ta trotsib seadust selleks, et nautida vabadust oma elu ja surma üle, et selle vabadusega anda oma olemisele mõte. Nagu sama autori Thomas Becket leiab oma olemisele mõtte sellega, et hakkab teenima jumala au. Nii nagu Phaethon, näevad nemadki «mõtet» ainult selles, mille nad ise oma osaks on valinud. Nad ei taha jätta end elu juhuse hoolde, vaid kehtestavad endale range

ette määratuse, võtavad kanda vabalt tehtud otsuse ahelad, et sel moel absurdi (tühjust, juhust, määramatust) vältida.

Eksistentsiaalne moment kerkib «Phaethonis» hetkest, kui ilmub Hades. Sest Hades on esimestest lausetest peale surm kui kosmiline nähtus, mitte aga Zeusi türannia sisekorraülem. Hades suhtub rahuliku üksikõiksusega Kükloobi ja Epa-phuse rabelemisse: temal, ütleb ta, pole endal nende juurde kunagi asja; tema on kõigega nõus; tema usaldab juhuse seadusi; temal pole plaani. Ja nii liigub Unt jälle oma sundteemasse — ajahirmus üksikinimese püüdeisse elu mõtestada. Phaethoni ja Eose dialoog näidendi 2. pildis kulgeb juba tervenisti selles vaimus. Ons kõik võitlus ehk mõttetu? — küsib Phaethon. «Eks sa ise tea,» vastab Eos. Nagu võtad, nii on. «Ma tahan, et kõik saaks surelike kätte. [— — —] Et maailmas toimuksid muutused. Mulle ei meeldi maailm, mis on surematute käes,» deklareerib Phaethon. «Kust sa võtad selleks õiguse?» küsib Eos. «Ise võtan. Kuskilt tuleb ju alustada. Ja minusuguseid on veel.» Viimane lause esitab ainsa ja üsnagi kõhna «ühiskondliku sanktsiooni». Phaethon tahab olla vaba, olla ise, mitte ainult teistega koos naerda ja nutta. Kui Eos küsib: «Kas see on siis vabadus, kui teistele ei mõelda?», vastab ta: «Ma ei tea, ma pole teistsugust vabadust näinud.» Ja Eos purustab tema illusioonid. Ka jumalad ei ole vabad, sest «kui sa jumalaks saad, siis oled jumal, ja kõik» — inimesed on ajutised kruvid, jumalad igavesed kruvid, aga välja masinavärgist ei pääse. Ja päikesevanker on samuti lihtsalt päikesevanker, mis annab valgust, muud temaga teha ei saa. Selles ummikus lülitub Phaethon üsna ootuspäraselt «Elu võimalikkuse» Ennu-Vello liinilt ümber Estri liinile — otsib pääsu Eose armastuses. Ent seekord ei ole tegu sundimatu tundepuhanguga: liiga ilmselt on seegi poolteadlik katse mõtestada oma olemist, ja mitte ainult Phaethoni, vaid ka Eose poolt. Sest Eoski on tüdinud krüvikese osast, temagi igatseb vabadusmomenti, kus «kõik on võimalik», ja tema jaoks tähendab see surematusest lahtitütlemist. «Ma tulen,» vastab ta Phaethonile. «Aga sina oled süüdi, kui sa valetasid ja taevas sisse ei kuku.» Seepeale ütleb Phaethon: «Ta teeb, mis ta tahab, see taevas» — ja selleks hetkeks on ta vaba, nagu oli vaba Vetemaa «Reekviemi» Aarne oma üks-kõiksuses. Kuid see hetk ei kesta kaua. Jälle «laiub surm nagu lävi läbi hommikuaos» ja jälle klammerdub Phaethon tulivankri külge. Nüüd on see juba päris lootusetu rabelemine. Korraks hüüab ta veel saali: «Teha saab midagi ainult siis, kui me teeme kõik koos.» Aga mida tähendab see ebamäärane «teha»? Järgmisel hetkel kõneleb ta «saatusele vastu minekust», mis on puht-eksistentsiaalne kategooria. Hüsteerias karjub ta isegi: «Ma laseksin maailma õhku!» (sama lahendust pakub «Hotelli» kangelane, kui ta väsinuna Bernhardi mõrvariteooriat kuulab). Ja kui ta lõpuks Heliose juurde pääseb, saab kogu ettevõtte narrus päris selgeks. Jääb üle bravuuritseda — laske maha, mina ei karda. Aga nüüd on Helioski ärganud rutiinsest krüvikese osast, nüüd tahab temagi äkilise innuga midagi «oma» ja lausa sunnib Phaethonit tulivankrit nõutama. Phaethon suudabki end ajutiselt ma-neile-näitan vaimus üles kütta, et otse taevasõidu ees jälle selle mõttetust tajuda. Ent teised, kes nüüd kõik temast oma olemisele mõtet ootavad, tassivad ta vägisi vankrisse. Ja siis tuleb Hades ja seab jalule maailma korra, seab surelikule tema viimase piiri.

Uhelt poolt tunneb Unt Phaethoni püüdlustele kaasa, sest tarvet end kaduvas ajas millegi külge kinnistada tajub ta psühholoogilise paratamatusena, ja Phaethon on talle lihtsalt krüviketest sümpaatsem. Teiselt poolt ei saa ta jätta tundmata, et see tulivankri-kihk on mõttetu ja hukutav hullus, et «oma osa» on ikkagi ummikrada; ei saa jätta Phaethonit ka Eose kaissu, kuigi seda vahest tahakski, sest ka armuim lahtub hommikuaos. See kõhklus muutub näidendi sisemiseks ebakindluseks. Ent siiski oleks «Phaethon» võimaldanud enamat kui «Vanemuise» lojuvõitu lavastus (mida Mati Unt ise assisteeris), kus liiga palju aega ja tähelepanu kulub lihtsatele, ammutuntud konformismikarikeeringutele. «Phaethoni» ras-

kuskese on eksistentsiaalses olemisvaevas, ja ainult seda teravdades saaksime ter-
vikliku ja pingelise etenduse. Võib-olla nüüd, kus on olnud Hermaküla «Tuhka-
triinu»-lavastuse distsiplineeritud hüsteeria ning Hermaküla-Toominga Suitsu-
kompositsiooni flaubert'lik *rage et impuissance*, osataks ka «Phaethonit» kõlama
panna.

«Mõrv hotellis» on muide läbinisti «Phaethoni» teemade teisendus-arendus, ja
siin, lüürilise proosa stiihias, õnnestub Undil saavutada suurem mõtteline ja stiil-
iline ühtsus, anda oma püsitemadele unenäoliselt tajutav reaalsus (küll on Kafka
mõju liiga tuntav). Jällegi on meie ees alalistes ohtudes maailm, kus möödujate
päid varitsevad teravad jääpurikad, kus möllavad orkaanid, kus kaldale tassitud
uppunu äratav päikeserammestuses inimmassi. Ja hotell, mis nende ohtude, selle
kõleda vihma eest esialgu kaitseb, on jällegi tüütu umbisikuline masinavärk, kus
tube võib täita üksipuha kes; ja siingi varitseb äkiline surm. Selles mõttetuses ja
pidetuses, kaotanud naises viimase midagi tähendava seose, suutmata alla õuele
heidetud pildiga äratada kellegi tähelepanu, haarab kangelane jälle «osa» järele;
kuulutab võõra hotelli «oma hotelliks», hakkab selle päästjaks, mõrvari jälitajaks,
«hotelli elavaks südametunnistuseks». Jällegi on see loomulik vajadus, otseku
ainus mõeldav käik; jällegi on kangelane «tõelisem», inimlikum kui näiteks kõi-
gega leppinud administraator või teadusteaduse pärast harrastav Bernhard. Ja
jällegi on kangelase püüdlused samas mõttetud ning hukutatavad — nüüd küll sel teel,
et ta saab «osa», mida kõige vähem tahtis. Ei aita Koguja raamatu manitsused
olla ainult rõõmus oma tegemise juures, ei aita laul «*I'm going to strawberry
fields / Nothing is real and nothing / to get hung about*», ei aita kohtumine Kristii-
nega. Nagu ei aidanud kunagine vabastav üksihetk helekollase õhupalliga keset
sügist; sest «ma teadsin, et seal külmas tõmbub tema sees olev õhk füüsikaseaduse
järgi kokku, ta praegu nii nooruslik nahk kortsu, ja hommikul ei peata pall enam
ühegi mööduja pilku».

Undi loominguks on üsna tähtsad mõned eelkõige eksistentsialistide poolt läbi-
töötatud asjad, nagu absurditunne, oma osa vaba valik (Sartre'i «tegu»), enda
millelegi kinnistamine. Mis teda aga Sartre'i «Kärbeste» tüüpi eksistentsialismist
teravalt eristab, on valikuvabaduse illusoorisuse, võetud «osa» piiratuse tunnetam-
ine. Kui «Kärbeste» Orestes teeb oma «teo» ja lahkub lavalt vabadusest praali-
des, siis Unt ei saaks küllap jätta mõtlemata, kui kaugele too Orestes oma vaba-
dusuimas jõuab, enne kui peaga vastu müüri põrkab. Osa-ihkamise psühholoogi-
line vältimatus ja samas hukutatavus on Undi maailma traagiline dilemma. Kuis-
moodi seda lahendada, ei ole jälle minu õelda. Tahaksin vaid osutada kahele
võimalikule ohule Undi edasises arengus: üks oleks «ideaalse armuidüllil» (vähe-
malt sellise, nagu Undil esinenud) reaalseks teesklemine, illusoorne sentimentalism;
teine — mingi «Tuhkatriinu» Peremehe taoline «traagilise osa» ennasthaletsev he-
roiseerimine. Unt on olnud niigi aldis õhus hõljuvatele valmishoiakutele ja -teo-
riatele, mis on teda ainult kõrvale peibutanud oma sisedilemma läbitunnetamiselt.
Isiklik kogemus on aga ainuke tee, mis (eriti Undi andelaadi juures) millelegi püsi-
vamale võib viia.

* * *

«Tuhkatriinumäng» on jõudnud juba tekitada hulga vastakaid tõlgendusi, see-
pärast püüan oma seisukohti esitada eriti põhjalikult. Viimaseid on aidanud vor-
mida ka Paul-Eerik Rummo kiri «Tuhkatriinumängu» lavastajale, aga see ei tä-
henda hoopiski, nagu võiks alljärgnevat samastada näidendi autori arusaama-
dega.

Niisiis näeme legendi järelmängu, omamoodi detektiivdraamat. Legend on eel-
nenud sündmuste ametlik versioon, politsei teadaanne, mille Printsist eradetektivi

ettemääratuse, võtavad kanda vabalt tehtud otsuse ahelad, et sel moel absurdi (tühjust, juhust, määramatust) vältida.

Eksistentsiaalne moment kerkib «Phaethonis» hetkest, kui ilmub Hades. Sest Hades on esimestest lausetest peale surm kui kosmiline nähtus, mitte aga Zeusi türannia sisekorraülem. Hades suhtub rahuliku ükskõiksusega Kükloobi ja Epa-phuse rabelemisse: temal, ütleb ta, pole endal nende juurde kunagi asja; tema on kõigega nõus; tema usaldab juhuse seadusi; temal pole plaani. Ja nii liigub Unt jälle oma sundteemasse — ajahirmus üksikinimese püüdeisse elu mõtestada. Phaethoni ja Eose dialog näidendi 2. pildis kulgeb juba tervenisti selles vaimus. Ons kõik võitlus ehk mõttetu? — küsib Phaethon. «Eks sa ise tea,» vastab Eos. Nagu võtad, nii on. «Ma tahan, et kõik saaks surelike kätte. [— — —] Et maailmas toimuksid muutused. Mulle ei meeldi maailm, mis on surematute käes,» deklareerib Phaethon. «Kust sa võtad selleks õiguse?» küsib Eos. «Ise võtan. Kuskilt tuleb ju alustada. Ja minusuguseid on veel.» Viimane lause esitab ainsa ja üsnagi kõhna «ühiskondliku sanktsiooni». Phaethon tahab olla vaba, olla ise, mitte ainult teistega koos naerda ja nutta. Kui Eos küsib: «Kas see on siis vabadus, kui teistele ei mõelda?», vastab ta: «Ma ei tea, ma pole teistsugust vabadust näinud.» Ja Eos purustab tema illusioonid. Ka jumalad ei ole vabad, sest «kui sa jumalaks saad, siis oled jumal, ja kõik» — inimesed on ajutised kruvid, jumalad igavesed kruvid, aga välja masinavärgist ei pääse. Ja päikesevanker on samuti lihtsalt päikesevanker, mis annab valgust, muud temaga teha ei saa. Selles ummikus lülitub Phaethon üsna ootuspäraselt «Elu võimalikkuse» Ennu-Vello liinilt ümber Estri liinile — otsib pääsu Eose armastuses. Ent seekord ei ole tegu sundimatu tundepuhanguga: liiga ilmselt on seegi poolteadlik katse mõtestada oma olemist, ja mitte ainult Phaethoni, vaid ka Eose poolt. Sest Eoski on tündinud krüükese osast, temagi igatseb vabadusmomenti, kus «kõik on võimalik», ja tema jaoks tähendab see surematusest lahtiütlemist. «Ma tulen,» vastab ta Phaethonile. «Aga sina oled süüdi, kui sa valetasid ja taevas sisse ei kuku.» Seepeale ütleb Phaethon: «Ta teeb, mis ta tahab, see taevas» — ja selleks hetkeks on ta vaba, nagu oli vaba Vetemaa «Reekviemi» Aarne oma üks-kõiksuses. Kuid see hetk ei kesta kaua. Jälle «laiub surm nagu lävi läbi hommikuaos» ja jälle klammerdub Phaethon tulivankri külge. Nüüd on see juba päris lootusetu rabelemine. Korra hüüab ta veel saali: «Teha saab midagi ainult siis, kui me teeme kõik koos.» Aga mida tähendab see ebamäärane «teha»? Järgmisel hetkel kõneleb ta «saatusele vastu minekust», mis on puht-eksistentsiaalne kategooria. Hüsteerias karjub ta isegi: «Ma laseksin maailma õhku!» (sama lahendust pakub «Hotelli» kangelane, kui ta väsinuna Bernhardi mõrvariteooriat kuulab). Ja kui ta lõpuks Heliose juurde pääseb, saab kogu ettevõtte narrus päris selgeks. Jääb üle bravuuritseda — laske maha, mina ei karda. Aga nüüd on Helioski ärganud rutiinsest krüükese osast, nüüd tahab temagi äkilise innuga midagi «oma» ja lausa sunnib Phaethonit tulivankrit nõutama. Phaethon suudabki end ajutiselt ma-neile-näitan vaimus üles kütta, et otse taevasõidu ees jälle selle mõttetust tajuda. Ent teised, kes nüüd kõik temast oma olemisele mõtet ootavad, tassivad ta vägisi vankrisse. Ja siis tuleb Hades ja seab jalule maailma korra, seab surelikule tema viimase piiri.

Uhelt poolt tunneb Unt Phaethoni püüdlustele kaasa, sest tarvet end kaduvas ajas millegi külge kinnistada tajub ta psühholoogilise paratamatusena, ja Phaethon on talle lihtsalt krüüketest sümpaatsem. Teiselt poolt ei saa ta jätta tundmata, et see tulivankri-kihk on mõttetu ja hukutav hullus, et «oma osa» on ikkagi ummikrada; ei saa jätta Phaethonit ka Eose kaissu, kuigi seda vahest tahakski, sest ka armuim lahtub hommikuaos. See kõhklus muutub näidendi sisemiseks ebakindluseks. Ent siiski oleks «Phaethon» võimaldanud enamat kui «Vanemuise» lojuvõitu lavastus (mida Mati Unt ise assisteeris), kus liiga palju aega ja tähelepanu kulub lihtsatele, ammutuntud konformismikarikeeringutele. «Phaethoni» ras-

kusese on eksistentsiaalses olemisvaevas, ja ainult seda teravdades saaksime ter-
vikliku ja pingelise etenduse. Võib-olla nüüd, kus on olnud Hermaküla «Tuhka-
triinu»-lavastuse distsiplineeritud hüsteeria ning Hermaküla-Toominga Suitsu-
kompositsiooni flaubert'lik *rage et impuissance*, osataks ka «Phaethonit» kõlama
panna.

«Mõrv hotellis» on muide läbinisti «Phaethoni» teemade teisendus-arendus, ja
siin, lüürilise proosa stihiias, õnnestub Undil saavutada suurem mõtteline ja stiil-
iline ühtsus, anda oma püsitemadele unenäoliselt tajutav reaalsus (küll on Kafka
mõju liiga tuntav). Jällegi on meie ees alalistes ohtudes maailm, kus möödujate
päid varitsevad teravad jääpurikad, kus möllavad orkaanid, kus kaldale tassitud
uppunu äratav päikeserammestuses inimmassi. Ja hotell, mis nende ohtude, selle
köleda vihma eest esialgu kaitseb, on jällegi tüütu umbisikuline masinavärk, kus
tube võib täita ükspuha kes; ja siingi varitseb äkiline surm. Selles mõttetuses ja
pidetuses, kaotanud naises viimase midagi tähendava seose, suutmata alla õuele
heidetud pildiga äratada kellegi tähelepanu, haarab kangelane jälle «osa» järele:
kuulutab võõra hotelli «oma hotelliks», hakkab selle päästjaks, mõrvari jälitajaks,
«hotelli elavaks südametunnistuseks». Jällegi on see loomulik vajadus, otseku
ainus mõeldav käik; jällegi on kangelane «tõelisem», inimlikum kui näiteks kõi-
gega leppinud administraator või teadusteaduse pärast harrastav Bernhard. Ja
jällegi on kangelase püüdlused samas mõttetud ning hukutavad — nüüd küll sel teel,
et ta saab «osa», mida kõige vähem tahtis. Ei aita Koguja raamatu manitsused
olla ainult rõõmus oma tegemise juures, ei aita laul «*I'm going to strawberry
fields / Nothing is real and nothing / to get hung about*», ei aita kohtumine Kristii-
nega. Nagu ei aidanud kunagine vabastav üksihetk helekollase õhupalliga keset
sügist; sest «ma teadsin, et seal külmas tõmbub tema sees olev õhk füüsikaseaduse
järgi kokku, ta praegu nii nooruslik nahk kortsu, ja hommikul ei peata pall enam
ühegi mööduja pilku».

Undi loomingus on üsna tähtsad mõned eelkõige eksistentsialistide poolt läbi-
töötatud asjad, nagu absurditunne, oma osa vaba valik (Sartre'i «tegu»), enda
millelegi kinnistamine. Mis teda aga Sartre'i «Kärbeste» tüüpi eksistentsialismist
teravalt eristab, on valikuvabaduse illusoorseuse, võetud «osa» piiratuse tunneta-
mine. Kui «Kärbeste» Orestes teeb oma «teo» ja lahkeb lavalt vabadusest praali-
des, siis Unt ei saaks küllap jätta mõtlemata, kui kaugele too Orestes oma vaba-
dusuimas jõuab, enne kui peaga vastu müüri põrkab. Osa-ihkamise psühholoogi-
line vältimatus ja samas hukutavus on Undi maailma traagiline dilemma. Kuis-
moodi seda lahendada, ei ole jälle minu öelda. Tahaksin vaid osutada kahele
võimalikule ohule Undi edasises arengus: üks oleks «ideaalse armuidüllil» (vähe-
malt sellise, nagu Undil esinenud) reaalseks teesklemine, illusoorne sentimentalism;
teine — mingi «Tuhkatriinu» Peremehe taoline «traagilise osa» ennasthaletsev he-
roiseerimine. Unt on olnud niigi aldis õhus hõljuvatele valmishoiakutele ja -teo-
riatele, mis on teda ainult kõrvale peibutanud oma sisedilemma läbitunnetamiselt.
Isiklik kogemus on aga ainuke tee, mis (eriti Undi andelaadi juures) millelegi püsi-
vamale võib viia.

* * *

«Tuhkatriinumäng» on jõudnud juba tekitada hulga vastakaid tõlgendusi, see-
pärast püüan oma seisukohti esitada eriti põhjalikult. Viimaseid on aidanud vor-
mida ka Paul-Eerik Rummo kiri «Tuhkatriinumängu» lavastajale, aga see ei tä-
henda hoopiski, nagu võiks alljärgnevat samastada näidendi autori arusaama-
dega.

Niisiis näeme legendi järelmängu, omamoodi detektiivdraamat. Legend on eel-
nenud sündmuste ametlik versioon, politsei teadaanne, mille Printsist eradetektii-

seab tagantjärele kahtluse alla. Detektiivi ülesanne on avastada tõde, ja nimelt selleks, et õiglus jalule seada. Ta on üks jumaliku heakorra kruvikesi, ja ilmubki tavaliselt kui väike *deus ex machina* kuskilt aroomsete suitsupilvede keskelt, ise asjalooesse mitte segatuna. Printsist detektiiv on aga uuritavas vahetult sees, ja näidendi lõpuks selgub, et kuritegu oli tema enda väljamõeldis.

Mis sunnib Prinsi üldse arvama, et tema Lossi-Tuhkatriinu on vale? Miks on talle tähtis just tõeline Tuhkatriinu? Püüan vastata sama muinasjutu «terminoloogias» (kuigi hoopis mitte folkloristika vaimus), selle mõisteid järgnevalt laiendades.

Ka muinasjutus tuli Printsil otsida, aga ta ei otsinud Tuhkatriinut, vaid ballil nähtud tundmatut daami, kes see ka ei olnuks. Ta võtaks võõrastütred pikemata kaasa, kui need ainult kinga jalga saaksid. Otsitava «moraalne pale» Prinsi ei huvita. Ja ometi on oluline, et lõpptulemusena teeb Prints nimelt nii, nagu nõuab tema osa. Muinasjutu maailmas on kaks vastastikku seotud poolust — loss ja maja. Majas on asjad korrast ära. Loss peab tulema ja seadma korra majja. See on tema kohus ja sellega saab õigustuse ka tema olemasolu. Ei ole tähtis, et lossil endal sellist kavatsust ei olnudki. Tegelikult on see tema osa veelgi veenvam kinnitus, kui ta ei peagi spetsiaalselt püüdma seda osa täita, vaid teeb seda nii-öelda möödamminnes. See näitab, et teda juhivad ja sanktsioneerivad kõrgemad jõud, kes hoolitsevad, et maailmas valitseksid kord ja õiglus. Nii kinnitab Tuhkatriinu kosimine Prinsi olemasolu mõttekust, tema osa üldise hüve süsteemis, ja oli tema heaolu garantiiks. «Ja nad elasid õnnelikult elu lõpuni.»

«Tuhkatriinumängu» Prinsi kahtlused tärkavad sellest, et miski lossis ega mujal seesugust mõttekust ei ilmuta. See «võim», mille ümber tiirlevad tema jutud Peremehega, ei tähista talle vägivallovõimu, teiste üle kehtestatud suvalist tahet, vaid üldse mingitel printsiipidel rajanevat maailmakorda ja selle korra läbi mõtestatud tegevust, asendamatu osa tervikus, «elu mõtet». Selle vastandiks on kaos, igasuguse tegevuse võrdväärus, s. t. väärtusetus, peale suvalise, enda antud väärtuse, mis aga Prinsi jaoks (otse vastupidi Phaethonile) ei ole tõeline väärtus. Lossi «võim» ja hierarhia ongi suvalised, määramatud, ja võitlus sellise «võimu» ümber jääb tühjaks purelemiseks. Keegi ei tea, kus on «võim». Pole «võimu» palee üle, pole «võimu» maa üle. Hierarhia tähtsusredel võib alata igast pulgast, selle lülid on tühjad kohad. Igahel on teisik, kõiki võib asendada. Ja nii ei näe Prints endal mingit funktsiooni maailma heakorras. Ta on sama osatu kui teisik-regent, igavesti võimalust ootav varumees.

Hirm selles osatuses Teisiku moodi manduda kohutabki Prinsi tegutsema. Ja kui Tuhkatriinu kosimine pidi olema «mõtteka osa» kõrgemaks sanktsiooniks, kas ei olnud siis kosimises midagi valesti? Nii saavad Tuhkatriinu ja «võim» Prinsi teadvuses lahutamatuks. Prints kahtleb oma Tuhkatriinus sellepärast, et tollel ei ole tõelist «võimu». Ju ta siis on Vale-Tuhkatriinu. Prints ütleb isegi: «Kui su käes oleks tõepoolest võim, siis jäägu see sinu kätte, ja ma oleksin sinuga, tulgu sa siis, kust sa tule!» Võib-olla oli Prinsi pettumuses ka midagi tundelis-isiklikumat, Perenaist ta ju hurjutab: «Kui sa ei täinud Tuhkatriinut anda, et oleksime lihtsalt õnnelikud [minu sõrendus — J. R.], siis ärnud andnud kedagi!» Kuid Prinsi mõttelaadis on õnni sõltuvuses «mõtestatud osa» olemasolust, ja «Tuhkatriinumäng» ei ole mitte tunde-, vaid ideedraama. Näidendi Kõogi-Tuhkatriinu võib Printsile isegi meeldida, aga lossi võetakse ta ainult siis, kui tõestab, et on tõeline Tuhkatriinu. «Printsil ei saa midagi muidu, nii on Prinsi osa.»

Majja tulles on Printsil küll alles ebamäärased kahtlused, et miski on valesti ja et see miski on seotud Tuhkatriinuga. Küllap arvab ta, kui kõõgist uue tuhkatriniinu leiab, et otsib nüüd todasama, keda üheksa aasta eest. Tegelikult on ta algu-sest peale võtnud aksioomiks, et tookord otsitu pidi olema Tuhkatriinu. Talle ei tule mõttesegi, et ballil nähtu võis olla väljaspool tuhkatriniinude ja peretütarde

kategooriaid. Et ta võis elada kuskil teises majas. Šansid kunagist otsitud ära tunda ei ole küll suured, siiski selgub uurimise käigus, et ükski uutest Tuhkatriinu-kandidaatidest seda olla ei võinud. Ja Prints saab järjest teadlikumaks, et tegelikult vajab ta lihtsalt Tuhkatriinut, kelle seisund majas vastab muinasjutu andmetele — kes kannatab ülekohtu all, mille parandamine jääks Printsi osaks. Oma otsinguid varjatult suunanud Tuhkatriinu-definitsiooni annab Prints alles päris lõpus: «Tuhkatriinul peab olema ema haldjate riigis. Tuhkatriinule tehakse liiga. Kogu Tuhkatriinu elu on liig. Teised peavad elama rikkalt ja rõõmsalt, tema peab konutama köögis. [— — —] Aga Tuhkatriinu teab, kuidas kutsuda haldjat appi. Ja siis tuleb halastus, siis tuleb õiglus ja trööst, siis tuleb kuldne kättemaks.» Ta võtaks selle ballil käjmata Tuhkatriinu lossi, kui see ainult antud mõttes «õige» on. Aga see Tuhkatriinu ei tea midagi ülekohtust, õiglusest, kättemaksust, haldjast. Tema suhtub kõigesse neutraalselt, ei oota kelleltki halba ega head, teeb lihtsalt, nagu kombeks ja kästakse, ei soovi ega igatse veel midagi. Ainult Printsi sädelev king viib ta ajutiselt sellest neutraalsusest välja, loob igatsuse ja kahtluse eo («Kas ma olen Tuhkatriinu? Kes ma olen?»), aga rohkem mitte.

Nii ei olegi majas ülekohtu, mida saaks parandada. Ja ainus võim on Perenaine — kosmilise juhuse, kaose võim, ja selle võimuga ei taha Prints leppida. Ei taha leppida määramatusega, kus ei ole vahet hea ja kurja, õigluse ja ülekohtu, tuhkatriinude ja peretütarde vahel. Prints võtab ette viimase meeleheitliku sammu: ta on nõus hakkama ise kurjategijaks, et haldjat, seda kogu aeg eeldatud kõrgeimat heakorda vägivaldselt ilmuma sundida. Piltlikult öeldes on ta nõus kas või põrgusse minema, et ainult jumala olemasolu tõestada. Tuhkatriinu peksmine on Prints eluvaate agoonia, ja kui haldja asemel ilmub ikka sama Perenaine, saab agooniast krahhi. Prints saadetakse ära tuhapimedana, matuselise tseremooniaga.

«Printsil polnud pretensioone suuri,» laulis Prints. Kuidas võtta. Tahta, et maailm moodustaks inimlikel väärtusjaotustel töötava süsteemi, kus igaühel on oma kindel funktsioon, ei olegi nii väike nõudmine. Sellisena, nagu see ilmub muinasjutu ja näidendi reaalides, võiks Printsi eluvaadet nimetada teleoloogilis-religioos-seks. Aga «igauks on ise oma maailma prints», ja näidendi Printsi lugu käib ka selle «loomuliku teleologismi» kohta, mis ei nõua jumala olemasolu, kuid läheneb «materiale, armsale ema-ainele» samade eeldustega. Ja seda teleologismi on vist kõik mingil määral jaganud. Sest üks kõnele me alalõpmata, et igauks katsugu leida elus «oma koht», «oma osa», «oma õige». Nagu oleks elu suur pidulaud, kus igaühel on kuskil oma nimesildike, ja peab olema ainult küllalt hoolt, aga ka üksjagu vedamist, et sind suures otsimisrüüsinas ära ei tallataks, ent kuskil on kindlasti just sinu jaoks valitud road. See on kujutlus, et loodus on igaühele ette valmistanud mingi «oma osa», andes kaasa mingi kindla loomuse, ande, temperamendi jms. Ainult et kui selline «osa» või «saatus» ongi mingil määral ette antud, siis mitte vist liiga «üheselt». Vähemasti ei saa inimene ise seda «osa» kindlalt ette ära tunda, ning võib, nagu Prints, suure otsimisega oma elu sootuks umbe ajada. Vastavalt näidendi autori mõttele ei saaks Prints muide mingil juhul uut Tuhkatriinut, sest tema oma on tal juba käes, ja kas see on õige või vale, muutub Perenaise kosmilisest seisukohast mõttetuks; Tuhkatriinut saab «äratada» ainult Perenaine ja tema prints on see, kelle juurde teda homme saadetakse. See ei välista küll toda piiratud «valikuosa», mis inimesel siiski on. Sedasama «äratundmise-osa», mida palub «Palve»: «Nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus / armastada saatust / vältida vägivalda / ja ära tunda paratamatus paljude hulgas / kes teevad jõuga ette tema näo.»

Kogu Printsi tegutsemise eesmärgiks on saada endale «tõeline» osa, kinnistada end millelegi «mõttekale», et mitte olelda võrdväärsete võimaluste kaoses. Ja ometi, püüdes oma tahtmisi endale selgeks teha, hakkab talle koitma, et ka piiratud osast oleks talle vähe. «Minu osa ei pea olema osa. See peab olema korraga

seab tagantjärele kahtluse alla. Detektiiv ülesanne on avastada tõde, ja nimelt selleks, et õiglus jalule seada. Ta on üks jumaliku heakorra kruvikesi, ja ilmubki tavaliselt kui väike *deus ex machina* kuskilt aroomsete suitsupilvede keskelt, ise asjaloselt mitte segatuna. Printsist detektiiv on aga uuritavas vahetult sees, ja näidendi lõpuks selgub, et kuritegu oli tema enda väljamõeldis.

Mis sunnib Prints üldse arvama, et tema Lossi-Tuhkatriinu on vale? Miks on talle tähtis just tõeline Tuhkatriinu? Püüan vastata sama muinasjutu «terminoloogias» (kuigi hoopis mitte folkloristika vaimus), selle mõisteid järgnevalt laiendada.

Ka muinasjutt tuli Printsil otsida, aga ta ei otsinud Tuhkatriinut, vaid ballil nähtud tundmatut daami, kes see ka ei olnuks. Ta võtaks võõrastütred pikemata kaasa, kui need ainult kinga jalga saaksid. Otsitava «moraalne pale» Prints ei huvita. Ja ometi on oluline, et lõpptulemusena teeb Prints nimelt nii, nagu nõuab tema osa. Muinasjutu maailmas on kaks vastastikku seotud poolst — loss ja maja. Majas on asjad korrast ära. Loss peab tulema ja seadma korra majja. See on tema kohus ja sellega saab õigustuse ka tema olemasolu. Ei ole tähtis, et lossil endal sellist kavatsust ei olnudki. Tegelikult on see tema osa veelgi veenvam kinnitus, kui ta ei peagi spetsiaalselt püüdma seda osa täita, vaid teeb seda nii-öelda möödamminnes. See näitab, et teda juhivad ja sanktsioneerivad kõrgemad jõud, kes hoolitsevad, et maailmas valitseksid kord ja õiglus. Nii kinnitas Tuhkatriinu kosimine Printsile olemasolu mõttekust, tema osa üldise hüve süsteemis, ja oli tema heaolu garantiiks. «Ja nad elasid õnnelikult elu lõpuni.»

«Tuhkatriinumängu» Prints kahtlused tärkavad sellest, et miski lossis ega mujal seesugust mõttekust ei ilmuta. See «võim», mille ümber tiirlevad tema jutud Peremehega, ei tähista talle vägivallavõimu, teiste üle kehtestatud suvalist tahet, vaid üldse mingitel printsiipidel rajanevat maailmakorda ja selle korra läbi mõtestatud tegevust, asendamatu osa tervikus, «elu mõtet». Selle vastandiks on kaos, igasuguse tegevuse võrdväärus, s. t. väärtusetus, peale suvalise, enda antud väärtuse, mis aga Printsile jaoks (otse vastupidi Phaethonile) ei ole tõeline väärtus. Lossi «võim» ja hierarhia ongi suvalised, määramatud, ja võitlus sellise «võimu» ümber jääb tühjaks purelemiseks. Keegi ei tea, kus on «võim». Pole «võimu» palee üle, pole «võimu» maa üle. Hierarhia tähtsusredel võib alata igast pulgast, selle lülid on tühjad kohad. Igaühel on teisik, kõiki võib asendada. Ja nii ei näe Prints endal mingit funktsiooni maailma heakorras. Ta on sama osatu kui teisik-regent, igavesti võimalust ootav varumees.

Hirm selles osatuses Teisiku moodi manduda kohutabki Printsile tegutsema. Ja kui Tuhkatriinu kosimine pidi olema «mõtteka osa» kõrgemaks sanktsiooniks, kas ei olnud siis kosimises midagi valesti? Nii saavad Tuhkatriinu ja «võim» Printsile teadvuses lahutamatuks. Prints kahtleb oma Tuhkatriinuse sellepärast, et tolle ei ole tõelist «võimust». Ju ta siis on Vale-Tuhkatriinu. Prints ütleb isegi: «Kui su käes oleks tõepoolest võim, siis jäägu see sinu kätte, ja ma oleksin sinuga, tulgu sa siis, kust sa tuled.» Võib-olla oli Printsile pettumuses ka midagi tundelis-isiklikumat, Perenaist ta ju hurjutab: «Kui sa ei täinud Tuhkatriinut anda, et oleksime lihtsalt õnnelikud [minu sõrendus — J. R.], siis ärnud andnud kedagi!» Kuid Printsile mõttelaadis on õnni sõltuvuses «mõtestatud osa» olemasolust, ja «Tuhkatriinumäng» ei ole mitte tunde-, vaid ideedraama. Näidendi Kõõgi-Tuhkatriinu võib Printsile isegi meeldida, aga lossi võetakse ta ainult siis, kui tõestab, et on tõeline Tuhkatriinu. «Printsil ei saa midagi muudu, nii on Printsile osa.»

Majja tules on Printsil küll alles ebamäärased kahtlused, et miski on valesti ja et see miski on seotud Tuhkatriinuga. Küllap arvab ta, kui kõõgist uue tuhkatriinu leiab, et otsib nüüd todasama, keda üheksa aasta eest. Tegelikult on ta algusest peale võtnud aksioomiks, et tookord otsitu pidi olema Tuhkatriinu. Talle ei tule mõttessegi, et ballil nähtu võis olla väljaspool tuhkatriinude ja peretätarde

katgoriaid. Et ta võis elada kuskil teises majas. Šansid kunagist otsitut ära tunda ei ole küll suured, siiski selgub uurimise käigus, et ükski uutest Tuhkatriinu-kandidaatidest seda olla ei võinud. Ja Prints saab järjest teadlikumaks, et tegelikult vajab ta lihtsalt Tuhkatriinut, kelle seisund majas vastab muinasjutu andmetele — kes kannatab ülekohtu all, mille parandamine jääks Printsile osaks. Oma otsinguid varjatult suunanud Tuhkatriinu-definitsiooni annab Prints alles päris lõpus: «Tuhkatriinul peab olema ema haldjate riigis. Tuhkatriinule tehakse liiga. Kogu Tuhkatriinu elu on liig. Teised peavad elama rikkalt ja rõõmsalt, tema peab konutama kõõgis. [— — —] Aga Tuhkatriinu teab, kuidas kutsuda haldjat appi. Ja siis tuleb halastus, siis tuleb õiglus ja trööst, siis tuleb kuldne kättemaks.» Ta võtaks selle ballil käimata Tuhkatriinu lossi, kui see ainult antud mõttes «õige» on. Aga see Tuhkatriinu ei tea midagi ülekohtust, õiglusest, kättemaksust, haldjast. Tema suhtub kõiges neutraalselt, ei oota kelleltki halba ega head, teeb lihtsalt, nagu kombeks ja kästakse, ei soovi ega igatse veel midagi. Ainult Printsile särelev king viib ta ajutiselt sellest neutraalsusest välja, loob igatsuse ja kahtluse eo («Kas ma olen Tuhkatriinu? Kes ma olen?»), aga rohkem mitte.

Nii ei olegi majas ülekohtu, mida saaks parandada. Ja ainus võim on Perenaine — kosmilise juhuse, kaose võim, ja selle võimuga ei taha Prints leppida. Ei taha leppida määramatuses, kus ei ole vahet hea ja kurja, õigluse ja ülekohtu, tuhkatriinude ja peretütarde vahel. Prints võtab ette viimase meeleeheitliku sammu: ta on nõus hakkama ise kurjategijaks, et haldjat, seda kogu aeg eeldatud kõrgeimat heakorda vägivaldselt ilmuma sundida. Piltlikult öeldes on ta nõus kas või põrgusse minema, et ainult jumala olemasolu tõestada. Tuhkatriinu peksmine on Printsile eluvaate agonia, ja kui haldja asemel ilmub ikka sama Perenaine, saab agoniast krahh. Prints saadetakse ära tuhapimedana, matuselise tseremooniaga.

«Printsil polnud pretensioone suuri,» laulis Prints. Kuidas võtta. Tahta, et maailm moodustaks inimlikel väärtusjaotustel töötava süsteemi, kus igapähele on oma kindel funktsioon, ei olegi nii väike nõudmine. Sellisena, nagu see ilmub muinasjutu ja näidendi reaalses, võiks Printsile eluvaadet nimetada teleoloogilis-religioos-seks. Aga «igapähele on ise oma maailma prints», ja näidendi Printsile lugu käib ka selle «loomuliku teleologismi» kohta, mis ei nõua jumala olemasolu, kuid läheneb «materiale, armsade ema-ainele» samade eeldustega. Ja seda teleologismi on vist kõik mingil määral jaganud. Sest üks kõnele me alalõpmata, et igapähele katsugu leida elus «oma koht», «oma osa», «oma õige». Nagu oleks elu suur pidulaud, kus igapähele on kuskil oma nimesildike, ja peab olema ainult küllalt hoolt, aga ka üksjagu vedamist, et sind suures otsimisrüüinas ära ei tallataks, ent kuskil on kindlasti just sinu jaoks valitud road. See on kujutus, et loodus on igapähele ette valmistanud mingi «oma osa», andes kaasa mingi kindla loomuse, ande, temperamendi jms. Ainult et kui selline «osa» või «saatus» ongi mingil määral ette antud, siis mitte vist liiga «üheselt». Vähemasti ei saa inimene ise seda «osa» kindlalt ette ära tunda, ning võib, nagu Prints, suure otsimisega oma elu sootuks umbe ajada. Vastavalt näidendi autori mõttele ei saaks Prints muid mingil juhul uut Tuhkatriinut, sest tema oma on tal juba käes, ja kas see on õige või vale, muutub Perenaise kosmilisest seisukohast mõttetuks; Tuhkatriinut saab «äratada» ainult Perenaine ja tema prints on see, kelle juurde teda homme saadetakse. See ei välista küll toda piiratud «valikuosa», mis inimesel siiski on. Sedasama «äratundmise-osa», mida palub «Palve»: «Nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus / armastada saatust / vältida vägivald / ja ära tunda paratamatust paljude hulgas / kes teevad jõuga ette tema näo.»

Kogu Printsile tegutsemise eesmärgiks on saada endale «tõeline» osa, kinnistada end millelegi «mõttekale», et mitte olelda võrdväärsete võimaluste kaoses. Ja ometi, püüdes oma tahtmise endale selgeks teha, hakkab talle koitma, et ka piiratud osast oleks talle vähe. «Minu osa ei pea olema osa. See peab olema korruga

kõik. Korraga kõik peab olema korraks mu pilgu all, et ma saaksin sellele kõigele öelda — mine ja ela nõnda, nagu sa elad. Kogu võim, kogu võim peab korraks olema sellel, kes tahab võimust loobuda.» Kuid see maksimumprogramm jääb hetketõdemuseks. Prints ei tegutse sellest lähtudes, ei saakski tegutseda, sest osatu ei saa loobuda osast, võimutu võimust. Ta peab mingi osa läbi proovima, peab midagi tõsiselt võtma, et jõuda uuele tasemele, kus kõik võimalused oleksid jälle võrdväärised. Ja kus see võrdväärise tunnetatud paratamatus annaks vabaduse minna ja elada, nagu sa elad. Näidendi Prints püüdlused on aga liiga «ägedad ja järjekindlad», et ta seda enam kunagi suudaks.

Kui Prints esindab teleoloogilise optimismi traagilist krahhi, siis Peremehe kehtastub eksistentsialistliku pessimismi koomiline krahhi. See on sama ideedraama vastasliin. Peremees tunnistab küll sõnades kaose võimu ja määramatust, aga samas püüab ikka oma olemisele «mõtet» anda, seda dramatiseerida ja ideologiseerida. Ta peab oma tegutsemisvajadust ikka põhjendama, ja põhjendusi leiab ta erisuguseid. Üks näitelõik: «Alati saab midagi päästa, alati saab midagi paremini teha, kui tehakse siis, kui sina vahele ei sega. Ja kui polegi mingit lootust, siis tegutse ikka, millelegi lootmata. Eesmärk on eesmärk, ja kui eesmärki pole, siis olgu su eesmärgiks eesmärk püstitada. Kivi kivi haaval tehakse teed, kivi kivi haaval. Jumala veskid jahvatavad pikkamööda. Arvad, et maailm ja sina on kaks ise asja? Et kui ise eemale hoiad, siis lähebki kõik sinust mööda? Ära arva! Kes vastu ei pane, tehakse peeneks, enne kui ta märkabki, ja millise tüki külge suu jääb, see ütleb...» Peremehe jutt on tões käibefraase ja tema muutuv põhjenduskäik pole parem. 1) Alati saab midagi päästa — siin eeldatakse mõtteka tegutsemise võimalust, mida Peremehe filosoofia eitab ja millesse tal tõesti usku pole. 2) Tegutse ikka, eesmärk on eesmärk — tegutsemine tegutsemise lõbu pärast, hedonistlik-profülaktisilisel otstarbel («Risk on see, mis hoiab meid erksana»). See tähendaks kaasa mängida Perenaise juhustemängu, mängida teadlikult ja ausalt narri, ainsa lohutusega, et võrdsete võimaluste juures vastasmängijagi vahel narriks jääb. Kõik Peremehe teod narrimänguga piirduvadki, ja narriks teda Perenaine ka nimetab. Aga Peremees ei taha end narriks tunnistada ja juhuse hoolde jätta. Sellises mängus peaks ta olema vaba murest enda pärast, aga temal on ikka mingi «oma huvi mängus» ja teesiks juba 3) tegutsemine, et vastu pidada — tegutsemine kui paratamatus, kui «ainuke osa, ainuke võim, mis meil on». Poleks viga, kui ta sedagi osa võtaks pretensioonideta. Aga kohe asub ta traagilisse poosi, hüljates jälle määramatuse ning kuulutades, et Perenaine tegutseb nimelt meie vastu. «See on vaenulik maailm», ja tema, näd, võitleb vankumatu heroismiga lootusetul positsioonil. Kui maailmamasin pole käiku lastud meie heaks, siis olgu vähemalt meie vastu. Peremees on eriti groteskne sellepärast, et tema osa piirdub ainult tegutsemisest rääkimisega: ta toriseb ja poriseb, kui leiab pesukausist Perenaise instruksiooni, isegi sülgab kaussi, aga toimib just selle instruksiooni järgi — kõneleb, kõneleb, kõneleb... tegutsemisest.

Peremehe vajadus oma osa dramatiseerida teeb kahtlaseks ka tema jutud mineviku kohta. Muide, erinevalt muinasjutust ei ole ta kunagi olnud maja tegelik peremees. Kui Perenaine on «elu ise», siis Peremees jääb lihtsalt temast «võõrandunud» osaks. Peremehe jutud oma endisest naisest ja «õnnetust lapsest» on tema isiklik müüt «kuldajastust», kui majas valitses rahu ja tema oli isand. Tõenäoliselt kuulutas ta ühe tuhkatriinudest oma lapseks, et tal oleks jälle «oma asi mängus», kui aga ettevõtte «diplomaatilise krahhiga» lõppes, ei vaevunud ta kõöki vaatamagi, kas «tema» Tuhkatriinu seal edasi ei konuta.

Kõiges oma naeruväärsuses on Peremees siiski inimlikult mõistetav «kurb juhtum». Ta saab ka ise aeg-ajalt aru, et tema tegevus on ainult narrimäng. Mõnes suhtes on ta isegi Printsist targem: Haldjat ega Tuhkatriinut ta enam ei usu. «Vait! Ma tunnen sind. Ma olen ju ise samasugune!» käratab ta Printsile, kui too

seletab, et tahab ainult tõe teada saada. (See pole ka esimene prints, kellega ta «ajutiselt kokku mängib», keda aitab ja varjab; ja oma tegevuse eest saab ta ka väärilise tasu — võlts-imekinga oma kollektsioonidesse.) Prints ja Peremees on mõlemad mingivõrra tõdenud Perenaise juhümängu ja oma osa määramatust. Nende kurb narrus on selles, et nad ikka viljatult kosmilisele paratamatusele vastu punnivad.

Peretütardel ei ole sedagi teadmist. Nemad usuvad veel «naiivse teleologismi» vaimus, et Perenaine juhib «mõttekat» masinavärki, milles neil on oma «mõttekad» osad. Üks peab olema ilus, teine tark. Kogu nende osa piirdub väljanägemisega, ja sellegi on nad poolitanud sisemiseks ja välimiseks, uskudes kumbki, et just tema poolik on see parem. Lossi-Tuhkatriinu osa on laiem, ja ta tunneb juba, et miski selles ei klapi. Aga temagi ei ole saavutanud «iseseisvat võimu», et võiks elada, nagu elab. Ikka käib ta Perenaiselt juhtnööre saamas, kuigi Perenaine talle suisa ütleb: «Mind huvitab see ainult sellepärast, et see sind huvitab.»

Nii ei ole peale Kõögi-Tuhkatriinu, kes on veel teadvusele ärkamata, näidendis ühtegi tegelast, kes Perenaise mängu suhtes «õige» hoiaku võtaks. Printsi jaoks on Perenaine hull ja hoolimatu, Peremehe jaoks koguni vaenulik Võõrasema; Peretütred ja Lossi-Tuhkatriinu peavad teda hoolitsevaks Emakeseks Looduseks ja täidavad oma osi nii püüdliselt, et nad neid korralikult täita ei suudagi, sest selleks oleks vaja ka osa piiratuse tundmist. Perenaine aga suhtub oma mängukannidesse täiesti neutraalselt, ta ei ole Võõrasema ega Haldjas, ehkki võib esineda mõlemana.

«Tuhkatriinumängu» tegelaskujud võimaldavad üsna mitmesuguse üldistusastmega tõlgendusi, ja siiski on neil oma kindel «tähendustuum», mis ei lase end laadida üksipuha millise sisuga. Iga vastuvõetav tõlgendus peab kujutama ainult selle «tähendustuuma» konkretiseeringut. Näidendi iseärasuseks on, et tema «tegevusruum» pidevalt kasvab ja kasvab ka kõik, mis seal sees on. Nii on maja alguses üks paljude hulgast, ning et Prints just siia tuleb, määrab tema otsingu piirid, tähenduse. Näidendi lõpuks on see kasvanud majaks, kuhu kõik teed kokku jooksevad, nii et Prints ei saanudki mujale Tuhkatriinut otsima minna. Ka kuuluvad kõik tegelased kõige üldisemalt võetuna ju Perenaise «sisse», on ainult oma teadvuses temast «võõrandunud». Ent näidendi kasvades suureneb ka nende osamaht, võimaldades väga laiu abstraktsioone. Nii võib Peremeest tema peremehepretensioonide, süstematiseeritud «muuseumi» ja Perenaisele vastutöötamisega võtta kui kosmilis-looduslikule määramatusele vastanduvat inimtsivilisatsiooni (klassikaline paar *nature-culture*). Peretütred on muidugi keha ja vaimu, sensuaalse ja ratsionaalse jmt. kaksikjaotamise paroodia. Jne. Üldiselt on tähenduste muutumine näidendis nii hästi koordineeritud, et ei teki erilisi kasvuraskusi — kõhklusid, millises sümboolses mahus kujundit mingil hetkel võtta.

Kas «Tuhkatriinumäng» on pessimistlik näidend? Ei ole. Niimoodi võiks väita ainult kosmilis-religioosse teleologismi seisukohalt. Teaduse seisukohalt on meie tsivilisatsiooni kosmilisel tasemel vaid «juhuslik nähtus», mis kunagi paratamatult hävib (ka ilma enesehävitamise ohuta). Vähemasti maalis sellise pildi Friedrich Engels «Looduse dialektika» sissejuhatuses, ja millegipärast ei suvatsenud ta arvata, nagu muudaks see perspektiiv igasuguse inimtegevuse mõttetuks. Sellest kosmilisest juhusest «Tuhkatriinumäng» kõnelebki. Näidend ei väida, et absoluutselt kõik on loodusliku juhuse määrata. Perenaine jätkaks vabalt oma mängukannidele mingil määral «iseseisvat võimu». Ja seegi, et näidendi tegelased «valesti» toimivad, ei ole täieliku lootusetuse märgiks. Vale eeldab õiget. Viimane tähendaks leppimist kosmilise juhusega ja mingit Tuhkatriinu-sarnast neutraalsust oma «osa» suhtes — juba uuel, teadlikul tasemel; tähendaks kasutada selle «osa» piirides antud vabadust ja «elada, nagu sa elad». Näidendi ellusuhtumiseks on kaine realism — võtta asju, nagu nad on. Ilma petlike illusioonideta. Aga ka ilma pessimist-

liku hüsteeria ja traagilise poosita. Ainult et kirjutada on seda kerge, palju raskem nii elada.

Vaatetvälja haardeulatusest, probleemide sügavusest ning kujundlik-metafoorse tiheduse poolest on «Tuhkatriinumäng» meie uuemas dramaturgias ainulaadne. Kõige oma loogilisuse juures ei jää näidend paljaks ratsionaalseks skeemiks, mida saaks abstraktses terminoloogias ammendada. Tegelased on terviklikult nähtud olendid, kes elavad oma iseseisvat elu, ja nende vahel otse följetonlikult äratuntav tüüpsus kasvab täiesti loomulikult suureks üldistuseks. Et ka sellise tähendusmahu- ga tegelane nagu Perenaine selge nägemusliku kuju võtab, on näidendi ilmekai- maks saavutuseks.

Rummole on üsna algusest omane kujundilis-assotsiatiivne, väga keeletundlik laad, kus kõlalised seosed kasvavad üle tähenduslikeks, kus kalambuuriid ja (pseu- do)etümoloogiad sõnu lakkamatult «nihutavad», kus hargnevad ja põimuvad üks- teisesse kujundiahelikud, kus tavalistes asjades ja käibeväljendites avanevad uni- versaalsed seosed. Omaette teema, mida peaks käsitama küll etnograafias ja folk- looris palju kodusem inimene, on iidsete motiivide osa selles põimingus. Milline materjal siin oleks Carl G. Jungi hüpoteesile, et kunstis elavad edasi ürgsed, «arhe- tüüpsed» kujutlused! Need kujundid ei muutu Rummol kunagi väliseks erudit- siooniripatsiks, vaid moodustavad tervikusse sissetöötatud orgaanilise elemendi. Se- da isegi nii kaugete motiivide puhul, nagu vana-india kujutus maad toetavatest elevantidest, mis ilmub keset «Hüperborea» põhjala-maastikku, või «Tähepuu var- jata» iidne maailmapuu. Kindlasti on siin üks tegureid, mis annab Rummo luu- lele tugeva alateadliku mõju, müllu kummitama jäävad pildid ja sõnaseosed. Ka «Tuhkatriinumängul» on tugev muistendlik atmosfäär, mida kujundavad too lumme mattunud, tuisu ja külma eest kaitsev maja, selle ruumide ebamäärane hä- marus ja kitsus, uste ja vahekäikude tabamatult tuntav labürint ja see köök, see kolle, see ahi, mis nagu tuhkki on muinasjuttudes tihti maagilise jõuga. Siia tuleb Prints silmitu tuisu käest sooja ja peavarju nõutama, siitkaudu lülitub ta Pere- naise mängu, siin hakkavad tiirlema tema pingutavad otsingud, kuni ta lõpuks jälle lume ja tähtede juurde saadetakse.

Kujundilisusega on seoses ka Rummo erilaadne «objektiivsus», motiivide ise- hargnemine, autorliku «mina» tagasihoitus. Seetõttu on tal soodsad eeldused draama jaoks. «Tuhkatriinumängu» tegelased ongi nähtud iseseisvate lõpetatud saatustena, autori vaatepunkt on neist üle (erandiks jääb muidugi Perenaine — paratamatult «tõelise Perenaise» interpretatsioon).

Loetletud tunnusjoonte poolest on Rummo andel muide üllatavaid kokkupuute- punkte Shakespeare'iga (jutt on mõistagi ande laadist, mitte mastaabist). Ja et «Tuhkatriinumäng» väärib lähenemist kõrgeimate nõudmistega, teeksin seda Sha- kespeare'i Printsi, või täpsemini T. S. Elioti «Hamleti»-essee kaudu. Selles pool sajandit tagasi kirjutatud essees astus Eliot välja kriitikata käibesuhtumiseks ku- junenud arvamus vastu, nagu oleks «Hamlet» Shakespeare'i meistriteos. Tema meelest kujutab «Hamlet» ilmset ebaõnnestumist, ja nimelt sellepärast, et erine- valt oma küpsetest tragöödiatest (Eliot mainib eraldi «Coriolanust» ning «Anto- niust ja Kleopatrat») püüdis Shakespeare siin väljendada midagi väljendamatu, mille jaoks «Hamleti» süzeeline materjal ei andnud küllaldast «alust». Selles se- ses toob Eliot sisse ka oma tuntud «objektiivse vaste» määratluse: «Ainuke viis emotsioone kunstivormis väljendada on leida neile «objektiivne vaste» [objective correlative] teiste sõnadega — mingi asjade seis, situatsioon, sündmuste ahel, mis oleks tolle kindla emotsiooni valemiks; nii et kui välised nähtused, mis peavad esile kutsuma meelelise kogemuse, on kord antud, tekib vahetult ka vastav emot- sioon.» Hamleti maailmajälestus on aga suurem, kui Taani õukonna roimad ja tü- hisus nõuaksid. «See on niisiis tunne, mida ta ei suuda mõista; mida ta ei suuda objektiveerida, ja mis seetõttu jääb mürgitama elu ja takistama tegutsemist.

Ükski võimalik tegutsemisviis ei suudaks seda rahuldada, ja ükski asi, mida Shakespeare võiks süžeeaga ette võtta, ei suuda Hamletit tema jaoks väljendada.» Ja kui Hamleti «meetodiga hullus» ei olegi päris hullus, ei ole see ka ainult teesklus. Eliot, kes hiljem end selgesõnaliselt klassitsistiks kuulutas, esineb juba siin väga klassitsistlikult seisukohalt, nõudes, et kirjanik valitseks täielikult oma materjali, näeks tegelasi «lõpuni» läbi ja esitaks oma elunägemise lõpetatud täiuslikkuses.

«Tuhkatriinumängule» oleks sellest seisukohast vähe ette heita. Kui «Saatja aadress» lõpebki sõnadega «oskamata kuidagi / lõpetada / alustada», siis Rummo «objektiivne» vormitunne on üldiselt ikka õelnud, kuidas lõpetada ja alustada. Kuid iga täius on täius ainult suletud piirides, ja mingil tasemel tuleb end sellest täiusest vist lahti murda. Erinevalt Elioti klassitsismist võtaksin arvata, et ülimaks on kunstis siiski vahest need momendid, kus on püütud haarata haaramatut, väljendada väljendamatu (mida ei tohi segi ajada oskamatusega väljendada täiesti väljendatavat). Või teisendades Niels Bohri teistsuguses kontekstis lausunud sõnu — tuleb olla küllalt hull. Ja võib-olla teeb «Hamleti» hullus sellest siiski Shakespeare'i suurima teose — geniaalse ebaõnnestumise, mis ületab iga piiratud õnnestumise. Vahest võiks kunsti maksimumi määratlenda seepärast kui «klassitsistliku» täiuse pinnalt tehtud läbimurret väljendamatu regioonini. Tinglikult nimetaksin seda seisukohta klassitsismi kriitikaks baroki positsioonilt (eelistades viimast terminit häirivate kõrvaltähendustega sõnale «romantism»).

Vajadust end vormi suletud täiusest lahti rebida on ka Rummo tunnetanud. Lihtsamad ja ilmsemad näited sellest oleksid «Jälle jälle jälle jälle jälle» veel naivsevõitu vahekatkestus, proosa(kollaaž) «Vanad ja väga kulunud filmifragmendid» ning «Väikese linna kohvikumuusikas», ja lõpuks «Loomingu» möödunud aasta detsembrinumbri ilmunud luule. Siiski on lõpetatusel ja suletusel Rummo loomingu otse eluvaateline tähendus, ja sellepärast on iseloomulikud need juhud, kus välise lõpetatuse sees varjub vastuolude lahendamatus, «kõigi otste lahti jäämine». See on mingi eriline «suletud lõpmatus», mingi liiga vaoshoitud, väga kinnine «hullus». Need luuletused on nagu pomm, milles kriitilise massi pooled seisavad pörkevalmis vastakuti, või nagu pudelisse surutud gnoom, kellele ei lasta hiiglaseks paisuda, või nagu uss, kes ennast sabast õgib. Mõtlen siin asju nagu «Vihmad mind on armastanud järjest», «Olla maastik», «Improvisatsioon Jaan Sauliga», «Ega vastu küll saa». Neis on tung lõpmatu üks-kõiksuse poole ja samas ahistav suletus. Vahest kõige selgemini väljendub see Artur Alliksaare jälgenduseks ja mälestuseks kirjutatud luuletuses: «Kas peksleb liblikas vastu ruutu selleks, et uimaseks jääda? Vaadake ta silmade viimast imestust: miks läbi selle läbi-paistva silmapiirideni ei pääse? Näen, virmalised, küll mina teie kutsuvat kätevehkimist näen! Kuid see klaas on ka tõepoolest kalk.» Ja ainult läbi selle ahistatuse minnes saavad ilmuda ka need «teispoolse rahu» hetked, mida laulis juba «Ladvastik kevadladvastik» ja nüüd hiljem «Trööst» ning «Maailm mu hinge». See rahuks selginud «klassitsism» on ka ainus, mis võiks seista «barokse» rahutuse kõrval. Nagu «Hamleti» kõrval vahest ainult «Torm».

«Tuhkatriinumäng» ei ole kindlasti «Hamlet» ega «Torm», ka mitte suhteliselt, Rummo mastaapi ümberarvutatult. Kõige ratsionaalse täiuslikkuse ja nägemusliku mõjususe juures jääb näidend haaratava piiridesse. Nimetaksin seda tinglikult «ideoloogiliseks žestiks», mis peab osutama, kuismoodi võiks elada. See žest on tehtud eeskätt «negatiivselt», valedel eluhoiakute läbivalgustamisega, aga Perenaise ja Kõõgi-Tuhkatriinu näol ka «positiivselt». Ent Perenaie on kosmiline, mitteinimlik kuju, ja Tuhkatriinu on sellise seisundi kehastus, mis eelneb eneseteadvuse tekkimisele. Need, kellel eneseteadvus olemas, on aga selle taseme poolest autorist allpool, ja ta ei saa end nende kaudu lõpuni (õigemini «lõpmatuseni») väljendada. Kui varem oli juttu, et «tõsine» kunst näitab inimlikku eneseteadvust suletud situatsioonides, mille taga parimal juhul on aimata lõpmatuse fooni, siis

«Tuhkatriinumäng» tegeleb otseselt lõpliku ja lõpmatu, igavese ja ajaliku, inimliku ja kosmilise vahekordadega. Kuid maksimumi, üleminekut lõplikkusest lõpmatusse siin ei ilmu. Ainult Prints taipab lühikeseks hetkeks, et «korruga kõik peab olema korraks mu pilgu all», ja see teadmine kustub kohe. «Tuhkatriinumängu» väga sisukas «žest» saab olla ainult tee algus. Suhteliselt lihtne on tõdeda, et inimeste eluhoiakud on valed; raskem seisab ees, kui küsida, mis põhjusel nad sellest valest ikka kinni hoiavad — mis on see klaas, mis ei lase silmapiiride poole lennata. Et takistavad põhjused moodustavad peaaegu hargnematu võrgu, on Rummole teada. «Saatja aadress» esitab masendava näidisloetelu, ja seal on ka teadmine omaenda paratamatust seotusest kõigi teiste olemisviisiga: «olles nende hulgas üks nende hulgast / tahestahtmata olles nendeks niikaua kui nemadki». Tõenäoselt oleks «Tuhkatriinumängu» üldistustasemel taoliste põhjuste kaugem eritlus isegi võimatu olnud, näidendi kitsamale-konkreetsemale pinnale viinud. Teine võimalus «žestist» kaugemale minna oleks vahest olnud selles, et Prints oleks oma «osatahtmisest kõrgemale tõusnud; aga sedagi ei kujuta antud materjali juures eriti ette. Nii on näidendi «žestil» teatud kunstiline paratamatus, mis teeb ta omades piirides täiuslikuks. Ja näidendi tundeatmosfäär tungib veidi väljja «ideoloogilise žesti» ratsionaalsusest, siin ei puudu toosama liblika pekslemise vastu klaasi, see «kinnine hullus». Hermaküla lavastus on seda momenti veelgi rõhutanud. (Kõrvalmärkusena: ka Hermaküla lõpusoolo Suitsu-kompositsioonis, see omamoodi «meta-etendus», etendus etendusest, rääkis püüdest väljendada väljendamatu, kunstniku püüdest jõuda «enda», «ehtsa», «kõikehaaravani» — ja selle raevukast võimetusest.) Rummo viimaste asjade tendents vabama vormi poole paneb huviga ootama tema edasist dramaatilist karjääri.

Rõhutan veel, et need pretensioonid on tehtud maksimumist lähtudes. «Tuhkatriinumäng» kuulub kahtlemata eesti draama tippude hulka ning on väga sisukas ja vajalik «žest». «Ideoloogilised žestid» olid ka teised siin käsitletud näidendid: «Nimetu saar» minimaalselt, piirdudes lõpmatuse ning juhustemängu aktsepteerimisega; ülejäänud ehitamas süsteeme pluss- ja miinusväärtustest. Kui nüüd teha mingi üldistus, siis võiks Kaalepi, Smuuli, Vetemaa ja Undi näidendite põhjal (nende sees või taga) nentida eesti kirjanduses märgatavat «pastoraalset» tendentsi. «Pastoraalset» selles laiendatud mõttes, mis märgiks püüdeid vabaneda probleemidest ja komplikatsioonidest millegi «lihtsa», «loomuliku» ja «endastmõistetava» juurde tagasipöördumise teel. Ja selles on «pastoraali» illusoorus, enam või vähem teadlik utoopilisus, kuid on tunda, et pole olnud ka paremat pakkuda. «Tuhkatriinumängu» eluvaade on küpsem. Siin valitseb teadmine, et sellise endastmõistetava loomulikkuse ja neutraalsuse juurde, nagu esindab Köögi-Tuhkatriinu, pole Printsil ega teistel tagasipääsu, et ainuke lootus on saavutada samalaadset seisundit läbi keerulise, läbi ahistatuse, läbi meeletehete minnes — juba uuel tasemel. Teadmine, et kui too Tuhkatriinu Perenaise puudutusest ärkab, pole temagi enam sama. Teadmine, et toda Tuhkatriinut Prints ei saa, ei saa saamagi, sest tema ainuke võimalus on elada edasi kord saadud Tuhkatriinuga, ja vaadata, mis sellises elus saaks teha ja tegemata jätta. Selles on «Tuhkatriinumängu» illusioonideta lootus. Lootus, mis on rohkem kui lohtus.

Noor-Eesti küpsusaastaist

ahekümnenda sajandi alguses, täpsemalt: 1905. aasta revolutsioonist Esimese maailmasõjani kujunes eesti kultuurielus uus arengustaap. Eriti silmapaistvalt kandis esteetilise kultuuri valdkonnas vilju Noor-Eesti mitmekülgne algatuslikkus. Noor-Eesti taotluseks ja teeneks oli euroopaliku vaimsure mõjulepäästmine eesti kirjanduses ja kunstis.

Noor-Eesti rühm kujunes 1905. aastaks, jõudis küpsusele 1910. aastaks, hajus 1917. aastaks.¹ Selleks ajaks oli valminud esteetilise kultuuri uus, kõrgem tase. Nii lõppes Noor-Eesti tegevus üldjoontes pärast seda, kui varem võetud ülesanded olid lahendatud.

Noor-Eestit ei saa isikuliselt koosseisult täiesti samastada 1903. a. Tartu kujunenud õpilasveljestuga. Õpilaskonna sõprusrühmast tuli küll uue kirjanikerühma arvuliselt väga piiratud tuumik, samuti pärines sellest mitmekordselt arvukam toetajatekogu enamikus kooliaegsest sõpruskonnast.

Rühma küpsusaastate aktiivse tuumiku ja toetajate kaastöölise isikuline koosseis on kõige veenvamalt dokumenteeritud Eesti Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» tegevusseastumisel 1912. aastal. 61 asutajaliikme hulgas olid kirjanikud Suits, Ridala, Tuglas, Tammsaare, Aino Kallas, Kitzberg, Sööt, Heiberg ja Reintam, kunstnikud Kr. Raud, K. Burman ja O. Karin, helilooja M. Saar, kirjanduskriitikud B. Linde ja J. Aavik. Varsti astusid liikmeks J. Semper ja J. Barbarus kirjanikest, N. Triik, K. Mägi ja A. Tassa kunstnikest. Noor-Eesti kunstinäitustel oli väljapaistev osatähtsus Jaan Koortil. Teatavasti ei olnud K. E. Söödi ega J. Reintami osa Noor-Eesti tegevuses mainimisväärne varem ega hiljem,² Heibergi võib mainida üksnes Noor-Eesti algaegadega seoses. Seltsi enamikku moodustavate noorte haritlaste osaks oli kirjanduse ja kunsti ürituste, eriti kirjastuse, näituste, koosolekute ja raamatukogude korraldamine. Samuti kui senine amorfne sõpruskond, pidi ka seltsiks kujunenud rühm olema «kultuursete uuendustahete vabariigiks» ning selles üldkultuurilise ilmega organisatsioonis on «kirjanikud ja

¹ Asjaomaste eneste töid: Kümme aastat. Toimetanud Friedebert Tuglas. Tartu, 1918; Bernhard Linde, «Noor-Eesti» kümme aastat. Tallinn, 1919; Eesti Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» Aastaraamat I. 1912. a. Tartu, 1913; Friedebert Tuglas, Noor-Eesti algajult. «Looming» 1933, nr. 9, lk. 1019–1025; Gustav Suits, Noor-Eesti nõlvakult. Tartu, 1931.

² K. E. Söödil võime Noor-Eesti küpsusaastail küll märgata orienteerumist kaasaegsele Euroopa kirjandusele. Noor-Eesti väljaannetes on ta vastavil aastail väga vähe avaldanud. — 1905.—1906. aasta «Kirjanduse Sõprade» hulgas olid Noor-Eesti hilisema koosseisu kirjanikest ja arvustajaist Fr. Tuglas, B. Linde, G. Suits, K. E. Sööt ja A. Kitzberg, Juhan Liivi liikmeks olek piirdus tema nimel sissemakstud rahasummaga. Noor-Eesti albumite (I ja II) kaastööliseks olid juba Aino Kallas, J. Aavik ja V. Grünthal (V. Ridala). Ka Marie Under, kes Noor-Eestiga päriselt ei liitunud, esines neis albumites, esimest korda küll ainult tänu Hans Laipmani (Ants Laikmaa) poolt saadetud luuletusele.

kunstnikud [— — —] algusest saadik etendanud silmapaistvat osa». Kirjanike ja kunstnike väikese rühmaga tuli kaasa «uuenduspuudelisel nooremal intelligentsil, nüüdisaja vaimuarengusse kistud isikuid mitmest elukutsest». Seltsi tegevuse alguses kuulutas selle algataja ning asendamatu esimees Gustav Suits, kelle sõnastatud olid ka seltsi iseloomustus ja püüdesihid: «Mitte koguda võimalikult palju liikmeid, vaid koondada vaimse kodanluse vastast intelligentsi».³

Kodanlusevastase (olguigi vaimse) intelligentsi koondis kõlab meie ajal eriti aktuaalsena. Teise kümnendi alguses Venemaa tsaarivõimu all oli sellel koostisemääratlusel muidugi nüüdsest erinev tähendus.

Üldiselt on vähe osatud hinnata Noor-Eesti näiliselt kõrvalist, kuid väga olulist ala 1905. aastast alates: see oli kirjanike eneste kirjastus ilma rahameeste osavõtuta. Selliseks kirjanike kirjastuseks jäi ka 1913. aastal vormi omandanud Noor-Eesti Kirjastus. Ka kirjastuse osauhisus täitis Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» eestseisuse otsuseid — kuni selts tegutses. See oli Eesti ajaloos esimene kahest kirjanike juhitud püsivast kirjastusest — teiseks oli Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus kahekümnendail ja kolmekümnendail aastail.

Noor-Eesti loominguuline tuumik avaldus esiotsa kirjanduses, löi uue kvaliteedi arvustuses ja kirjanduseuurimises, osutus viljakaks kirjandusliku mõtte arendamisel. Teise alana lisandus varsti kujutatav kunst. Kunsti vahendamisel rahvale oli kirjanikelgi tähelepanev osa. Nad korraldasid kunstinäitusi, levisid uut kunstimaitset eriti vastavalt kujundatud trükiteoste kaudu, samuti kunstikriitikaga ning teiste maade kunsti tutvustamisega.

Noor-Eesti küpsusaastaid tähistavad kõige enne neli kirjanikku oma teostega. Gustav Suits jõudis «Tuulemaa» luuleni ning andis sellele juba tõhusat lisa. Friedebert Tuglase uue taseme näitajaks olid «Saatuse» novellid ja «Felix Ormusson». A. H. Tammsaare miniatuurid, «Varjundid» ja «Kärbes» näitavad kirjaniku uut tõusu. V. Ridala oli oma «Lauludega» palju kaasa mõjunud uue luule kujunemisele. «Kaugetes randades» jõudis ta uute väärtustega loodusluuleni. Nelja kirjaniku loomingut täiendasid kolm mõnes suhtes autsaid. Üheks oli Jaan Oks, kes leidis peamise avaldamiskoha ja tunnustuse Noor-Eesti väljaannetes. Ta isikuline side Noor-Eestiga oli nõrk, ta looming lakkas Noor-Eesti küpsusaastate alguses, nii et teda võib üksnes tinglikult lugeda Noor-Eestisse kuuluvaks. Aino Kallas kuulus soome kirjandusse, kuid eesti aineala kaudu üldinimlike probleemide ja oma isikupärase väljenduskunsti juurde jõudes andis ta omataolise lisa Noor-Eestile, seda enam et kõik ta uued teosed ilmusid varsti ka eesti tõlgetes. August Kitzberg kuulus ealt, seniselt arengult ja vaimsuselt varasemasse kultuurikihistusse, rikastus aga noorema põlvkonna ideedest, nii et ta «Libahunt» võiks olla ka Noor-Eesti vaimse näitajaid. Oleks tahtmine seda rida veelgi täiendada Juhan Liiviga, kes oma üheksakümnendate aastate proosaga oli küll juba kirjandusloos, kuid oma elu viimase aastakümne luulega, samuti miniatuuridega oli astunud vaimsuselt noorema põlvkonna kirjanduse lähedale. Juhan Liiv ei suutnud, tõsi küll, Noor-Eesti küpsusaastail mainimisväärselt juurde anda oma senisele loomingule. Algajatena kuulusid Noor-Eestisse J. Barbarus ja J. Semper, kelle küpsemine kandus Noor-Eesti hajumise järgsesse aega.

Uus vaimsus avaldus peagi kirjanduskriitikas. Uus arvustus tähendas senise kirjanduse puuduste rõhutamist, kuid ka seniste väärtuste valgustamist. Kui Kristjan Jaak Peterson luuletajana oli juba ennem avastatud, siis näitasid Suits ja Tuglas kätte Juhan Liivi luule õige väärtuse, üks trükkitoimetamise, teine arvustusega, eriti väikese monograafia näol. Kirjanduskriitikas on esirinnas

³ Tsitaadid «Aastaraamat I» avaldatud protokollidest (lk. 33—34, 40—47); uues redaktsioonis: Gustav Suits, Noor-Eesti nõlvakult, lk. 74, 76.

G. Suits, Fr. Tuglas ja Aino Kallas, Tammsaare kirjanduslik esseistika täiendas neid hiljem. B. Linde oli juhuslikuma kvaliteediga, kuid andis igatahes eelmistele lisa.⁴ J. Aavik püsis sageli eraldi oma maitse ja eeskujudega ning minetas vähehaaval aktiivse kirjandusehuvi, andudes 1912. aastast eksklusiivselt loovale keeleuendusele.

Teatriteaduses andis uue kümnendi alguses püsivat Suits, populariseerivas laadis täiendas teda Linde. Suits esindas juba 1906. aastast, Linde 1910. aastast teatriarvustuse kõrgeimat taset. Noor-Eesti rühmal ega aktiivseil üksikliikmeil polnud vahetut sidet teatriloominguga. Sellepärast tuleb Noor-Eestit eriti Suitsu ja Linde näol neil aastail hinnata peamiselt teatrimaitse kujundajana ning teatrikunsti järgneva astme ettevalmistajana.

Kujutavasse kunsti tõi Kristjan Raud uue kvaliteedi rahvakunsti ainete loova mõtestamisega. N. Triik esindas uue kunsti taotlusi mitmekülgsest. Raud ja Triik olid novaatorid ka raamatukujunduse alal. Raamatukujunduse tase tõusis ja Leipzigi raamatunäitusel 1914 tutvustati eesti raamatut esmakordselt ka välismaal. 1912. a. avas Noor-Eesti esimese alalise kunstinäituse Eestis. Näitused aitasid K. Mäe loomingul laiemalt mõjule pääseda. Nooremate kunstnike koondamises ja kunstimõtte levitamises oli suuri teeneid Kr. Raua ja N. Triigi. Ühtlasi ei saa Noor-Eesti kunstnikerühmast kõnesolevaid aastail eemale jätta Jaan Koorti.⁵

Muusikas oli Mart Saar Noor-Eesti kaasasammuja, kes tabas muusikas sama vaimust, mida väljendasid kirjandus ja kujutav kunst. Tähelepanev on analoogia Kr. Raua ja M. Saare vahel rahvakunsti resp. rahvamuusika kasutamises kaasaegse kunsti loomisel. Noor-Eesti kirjanikud, esmajoones Suits, pidasid muusikat uues kultuuriliikumises tähtsaks ja arvestasid eriti R. Tobiast.⁶

Nii esines Noor-Eesti kogu oma lühikese eluloo kestel esteetilise kultuuri kui terviku arendajana, kirjanduse ja kunstide koosarengu soodustajana ning loomingu- lise teostajana. Noor-Eesti I albumi programmilises eessõnas ja järgnevais kirjutustes oli seda ainult deklareeritud. Küpsusaastate alguseks oli vähemalt kirjanike ja kujutavate kunstnike vahel loomingu- lise koosarengu sünninud; arvustuslikes töödes hõlmati juba kogu esteetilist kultuuri. Pärast Noor-Eesti hajumist võidi kirjanduse ja kunstide koostöös seniseid aluseid edasi kasutada.

On hämmastav, et nii väikeaarvuline rühm mitmelt loomingu- lise alalt suutis jätta nii sügavaid jälgi eesti kirjandusse ja kunsti ning oma isikulisest heterogeensusest hoolimata jõuda isegi mingi sünteesini.

Vahel on katsutud Noor-Eesti teket ja olemasolu selgitada isiklike kokku- puutumiste kaudu. Kui a. 1906—1909, seega Noor-Eesti valmimisaastail, Helsingis

⁴ Gustav Suitsu ise'loomustus B. Linde kohta on küllalt tabav: «Temal on loom- mu'kke andi ja arusaamist näitlemiseks ja simuleerimata huvitust näitekunsti jaoks, temal on energiat, tõelikku kirjanduse ja kunsti-armastust, ja isegi prak- tilist pilku asjade jaoks ei puudu tal mitte. Tal puudub takti, mõõdupidamist, kalkulatsiooni, see on tõsi. Aga tema puudused kaaluvad tema väärtused minu arvates kaugelt üle.» — G. Suits J. Luigale 25. II 1912. KM KO, F 179, M 5:27.

⁵ Leo Gens (Jaan Koort, Tallinn, 1964, lk. 67) väidab, Jaan Koort olevat 1911. a. alates järk-järgult eemaldunud «nooreestlaste äärmuslikest seisukohtadest». Väide ei tundu veenev. J. Koort ei olnud organisatsioonihuviline, kuid kunstis ei saa küll tõdeda tema mingit vastuolu Kr. Raua, N. Triigi või K. Mäega — või Noor- Eestiga üldse. V. Vaga (Eesti kunst, Tartu-Tallinn, 1940, lk. 232—363) esitab nelja kunstnikku (Kr. Raud, K. Mägi, N. Triik, J. Koort) vaieldamatult Noor-Eesti a ja stu keske tähtsusega meistritena, kellega seltsinud hiljem A. Jansen ning kelle ümber grupeeruvad väiksema tähtsusega anded. A. Janseni kuulumist Noor-Eesti kunstnike hulka ei saa ka sellest välja lugeda.

⁶ G. Suits Fr. Tuglasele 1. IV 1912. KM KO, Tuglase fond. Kirjas kõneldakse «Noor-Eesti» IV ettevalmistamisest.

pidevalt kokku puutusid Suits, Tuglas, Ridala ja Aavik, siis hiljem see keskoht kadus. A. H. Tammsaarel ja Aino Kaldal ei olnud kellegagi pidevat kontakti, kõnelemata uustulnukaist J. Barbarusest ja J. Semperist, kellele side Noor-Eestiga tähendas peamiselt käsikirjade saatmist B. Lindele. Pidev kirjavahetus organisatsioonilistes küsimustes arenes Suitsu ja Linde vahel. Mõtteid vahetasid isiklikes kokkupuutumistes ja kirjavahetuses enim Suits ja Tuglas. 1910. a. alates polnud Noor-Eesti üksikute liikmete vahel enam muid mainimisväärseid kontakte. Mõnevõrra sagesid kokkupuuted seltsi loomisega.⁷

Noor-Eesti rühma kuuluvate kirjanike ja kunstnike loomingut ei saa ühendada vooluks ega koolkonnaks. Gustav Suits andis 1912. a. vastuse arvamusele, nagu esindaks Noor-Eesti kirjanduslik-kunstiline ringkond uusromantilist voolu: «Ma ei arva kirjanduslikest märksõnadest mitte palju, kui need ei põhjene konkreetsetes vaatluses. Tähendatud nimetus ei tarvitse kõigile Noor-Eesti autoritele olla mõduandev uusromantilise kirjandusvoolu jälgimise mõttes. Aga kui romantiliseks hingeelukategooriaks tunnustada mitte ainult piiratud tõelisusest vallale unistavat tundelist tungi, kui sama sõnamõistet laiendada ka i h k a v a a r u püüdmustele üle nende piiride, millesse meid surub igakordne reaalne elu, siis võiks Noor-Eesti uusromantilise nimetuse ehk vastu võtta.»⁸ Teiste sõnadega: uusromantiline voolunimetuse ei sobi ühendama Noor-Eesti kirjanikke ja kunstnikke, küll aga avaldub kunstikultuuri püüdlustes tung üle reaalsuse, seega võimalikuks peetu, kuid seda r o m a n t i k a t ei või kõrvutada XIX sajandi ühiskondliku romantikaga, mis avaldus rahvuslikul ärkamisajal. Igatahes ei saa Tuglase varasemaid sümbolismisümpaatiad omistada kogu rühmale, samuti ei mahu sümbolismi mõistesse ta uue küpsusastme novellistika. Suitsu Tuulemaa-luulet ja selle jätku ei saa siduda uusromantikaga ega sümbolismiga. A. H. Tammsaare vastavate aastate teosed näitavad küll rohkeid väliskontakte, kuid püsivad eemal uusromantika mõistest. Samuti ei tule V. Ridala arengu teist järku («Kauged rannad») mõista uusromantika avaldusena.

Noor-Eesti loomingulises rühmas on suure tähtsusega kontaktiotsimised ja -leidmised üle eesti keele piiride ning väljapaistvate kultuuriisiksuste kaasa-tõmbamine.

Esimeseks loomupäraseks väliskontaktide arendajaks oli Aino Kallas. Ta avaldas Soomes tõlgitsustelt pädevaid arvustusi eesti kirjanduse, eriti nooreestlaste teoste kohta, samuti nende tõlkeid: tema viis esimesena Juhan Liivi, Suitsu, Ridala ja Tuglase soome lugejate kätte.⁹ Avaldamiskohtadeks olid talle ajakiri «Valvoja», Eino Leino toimetatud «Päivä» ja kirjastus «Otava». Nii kujunes Aino Kallas eesti-soome ühiskirjanikuna ka Noor-Eesti taotluste soomepoolses tõlgitsejaks. Soomes täiendas tööd lühikest aega Aino Thauvón-Suits ühelt poolt soome kunsti tutvustajana Eestis, teiselt poolt Tuglase novellide soomendajana. Soome kirjanduse ja kunsti ning üldse kultuuri tutvustamist Eestis, eesti kirjanduse ja kunsti tutvustamist Soomes arendas pidevalt Gustav Suits.

Suits avaldas üsna varakult, õieti oma esimese suurema tööna kokkuvõtte Juhani Ahost nii eesti kui ka soome keeles.¹⁰ Isiklikult oli ta 1905. aastast peale Eino

⁷ J. Semper võttis varsti kokku ajalooliste rühmade kogemusi, mis võiksid olla ka Noor-Eesti omad: «Kirjanikud võivad kokku liituda kindlakujulisteks ühingu-tekts, kuid rühm võib olemas olla ka siis, kui kirjanikke ühendab ajakiri või koguteos...» Naata Nael, Kirjanduslikud rühmad. «Postimehe Lisa» nr. 4, august 1918.

⁸ Aastaraamat I, lk. 33—34; esitatud redaktsioon: Noor-Eesti nõlvakult, lk. 74, 75.

⁹ Aino Kallas, Merentakaisia lauluja. Helsinki, 1911; Katkelma Fr. Mikkelsenin kertomuksesta «Jumala-Saar». Viron kielestä suomensi Aino Kallas. «Päivä» 1909, nr. 45/46, lk. 388, 389.

¹⁰ Gustav Suits, Juhani Aho. Sihid ja vaated. Helsingi, 1906, lk. 94—127; «Liitto» 1905.

Leinoga lähedases läbikäimises ja sõpruses, mis kestis soome luuletaja surmani.¹¹ Muudest lähematest kontaktidest tuleb mainida Otto Mannist ja Joel Lehtost.¹² Väga lähedane sõprus ja loominguline koostöö kujunes Suitsul teise kümnendi algusest Arvid Mörnega.¹³ Teaduslikest kontaktidest oli esikohal ehk Yrjö Hirn.¹⁴

Läbikäimises soomlastega ei olnud noored eestlased Helsingi-aastail mitte ainult saajad, vaid ka andjad. V. A. Koskenniemi tunnistas selgesti, et Suits ja Aavik, kellega ta kokku puutus lõunal käies, andsid talle ergutust prantsuse luule tundmaõppimiseks.¹⁵ Võime aimata Suitsu algatuslikku mõju Koskenniemi eriti *Leconte de Lisle*'i osas, kes osutus soome luuletajale varsti suureks eeskujuks; usutavasti oli nii Suitsul kui Aavikulgi osa *Baudelaire*'i tutvustajatena soome tõusvale luuletajale.

Tihedate Soome-kontaktide varju jäävad isiklikud sidemed munde rahvaste kirjanike ja kunstnikega. Tuglase tähtsamaks ja kestvamaks tutvuseks Pariisist peale oli soome-rootsi kunstiteadlane Heikki Tandefelt. Emigratsioonis olevaist lätlastest suhtles Tuglase ja Suitsuga K. Skalbe.¹⁶ Suitsu tähtsaimaks korrespondendiks Läänes oli Georg Brandes. Algatuslik osa skandinaavia keelte alal oli Suitsul — tunnistuseks pidev läbikäimine Mörnega ja uurimus Björnsonist, kuid ka teadlik orienteerumine skandinaavia XIX sajandi teise poole ja XX sajandi kirjandusele, mida ta plaanis võtta akadeemilise töö keskseks aineks.¹⁷ Varakult tekkis Lindel kontakt Harold Williamsiga, eesti keelt oskava inglasega Peterburis.¹⁸ Hiljem aitasid Suitsu Inglise-suhteid täiendada Aino Malmberg ja Alex Matson. J. Aavik täiendas teiste Soome-kontakte ja rõhutas omapoolselt vajadust leida eeskujusid prantsuse kirjandusest. V. Ridala kutsus erakordse Itaalia-huvi esile Gabriele d'Annunzio ja itaalia lüürika tõlgete ning B. Croce esteetika populariseerimisega. Vene uuemat kirjandust, eriti Brjusovit, lähendas Fr. Tuglas. B. Linde erihuviks osutus kaasaegne saksa-austria kirjandus, Edvard Munchiga ei puudunud ka norra kunsti tutvustamine.

Noor-Eesti liikmete erinevuste ja sisemiste vastuolude näitajaks oli Helsingis õppijate hargnemine soome kultuurivoolude vahel. Ajakiri «Valvoja» oli vastuvõtlik ka uutele rahvusvahelistele mõjudele. Ajakirja kaastöölisteks olid Aino Kallas ja Gustav Suits. Vana-soome traditsioonidega «Aika» tõmbas peagi kaasa J. Aaviku. Võime tähele panna ka soome kirjanduse erinevat mõistmist: J. Aavik avaldas ajakirjas «Aika» Irmari Rantamala romaani «Harhama» kohta väärtusi

¹¹ Aino Thauvón-Suits, Tuntemani Eino Leino. Porvoo-Helsinki, 1958; Gustav Suits, Tervitus Eino Leinole. «Murrang» 1921, nr. 2, lk. 5—6 (sama: Noor-Eesti nõlvakult); Leinatud Eino Leino. «Looming» 1926, nr. 2, Suomen kirjallisuus IV. Minna Canthista Eino Leinoon. Kirjoittaja Rafael Koskimies. Helsinki, 1965, lk. 419; Otto A. Webermann, Eino Leino Gustav Suitsin arvostelijana. «Virittäjä» 1961; Ilmar Talve, Gustav Suits Soomes 1901—1911. «Tulimuld» 1953, nr. 4.

¹² Vt. näit. G. Suits M. Kampmannile. KM KO, F 36, M 2:23a.

¹³ Aino Suits N. Andresenile 18. I 1963; Aino Suits, Hamleti proloogi kirjutamise aegu. «Sõna» 1956, nr. 4—6.

¹⁴ G. Suits M. Kampmannile (vt. ülal); G. Suits J. Luigale 25. II 12. KM KO, F 179, M 5:27.

¹⁵ V. A. Koskenniemi, Vuosisadan alun ylioppilas. Porvoo-Helsinki, 1947, lk. 141.

¹⁶ Fr. Tuglase teated autorile; G. Suits Fr. Tuglasele 28. II 1910. KM KO, Tuglase fond.

¹⁷ G. Suits J. Luigale 25. II 1912. KM KO, F 179, M 5:27.

¹⁸ B. Linde, Ajakirja «Noor-Eesti» tekkimise ja toimetamise mälestusi. «Tänapäev» 1935, nr. 9, lk. 366.

— Harold Williams oli tuttav Noor-Eesti väljaannetega ja oli avaldanud Gustav Suitsu raamatu «Sihid ja vaated» arvustuse vene ajakirjas: Г. Вильямс, Молодая Эстония. Gustav Suits: Sihid ja vaated («Направления и взгляды»). «Русская мысль» 1908, nr. 5, lk. 138—141.

leidva arvustuse, sest vanasoomlased olid võtnud autori oma huvisfääri.¹⁹ Fr. Tuglas ühines lakooniliselt selle hävitava otsusega, mille osaliseks romaan sai Eino Leino poolt.²⁰

Noor-Eesti kirjanikke ühendab suur üldeuroopaline eruditsioon, nii Euroopa juhtivate suurrahvaste kui ka Põhjamaade rahvaste kirjandusliku kultuuri tundmine. Nagu kirjanikel, on ka kunstnikel ühendavaks jooneks laialdased rahvusvahelised huvid, nad õpivad tundma vene, skandinaavia, prantsuse ja saksa kunsti tsentreid ja uut kunsti, kuid ka sealseid maastikke, linnu ja inimesi (Kr. Raud, Triik, Mägi, Tassa, Koort). Nii ei kujune nende kunst mingi suure maa kunsti provintsina, vaid suurte ja mitmekesiste kunstikogemuste alusel sünnib süntees uue aja rahvusliku ja samal ajal rahvusvahelise kunsti põhi-laadi leidmises.

Lihtsustaksime asju liiga, kui peaksime absoluutseks juhtnööriks Suitsu Helsingi-aastate korduvat kurtmist «Noor-Eesti parempoolsete» üle ning üldistaksime ta korduvaid sapiseid pisteid omameestele. Palju rohkem jääb kõlama 1911. aasta lõpust pärit elegiline kiri Tuglasele sellest eesti Parnassi kevadisest laudkonnast, mille olid kokku toonud juhused ja instinktid: «Kes kirjutab ja jutustab selle meie nooruse kaotatud ja tagasitulematu hiliskevade legenda õppeaastatel Helsingis!»²¹

Selles kokkukuuluvuse tundes, milles ei puudunud segavad lahkarmused ja kultuuriülesannete mitte alati kokkusattuv käsitlemine, sündis Noor-Eesti küpsusaastate üks huvitavamaid jõupingutusi — ajakiri «Noor-Eesti». Ajakiri annab läbilõike uue kümnendi alguse kultuurihuvideist ja ka Noor-Eesti rahvusvahelistest sidemetest. Selles ürituses kajastub üksikute isikute osa Noor-Eesti organisatsioonis ja ideoloogias, selle rühma tugevus ja nõrkus.

Ajakirja «Noor-Eesti» ainus aastakäik 1910/11 on meie ees eesti kirjanduse ja kunsti ajakirja väliseltki suurepärase näitena meie ajani. Ajakirja kuue numbriga (viimane on kaksiknumber) mahuks on 648 suurt lehekülge kahe noodikaasande ja kaheteistkümne kunstireproduktiooniga eri lehtedel. Kui Ants Laikmaa Itaalia-reisil näitas esimest numbrit luuletaja Umberto Polile, oli see ajakirja välimusest üllatatud.²² Aga üksmeelsust ajakirja sisu suhtes polnud isegi lähimate kaastööliste keskel. Peamiselt kunstnikest koosnev Pariisi-koloonia andis esimese numbriga kohta kiitva otsuse. J. Aavik pidas välimust vastuvõetavaks, kuid soovis, et ajakiri ei jääks ühekülgsest esteetilis-kirjanduslikuks, vaid käsitleks ka filosoofiat, ühiskondlikke küsimusi, ajalugu, psühholoogiat jne., ühesõnaga oleks laadilt soome «Valvoja» taoline, kuid huvitavam ja peenem. Sisuliselt ei vastanud esimese numbriga määravad artiklid Aaviku maitsele, ta enesegi kaastöö hilisemates numbrites oli väheütlev.²³

Ajakirja toimetamises avaldus püüe rahvusvahelise sisu poole. Soome kirjandust ja kunsti esindasid Eino Leino, Aino Kallas ja Aino Emilia Tavia. Suitsu tõlkis Georg Brandese äsja valminud artikli Swinburne'ist — inglise suurt luuletajat esitati eesti keeles esimest korda. Suits avaldas lühimonograafia Björnsonist. Peterburis elav Harold Williams tutvustas Euroopa mandril alles vähe tuntud Galsworthy — Galsworthy hilisema tunnistuse järgi olnud see esimene artikkel temast Euroopa mandril.²⁴ Läti luuletaja Viktors Eglītis oli Valeri Brjusovi esimene tõlkija ja tema teadlik õpilane. Tema ja Valdemars Dambergis —

¹⁹ J. Aavik, «Harhama». «Aika» 1910, lk. 86—95; vt. Elsa Erho, Maiju Lassila. Turku, 1957, lk. 43.

²⁰ Noor-Eesti IV. Tartu, 1912, lk. 248.

²¹ G. Suits Fr. Tuglasele 19. II 1911. KM KO, Tuglase fond.

²² H. Lpn., Teelt. «Päevaleht» 22. V (4. VI) 1910, nr. 115.

²³ J. Aavik Fr. Tuglasele 7. III 1910. KM KO, Tuglase fond.

²⁴ Fr. Tuglase teade.

mõlemad õppisid Tartu ülikoolis klassikalist filosoofiat — andsid luuletusi, mis avaldati V. Ridala tõlkes. Eglitise lubaduse täitmiseks kirjutas Dambergs kaks artiklit läti uuema kirjanduse kohta. Kärllis Skalbe avaldas muinasjutu «Kuninga ahjukütja». Lätist pärinev ja Peterburis elav Johannes von Guenther saatis ajakirja esimesele numbrile pühendusluuletuse ning essee Stefan Georgest — seegi eesti keeles esmakordne aine. Bernhard Linde kirjutas ülevaate Peter Altenbergist ja tõlkis mõned ta miniatuurid. Rahvusvahelisi huvisid näitas ka J. Semperi esimene uurimus «Sümbolism ja Saksa romantism». Fr. Tuglas tõlkis oma tookordset passiooni Hjalmar Söderbergi ning Valeri Brjussovi proosat. Täiesti uue lehekülje avas V. Ridala, tõlkides Dante «Jumalikust komöödiast» esimese laulu ning Aleardi, Carducci ja Leopardi luulet, ka Assisi Franciscust.

Eesti kirjanduse osa ei olnud väljapaistev. Gustav Suits andis neli luuletust: «Ootamatused», «Friedebert Tuglas», «Nebulosa» ja «Saaremaa rannal» (II), Tuglas novelli «Õhtu taevas», V. Ridala kaheksa luuletust, A. H. Tammsaare neli muinasjuttu ja ühe romaani-miniatuuri. Marie Underi «Kevadlaulud» olid juba sellel tasemel, millega ta võitis tähelepanu oma esimese raamatu ilmudes. Uutena astusid luulesse J. Barbarus ja J. Semper — H. Visnapuu ja M. Lepa esinemised olid veel lausa juhuslikud —, proosas astus A. Tassa. J. Randvere esitas ilukirjandusliku proosa katseid ja K. E. Sööt neli luuletust.

Kirjandusarvustused seevastu olid tähelepanuvääravad (Fr. Tuglas, Jaan Oks, B. Linde). Nende arvustustega paistis Tuglas silma nimelt Juhan Liivi ja A. H. Tammsaare käsitlejana. J. Aaviku eitav suhtumine Tammsaare novelli «Üle piiri» kutsus esile toimetuse vastupidise otsuse.

Ajakirjas oli mõndagi juhuslikku, kuid tervikuna ilmutas see kõrget kirjanduslikku kultuuri. Kujutavat kunsti teenis ajakiri tõhusalt, kunstiosakonna toimetajaks oli N. Triik. Omalt poolt valmistab ajakirja toimetuse ette III Eesti kunstinäituse, mis sai eesti kunsti ajaloos suursündmuseks. Uut vaimu on tunda tartlasest kunstiteadlase Friedrich von Stryki näitusearvustusest. Pärast üksikasjalikku vaatlust esitab arvustaja prognoosi: «Ja siis näitame meie varsti ilmale, et ka meie lugupeetavate toodetega rahvusvahelisest kunstiedust osa võime võtta. Vahest ootab ka meie kodumaad hiilgav tulevik kunstipõllul. Meie oleme küll alles alguses, kuid see algus näitab õige paljutootav olevat.»²⁵ See optimism kolas kokku Noor-Eesti juhtiva tuumiku vaimsusega.

Endastmõistetavalt oli ajakirja eessõna ja lõppsõna autoriks Gustav Suits. Ta rõhutas uut tehnikat majanduses ning järeldas: «Nii õpib ja peab ka eesti vaimuviljelus õppima kirjandusliku tehnika eneseteadlikku omandamist, uute elamuste ja meeolude nõtkemat väljendusoskust, väärtustatava keelematerjali intensiivsemat läbitöötamist [— — —].»²⁶ Loeme alltekstist, et seda ajakirja on väga vaja autoritele. See pidi olema suurte eeskujude meenutaja, «nagu kõrvalisele rannale heidetud merikarp meelde tuletab kaugeid kohinaid». See pidi olema euroopaliku taseme näitaja eesti kunstis ja kirjanduses.

Sellise ajakirja väljaandmine, olgugi ainult ühe aasta kestel, nõudis endastmõistetavalt suuri pingutusi, ka majanduslikult. Ajakirja hind (75 kopikat number) suutis katta trükikulud alles 1000 eksemplari müümisel; laiali saadeti aga 700 eksemplari ümber, mis objektiivselt ei olnudki väike arv. Kirjastuse tegevus aga oli juba enne ajakirja väljaandmist rajatud isiklikele vekslitele. Seda enam pärast ajakirja ilmumise ajal tekkinud puudujääke. Peale kõigi muude raskuste ilmnes üha tugevamalt organisatsiooniline nõrkus. Suits toimetas ajakirja Helsingis. Toimetuse sekretär B. Linde sõitis pärast nr. 2 ilmumist muretult pikemaks ajaks Kristiaaniasse, Suits aga töötas suve otsa Tartus mitte ainult ajakirja

²⁵ Fr. von Stryk, Kolmas Eesti kunstinäitus. Ajakiri «Noor-Eesti» nr. 4, lk. 314.

²⁶ Tsiteeritud uues redaktsioonis: Noor-Eesti nõlvakult, lk. 40.

toimetamise kallal, vaid ka selleks, et seada korda kirjastuse arvepidamine.²⁷ Sügisel sõitis välismaale N. Triik. Tuglas, kellega Suits palju koos töötas, oli tol ajal samuti välismaal. Tegelikult koondus Suitsu õlgadele nii ajakirja toimetamine kui ka selle väljaandmise majanduslike murede lahendamine.

«Noor-Eesti» ajakirja taseme vahetuks jätkuks oli «Noor-Eesti» IV, 1912. Suits kõneles juba oma suurest tungist «pika aja tagant jälle «ilukirjanduslikku» kat-suda»²⁸. Albumis ilmusidki «Värisevate haabade all», «Rooside eelegia» (I) ja «Tuulemaa» (I), teadlikum ja poeetilisem aste Suitsu loomingus uuel kümnendil. Suits oli juba ette huvitatud Tuglase paradoksaalsena tunduvast «Kirjanduslikust stiilist», mida arvestas kui albumi šedöövrit.²⁹ Juba näitas ka J. Semper head kvaliteeti artikliga «Lüürik ja meie aeg». Võib-olla polnud Erik Obermanni graafika küll päris kohane selle albumi kunsti üksipäini esindama, aga siingi oli tegemist hea tasemega, ja uued nimed jõudsid endistele järele.

Aastad 1910—1912 tähistavad Noor-Eesti kirjanike loomingulist tõusu. Kõige selgemini oli see märgatav Gustav Suitsu luuletustes, mis koondusid raamatusse «Tuulemaa». Uutest nimedest oli teadlikem J. Semper. A. Tassa tundus omas laadis kindlustuvat. Jaan Oks andis albumisse «Tumeda inimeselapse». Juba võis Suits seda üldist kasvu kokku võtta: «Oma ümbruskonnast välja kasvanud ja sellega heideldes on Noor-Eesti saanud selleks, mis ta on. Ta on tekkinud eesti ühis-elu keerulisemaks ja mitmekesisemaks muutmise tähe all. Ta on ehk liig kiirelt seda diferentseerumisjoont edasi läinud, kiiremalt kui need intelligentsikihid, millele ta toetub.»³⁰ Võime aga seda küpsemist vahest veelgi suuremal määral täheldada kunstnike juures — Mäe, Triigi ja Koorti loomingus.

Oleks ülimalt riskantne nende nimede ühendamine mistahes voolu või kool-konna tähe all,³¹ kuigi Noor-Eesti üksikuil kirjanikel ja kunstnikel võis olla sümpaatiaid ühe või teise euroopaliku voolu vastu. Olgu märgitud, et Gustav Suits juba 1908. a. sõnaselgelt eitas vooludesse kuulumist kui oma eesmärki.³² Eestis töötades ühendas üksikuid kirjanikke ja kunstnikke see spetsiifiliselt noor-eestiline, mis aitaski neil tõusta üle voolude.³³

Noor-Eesti erineb tunduvalt oma aja analoogilistest rühmitustest teistel maal. Nii näib, et Lätis kui arenenuma rahvuskultuuriga maal ei saanud enam olla Noor-Eesti vastet, küll oli seal märgata mitmesuguseid kirjandus- ja kunsti-voolusid. Soome analoogiaid võidi otsida üksnes Noor-Eesti kujunemisaastate alguses, oma küpsusaastail ei leidnud Noor-Eesti Soomest enam midagi vastavat. Kui kõnelda analoogiast Venemaa tsentrumite vastavate liikumistega, siis oli Venemaa pealinnade kultuurialaselt diferentseerunud õhkkonnas tegemist puhtalt esteetiliste voolunähtustega, puudusid aga kunsti ja kirjanduse selletaolised suunaotsimised, nagu need Eestis olid endastmõistetavad.

Noor-Eesti nii kultuuriliikumisena kui ka kirjandusliku ja kunstilise loomingu-arena arenes uue kümnendi alguses kiiremini kui eesti ühiskond üldiselt. Liiku-

²⁷ G. Suits Fr. Tuglasele 16. (29.) VII 1910. KM KO, Tuglase fond.

²⁸ G. Suits Fr. Tuglasele 5. VII 1912. KM KO, Tuglase fond.

²⁹ G. Suits Fr. Tuglasele 5. VIII 1912.

³⁰ Noor-Eesti nõlvakult, lk. 51.

³¹ Vastupidi mitmele väitele Noor-Eesti kunstnike juures valdavaist vooludest kirjutab V. Vaga (Eesti kunst, lk. 235): ««Noor-Eesti» perioodi meistreid suundade või voolude järgi grupeerida on raske [— — —]. Üldiselt võiks vahest tähendada, et puhtimpressionistlikku laadi on Eestis vähe viljeldud.»

³² G. Suits A. Kaldale 29. I 1908. «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 1, lk. 47.

³³ J. Semper kirjutab võrdlemisi värske muljetega: «Kui võtta oluliselt, mitte aga eelkäiva kirjanduse vastu, siis oli vähe, mis «Noor-Eesti» kirjanikkudel ühist oli. Noor-Eestis oli kõike, alates romantilisest naturalismist, lõpetes Grünthali igava klassikaga.» Naata Nael, Kirjanduslikud rühmad. «Postimehe Lisa» nr. 4, august 1918.

mise uueks dokumendiks oli ajakiri «Vaba Sõna», mis alustas ilmumist 1914. a., avardades senist isikulist kandepinda eriti radikaalsete üliõpilaste abil, toetajaskonna kompaktsimaks osaks oli sotsialistlike sümpaatiatega üliõpilasselts «Ühendus», üheks vahemeheks A. H. Tammsaare. Kunstilise ja ideoloogilise sünteesi uueks näitajaks oli «Noor-Eesti» V, 1915.

Sellesse kirjutasusse ei mahu Noor-Eesti käsitlemine ühenduses eesti ühiskonna struktuuri muutumisega ega ta suhted poliitiliste liikumistega. See vajab järgnevat süvendatud uurimist. Samuti vajab uurimist Noor-Eesti kollektiivne osa koos isikute esinevate kõrvalekaldumistega J. Aaviku algatatud ja organiseeritud keeleuueenduse ajaloos. Seekord võime riivata Noor-Eesti kultuuriliikumist üksnes esteetilise kultuuri alal, selle liikumise avaldumist ja viljakust kirjanduse ja kunsti teostes ning kirjanduse ja kunsti kriitilises tõlgitsuses.

Mingi kultuuriliikumine ei teostu täpselt määratletud programmi järgi. Vajalik on mingi üldine eesmärk, millele sisu antakse tegevuses. Keskkooliõpilaste ja paari noore üliõpilase algatatud Noor-Eesti eesmärgiks oli 1904. aasta alguses: Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks. Veidi lähemalt püüti uut kultuuriliikumist iseloomustada kui *noort, julget, algupärast, edasipoole näitavat, vabastavat*. See programm oli alla kirjutatud Noor-Eesti I albumi toimetuse poolt, selle sõnastajaks oli 20-aastane Suits.

Noor-Eesti üksikisikuliselt ja kollektiivseid üritusi kokku võttes ei ole raske seda eurooplusesuunda iseloomustada kui urbanistlikku eposhi kultuuris. Esimesena kõneles uueaegse tehnilise kultuuri ja uute tootmissuhete mõjust kultuurile 1906. a. Gustav Suits: «Sest kaugele linnast välja huikavad vabrikute viled. Ja raudtee rongid, mis läbi maa tormavad, telegrafi ja telefoni postid, mis maantee ääres seisavad — need kõik pajatavad uueks loova kultuuri käigust läbi Eesti.»³⁴ Noor-Eesti kirjanikke ja kunstnikke ühendas XX sajandi vaimus nende mõistete järgi, nagu see avaldus Lääne-Euroopa juhtivail maadel. Kui see vahel leidis iseloomustuseks sõna «modern», siis sõna üldeuroopalises keelepruugis, eriti prantsuse tähenduses: «kaasaegne».

Nii oli europaseerumise esimeseks astmeks urbaniseeritud Euroopa kultuuri omandamine. Noorte haritlaste rühma ühendas nüüd selle kultuuri tegemine rahvuslikuks kultuuriks. Euroopa kultuuri mõistet oli siin tabatud intuiitiivselt. Lääne-Euroopa oli tol ajal Vene riigi kõigi edasiviivate ja revolutsiooniliste jõudude lähimaks eeskujuks oma olukordade uuekskujundamisel.

Euroopa kultuuri teist poolt hakati varakult läbi nägema, selles peituvaid ohtusid aimama. Kümnekond aastat pärast Noor-Eesti euroopluse-loosungi sõnastamist, Esimese maailmasõja eel, täpsustas Euroopa kultuuri üht olemuslikku joont Noor-Eesti kaastööline Friedrich von Stryk: see on paljude rahvuslike kultuuride summa. «Mida rohkem Euroopal on originaalseid ja läbini haritud kultuurirahvaid, seda tugevam on ta kultuur.» Kui suurrahvad väikerahvaste kultuuriarengut tõkestades Euroopa kultuuri ahvistavad, siis läheneb lõpule ka euroopalik tsivilisatsioon: «...mida vägivaldsemalt esinevad suurrahvad väikerahvaste vastu, seda lühemaks jääb ka euroopaliku tsivilisatsiooni kestus.»³⁵ Siin avaldub juba kahtlus Euroopa tuleviku suhtes selgemini kui muidu tolleaegses trükisõnas.

Esimesel maailmasõja-aastal tegi Gustav Suits kokkuvõtteid sellest katastroofist

³⁴ Gustav Suits, Sihid ja vaated. Helsingi, 1906, lk. 47.

³⁵ Dr. phil. Friedrich von Stryk, Eesti rahvakunsti algus ja tulevik. Eesti Rahva Muuseumis 23. III 1914 korrajatele peetud kõne. Tartu, 1914, lk. 7. — Säilinud käsikirjas on mõtted teravamalt väljendatud: «Je mehr originelle und durchgebildete Kulturvölker Europa aufzuweisen hat, desto stärker wird seine Kultur sein.» [— — —] «...je gewaltsamer gegen die Kleinen die grossen Völker sein werden, desto geringer wird auch die Dauer der europäischen Civilisation.» KM KO, F 169, M 3:5.

eriti kultuuri alal, leides euroopaliku kultuuri hävingut ühtviisi kirjanduses, kunstis, teadustes kui ka kirikus ja töölisliikumiseski. Kuid euroopluse vaimsus ei ole surnud, olgugi et selle aluseid on kõigutatud. Ka suurtükkide äike äratavat uinuvaid ideid. Need, kes tunnevad ennast kutsutud olevat inimsuslippu alal hoidma, ei tohi ega taha ka kirjandust ja kunsti heita verejanuliste huvide teenistusse. «Ma ei usu praegu palju muud,» ütles Suits, «kui et sõda üksikute ja hulkade enesemääramise protsessi kiirustab ja et kõledaist õhtuist hoolimata kevad tuleb, iga-aastane kevad oma otstarbetus toreduses.»³⁶ Selletaolisi mõtteid arendasid trükis varsti ka Fr. Tuglas ja A. H. Tammsaare. Siin öeldakse rõhutatult lahti Euroopa tsivilisatsiooni eneselikvideerimise tendentsidest, mis leidsid väljendust ühe või teise maa survepoliitikas nii rahuajal kui ka sõjas.

Noor-Eesti taotles varasematel kujunemisaastatel Euroopa vaimsust esmajoones väljenduses, stiilis. Kitsamas, voolu mõistes ühist väljendusstiili oli erinevail kunstnikuisiksustel raske, isegi võimatu leida. Küpsusastmel jäi Noor-Eesti ilma stiiliühitsuseeta voolu mõttes. Seevastu avaldub kirjanike ja kunstnike ühine vaimsus, mille tõttu oli võimalik kirjanduse ja kunsti tihedam koosarenemine. Suits, Tuglas, Tammsaare, Ridala, Aino Kallas, Triik, Mägi, Kr. Raud, Koort on vaimsuselt Euroopa kultuuri ühe epohhi lapsed, üldjoontes samalaadse suhtumisega oma aja määravaisse sündmustesse. Koolkonnale omase vormikeele asemel ühendab neid kõiki ühine ajastutunne, inimese asetamine vahetuisse sündmustesse kord lüürilise nägemuse, kord eepilise kujutamise kaudu. Ülekaalus on kirjanduses, kujutavas kunstis ja muusikas lüüriline nägemus, tundeline ajataju. See ajavaimsus ühendab Noor-Eesti kirjanikke ja kunstnikke sajandi teisel kümnendil Euroopa avangardistliku kirjanduse ja kunsti vaimsusega.

Noor, julge, ettepoole näitav, vabastav kultuur, mida taotleti uue rühma algusest peale, selgis humanistlikuks kultuuriks. Humanismi rõhutamine avaldus üsna teadlikult juba Noor-Eesti sõjaeelsete aastate väljaannetes. Anatole France, Jakob Schaffner, Tolstoi koos Juhan Liivi, Suitsu ja Tuglasega avasid «Noor-Eesti Rahvaraamatute» sarja. Wilhelm Blosi «Prantsuse revolutsiooni ajalugu» oli keskseks teaduslikuks publikatsiooniks. Veelgi selgemat keelt kõnelevad Suitsu, Tuglase ja Tammsaare teosed sõja ajal (viimasel eeskätt esseistika ajalehtedes ja ajakirjades). Need kolm kirjanikku sõnastasid Noor-Eesti vaimsust koosinemiste lõpuaastail. Humanism tähendab nüüd esteetilise kultuuri vajalikku komponenti. Sellel astmel on Noor-Eesti kultuuriteadlikkus ja eriti esteetilise kultuuri mõiste jõudnud kõrgseisu.

See mõte hakkas arenema juba enne Esimest maailmasõda. Suits, Tuglas ja Tammsaare sõnakunstis, Triik, Kristjan Raud ja Mägi kujutavas kunstis leidsid juba siis ühise ideeväljenduse. Seda on tabatud hästi N. Triigi ja K. Mäe loomingu.³⁷ Kristjan Raud oli varakult leidnud oma humanismiväljenduse, mida sageli võib võrrelda Juhan Liivi luulekeelega. Sõja eel ja ajal seostus humanismi-idee ajale omase katastroofitundega, kunst sai appihüudeks inimese saatuse pärast. Kuid ka siis, kui teostes puudub katastroofitunne, ei saa eitada humanistliku idee olemasolu — mainitagu näiteks Jaan Koorti oma skulptuuriga.

Noor-Eesti küpsusastmel oli erinevus üksikute kirjanike ja kunstnike loomingu vahel esimesel pilgul üsna suur. Üksikuid ühendab aga humanistliku idee kui esteetilise väärtuse endastmõistetava komponendi rõhutamine, humaansuseidee

³⁶ Gustav Suits, 1905—1915. Noor-Eesti V. Tartu, 1915, lk. 14. Redaktsioon: Noor-Eesti nõlvakult, lk. 103.

³⁷ Evi Pihlak, Ajajärgu mõttekajastusi Nikolai Triigi joonistustes aastail 1911—1921. «Kunst» 1967, nr. 3. Konrad Mäe maastikesse kätetud katastroofi-motiive tabas esimesena selgesti Johannes (Hanno) Kompus: Eesti kujutatav kunst 1916. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat IX (1916). Tartu, 1917, lk. 140—143.

väljendamine kaasaja vahetu tunnetamise kaudu ka siis, kui seda sõnades ei öelda.

«Ei ole mitte rohkearvuline olnud Noor-Eestit esimese 10 aastase tegevusajal kannud tegelaste hulk: ainult väike kogu kahe, kolme aktiivsema mehe ümber, kuid siiski on N.-E. silmapaistvat tegujõudu avaldanud meie vaimliselt elulaisas ühiskonnas,» tõdes üks nooremaid kaasaliikujaid Hans Kruus³⁸. Veelgi enam: Noor-Eesti organisatsioon oleks võimatu olnud Gustav Suitsu suure algatuslikkusega. See arenev vaimne liikumine oleks olnud võimatu Gustav Suitsu kui selgeima pea alalise suunamiseta. Kui palju erinevusi olekski Noor-Eesti üksikute nimede vahel, oma kaaslaste poolvalminud või alles väljendust otsivate ideede kuulutajaks oli ikka Suits.³⁹ Ilma Noor-Eestit ja Suitsu samastamata tuleb kogu rühma taotlusi lahti mõtestada alles alalise algataja ideede abiga ta sõpruskonna lähimate liikmete kaastoimes.

Gustav Suits oli Noor-Eesti alguses teistest veidi vanem, kogenum ja tunduvalt erudeeritum. Kogu liikumise kestel säilitas ta selle *primus inter pares* koha, ilma et ta juhiasendit oleks kunagi rõhutatud. Üldise suuna sõnastas esimesena Suits, ja öeldud sõnu laiendati tavaliselt kogu liikumisele, see kujunes üldiseks eriti Tuglase ja Tammsaare koostöös Suitsuga ning veelgi rohkem nende rööbiti esinemistes. Neist kolmest jätkus Noor-Eesti iseloomustamiseks suures avalikkuses ja ajalooski.

Noor-Eesti kestis kümmekond aastat. Selle aja kestel arenesid noorukid küpseteks meesteks, algajad kirjanikud ja kunstnikud omandasid täisküpsuse. Tegevuse alguses oli nende unistuseks senisest kultuuritasemest tohutult kõrgemale tõusta ja ka rahvast enese järele tõmmata. Liikumise lõpu ajal olid nad igatahes esteetilises kultuuris kaugele jõudnud ning järgnevatel aastail võidi seda edasi ehitada lähtudes tasemest, kuhu oli jõutud peamiselt tänu Noor-Eesti mitmekesisele algatuslikkusele.

³⁸ Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915. Tartu, 1918, lk. 40.

³⁹ Nii ütleb ka Otto A. Webermann: «Noor-Eesti rühma ideoloogilised avaldused on enamasti Gustav Suitsu emad. See tähendab, et temas olid lahutamatud kriitik ja teoreetik.» — Gustav Suits. «Commentationes Balticae» 1959, nr. 6/7, lk. 20.

Musili avastamisest ja vaidlustest tema ümber

«Ühes asjas olen Musili ja Kafka sarnane — meil pole elulugu, elasime ja kirjutasime, see on kõik.»

Hermann Broch

ma «Päevikutes», mida Robert Musil pidas alates 1898. aastast kuni elu lõpuni 1942. a., nimetas ta ennast «... vaimseks vivisektee-rijaks XX sajandi lävel». Nagu F. Kafka, E. Canetti ja H. Broch, nii oli temagi eluajal peaaegu tundmatu ega äratanud tähelepanu ka mõnda aega pärast surma. Alles 1949. a. avaldas «Times Literary Supplement» (28. X 49) Musili kohta Ernst Kaiseri ja Eithne Wilkinsi artikli, milles öeldakse, et Robert Musil, väljapaistvamaid saksa keeles kirjutanud romaanikirjanikke, on meie ajal siiski üks vähim tuntud autoreid.

Selle artikliga, kust eeltoodu on võetud, algas Musili loomingu entusiastlik avastamine.

Musili biograafiast oli selle aastani teada, et ta on sündinud 6. novembril 1880. a. Klagenfurdis Austrias. Tema isa oli tehnikaülikooli professor. Isa soovil lõpetas Robert Musil ohvitserikooli, käis siis kõrgemas sõjaväeakadeemias, kust läks üle masinaehituse erialale. Pärast Brno ülikooli lõpetamist töötas assistendina Stuttgardi polütehnikumis. Kuigi ta tehnika alal oli märkimisväärselt andekas (tema konstrueeritud nn. «Musil-Farbkreisel» on tänini tuntud), loobus ta järsku teaduslikust karjäärist, vahetas huviala ja läks Berliini loogikat ning eksperimentaalpsühholoogiat õppima. Doktoritöö kirjutas ta E. Machi kohta ja hakkas siis tegelema kirjandusega. Esimese maailmasõja ajal sai Musil kapteni aukraadi ja mitu ordenit. Pärast sõda töötas ta mõne aja Viini tehnikaülikooli raamatukoguhoidjana, oli vahepeal teatri- ja kirjanduskriitik, eriti hästi tundis Rilke luulet. Suri emigrandina 1942. a. Šveitsis.

Musili esikteos «Kasvandik Törlessi hingeheitlused» ilmus 1906. a., sellele järgnes 1911. a. novellikogu. Kriitika võttis mõlemad raamatud vastu tunnustavalt, lugedes teda nende põhjal niihästi psühhologismi kui ka ekspresionismi algatajaks saksa kirjanduses, ehkki Musil, samuti nagu Kafka ja Broch, ei kuulunud ühtegi kirjanduslikku koolkonda. 1921. a. ilmus Musililt draama «Unistajad». See oli ülepaisutatud intellektuaalne filosoofilis-psühholoogiline traktaat, mis seisis kaugel senistest traditsioonidest ja polnud ka lavaline. 1924. a. andis Musil välja novellikogu «Kolm naist» ja 1936. a. valimiku miniatuure ning lühiproosat. Oma kõige kuulsamat teost «Der Mann ohne Eigenschaften» (pakuksin tõlkepealkirjaks «Isikupärata inimene», ehkki romaani süžee annab alust tõlkida ka «Omadusteta mees») kirjutas ta suures viletsuses, olles loobunud igasugusest kõrvalteenistusest. Romaani kaks esimest köidet ilmusid aastatel 1930—1932, kolmas pärast autori surma.¹

¹ «Der Mann ohne Eigenschaften». I köide. «Reise an den Rand des Möglichen», 1930; II köide: «Das Tausendjährige Reich», 1932; III köide: «Fragment aus dem Nachlass», 1943 (Adolf Frisé toimetusel).

Thomas Mann ütles «Omadusteta mehe» kohta, et selle ebatavalisus ja määrav tähendus saksa romaani arengule, romaani taseme tõstmisele ja vaimsustamisele seisab väljaspool kahtlust. «See sädelev teos, mis julgelt ja haaravalt balanseerib esse ja eepilise komöödia vahel, ei ole enam õnneks romaan, kas või seetõttu, et kõik täiuslik — kui kasutada Goethe sõnu — peab väljuma oma žanri piiridest ja saama millekski muuks, millega midagi võrrelda ei anna.»

Euroopa kriitika võrdleb seda mahukat teost (1615 tiheda trükiga lehekülge) Prousti romaaniga «Kaotatud aja otsinguid», samuti Joyce'i romaaniga «Ulysses». R. Musili nimi ja tema teose pealkiri ei kao kirjanduslike ajakirjade veergudelt juba paarkümmend aastat. Ehkki romaan on raskesti loetav, levib ta jõudsalt. Esimene trükk (Rohwolti väljaanne) oli 20 000 eksemplari. Inglise tõlge ilmus 1953. a. Praegu on olemas prantsuse, itaalia, rootsi, sloveeni tõlge. Kümnekond aastat tagasi ilmus esimene tõlge ka Poolas.

«Omadusteta mees» koosneb neljast osast ehk 289 peatükist. See on lausa meri, kuigi mitte stiihiline, sest lugemisel selgub täpne kompositsiooniplaan, mille autor oli välja töötanud päris kirjutamise alguses. Igal köitel ja igal peatükil on terviklikus hoones oma osa. A. Frisé näitab oma järelsõnas, kui tohutu töö on autor teinud teose kirjutamisel. Mõnda peatükki töötas ta ümber paarkümmend korda, iga sõna mahtu vaagides ja faabulat voolides. Tundub, et Flaubert'ist peale ei ole ükski kirjanik nii palju vaeva näinud kui Musil, et saavutada proosas seesugust mõtte- ja stiilitäpsust.

Romaan püüab hõlmata kogu kaasaegset maailma, ta ühiskondlikku probleemistikku, kunsti ja filosoofiat, elu ning surma, armastuse jm. küsimusi. Teos üllatab oma ideede, tegelaskujude ning meeolude rikkusega, poolajalooliste sündmuste ja isiklike draamadega. Iseloomulik on teose esseistlik vorm. Musil on kirjanik, kes on harjunud probleeme üksikasjalikult, täpselt, peaaegu matemaatiliselt analüüsima. Tal on kaldumus kasutada loogilisi arutlusi ja keerulisi mõttekombinatsioone, ent tema arutlustel ei ole mõttemängu iseloom, vaid need teenivad kirjaniku püüdu kindlaks määrata üksikisiku koht kaasaegses ühiskonnas. Tegellate arutlused ongi enamasti antud esseedena ja täidavad kas ühe või mitu peatükki. Selline esitusviis hülgab küll romaani klassikalise kompositsiooni, kuid Musil säilitab tegevuse eepilisuse, keskkonna tausta ja psühholoogilise motiveerimise, mille poolest ta erineb põhjalikult Kafkast, kes toob kirjandusse tähendamissõna vormi, sõna kui sümboli paljutähenduslikkuse. Kui Kafka mõtet on raske välja lugeda, siis Musilit on üksnes raske lugeda, sest nõuab ülimalt mõttepingutust, et tema filosoofilistes arutlustes orienteeruda.

«Omadusteta mehe» tegevus toimub Viinis austria intelligentsi, väikekodanluse ja aristokraatia ringkonnas ühe aasta jooksul. Tegevus käib üheaegselt kolmel pinnal: esimesel plaanil areneb Habsburgide monarhia langemise tragikomöödia, teisel toimub kaasaja kaosest välja rabelda püüdvä üksikisiku draama ja kolmandal arutatakse tegelikkuse filosoofilisi probleeme.

Kui Proust oma romaanitsükli koondab episoodid ühe kindla sündmuse ümber (Dreyfusi protsess), siis Musil kasutab väljamõeldud sümboolset sündmust, nn. «Parallelaktion'i». Saksamaal valmistatakse ette Wilhelm II valitsemise kolmekümnenda aastapäeva pidustusi, mis langevad 1918. aastasse. Pidustused peavad alla kriipsutama Saksa impeeriumi vägevust. Nagu vastuseks sellele kavatsesid Austria valitsuse liikmed poolametlikult ja pooleldi eraviisiliselt tähistada samal aastal Franz Josephi 75-aastase valitsemise juubelit. Vastavat üritust nimetataksegi «paralleelaktiooniks». Juubelist peab kujunema «rahu keisri» ja tema valitsuse all olevate rahvaste pidu. Austria-Ungari monarhia langemise aastat kujutab Musil irooniliselt «Austria püha» ja «rahu juubeli» tähistamisena.

Romaani sündmustikuga rööbiti kulgeval «paralleelaktioonil» puudub igasugune eesmärk, kõlama jääb selle groteskne deviis: «Midagi peab juhtuma!», kuigi

keegi ei tea, mis see võiks olla. Tegutseb võimas bürokraatlik aparaat, selle tööst võtavad osa haa äärel seisvad aristokraadid, ametnikud, kadunud noorust leinavad daamid, poliitikud ja sõjaväelased — see kõik on naljakalt pretensioonikas, haiglane ja mõttetu nagu kogu pehkinud monarhia. Sel kombel visandab autor hukkamiseks küpse riigi panoraami. Koosolekutel ja seltskondlikel koosviibimistel vesteldakse tee ja kookide juures poliitilistest, moraalsetest, filosoofilistest ja usulistest tõekspidamistest, millega elati sajandi alguses. Ainukesteks «paralleelaktiooni» osavõtjateks, kes teavad, mida nad tahavad, on saksa ärimees ning tööstur Arnheim, kes himustab Galiitsia õliallikaid, ja Austria sõjaministeeriumi kindral, kes püüab oma osakonnale krediiti saada.

Romaani teisel plaanil on keskne osa Ulrichil, romaani tõelisel peategelasel, keda tunneme ainult eesnime järgi. See on kolmekümneaastane aristokraatliku perekonna võsu, ülikooli professori poeg. Ulrich on kena erudeeritud noormees, kelles õilsad puhangud segunevad künismiga, ta kaldub mõttespekulatsioonidesse, ta on pettunud oma sajandi ideedes, need on teda tüüdanud. Autor piiritleb teda kui eluks vajalike omadusteta inimest, kuid ei tee seda halvustavalt. Ulrich elab keskkonnas, milles üht inimest teisest eraldavad individuaalsed jooned on nivelleerunud, need on lahustunud konventsioonides ja snobismis. Ulrich elab eitamisest, suhtub vastumeelsuse ja umbusuga kogu ühiskonda ning lähemasse ümbrusse.

Musil kasutab oma tegelast kui «iseenda ideede biograafiat», laseb tal läbi elada ja kõrvale heita ideede kompleksi, millest toitub kaasaegne Euroopa kultuur. Selles skeptikus tärkab ta elu lõpul veendumus, et kaasaegse mõtte taassünd võib toimuda ainult uue moraalse tõe sfääris, mis lepitab üksikisiku ühiskonnaga, kollektiiviga. Ent ajalooliste sündmuste kulg matab Ulrichi lootused. Me jätame ta maha üksindusse keset groteskset maailma, millele tõi hõvingu 1914. aasta.

Teose keskseks probleemiks on dekadentsiprobleem. Tegelaste lõpmatutes vaidlustes ja mõtisklustes, ennekõike aga Ulrichi mõlgutustes jõuab kirjanik meie sajandi hädade allikateni. Iga mõte pörkab kokku oma antiteesiga, iga vastus tekitab kümnekond uut küsimust ja kahtlust, siin võitlevad vastandlikud tõesed, mida autor registreerib, arutab ja analüüsib hämmastava vaimukuse ning eruditsioonisega. Raamatu lõpul vilksatab Ulrichil korraks lootus jõuda «maailma kollektiivsesse pilti», ent sellesse mõttesse suhtub ta paanilise hirmuga.

Keeleliselt on «Omadusteta mees» üks huvitavamaid romaane saksa kirjanduses. Stiil ja keel annavad mõttekombinatsioonidele kerge ning nõtkes konstruktsiooni. Teoses on ülekaalus diskursiivne mõtlemine, mis esseistlikes lõikudes on niivõrd tihe, et ta vaevu mahub romaanivormi. Sellest häiritud tasakaalu püütakse taastada väljenduslike vahenditega (kujundlikkus, sõna värvikus ja meloodilisus).

Romaan on nüüd arvatud nn. hilinenud meistriteoste hulka. Tegelikult valgustavad sellised raamatud kas hääbuvaid või päris kadunud eposse. Selles mõttes meenutab Musili esilekerkimine Prousti «kirjanduslikku sündi» pärast Esimest maailmasõda. Ka Proust oma meelisklemisega ja igatsusega värvide, lõhnade ning lapsepõlve kevade järele viis tolleagese närvitseva maailma *belle époque*'i särava ja peaaegu et süütu õnne juurde. Mäletatavasti rabeles inimkond toorkord Kellogi pakti läbikukkumise ja Hitleri võimuletuleku esimeste ennete atmosfääris. Kirjandus aga säilitas tolle endise eposhi mälestuse Prousti lausete labürindis. Suure kunstniku loodud kujutlus illusoorsest järjekestvusest nagu lükkas kultuuri kaasaegsete hirmuäratavate probleemide tagalasse. Kui kasutada üht kuulsat ütlemist, siis on kirjandus sageli hilinenud vähemalt ühe sõja võrra.

Musiliga astume sammu edasi. Sarajevo atentaadi eelõhtul, sel ajal, kui kõikide riikide peastaabid tulega mängivad, oleme viini valsside rauges miljöös. Teos, milles julge tasakaal essee ja komöödia vahel on ümber paisanud kõik eelnevad skeemid, kujutab tragöödia piirile jõudnud satiiri Viini kõrgema seltskonna pihta. Kogu

teost läbib kibedus oma aja äraelanud labase moraali vastu. «Omadusteta mees» näitab, et «kodanliku dekadentsi» kui termini sisu kahvatab selle ühiskonnamaalingu ees, mille annab Musil.

Kui Musili kuulsus on tänapäeval vaieldamatu, siis seda rohkem vaidlusi on tekitanud ta romaan. Kümnekond aastat tagasi puhkesid vaidlused uuesti ja seekord veel ägedamalt. Üks vaidlevatest pooltest on Adolf Frisé, kellele oponeerivad Ernst Kaiser ja Eithne Wilkins. Esimesena meenutas Musilit Adolf Frisé ühes 1948. a. avaldatud artiklis. Tänu temale andiski Rohwolti kirjastus välja Musili teoste kolmeköitelise kogu.² A. Frisé oli Musilile selleks, kelleks Max Brod oli Kafkale. Kaiser ja Wilkins tõlkisid inglise keelde romaani kaks esimest köidet, hoolitsesid itaalia väljaande eest ja kirjutasid monograafia «Robert Musil», mis ilmus 1962. a.

Vaidluse objektiks on romaani tekst, sest teos on raske ja pealegi lõpetamata, kohati on seda võimatu taastada.

Musili romaan koosneb kahest «Raamatust», mis jagunevad osadeks. Autori eluajal ilmus kaks köidet: üks neist sisaldab esimese «Raamatu», teine 38 peatükki teisest «Raamatust». 1938. aasta algul kavatses kirjanik trükki anda teise «Raamatu» järgmised kaksikümmend peatükki, ent viimasel hetkel loobus sellest ja hakkas neid uuesti ümber töötama. Emigratsioonipäevil Šveitsis töötas kirjanik haiguse ja puuduse tõttu väga aeglaselt. Ta ei jõudnud teost lõpetada ega tagasi võetud peatükke ümber töötada. Musil suri 1942. a. suvel. Kirjaniku abikaasa (suri mõne aasta eest) andmeil sisaldas romaani viimane versioon ainult kuus peatükki, muidugi peale nende, mis olid juba autori eluajal trükkis ilmunud. Musili käsikirjalise pärandi hulgas leiduvad need kuus redigeeritud peatükki ja palju muid, mis on veel täpsustamata. Leiti ka mitmeid erinevatest tööperioodidest pärinevaid variante, mille kohta ei ole teada, missugust lõplikuks pidada. Samuti pole kindel, kas leitud peatükid ongi trükkivalmis, sest Musil töötas sageli ümber ka näiliselt lõpetatud fragmente.

Frisé korrastab selle materjali oma parima arusaamise järgi, juhindudes lühikestest märkustest, daatumitest ja faabula loogikast. Tema redaktsioonis ilmus romaan ühes köites. Kaiser ja Wilkins süüdistavad Friséd võltsimises ja kompositsioonilises omavalis. Vaidlus on kandunud ka Rootsi ja Itaaliasse.

1962. aasta lõpul sekkus vaidlusse professor Wolfdietrich Rasch, suurepärase Musili tundja, kes oli kadunud kirjaniku kauaaegne sõber. Rasch arvab, et mõned Friséle tehtud etteheited on põhjendatud, aga võltsimisest ei saa juttugi olla, sest Frisé ei peagi oma redaktsiooni tekstikriitiliseks väljaandeks ja on romaani taastamise raskustest põhjalikult rääkinud teose järelsõnas.

Musili romaani saatus kujunes traagiliseks, mitte üksnes seetõttu, et ta jäi lõpetamata, vaid ka sellepärast, et nüüd ähvardab teda arusaamatuks jäämise või väärtõlgitsemise oht. Nii on Musili suurteosest praegu kaks teksti, mille lõplik redaktsioon on veel tegemata. Näiteks oli võimalus kindlaks teha, et itaalia väljaanne «L'Uomo senza Qualità» sisaldab seesuguseid tekstivariante, mis saksakeelses väljaandes puuduvad. Järelikult tuleb edaspidi Musili uurimisel ka itaalia väljaannet arvestada, kuigi selline talitusviis on kirjandusloos mõneti paradoksaalne.

² I köide: «Der Mann ohne Eigenschaften»; II köide: «Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden»; III köide: «Prosa, Dramen, Späte Briefe» (1949).

Mütoloogiatest

ga hõimu, iga algelise rahva vaimuvaramus on mingisugune hulk kogutud ja mingil moel süsteemi seatud, süsteemiks sõnastatud pärandatavaid teadmisi. Mõistame seda nüüd elutarkuse või elufilosoofia, rahva usundi või mütoloogia nime all, üksipuha kuidas keegi ja kunagi armastab või paremaks peab nimetada, igatahes on inimesel teda vaja olnud küll looduse mõistatuste ja ühiskonna suhete seletamisel, küll ka esteetiliste ning kõlbeliste arusaamade ja normide paikapanemisel. Mütoloogiasse koondub kõige üldisemal kujul rahva teatud ajastu maailmavaade ja koondprogramm.

Mütoloogia on küllalt pildirikas, küllalt kujundiline, mis peasi — küllalt isikustatud. Mütoloogia õpetusi-tarkusi personifitseerivad tavaliselt ikka nimelised isikud ja kangelased. — Inimene mõõdab ja mõistab maailma inimlikult! Ega siis Jumal, keda võiks ju ka niisamuti paljalt filosoofilise kateooriana ja üldistusena võtta, juhuslikult igas usundis isikustatud ole. Või võtkem antiikmütoloogia — peen ja keerukas isikute ning suhete süsteem.

Socmeugrilastel kõigil niisugust mütoloogiat pole olnud. Ent mitmete eeskujude mõjul sündinud «Kalevipoeg» ja hilisemadki kunstmütoloogiate loomise katsed, samuti kui Tammsaare ja Lutsu raamatutegelaste, tuntud raadio- ja televisioonitüüpide või kõmuliste nimede sulandumine igapäevasesse «käibemütoloogiasse» tõestavad sellegi inimtõu juures ikka jälle seaduspärasust, et inimkond vajab mitte paljast ideed ja mõtet, vaid *k e h a s t a t u d*, kindla isikuga seotud ideed ja mõtet. Inimkond vajab autoriteete, prohveteid, vajab müüdi loojaid ja kandjaid. Isik võib olla tõeline, võib olla petteline — peasi, et tal oleksid nimi ja kujuteldavad kontuurid. Persona grata saab hõlpsasti rahva omaks, tema sõna rahva sõnaks, tundeks ja veendeks. Tegelikult polegi vaja suurvaimul kes teab kui erilisi tarkusi kuulutada. Ta ainus tõeline ülesanne on avastada rahva jaoks rahva enese mõtted, *õ e l d a* esimesena kuuldavalt seda, mida rahvas ju hämaralt ise aimab, ise ebamääraselt tunneb või mis suunas kobab.

Muidugi, niisugune ühine, mütologiseeritud maailmavaade on omajagu õnnetus, sest kõik need vaated ja arvamused, mis temasse on kätketud, kaotavad tasapisi ikka oma inimlikkuse ja personaalsuse, võtavad aegamisi ning viimaks ikka jumalik-käskiva kuju ja asetuvad justnagu väljapoole inimlike vaidluste piire. Ning nii nad siis seotaksegi mitte enam analüüsiva mõistuse, vaid emotsiooni, alateadvuse ja muu säärase külge, mis tähendab aga erapoolikust, sõltuvust ja inertsi. Nõnda kannatab selline uskumusena omandatud ning religioossele teadvusvormile lähenev eluvaade selle puuduse all, et ta on liialt jäik ja lõplik, ta pidev täienemine ja uuenemine seiskunud.

Paradoks on selles, et — ühelt poolt — inimene teadvusega ja sõna valdava olendina ei saagi elada müüdi, üldse tegelikkuse selle osata, mida nimetaksime logoseks, sõnaks. Sõna on aga olemuselt mineviku saadik, sõna on olevikus elav minevik ise. Mitte keegi, kes kasutab sõna, pole vaba mineviku kütkeist. Inimkonna edenedes, sõna-maailma järjest kasvades muutub mineviku minetamine, minevikus loodud müütidest vabanemine põhimõtteliselt üha vaevalisemaks. Nõnda valitseb juba sõna-maailma olemuses endas kalduvus ehitada või teostada oleviku ja tuleviku kaudu eelkõige minevikku, minevikus loodud müüti. Samal ajal — ja teisest küljest võttes — nõuab aga ümbruse üldine muutlikkus justkui ka inimese ja ta müüdi muutumist, vähemasti eeldab *e e s m ä r g i e v o l u t s i o o n i*. Siit tulebki inimkonna nõutu peendlus kahe äärmusliku seisukoha vahel: kord ta tahaks täielikult lõhkuda ja unustada kõik olnu, sealsamas tahaks ta jällegi kõik olnu säilitada igavesti ja muutmata.

Seepärast on inimsoo tegelikuks kulgemise teeks ja tegelikuks tööks jäänud ikka müüdi igavene uuendamine. See on igavene sõelaga vee-*kandmine*, igavene kivi mäckelükkamine. Ent ainuvõimalik ja ainuvajalik töö. Nende peajõuks, kes pidevalt ja parajalt püüavad maailma muuta ja vabastada teda muumiaiks muutuvate müütide võimusest, on teaduslik mõte. Tõsi küll, teadustki võib käsitada kui institutsiooni, kui «traditsiooniliste teadmiste kogu», kui sõnailma ja mütolooegiat. Ent ta on «ratsionaliseeritud mütolooogia». Ta on erapooletu, ja ta on isikus-tatud. Agricola ja Archimedes, Mendel ja Mendelejev, Marx ja Marconi, Kepler ja Galilei — sadu ning tuhandeid nimesid hõlmab teaduse-legend. Võtke teaduselt ta nimed, kustutage teadusest isikuline, ja teadus muutuks samuti raudseks religiooniks, julmaks ahelaks.

Müüdi uuennemine saabki toimuda ainult elu ja arengu huve väljendavate uute mõtlejate ilmumisel inimsoo sekka, terve hulga erinevate isiksuste esilekerkimisel nimetute müriaadist. Terve hulga sellepärast, et ainuisiku autoriteet võib ühiskonna muuta sama tardunuks ja tõmbiks kui ebaisikulinegi müüt või uskumus. Seda kinnitavad paljud uue-*mad ja vanemad ajaloonaïted*. Võidakse väita, et polegi siis vaja ei üht ega üheksat autoriteeti, olgu igamees oma autoriteet, oma veendumuse kujundaja, oma poesia ja filosoofia, oma müüdi ja kas või religiooni looja ning kaitsja. Nii on ilus mõelda ja väita, niisugune ongi ehk ideaal. Ent ikka ainult ideaal. Ikka on hulgad kuuletunud üksikuile, ikka on üksikuil õnnestunud viia sadu või ka miljoneid tuule või rõskuse, aasade või haudade poole. Ainult autoriteetide *r o h k u s* paneb taba inimlaste pimesilmsele valgumisele ja tõukab neid teadlikule otsustamisele. Sel-*line on humanismi ja demokraatia ajalugu*. Just nii vältab tõe igavene protsess; kestab igaveses uuestisünnis, mineviku müüdi igaveses uu-*nemises*. Nõnda usun, kui mõtlen nendest, kes oma nime säruga on ülen-*danud inimsust*.

Õilis fanatism

Rudolf Rimmel: «Sfinks sinilillega».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 104 lk.

Koos oma poole tosinatõsise puudusega, mille äramärkimine on üks selle kirjatöö ülesannetest, on R. Rimmeli tavalisest veelgi pikema aja jooksul raamatuks saanud poeem «Sfinks sinilillega» meie ajajärgule tüüpiline nähtus. Ta puudutab paljusid muresid, pettumusi ja pürgimusi, mis on omased enamvähem mõtlevale inimesele meie päevil. Samuti nagu enamjagu teisi inimesi, kaasa arvatud mitmed päris targad, vastab Rimmel küsimusele, kuidas õieti seda maailma parandada, et ei tea. Ta mõistab hukka igasuguse demagoogia, valede roosa sõnavahu, tardumuse, vaimse prostitutsiooni. Ta karjatab nii, et lugedeski hakkab õudne: iga meie tegu on kui geen!, mõeldes kõiki oma põlvkonna eksimusi valgustatud humanisti, ausa ja targa inimese südametunnistuse vastu. «Elukell käib taha? Näib, et käib,» konstateerib ta ja püüab näidata kõiki vedrusid, mis võiksid olla põhjuseks. Tuumafüüsika, keemilised setted, viinamüük, linnade õhk ja ikka jälle vale, näilisuse ja tõe vahekorrad — kõike on käsitletud. Mõtteleja seisukohalt on käsitlus küll pealiskaudne, aga poeesia aspektist intrigeeriv ja emotsionaalne. Tunne pole raugenud lõpuni, huvi ja mure riigi ja maailma asjade pärast on Rimmelil ilmselt tõsised.

Ometi laulab seesama mees, kel «läägest luulest silme ees on must», lõpus kõik oma probleemid väikesteks, lahendused lihtsateks, teeb need lahendused kulisside taga (narmendavate sofitide vahel?) valmis ja tuleb lavale päratu kõnekooriga hosiannat laulma, kõigil tähed käes, keskel klantsima löödud sfinks, sinilill hambus. Mingite hobuste

(või riimi) pärast kasvab apoteoosis ka kaer, kostab tasast naerukõminat ja päikesekell näitab õiget Moskva aega. Kogu vormis kihutav laevastik sai lükatud *happy end*'i helesinisesse sadamasse. «*Lasciate ogni speranza*» ei jäänud kõlama, autor näitab helget väljapääsu, heitnud kõrvale kõik muud «võimalused, mis lõhnavad kui mürr». Ja lihtne lugeja, hakanud koos autoriga häbenema oma iseloomu leigust ning kobama südametunnistuse järele, läheb tagasi televiisori ette «Väikest neitut» kuulama, et ometi millegagi täita seda iga-aegset aega sünni ja surma vahel...

Et mu hästi alustatud kiidukõne hapukateks etteheideteks murenes, teen väikese proosalise kõrvalepõike poeemi tehniliste puuduste juurde. Olulisemad neist on 1) poeemi ebastabiilne, maitsekomistuste all kannatav sõnastus ja 2) üleluulendamine, kujundijaht ja ümberütlemine iga hinna eest. Auditoriumi säästmiseks toon kummastki paar-kolm näidet, ühtlasi kinnitades, et analoogilist ei ole raamatus rohkem kui paarikümnes kohas:

1) Sõnastus:

Antisfinksist antivale sünd
algab — ja ei alga sügiskünd. (Lk. 96)

... aja pardas müra abordaaž,
hukkub vaikus — taandub ekipaaž.
(Lk. 77)

Ja eideetik ongi Antipood,
ajus homse päeva mõttekood. (Lk. 97)

Väljaspool konkurentsi kuulub siia
«Pseudotõde sihtis selga nagu puss» (lk. 22). Miks «pseudo», see on ju «vale»?

2) Üleluulendamine:

Mõtte kivimudel samuti kükloop.

Raksatab ta näkku tappev hoop...

(Lk. 96)

... aga luule siiski püsib koos —

kindlam kui Cheopsi püramiid.

Kuigi luuletaja pole apatriid,

igal maal on oma luulehiid,

sama tormi vennas tuulehiid. (Lk. 48)

Rekvisiitidega ülepakkumine on ka pea terve lk. 89, millest kokku ei tule mingit pilti või mõtet, mis tasuks riimimise vaeva. Hirmus segadus vaid, ühed mehed ojas, teised kinos, kolmandad sagivad niisama. Nii püüdlik piltide joonistamine on luuletajal kurjast. See on Rimmeli suurim puudus, mis läbib ka ta kõiki teisi raamatuid, mingi 10 protsenti vahest välja arvatud. Selle kohta pealt peaks autor usaldavalt kuulda võtma igasuguste arvustajate — sõprade ja vaenlaste — juttu.

Jaatuse jaatamise korras tulen tagasi poemi sümpaatse üldmulje juurde. Ühe töö on Rimmel ette võtnud: panna lugeja korraks kannatama, vähemalt masendada tunnikeseks millegi muuga kui majapidamis- või esindusmured. Sellelt seisukohalt on poemi vorm ehk õigesti, isegi tabavalt valitud. Õige intensiivsete

tunnetega laetult veab autor lugejat läbi raksuvate riimide ja rütmiraiuvate kaksikvärsside kadalipu. Kui too ses tuimas trampimises ja metafooride-võrdluste tohuvabohus ei nõrke, saab ta õige omapärase elamuse, rahutuks tegeva ja seisukoha võtmisele sundiva. Siis üllatab poem oma segadusse peidetud saladusliku korruga (süsteemiga ei julge just öelda). Esimene peatükk (3.) on kirjutatud tüvena, millest hargnevad teised. Mõnede värsside ja stroofide sage kordamine suurte intervallidega on ikka sellesama psühholoogilise tampimise teenistuses, ja juba muusikast on teada, et see efekti annab. Isegi närvesööva «miski fakt on, miski ainult näib» kümned variatsioonid saavad lõpuks talutavaks, sest oma funktsioon neil enamasti ikka on. Sinilille-ohkamised saavad küll mõnikord kerge õllepoe-kõrvalmaigu, eriti kui sinilill «janukrilliga» riimub. See-eest hästi lõpetab kordusmotiiv 22. peatüki sisuka ja ajastut kokkuvõtva lõpu. Ja veel kord pean ütlema, et «häbi põletab kui autogeen» on värss, mis kontsentreerib poemi tõsise mõtte ning õigustab vähemalt seda teise järgu loorberipärga, mille sai poem, tema head ja vead, peasjalikult aga «Sfinksi» õilis fanatism.

L. Arnikas

Elu seostest, ainulaadsusest ja mõttest mõtlemapanev

Harald Haberman: «Elu olemusest» (Andmeid ja mõtteid).

«Valgus», Tallinn, 1968. 128 lk.

Elame, ise jõudumööda mõtteid genereerides ja teiste *homo-sapiens*-liigi esindajate mõtteid võimalust ja tahtmist mööda vastu võttes. Füüsikuna tuleb tahtmine rääkida piltlikult hiiglaslikust, paljude inimpõlvade sünnitatud inim-mõtete väljast, mis hõlmab kõik inimtegevuse valdkonnad, evolutsioneerub ajas ja levib ruumis. Ja mille kõige tihedamad osad kontsentreeruvad headesse raamatutesse. Sellistesse, nagu on ka akadeemik Harald Habermanni kõnesolev raamat...

«Elu olemusest» esimene osa («Teaduslikku informatsiooni») kujutab «lühimatka bioloogia faktidemetsa latvadesse». Siin võime autori juhatamist mööda heita pilku teaduse andmetele elu tekkest ja elu levikust. Siit saame asjalikke andmeid elu tegelikest kandjatest, biosfäärist kui elava aine süsteemist, mis «iseennast taastoodab ainulaadses ainevahetuse vihuris, kõikvõimalikkudes suhetes keskkonna ja iseendaga». Võime tutvuda kõige olulisemaga elu kandjate põhitunnustes, elu keemilis-füüsikalises

tes alustes, raku olemuses elu ühikuna, elu embrüonaalses arengus. Võime mõtiskleda organismide pärilikkuse ja muutlikkuse dialektika olu üle. Saab võimalikuks ülevaade elu ja keskkonna vahekorrast. Võime süveneda «bioloogia senise suurima üldistuse» — evolutsiooni mõiste tuuma.

H. Habermani raamatu teises osas («Tähtsamaid üldistusi elu olemusest») näeme seoste ja vastasmõjude otsimise, sünteesi ja üldistuste suurt osa nähtuste mõistmisel. Autor rõhutab, et olemus väljendub «mitte üksiknähetes, vaid nende süsteemis, kõigis täheldatavates muudatustes objekti suhetes keskkonnaga ajas ja ruumis». Näeme kriitilise, analüüsiva, võrdleva, dialektilise mõtte jõudu. «Ainult dialektiline mõtlemine, milles inimlikud mõisted peavad olema samavõrd tahutud, painutatud, painduvad, liikuvad, relatiivsed, vastastikku sõltuvad, ühtsed vastuoludes, selleks et haarata maailma, on võimeline peegeldama tõepäraselt elu olemust. Inimene võib printsiipsiaalselt mõista ka elu olemust, omamata kunagi õigust väita, et ta on seda lõplikult ja täielikult tunnetanud.» Näeme uute mõtete vajadust, vajadust mõtet harjutada uue informatsiooniga, ent tõdeme samuti sügavat tarvet vanu mõtteid täiendada ja süsteemi viia.

Niisiis pakub H. Habermani raamat eelkõige teaduslikke andmeid, mõtlemisainet elust kui bioloogilisest nähtusest. Ent näeme, et samas võib teda pidada ka raamatuks inim mõtle misest. Aga üks inim mõtlemine olegi ju elunähtuse kõige täiuslikum omadus (kas või ainult praegutuntult). Juba esimestel lehekülgedel kutsubki autor meid just nimelt mõtlema elu kui ilmingu üle.

H. Haberman kirjutab: «Austada ja armastada saab teadlikult vaid hästi tuttavat.» Ta on veendunud: «Kõik, mis kaasa aitab elu tegelikkuse paremale tunnetamisele, aitab kaasa ka paremale tegutsemisele elu kujundamisel.»

Oleme viimasel ajal ikka rohkem ja rohkem sunnitud rääkima elukaitsesest, vastukaalu otsimisest meie elu-

keskkonda ahistavale ühekülgselle tehniksismile, nürile praktitsismile, kitsas-utilitaristlikule maailmasuhtumisele. H. Runnel küsis kord: «Kas teab teadus, mis on headus?» Aga kas suhtumises elunähtustesse ei teagi nüüd tõepoolest ennekõike just teadus — ja nimelt bioloogiateadus —, mis on headus?

H. Haberman rõhutab: «Elu on organiseeritud planetaarselt ja kõigi organismide osavõtul toimuv biosfääri ainete ringlus on reguleeritud nii, et see tagab elu püsiva esinemise Maal. Peale olenditevaheliste ülikeeruliste suhete suhtleb elukond lakkamatult ka elutu keskkonnaga. Igat tema ehituskivi, elusolendit, iilki tunneme asjalikult ainult siis, kui oleme õppinud tundma selle õiget kohta elukonna kirevas vaibas.» Kas ei nõua see teaduse andmetest tuletatud tõde nüüd kõige asjalikumalt loobumist hoolimatust suhtumisest biosfääri kui tervikusse, kas ei keela see kõige vastuvaidlematult meid ühepäevaperemehed olemast, toomast kergelt saadavate materiaalsete hüvede altarile elukonna korvamatuid väärtusi?

Julged mõtted haaravad tänapäeval kaugemale kui kunagi varem. Ja see on isenesest muidugi väga hea. Kuid kas saab seejuures ikkagi suhtuda pinnapealselt teaduse tõdedesse? Julged mõtted kutsuvad näiteks hiiglaslikke kontinentidevahelisi tamme looma ja Arktika jäävälju sulatama. (Näivalt on sellised plaanid vägagi teaduslikud.) Aga kas ei peaks samas küsima ka teaduselt ja just bioloogiateaduselt, kuidas see kõik siiski meie elukeskkonda mõjutada võiks? Kas ei peaks selle üle järele mõtlema kõigepealt biosfääri terviklikkust arvestades? Ja järele mõtlema just tõeliselt teaduslikul ja kaasaegsel mõtte tasemel (mitte selle kitsas-utilitaristliku aseainet kasutades)? On ju ka armutu metsade laastamine ja pinnase kurnamine, maastiku hoolimatu rüvetamine ja tervete loomaliikide barbaarne hävitamine, veekogude ja õhu arulage reostamine vaid säärase «planeeti ümberkujundavate julgete mõtete» julmoloogiline realiseerimine...

Meie ajal on vägagi levinud mõtte-avaldused looduse valitsemisest, koguni looduse alistamisest. Kuuleme juba ka vaevalt eriti tagasihoidlikena kõlavaid väljendeid kosmose alistamisest või isegi kosmose täielikust alistamisest. Milleks on meile aga vaja säärast militaristlikku žargooni? Näeme ju tõepoolest ikka rohkem säärase «valitsemise» ja «alistamise» doktriini kibedaid vilju. Ja tuletagem meelde R. Carsoni sõnu «Hääletust kevadest»: «Looduse valitsemine» on übe väljend, mis sündis bioloogia ja filosoofia primitiivsel tasemel, siis kui arvati, et loodus eksisteerib inimese huvides.»

H. Haberman kirjutab: «Elu on meile siiani ainukordne nähtus, mis esineb kindlas kohas — Maal, kindlas, ümmarguselt kahe miljardi aasta pikkuses ajavahemikus.» Elu — ainukordne nähtus? Võib muidugi küsida, mis see siis tänapäeval on? Oleme ju kõik juba harjunud mõttega ja juttudega elust kosmoses, maavälistest tsivilisatsioonidest, UFO-dest kui kosmosesõidukitest jne.

Tõsi, me teame loodusteaduslike faktiliste teadmiste avardumise ning juurdleva ja uuriva täppisteadusliku lähene-misviisi tulemusena (mitte tänu UFO-dele!), et meie vaatlustele tänapäeval kättesaadavas maailmaruumis on tõenäoliselt miljoneid (võib-olla isegi miljardeid) selliseid tähti, mille läheduses võiks olla eluks sobiv planeet. Ent kõige selle juures ei tohi me ilmselt ikkagi veel loobuda vaatest elule kui millelegi ainukordsele. Sest elu meile tuntud mõttes on ju siiski uni-kaalne! Ja mõtlev inimene ühe tüüpilise tavalise galaktika tavalise kollaka tähe täiesti tavalisel planeedil nr. 3 on meile praegusel hetkel tõesti ainuke teadaolev mõtlemisvõimene ulatunud kõrgeim elu kandja tüüp (mõtlemise ja elu meile ainumalt tuntud tavalises inimlikus tähenduses). Me ei tunne veel konkreetset teisi mõistuslikke olendeid kosmilises ajas-ruumis ja võime seetõttu asjalikku juttu ajada ikkagi üksnes *homo sapiens*'ist.

Seesama ainukordne elu on parata-

matult samuti kõigi meie mõtete stardi-platvorm. Meie mõtlemise mehhanism ja seadused on ikkagi ainult sellesama uni-kaalse elu evolutsiooni saadus (miks ei võiks ju olla mingi maavälise elu puhul mõtlemist hoopis teistsuguses mõttes?) ja seepärast on paratamatult iga meie mõte (ka teist tüüpi elu ja mõtlemise võimaluste üle) sellesama ainulaadse eluga juba lahutamatult seotud.

Asjaliku jutu kõrval mõtlevast mai- sest inimesest ei pruugi muidugi kaduda ka ülimalt ahvatlevad visioonid rohelis- test kosmotaridest, fantaasiapildid kos- milistest olenditest ja nende UFO-dest, soov astuda tõelistesse «kosmosesuhe- tesse». Ent küsigem ausalt: kas me täna- päevastena, oma (meie jaoks ainu- kordse) liigi esindajatena olemegi praegu juba võimelised tõeliselt kosmi- liselt suhtlema? Kas pole n.-õ. kosmose- elu apoloogia sildi all ja maistesse elu- nähtustesse üleolevalt suhtudes hõipus jõuda küüniliste kujutelmadeni «nagu oleksime kutsutud ning seatud kasuta- ma kosmose rikkusi ja tema võimalikke teisi asukaid oma kitsastes ühepäeva- huvides», mille eest hoiatab näiteks J. Kaplinski? Ilmselt ikkagi just meile tuntud elu ainukordsusest lugu pidades saame alles tõeliselt kosmost vääriva- teks kosmoseasukateks. Ainult kosmili- ne mõttehaare liidus maistesse elunäh- tustesse asjaliku ja aupakliku suhtumi- sega suudab tagada meie tõelist «kos- milist eetilist küpsust».

Elu olemuse, elu seoste ja ainulaad- suse üle mõtlemisega seostub alati ka elu mõtte probleem. H. Haberman kir- jutab: «Igaüks meist kannab ja kehas- tab elu. Kes meist poleks oma pead vaev-anud elu mõtte otsimise ümber.» Muidugi on inimeste elul mitu tahku, kuid üks olulisemaid, fundamentaalse- maid on tema bioloogiline olu. Ja miks ei peaks me siis midagi eriti olulist elu mõtte suhtes ka siit tähele panema? H. Haberman toobki nii esile väga tä- helepanuväärset: «Esitatust peaks selge olema, et õige elu mõtte leiame mitte isendist, vaid evolutsiooni kandvast lii- gist lähtudes. Siit saamegi peamise bio- loogilise õpetuse eluks. Taga indivi-

duaalse elu kaudu liigi elu püsivust ja arengut!»

Kas ka ettekujutus elust kui unikaalsest ilmingust pole mõneti kasulik elule sügavama mõtte andmiseks? Juba inimliku mõtlemise võimalikkus ise kui midagi meie jaoks tõeliselt ainulaadset (ja täiuslikemat), juba kas või kontemplatsioonilise võimalikkuski sellesama ainulaadse ilmingu enda üle on ju eriliselt suur eluväärtus. Ja lisagem sellele elu ainulaadsete ilmingute paljusest osasaamise, elu ilmingutes targa tegutsemise (sealhulgas sotsiaalse tegutsemise) võimalus, elu ainulaadsete ilmingute olu mõistmise võimalus.

«Elada tähendab ka elust rõõmu tunda,» lõpetab H. Haberman oma raamatu. Kas on aga üldse suuremat rõõmu mõtlemis- ja mõistmisrõõmust, suuremat rahuldust kui osasaamine mõttejõust, mõtteheadusest, mõtteilust? Kas polegi mõtlemine ja tema võimalused iseenesest see kõige suurem tänapäevane «ime» ise? Pealegi kui meil tõesti on ka võimalused (tänu teadusele!) mõelda elu endagi olu üle ning jõuda siin ikka kaugemale ja kaugemale.

H. Habermani raamat on popu-

laarteaduslik, kuid peab ütlema, et seda lugeda on küllaltki raske. Isegi väga raske. Seda võiks pidada etteheitteks, aga egas tungimine teaduse faktidemetsa saagi vist kerge olla, isegi ainult latvu puudutades. Paratamatult on veelgi raskem latvade järgi metsa kui terviku nägemine, teaduse tõeliste väärtuste hoomamine. Ja autor ei püüagi kohaneda vähemõtleva lugejaga ja eeldab lugejas algusest peale «huvi oma teadmiste täiendamise vastu, mida tagab aktiivne töö raamatuga, mõtlejat inimest, kes rikastab oma mõtlemise sfääri uue mõtlemise materjaliga».

Ehkki üldlevinuna näib arvamine, et populaarteaduslik raamat peaks olema kergesti ja lahedalt üldrahalikult loetav, paistab siiski just Habermani populaarseerijakreedo tagavat tema raamatule tähelepanuvääriva kvaliteedi. «Elu olemusest» on nii teadmisi kui mõtlemist populariseeriv raamat, mõtlemisainet pakkuv ja mõtlemistehnikat arendav. Temas kontsentreerunud inimõtetete välja märkimisväärselt suur intensiivsus võib tublisti aidata uute mõtete genereerimises.

A. Koppel

RINGVAADE

Kirjanike Liidus

Kirjanike Liidu juhatuse presiidium pidas 28. mail korralise koosoleku. Arutati kirjastusele «Molodaja Gvardia» esitatava temaatilise luulevalimiku küsimust.

Samal koosolekul võeti Kirjanike Liidu liikmeteks Leo Anvelt, Heino Kiik ja Hando Runnel.

*

Suve saabumisega käib muidugi mõista kaasas reisimeeste läbivoolu tihenemine.

Maikuu viimastel päevadel olid Tallinnas Kirjanike Liidu külalisteks india kirjanikud Kaifi Asmi ja Madjrooh Sultanpuri abikaasaga, kes tutvusid vanalinnaga ja kelle siinviibimise puhul pikemalt kirjutas ajalehes «Sirp ja Vasar» Andres Ehin.

11.—15. juunini tutvus Eesti pealinna türgi luuletaja Fazil Hüsnü Daglarca, kelle huvi meie elu vastu oli tähelepanuväärselt suur. Vaimuka inimesena andis ta meie kirjanikega korraldatud vestluses kõitva ülevaate oma kodumaast ja sealsest kirjandusest. Temaga kaasas olnud tõlgi tööd suutis päris edukalt kergendada türgi-tatari keeltele spetsialiseeruv luuletaja Ly Seppel. F. H. Daglarca jõudis kirja panna ka luuletuse Tallinna kohta ning lubas Ly Seppeli tõlkes peatselt ilmuva luuletuskogu varustada autori eesõnaga.

«Loomingu» novellivõistluse tulemused

Eesti NSV Kirjanike Liidu ja aja-kirja «Looming» poolt korraldatud selleaastasele novellivõistlusele saabus 71 tööd. Võistlustööd vastasid suures osas esitatud tingimustele, käsitlesid kaasaja aktuaalseid probleeme nähtuna tänase inimese pilgu läbi.

Novellivõistluse žürii koosseisus V. Beekman, V. Ilus, O. Jõgi, T. Kallas, P. Kuusberg, L. Promet, I. Sikemäe, R. Sirge, E. Vetemaa otsustas võistlustöid premeerida järgmiselt: teise auhinna (300 rbl.) Kalju Saaberi «Romeo, Julia ja õhuhäire» ja Riina Dmohovska «See ebatäiuslik maailm». Kolmas

16.—19. juunini viibis meil Eva Lenart Budapestist. Tema tegevusalaks on nõukogude kirjanduse tõlkimine, mida ta saab teha vene keele vahendusel. Eva Lenart töötab kaasaegset kirjandust väljaandvas kirjastuses toimeta-jana ning tema huviks olid kohtumised kirjanikega ja kirjastuse «Eesti Raamat» töötajatega.

*

Kurb teade jõudis meieni Moskvast. 3. juunil hukkus traagiliselt oma neljakümne kaheksandal eluaastal Leon Toom, kelle teened eesti kirjanduse tutvustamisel vene lugejale on hindamatud.

Jätkates oma ema Lidia Toomi tänuväärset tööd eesti kultuuri levitamiseks väljaspool meie rahvuspiire, suutis Leon Toom oma lühikese elu kestel tõlkida peaaegu kogu Juhan Smuuli loomingu, Erni Krusteni romaani «Nagu piisake meres», Friedebert Tuglase novellikogud «Oma päikese poole» ja «Kuldne rõngas», Johannes Semperi romaani «Punased nelgid», Ralf Parve lasteraamatu «Põranda all», Enn Vetemaa romaani «Monument» ja veel palju, palju teisi meie luule- ja proosa-teoseid.

Leon Toomiga kaotasime erakordsete võimetega töömehe, suurepärase seltsimehe, südamliku inimese.

auhind (200 rbl.) otsustati anda Aime Maripuu võistlustööle «Majas rappuvad seinad», L. Toomi novellile «Imet ei sünni» ja Linda Pootsi teosele «Õõvalves».

Žürii märkis ära neli võistlustööd: Aime Maripuu «Raudpäike», Krista Kajari «Avanss», Hubert Matve «Tusapäevad», Juhan Heinpalu «Alla ja üles».

Žürii soovitas 23 autoriga kontakti võtta teoste edasiseks viimistlemiseks.

Võistlusele saadetud tööde paremik ilmub ajakirjas «Looming».

Karjala preemia esimene laureaat

Karjala esimese kirjanduspreemia omanikuks sai kirjanik ja teadusemees Aleksandr Linevski Karjala ajalugu käsitleva kaheköitelise teose «Valge mere rannik» ja jutustuse «Kivise raamatu lehekülgi» eest. Need teosed on kirjutatud juba aastaid tagasi ja on teinud Aleksandr Linevski tuntuks kogu Nõukogudemaal.

Preemia määramise puhul kirjutas ajaleht «Neuvosto-Karjala», et Aleksandr Linevskit tuleb pidada Karjala põliselanikuks, sest see maanurk võlus ta lõplikult ära juba 1926. aastal, mil ta tegi üliõpilasena kaasa oma esimese uurimisreisi ja oli kaasosaliseks seekord 3000—4000 aasta vanuste kaljujooniste (petroglüüfide) leidmisel U-

kojoe rannalt. See oli väljapaistev leid toleaeagse Põhjala arheoloogias.

Aleksandr Linevski andis oma fantaasiale vabad tiivad ja nii sündis huvitav teos «Kivise raamatu lehekülgi» (1930) — lugu kiviaja inimestest, kes asustasid Valge mere ja Äänisjärve vahelisi alasid. Ulatuslik diloogia «Valge mere rannik» (1954—1958) on samuti ajaloolise ainekuga sügava uurimise ja autori elava fantaasia vili. See on autori ajalooaineliste jutustuste ja romaanide krooniks.

Teaduslik töö ajaloolasena, etnograafina, arheoloogina ja rahvaluule uurijana ning tegevus ilukirjanduslike teoste autorina on olnud Aleksandr Linevski elusihiks.

B. Rjurikov surnud

21. mail suri kirjandusliku ajakirja «Inostrannaja Literatura» peatoimetaja Boriss Rjurikov. Väljaspool ajakirja tegemist oli B. Rjurikov tuntud kirjandusteadlase, kriitiku ja õppejõuna. Tema sulest on ilmunud esseesid ja teoreetilisi raamatuid Tšernõševski loomingu, nõukogude ja väliskirjanduse, kommunismi ja kultuuri, sotsialismi ja inimese kohta. Erilist huvi tundis ta Idamaade kirjanduste tutvustamise vastu venekeelsele lugeajale.

B. Rjurikov sündis 1909. aastal Genfis. Vanemad olid elukutselised revolutsionäärid. Hiljem koliti Nižni Novgorodi. Siin möödusid kooli- ja instituudiaastad. Edasist elu täitsid kirjanduslikud ja ühiskondlikud ülesanded.

Viimased kuus eluaastat toimetas B. Rjurikov nõukogude lugejale üht väga vajalikku väljaannet «Inostrannaja Literatura».

Inglise raamatuturul

Kui Inglismaa osatähtsus maailmariigina või ka majandusriigina on aja jooksul ilmselt pidevalt allamäge läinud, pole ta osatähtsus raamaturiigina veel kaugeltki lõppenud. Võiksime vastupidistki konstateerida: kümne viimase aasta jooksul on siin maal iga-aastane trükitud tiitlite arv suurenenud paarikümnele tuhandelt kolmekümnele ühe ja poole tuhandeni (läinud aastal); seega on juurdekasv olnud keskmiselt tuhat raamatut või väljaannet aastas.

Viie viimase aasta jooksul on võidud täheldada kordustrukide ja ümberstrukide vähenemist raamatute üldhulgas (varem kõva neljandik, nüüd viiendik) ning uudisteoste protsendi suurenemist. Kõige silmatorkavam on olnud vist küll mitut masti kunsti- raamatute — kapitaalsete ja kergete —

«ekspansioon», nende tõus veerandtuhandelt ligi tuhandeni aastas. Peaaegu kahekordseks on kasvanud ajalugu, poliitikateadusi, majandust jms. hõlmavate teoste väljaandmine (umbes 2000 nimetust). Hästi loetavad on kirjanduskriitika, esseistika ja muu seda laadi kaup (1200), samuti elulood (900) ja reisikirjad (700). Nende viimaste hulgas on ka palju kordustrukke.

Ilukirjanduse osa on üldisest raamatute mahust kahanenud kunagiselt 30 protsendilt poole väiksemaks. Isegi lastekirjandus, mis selle kümnendi algupoolel saavutas hariseisu (ca 2200), on pisut taandunud. Luulekogude nimetusi esineb võrdselt reisikirjadega (s. o. umbes 700), kuid kordustrukke on siin vähe.

Ladina-Ameerika kirjanduspreemiad

Havannas kuulutati välja kirjastuse «Casa de las Américas» kirjanduslikud preemiad 1969. aastal. Zanride järgi jagunesid preemiad järgmiselt.

Parima esseistina sai preemia Héctor Béjar Rivera (Peruu) töö eest «Peruu 1965: märkmeid partisanivõitluse kogemustest» («Perú 1965: Apuntes sobre una experiencia guerillera»). Romaanipreemia anti Renato Prado Oropezale (Boliivia) romaani eest «Koidu rajajad» («Los fundadores del alba»). Luulepreemia sai Roque Dalton (Salvador) raamatu eest «Trahter ja teised paigad» («Taberna y otros lugares»).

Novellistidest pälvis tunnustuse Antonio Skarmeta (Tšiili) jutustusega «Kerjus kivikatusel» («Desnudo en el tejado») ja dramaturgidest Alonso Alegria (Peruu) näidendiga «Risti üle Niagaa- ra» («El cruce sobre el Niágara»).

Peale selle tõstis žürii esile veel kolm tööd. Nendeks on Mario Isaac Szichmani (Venetsueela) romaan «Kummaliste sündmuste valekroonika» («Crónica falsa de extraños sucesos»), Alejandro Galindo (Mehhiko) draama «Martín Cortési otsus» («El juicio de Martín Cortés») ja César Vega Herrera (Peruu) näidend «Ipacankure».

Index librorum

«Filosoofilise pärandi» raamatukogus, mida annab välja kirjastus *Mösl* ja mida meil oli põgus juhus tutvustada jaanuari-«Loomingus», nägi ilmavalgust esimene köide «Maailmafilosoofia antoloogiast» — vana- ja keskaja filosoofia. See neljakõiteliseks mõeldud filosoofia «õitekogu» peaks saama iga kaasaegse inimese käsiraamatuks. Ja on ütlematagi selge, et samasugust antoloogiat ootab kannatamatult ka eesti intelligents — saagu ta mahult vähemgi, sellega võib veel leppida. Aga seni, kuni eesti keeles pole maailmafilosoofiat, seni puudub ka üks tähtis tõend, et selle maa keel endale igavust on leidnud...

Ilmus teine köide G. W. F. Hegeli neljakõitelisest «Esteetikast», samuti Jean-Jacques Rousseau «Traktaadid» (sari «Kirjandusmälestisi»). Uue ehk kriitilise ontoloogia rajaja Nicolai Hartmanni õpetust analüüsib T. Gornstein teoses «Nicolai Hartmanni filosoofia». Olgu märgitud, et 1958. aastal avaldati vene keeles koguni N. Hartmanni «Esteetika», üks ta tähtsam teos.

Moskva ülikool andis oma professori, kirjandus- ja kunstiteadlase Boriss Mihhailovski (1899—1965) mälestuseks välja ta «Valitud artiklid kirjandusest ja kunstist» — komme, mis väärib järeletegemist. Teise vene kirjandusprofessori Naum Berkovski raamat «Kirjandus ja teater» (*Iskusstvo väljaanne*) ühendab paremiku mehe artikliloomingust. B. Sutškov avaldas valimiku «Aja palgejooni». Seal on vaatluse all Kafka, Stefan Zweigi, Fallada, Feuchtwangeri ja Thomas Manni isiksus ning loomingu. *Progressilt* tuli inglise marksistliku kriitika pioneeri Christopher Caudwelli (1908—1937) raamat «Illu-

sion and Reality». Lühike kirjandusentsüklopeedia väidab, et see luule allikatest vestev teos lähtub materialistlikust teesist — kunst peegeldab tege- likkust.

Ilmumist jätkab väärtuslik antoloogia «Kunstimeistrid kunstist», mis koondab kõik tähendusrikkama kunstnike endi kirjadest, päevikutest, kõnedest ja traktaatidest. Käes on viis köidet seitsmest, jõutud on XX sajandisse. *Nauka* tõi lugejani teose «India kunst» (artiklid) — Venemaal on selle maa kunst pidevalt ärksa tähelepanu all. Ajal, mil vana kunst eriti moes, sealhulgas nähtavasti kõige hinnatavam just vana-vene kunst, ja mil nüüd Andrei Tarkovski film «Andrei Rubljov» viimaks vaatajani jõudis, pakub end saatjaks album «Andrei Rubljovi nimeline Vana-vene Kunsti Muuseum» (kirjastus *Sovetski Hudožnik*). Heas sarjas «Elu kunstis» tuli pärast H. Peruchot' «Toulouse-Lautrec'i elu» biograafia «Albert Marquet» — selle autoriks on kunstniku lesk.

Läinud aastal avaldas *Iskusstvo* süm- paatse ja asjaliku kogumiku «Federico Fellini» — Fellini ise ja teised Fellinist. Samasugune anti nüüd välja Rootsi suurima, kaasajal ühe tooni- andvama filmirežissööri Ingmar Bergmani kohta, mis Fellini-raamatust erinevalt ka stsenaariume sisaldab. Kui jutt juba filmikunstist, siis järgmine veel paari teost sealtmaalt. Kinematograafia Instituudi poolt trükkiantud «Lühike nõukogude filmikunsti ajalugu» (1917—1967) on mõeldud õpikuks, kuid ei tohiks ka muud huvilist eemale peletada. NSV Liidu Kineastide Liit on lugejale kaalumiseks saatnud program- milise koguteose «Oktoober ja maa-

ilmakino». Shakespeare'i läbi teatrit uuendanud inglise näitlejast ja poeedist David Garrickust (1717—1779) on raamatu teinud I. Stupnikov.

Et biograafiad eriti nõutavad näivad olevat, siis viitame veel ühele, mis küll teisest ooperist — nimelt jõudis sarjast «Kuulsate inimeste elu» lugejani T. Gladkovi ja M. Smirnovi «Menžins-

ki», raamat Felix Dzeržinski järglasest OGPU ülema kohal. Eesti keeles on V. Menžinski kohta üht-teist huvitavat lugeda M. Sayersi ja A. Kahni teoses «Salajane sõda Nõukogude Venemaa vastu» (Tartu, 1948).

Ilukirjanduse alal paistab nagu pöud püsivat. Vaatame, mida toob järgmine kuu.

Sisukord

M. Olvet		H. Muller	
Volga kallas Uljanovski lä-		Pastlad	1045
hedal (Lito)	961 ees	Kobaras on kena olla	1045
E. Vetemaa		Kartulivõtja	1046
Munad hiina moodi	963	Fr. Issak	
O. Subbi		Pöördeaasta ülikoolis	1047
Lamav akt maastiku taustal (Tempera, õli)	993	H. Arrak	
V. Beekman		Kindlustajad. Sarjast «Kae-	
Arnika	1008	vurid» I (Linoollõige)	1057
Jäälilleke	1008	H. Angervaks	
Kellassepp	1009	Kevad	1066
Truudus	1010	Pilv	1066
Iseendaga	1010	Ämber valget vett	1067
P. Kuusberg		E. Säärits	
Kaks lugu kümnest (II)		Kodanikuteadvusega lüürik ja	
Raev	1011	lüüriiline publitsist	1069
Imelik päev	1024	J. Rähesoo	
A. Vihalemm		See maailm ja teised	1073
*** (Loodud laulik, üllas,		N. Andresen	
aulik)	1038	Noor-Eesti küpsusaastaist	1094
Autoportree	1038	A. Kurtna	
Ratasringi	1039	Musili avastamisest ja vaid-	
Varakevadisi rannaleide 4	1039	lustest tema ümber	1105
Luuletaja kui mesilane	1040	H. Runnel	
Päike paistab, tuul on päri	1040	Mütoloogiatest	1109
Keskpäev, sügis ja talv	1041	L. Arnikas	
Hispaanias	1042	Õilis fanatism	1111
Ölekõrs	1042	A. Koppel	
I. Luhaäär		Elu seostest, ainulaadsusest	
Kas punased tulukesed ki-		ja mõttest mõtlemapanev	1112
rikutornis on üldse jumalale		Ringvaade	1116
meelepärased	1043		

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Remmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 5. VI 1969. Trükkimisele antud 2. VII 1969. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 12,8. MB-04383. Tellimise nr. 1836.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 7, juuli 1969. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 7, июль 1969

50 коп.

Индекс
78174